

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK-İNGİLİZ SİYASİ VE EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN TÜRK TURİZMİNE
YANSIMALARI
(1970-2010)**

Doktora Tezi

Muhammet Nimet ÇAVUŞ

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK-İNGİLİZ SİYASİ VE EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN TÜRK TURİZMİNE
YANSIMALARI
(1970-2010)**

Doktora Tezi

**Öğrencinin Adı Soyadı
Muhammet Nimet ÇAVUŞ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet AYSAL**

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRK-İNGİLİZ SİYASİ VE EKONOMİK
İLİŞKİLERİNİN TÜRK TURİZMİNE YANSIMALARI
(1970-2010)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necdet AYSAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Necdet Hayta (Başkan)

.....

Prof. Dr. Necdet Aysal (Danışman)

.....

Prof. Dr. Bige Sükan Üye

.....

Prof. Dr. Seyfi Yıldırım Üye

.....

Doç. Dr. Ahmet Şamil Gürer. Üye

.....

Tez Sınavı Tarihi: 20 Aralık 2022

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

Turizm, devamlı surette ikamete dönüşmeksizin ve gelir getirici hiçbir uğraşta bulunmamak koşuluyla kişilerin geçici bir süre bir yerde konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin bütünüdür. İnsanlar tarihin her döneminde gezmek, görmek ve bilgi edinmek amacıyla bir yerden başka bir yere geziler yapmışlardır. Bu bağlamda ilk ve orta çağlarda Akdeniz havzası en çok gezilen ve görülen yerler arasındadır. Özellikle XV. yüzyılda Rönesans'ın Avrupa'da gelişmesiyle birlikte siyasi, ekonomik, kültürel, politik, bilim, sanat, mimari ve eğitim alanlarında sağlanan yenilikler, sonraki yüzyıllarda özgürlük ve öğrenmeye olan ilginin bir sonucu olarak yeni bir turizm çeşidini ortaya çıkarmıştır. Dünyada modern olarak ilk organize tur hareketi, 1841'de İngiltere'de özel bir trenle gerçekleşmiştir. Turistik bir gezi bürosu kurarak çalışmalara başlayan Thomas Cook, ilk grup gezisini Leicester'den Loughborough'a 570 yolcu ile yapmıştır.

Tarihsel gelişim sürecinde Türk-İngiliz ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiş, XVI. yüzyılın başlarında dostane ve ticari ilişkiler, değişen güç dengeleri ve çıkar çatışmaları nedeniyle XIX. yüzyılın son çeyreğinde çatışma ortamına girmiştir. Balkan, Ermeni, Mısır, Yahudi yerleşim sorunları ve Türkiye'nin Ortadoğu topraklarının elde edilme çabası iki ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'nda karşı karşıya getirmiştir. Liberal Parti başkanı William Ewart Gladstone'un "*Türkleri geldikleri yere, Orta Asya'ya göndereceğiz*" sloganı, Birinci Dünya Savaşı'na kadar liberal İngiliz siyasetinin temel ilkesi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Türkiye politikası ise Anadolu'nun Yunan hâkimiyetine bırakılması şeklinde olmuştur. Liberal Başbakan Lloyd George, Yunanları destekleyerek bu hedefi gerçekleştirmeye çalışmış, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı 30 Ağustos Zaferi ile Türklerin dar bir alana sıkıştırılması rüyası son bulmuştur. Bu tarihten sonra İngiliz hükûmetleri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile uzlaşma yolunu tercih etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'na doğru İngiltere'nin kendi tarafına çekmek istediği önemli ülkelerden biri Türkiye olmuş ve Osmanlı döneminde dostluktan çatışmaya dönen ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sonunda tekrar yumuşamaya başlamış ve turizm başta olmak üzere iyi ikili ilişkiler günümüze kadar devam etmiştir. Dünya barışının korunmasında büyük öneme sahip olan turizm, uluslararası ekonomik, sosyal, iletişimsel ve bütünleştirici etkisiyle döviz getirisi sağlayan, istihdamı artıran ve ülke ekonomisine katkı sağlayan önemli sektörlerden birisidir. Ancak I. Dünya Savaşı, 1929'larda yaşanan ekonomik krizler ve II. Dünya Savaşı bu sektördeki faaliyetleri sektöre uğratmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte turizm seyahatleri daha değişik alanlara yönelmiş ve tekrar popüler bir kimlik kazanmıştır. Turizmin önemini kavrayan Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1967 yılını "*Uluslararası Turizm Yılı*" ilan etmiş ve

sanayileşmiş ülkelerde hemen her insanın seyahat etme olanağına ulaşması ile sektör kısa sürede dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmiştir.

Dünyada turizm sektörü, ekonomi literatüründe de önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle 1950'lerde Türkiye'nin bazı önemli ihraç malları İngiltere ile Avrupalı devletler arasında rekabete neden olunca Türkiye'nin ticareti gelişmeye başlamıştır. 1960 sonrasında dünyaya paralel olarak Türkiye'de de turizmin öneminin anlaşılması ve yasal düzenlemeler sayesinde bir Akdeniz ülkesi durumundaki Türkiye hem İngilizler ve hem de diğer ülkeler açısından bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Dünyada turizm sektöründe oluşan fırsatlar, turist gönderen ülkelerdeki ekonomik gelişmeye paralel olarak milli gelir içinde harcanabilir gelir düzeyinin artması, insanları seyahat etme ve tatile gitme konusunda teşvik etmiştir. 1963 yılında 7.659.000 dolar olan turizm geliri, 1997'de 8.088.549.000 dolara çıkmıştır.

Türkiye'de turizmden elde edilen gelirler 1960, 1971 ve 1980 yıllarında meydana gelen askeri müdahalelerin yanısıra sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerde yaşanan olumsuzluklar yüzünden büyük düşüşler yaşamıştır. Bu süreçte turizmin gelişmesinde sorumlu temel güç devlet olmuştur. Özellikle 28 Şubat sürecinden 15 Temmuz 2016'ya kadar ki dönemde demokrasiye ve millet egemenliğine yönelik müdahaleler ve anayasal olmayan baskılar, Türk ekonomisine zarar vermiştir. Bu dönemde Türkiye, turizm sektöründe serbest piyasa ekonomisinin temel ilkesi olarak kabul gören ihracata yönelik sanayileşmeye ağırlık vermiş ve 1985-1989 döneminde turizm yatırımlarında hibe türü desteklemelerden çokça faydalanılmıştır. 1990'lara gelindiğinde Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında dikkate değer artışlar olmuştur. 1990-2000 arasında Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin %75,1 i Avrupalı ve %19,9'u Asyalıdır. Buradan anlaşıldığına göre, Türk turizmi daha çok Avrupa pazarına hizmet etmiştir.

Türkiye'de 1970-2010 yılları arasında turizm yatırımları ve bu yatırımların toplam yatırımlar içerisindeki oranı incelendiğinde İngiliz sermayesi önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde İngiltere'den Türkiye'ye 26.545.997 İngiliz vatandaşı gelmiş ve Türkiye'ye turist gönderen ülkeler arasında İngiltere üçüncü sırada yer almıştır. 2002'de 1 milyon 37 bin İngiliz turist Türkiye'yi ziyaret etmesine rağmen, 2010 yılında bu sayı 2.673.605'e çıkmıştır. 2000'den sonra İngilizlerin daha çok Ege ve Akdeniz kıyı şeridinde yer alan turizm yerlerini tercih ettikleri görülmektedir. İngiliz turistlerin Türkiye'yi tercih etmelerinin en temel sebepleri arasında; düşük maliyet, kalite, altyapı ve tesisler, iklim şartlarının elverişliliği, güneşli gün sayısının fazlalığı, aktarmasız / direkt uçuş sayısı ve sıklığı olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin kültürel mirası, doğa, tarih ve kültür varlıklarının göz alıcı zenginliği, Türk halkının misafirperverliği ve Türkiye'nin aile grupları tatiline elverişli olmasının da bu konuda etkili olduğu söylenebilir.

2002-2011 yılları arasında İngiltere, Türkiye'nin önemli bir dış ticaret ortağı konumuna yükselmiştir. Özellikle Türkiye, İngiltere'ye 2002 yılında 3 milyar dolarlık mal ve hizmet ihraç etmek suretiyle kendisini yeterince tanıtmaya imkânına sahip olmuştur. Türkiye'nin toplam ihracatında İngiltere'nin payı %6,04 olmuş ve bu gelişmeler Türk-İngiliz turizm hareketliliğini de olumlu yönde etkilemiştir.

Başka ülke vatandaşlarının Türkiye'de gayrimenkul satın almasına izin veren Tapu Kanunu'nun kabulü yabancıların Türkiye'ye yerleşme amaçlı göçlerinde etkili olmuş, 2000-2010 yılları arasında İngilizler Türkiye'de yoğun bir şekilde gayrimenkul satın almışlardır. Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin olumlu seyrinin iki ülke arasındaki ekonomik ve turizm ilişkilerine yansımaları da aynı yönde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Türk turizminin gelişme seyri içerisinde İngiliz sermayesinin yeri ve öneminin ciddi boyutlara ulaşarak devam ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Tarihi, İngiliz Sermayesi, Türkiye-İngiltere Ticaret Anlaşmaları, Türkiye-İngiltere Ekonomik İlişkileri, Türkiye-İngiltere Turizm İlişkileri

ABSTRACT

Tourism is the whole of events and relations arising from the temporary stay of people, provided that it doesn't turn into permanent residence and people do not engage in any income-generating pursuits. In every period of history, people have made trips from one place to another in order to visit, see and gain information. In this context, the Mediterranean basin is among the most visited and seen places in the first and middle ages. Especially in the 15th century, with the development of the Renaissance in Europe, the reforms provided in the political, economic, cultural, scientific, artistic, architectural and educational fields created a new type of tourism as a result of the interest in freedom and learning in the following centuries. The first modern organized tour movement in the world was carried out by a special train in England in 1841. Thomas Cook, who started to work by establishing a touristic excursion office, made his first group trip from Leimncester to Loughborough with 570 passengers.

In the historical process, Turkish-British relations followed a fluctuating course, and the relations that had been friendly and commercial at the beginning of the 16th century entered into an environment of conflict with the changing power balances and conflicts of interest in the last quarter of the 19th century. Balkan, Armenian, Egyptian, Jewish settlement problems, and the efforts to seize Turkey's Middle East lands made the two countries confront each other in the First World War. Liberal Party chairman William Ewart Galdstone's slogan "We will send the Turks to Central Asia where they came from" became the basic principle of liberal British politics until the First World War. After the First World War, the British policy towards Turkey was to leave Anatolia under Greek domination. Liberal Prime Minister Lloyd George tried to achieve this goal by supporting the Greeks, but with the August 30 victory of Mustafa Kemal Pasha, the dream of squeezing the Turks into a narrow space came to an end. After this date, the British governments preferred the way of reconciliation with the newly established Republic of Turkey.

While entering the Second World War, one of the important countries that England wanted to attract to its side was Turkey, and relations that turned from friendship to conflict in the Ottoman period began to soften again at the end of the Second World War and good bilateral relations, especially in tourism taking the lead, have continued until today. Tourism, which has a great place in the preservation of world peace, is one of the important sectors that increase foreign exchange income and employment and contribute to the country's economy with its international economic, social, communicative and integrative effects. However, World War I, economic crises in 1929 and World War II disrupted the activities in this sector. With the end of the war, tourism travels turned to different areas and gained a popular identity again.

Realizing the importance of tourism, the United Nations (UN) General Assembly declared 1967 the "International Year of Tourism" and the industry became the world's largest industry in a short time with the ability of every person to travel in industrialized countries.

The tourism sector has also had an important place in the economic literature. Especially in the 1950s, when some important export goods of Turkey caused competition between England and European states, Turkey's trade started to develop. After 1960, Turkey, which is a Mediterranean country, has become a center of attraction for both the British and other countries, thanks to the understanding of the importance of tourism in Turkey, too, parallel to the world, and legal regulations. Opportunities emerging in the tourism sector in the world, the increase in the level of disposable income in national income in parallel with the economic development in the countries that send tourists encouraged people to travel and go on vacation. Tourism revenue was \$7,659,000 in 1963 and it was \$8,088,549,000 in 1997.

Although tourism revenues experienced great decreases due to military interventions, socio-economic and political developments in 1960, 1971 and 1980, the main power responsible for the development of tourism was the state. Interventions and unconstitutional pressures against democracy and national sovereignty, especially in the period from February 28 to July 15, 2016, damaged the Turkish economy. In this period, Turkey focused on export-oriented industrialization, which is accepted as the basic principle of the free market economy in the tourism sector, and in the 1985-1989 period, grant-type supports were widely used in tourism investments. By the 1990s, there was a remarkable increase in the number of foreign visitors to Turkey. While 75.1% of the visitors coming to Turkey between 1990-2000 were European, 19.9% were Asian. As it can be understood from this, Turkish tourism has mostly served the European market.

British capital has an important place in tourism investments and the ratio of these investments in total investments between 1970-2010 in Turkey. During this period, 26,545,997 British citizens came to Turkey from England and England ranked third among the countries sending tourists to Turkey. Although 1 million 37 thousand British tourists visited Turkey in 2002, this number exceeded 2,673,605 in 2010. After 2000, it is seen that the British mostly prefer tourism places located on the Aegean and Mediterranean coastlines. In 2010, Turkey's income from tourism was \$33,027,943. Among the main reasons why British tourists prefer Turkey are low cost, quality, infrastructure and facilities, availability of climatic conditions and number of sunny days, number and frequency of non-stop/direct flights. In addition, it can be said that Turkey's cultural heritage, the eye-catching richness of nature, history and cultural assets, the hospitality of the Turkish people, Turkey's favorable situation for family group holidays and

many other destination centers are also effective. Between 2002 and 2011, England became an important foreign trade partner of Turkey. In particular, Turkey had the opportunity to promote itself sufficiently by exporting 3 billion dollars of goods and services to the UK in 2002. The UK's share in Turkey's total exports was 6.04%, and these developments also positively affected the Turkish-British tourism mobility.

The adoption of the Land Registry Law, which allows foreigners to acquire real estate, has been effective in the migration of foreigners for the purpose of settling in Turkey, and the British purchased real estate in Turkey intensively between the years 2000-2010. The positive course of the political, socio-economic relations between Turkey and England was reflected in the economic and tourism relations between the two countries in the same direction. However, it is seen that the place and importance of the British capital in the course of development of Turkish tourism continues by reaching serious dimensions.

Keywords: Tourism History, British Capital, Turkey-England Trade Agreements, Turkey-England Economic Relations, Turkey-England Tourism Relations

ÖNSÖZ

Türk-İngiliz ilişkileri Selçuklular dönemine kadar uzanmaktadır. XIV. ve XV. yüzyıllar İngilizlerin henüz dünyaya açılmadıkları bir dönemdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise dünya ticaretinde söz sahibi olmak isteyen bir İngiltere vardır. Bu yüzyıllarda İngilizlerin Türklere yaklaşmak istemeleri daha çok ticari kaygılara dayanmaktadır. XVIII. Yüzyıl ise İngilizlerin dünya siyasetine yön vermek istedikleri bir zaman dilimi olmuştur. XIX. yüzyılda İngiltere ile ilişkiler ticari, ekonomik ve askeri stratejiler çerçevesinde olumlu seyretmiştir. Ancak stratejik nedenlerden dolayı 1875'ten sonra bu ilişki çatışmaya dönüşmüştür. XIX. yüzyıl sonunda muhafazakâr İngiliz politikacıları Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bir süre daha desteklemiştir. Ancak İngiliz Liberal Parti öğretileri bu politikaya devam etmemiştir. Millî Mücadele'de başarılı olunması ve ardından Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir devletin kurulmasından sonra İngilizler Türk devleti kurucuları ile uzlaşma yolunu tercih etmiştir. İngilizler yeni dünya düzeninde stratejik hedeflerine ulaşabilmek için yeniden dostluk ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. İngiltere, Türkiye'nin çok önemli bir dış ticaret partneri olmuştur.

Türk-İngiliz ticari ilişkileri 1923'ten sonra daha barışçıl bir gelişme göstermiştir. 1930 Avrupa'sının siyasi durumunun kuşkusuz Türk-İngiliz münasebetlerinin gelişmesine olumlu katkısı olmuştur. Türkiye ile İngiltere 1930'lu yıllarda birçok alanda iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği 1939 yılında imzalanan ittifak antlaşması için altyapı çalışmalarının yapıldığı yıllar olarak değerlendirilebilir. 1930'larda Türkiye-İngiltere Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, ittifak kurma çalışmaları ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması gibi gelişmeler iki ülkeyi birbirlerine çok daha fazla yakınlaştırmıştır. II. Dünya Savaşı'na doğru İngiltere'nin müttefiki olmasını istediği en önemli ülke Türkiye olmuştur. Turizm II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle önem kazanan bir sektör olmuştur. Ayrıca ülkeler arasında gelişen turizm hareketlilikleri ülkeleri birbirine yaklaştırmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'nde dünyadaki ekonomik ilişkilerin bloklaşmalar çerçevesinde şekillenmesi Türk-İngiliz ilişkilerine de yansımıştır. 1950 sonrasında iklimi, ekonomik koşulları ve Avrupa'ya yakınlığı gibi nedenlerle Türkiye turizm sektöründe bir cazibe merkezi olmaya başlamıştır. İngiliz vatandaşlarının da doğal olarak turizm tercihleri Türkiye yönünde olmuştur.

Bu çalışmada, Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi genel olarak ele alınmıştır. 1970 sonrasında yeniden ivme kazanan Türk-İngiliz ilişkilerinde turizmin rolü ve önemi üzerinde durulmuştur. Türk İngiliz ilişkileri başlangıçta her ne kadar ticari ilişkilerle ve daha sonra da siyasi nedenlerle başlamış olsa da 1980'lerden sonra İngiliz vatandaşlarının tatil tercihlerinde Türkiye önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Türk ekonomisinde ve turizminde İngiliz sermayesi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak turizm ilişkileri 1980'e kadar istenilen

seviyede olamamıştır. 1980 sonrasında İngilizlerin Türkiye'ye ilgileri ciddi seviyelere ulaşmıştır. Birçok İngiliz firması Türk turizmi ile yakından ilgilenerek, Türkiye'de yatırım yapmaya başlamışlardır.

İngilizlerin Türkiye'ye yönelik turizm ve seyahat tercihlerinde daha çok kıyı bölgelerini seçtikleri görülmektedir. Böylece Türkiye'de son yıllarda kıyı turizminde ciddi rakamsal değişiklikler meydana gelmiştir. Turizm sektörü, termal, sağlık, spa, dağcılık, kış sporları, kongre ve fuar çalışmaları, golf ve yat turu gibi değişik türden branşlar bakımından ciddi bir gelişim avantajına sahip olmakla birlikte, gelecek dönemlerde kıyı turizminin daha da büyümesi beklenmektedir. Son yıllarda, yerleşmek için Türkiye'ye gelen yabancılar dikkat çekmektedir. Tarihi süreç içinde sıkıntılı dönemler de geçiren Türk-İngiliz ilişkilerinin 1990 sonrasında yeniden önem kazanmasının en mühim sebeplerden birisi de turizm hareketlilikleri ve buna göre gelişen turizm ekonomisi olmuştur. Böylece iki ülke ilişkileri ekonomik zeminde gelişme gösterirken turizmden elde edilen gelirlerde önemli ölçülerde artışlar meydana gelmiştir. Bu da her iki ülke ilişkilerinin daha geniş boyutlara taşınmasına yol açmıştır.

1970-2010 arası dönemde Türkiye'ye ziyarette bulunan turistlerin yaklaşık yarısını AB ve OECD ülkelerinden gelen vatandaşlar oluşturmuştur. AB ve OECD ülkelerinden Türkiye'ye gelen turistlerin yaklaşık %10'u İngiliz'dir. 2010 yılında Türkiye'nin turizm geliri bir hayli artmıştır. İki ülke arasındaki turizm ve sermaye hareketliliği Türk-İngiliz siyasi ve ekonomik ilişkilerine paralel bir seyir izlemiştir.

Türk-İngiliz siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin turizme bağlı olarak önemli bir sermaye hareketliliğine imkân vermesi konusunda yeterince çalışma bulunmamaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesine katkı sağlayacak bu çalışmada bana desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Necdet Aysal hocama öncelikli olarak şükranlarımı sunarım. Ayrıca, bu çalışmanın kapsamı ve içeriğinin belirlenmesinde büyük katkısı olan Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a çok teşekkür ederim. Çalışmanın akademik bir değer kazanmasında emeği geçen, Prof. Dr. Necdet Hayta'ya, Prof. Dr. Bige Sükan'a, Prof. Dr. Seyfi Yıldırım'a, Prof. Dr. Hilmi Ünsal'a, ve Doç. Dr. Ahmet Şamil Gürer'e teşekkürlerimi sunarım.

Muhammet Nimet Çavuş

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Başlangıçtan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri.....	16
1.1.1. Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Başlangıcı.....	16
1.1.2. Kapitülasyonlardan 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesine Kadar Türk-İngiliz İlişkileri.....	22
1.1.3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk-İngiliz İlişkileri.....	31
1.2. Türk-İngiliz İlişkilerinde Dostluk Dönemi	41
1.2.1. 1923-1938 Arası Dönemde Türk-İngiliz İlişkileri.....	42
1.2.2. 1938-1950 Arası Dönemde Türk-İngiliz İlişkileri.....	51
1.3. 1950 ve Sonrası Dönemde Türk-İngiliz İlişkileri.....	58
1.3.1. Kıbrıs Meselesinde Türk-İngiliz İlişkileri.....	59
1.3.2. Türkiye'nin Siyasi Durumunun Türk-İngiliz İlişkilerine Yansımaları.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN DÜNYADAKİ YERİ VE TÜRK TURİZMİNİN BAŞLANGICI

2.1. Turizm Kavramına Genel Bir Bakış.....	69
2.1.1. Turizm Türleri.....	71
2.1.2. Turizmin Dünya'daki Yeri ve Önemi	73
2.2. Türk Turizmi ve Dünya Turizmindeki Yeri ve Önemi.....	75
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Turizmi.....	76
2.2.2. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ve Türk Turizmine Katkıları.....	77
2.2.3. Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri (1923-1963).....	78
2.2.4. Turizmin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İNGİLTERE ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİN TURİZM SEKTÖRÜNE YANSIMALARININ BAŞLANGIÇ DÖNEMİ (1970-1990)

3.1. Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkileri Bağlamında Turizm.....	85
3.1.1. Türk-İngiliz Ticari ve Siyasi İlişkilerinin Turizme Etkileri.....	85
3.1.2. Türk Turizminde 1963-1983 Arası Dönem.....	89
3.2. Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Turizme Yansımaları.....	93
3.2.1. Yabancı Sermaye ve İngiltere'nin Türkiye ve Türk Turizmine Yatırımları.....	94
3.2.2. 1970-1990 Arası Dönemde Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Turizm Hareketliliğine Yansımaları	102
3.2.3. Türk Ekonomisinde Planlı Döneme Geçilmesinin Siyaset, Ticaret ve Turizme Yansımaları	109
3.3. Dünya Turizmi ve Türk Ekonomisine Katkıları	111
3.3.1. Avrupa Birliği Turizm Politikalarının Gelişimi ve Türk Turizmine Etkileri.....	115
3.3.2. Türkiye'nin Uluslararası Kuruluşlar ile Siyasi İlişkilerinin Türk Turizmine Yansımaları.....	118
3.3.3. İngiliz Vatandaşlarının Tatil Planlarında Gazete ve Dergilerin Etkisi.....	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İNGİLTERE ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİN TURİZM HAREKETLİLİĞİNE YANSIMALARINDA GELİŞME DÖNEMİ (1991-2010)

4.1. 1990'lı Yıllarda Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Genel Seyri.....	130
4.1.1. İngiltere Ekonomisinin İngiliz Turizmine Etkileri.....	131
4.1.2. Türk Turizm Ekonomisinde İngiliz Etkileri.....	134
4.1.3. İngiltere'de Nüfus, İşgücü Yapısı, Hayat Standardı ve İşsizlik	137
4.2. 2001-2010 Arası Dönemde Turizm Hareketliliği.....	139
4.2.1. Türk Turizminin Diğer Alanlarla Karşılaştırılması ve Ekonomiye Katkısı.....	140
4.2.2. İngiltere'nin Turizmde Türkiye Tercihi ve Sonuçları.....	143
4.2.3. Turizm Hareketliliğinde Değişim ve Gelişim.....	145
4.2.4. İngiliz Turizm ve Sermaye Hareketliliğinde Aydın Örneği.....	154
4.2.5. Türk-İngiliz Turizm Sermaye Hareketliliğinin Ekonomik ve Siyasi Boyutları.....	160
4.2.6. İngiltere'de Turizm Sektörünün Yeni İdari Yapılanması ve Türk Turizm Hareketliliğine Etkileri	166

SONUÇ	176
KAYNAKÇA	191
EKLER LİSTESİ	208
EKLER	210
ÖZGEÇMİŞ	231

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABTA	İngiltere Seyahat Birliğidir.
AEIST	Uluslararası Bilim Turizmi Uzmanları Birliği
AET	Avrupa Ekonomik ve İş Birliği Teşkilatı
ANAP	Anavatan Partisi
ATOL	İngiliz Sivil Havacılık Düzenleme Kurumu
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BCCT	İngiliz Ticaret Odası
NA	The National Archives
Birl.	Birleşim
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
COBCOE	İngiliz Ticaret Odaları Konfederasyonu
DCMS	İngiltere Kültürel, Medya ve Spor Daire (Department for Culture, Media and Sport)
DEİK	Devlet İstatistik Kurumu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
FED	ABD Merkez Bankası
GATGP	Güney Antalya Turizmi Geliştirme Projesi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
Gös. Yer.	Gösterilen Yer
Haz.	Hazırlayan
ICSID	Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi
İDA	İngiltere Turizm Örgütü İdari Yapılanması
IFC	Uluslararası Finans Kurumuna
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
M.E. B.	Millî Eğitim Bakanlığı
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MIGA	Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
MÖ	Milattan Önce
Mv.	Milletvekili
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
PHILOXENIA	Avrupa Birliği Turizm Geliştirme Programı

RDA	Regional Development Agencies
RTB	Regional Tourism Boards
SDR	Özel Para Çekme Hakkı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TD	Tebliğler Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRSAB	Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
TVP	Zamanla Değişen Parametreler
UNWTO	Dünya Turizm Örgütü
URL	Uniform Resource Locator (Kaynak Konumlayıcı)
VAR	Vektör Otoregressif Model
WB	Wickens Breusch
WTO	Dünya Turizm Örgütü
WTTC	Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi

GİRİŞ

Türk-İngiliz ilişkilerini karakterize eden konuların başında ekonomik ve siyasi ilişkiler gelmektedir. Siyasal ve ekonomik ilişkiler Türk-İngiliz turizm ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde gelişerek devam etmesini sağlamıştır. Siyasal ve ekonomik ilişkilerin şekillendirdiği turizm ilişkilerinin ayrıntıları belirlenirken turizmin tanımı, günümüze kadar tarihi gelişimi, turizmin dünyadaki yeri ve önemine değinilmesi önem arz etmektedir. Turizmin iki ülkenin ve hatta tüm dünya devletlerinin ekonomilerine katkıları özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra artarak devam etmiştir. Bu araştırmada İngiltere-Türkiye ilişkilerinin Türk turizmine yansımaları tarihsel boyutta ele alınmıştır. Amaç, yöntem, sınırlılıklar, verilerin toplanması ve tasarımı konusunda birçok konuya değinilirken bu hususlar dikkate alınmıştır.

Turizm Kavramı: Turizm kelimesi, Latince 'dönme' hareketini ifade eden "Tornus" kelimesinden türetilmiştir. İngilizcedeki "tur" sözcüğü de bu kelimedenden üretilmiştir. "tur" döngüsel bir hareketi tanımlamaktadır. Bazı yerlere yapılan ziyaret, iş ve eğlence amaçlı bir hareketi ifade etmektedir. "Gezinti" kavramı ise daha çok zevk verici, eğitici ve kültürel seyahatler için kullanılmaktadır.¹ Fransızcadan Türkçeye geçen Turizm kelimesi, sözlüklerde dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye gezici (turist) çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü" olarak tanımlanmaktadır.² Dünya Turizm Örgütü (WTO)'ne göre turizm, "sürekli ikamete dönüşmemek ve gelir getirici hiçbir uğraşta bulunmamak şartıyla kişilerin geçici bir süre konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin bütünüdür".³ Turizm kavramının tatil ve tur-seyahat kavramları ile birlikte kullanıldığı literatürde neyin turizm ve neyin turizm sayılmayacağı dünyada hala tartışılacak bir husus olmuştur.

Turizmin Tarihsel Gelişimi: İnsanlığın erken dönemlerinde insanların yaşamları için gerekli besin maddelerini temin etmek, avcılık ve ilkel yöntemlerle alış-veriş yapmak üzere yakın çevresine gidip geldikleri bilinen bir durumdur. Tarih öncesi devirlerde (Paleolitik çağda MÖ 30.000-MÖ 10.000) seyahat asıl olarak günlük hayatın ihtiyaçları için yapılmıştır. O zamanlar 'gezginler' çoğunlukla yiyecek, barınak, güvenlik vb. aramak için dolaşıp duran göçebeler idi. Fakat ateşin bulunması, alet yapımı vb. insanların barınaklara yerleşmesine ve böylece keşiflerin başlamasına yol açmıştır. Daha sonra, MÖ 8.000 dolaylarında başlayan Neolitik çağda, insanlar bazı yerlere kalıcı bir şekilde yerleşmeye başlayarak, tarım toplumunun

¹ Kurban Ünlüöner, Ahmet Tayfun, *Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri*, *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009, 15.

² Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim 20.06.2020.

³ <http://www.osmed.com.tr/turizm-nedir/> Erişim 25.06.2021.

oluşmasına neden olmuştur. Bu sürede ulaşım imkânlarında sağlanan önemli yenilikler seyahatin doğasını değiştirmiştir. Bunlar arasında en kayda değer olanları Mısırlılar tarafından geliştirilen yelkenli gemiler (MÖ 4.000), tekerleğin icat edilmesi ve Sümerler tarafından kullanılan para sayılabilir. Bu gelişmeler ticaret yollarının açılması ve seyahatin yeniden düzenlenmesini gerektirmiş, tüccarlar, hacılar, bilginler ve hatta yeni ve heyecan uyandıran tecrübeler yaşamak isteyen araştırmacıların hayatını kolaylaştırmıştır. Pazarlarda birbirleri ile etkileşim kurma olanağı ticari münasebetlerin gelişmesine olanak sağlarken aynı zamanda kültürel ilişkilerin kurulmasına da yardımcı olmuştur. Yunanlılar MÖ III. yüzyıldan itibaren şifalı tanrılarının sitelerini ziyaret etmek için birçok seyahat yapmışlardır. Bu gezi dünyanın ilk önemli seyahat yazarı Herodot'un yazılarına da yansımıştır. Uluslararası seyahat Roma İmparatorluğu zamanında başlamıştır. Romalılar çoğu kez Sicilya, Yunanistan, Rodos, Truva, Mısır ve kutsal topraklara ziyaretler düzenlemişlerdir. Merak unsurunun ve refah seviyesinin sağladığı fırsatların etkisiyle gelişen Turizm düşüncesinin ilk olarak Romalılarda gelişme göstermesi şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü bu dönemin en müreffeh halkı Romalılardı. Toplumun zenginliği Romalıları merak duygusu ve sağlık ihtiyacı nedenleriyle seyahat etmeye yöneltmiştir.⁴

Orta Çağ, turizmin gelişimi için uygun bir devir olarak görülmesi de birçok insan ticaret, eğitim, keşif vb. amaçlarla seyahat etmiştir.⁵ Seyahat etmek, Orta Çağ'da genellikle hac görevini yerine getirmek için gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de Canterbury, Fransa'da Lourdes, Anadolu'da Efes ve Kutsal yerler olarak bilinen Kudüs'e yapılan hac ziyaretleri dini bir vazife olarak görülmüştür. Hac için seyahat eden yolcular yalnızca kara yolunu kullanmamış, aynı zamanda deniz yolu da bu seyahatler için vazgeçilmez bir yöntem olmuştur. Bu yüzden, deniz yolu bu dönemde hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişmelerle bu dönemde rehberlik hizmetinden konaklamaya, ulaşımdan diğer seyahat ayrıntılarına kadar birçok alanda büyük gelişmeler olmuştur.⁶ Osmanlı Devleti'nde ise turizm veya seyahat gezileri geç dönemlerde başlamıştır.

XV. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler dünya ekonomik ve siyasi tarihinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Avrupalı denizciler dünyanın bilinmeyen yerlerini tanıyarak yeni ve daha doğru bilgileri elde ettikten sonra keşfedilen yerlerin altın ve baharatına ulaşmak için

⁴ John Towner, "The Grand Tour: A Key Phase in The History of Tourism", *Annals of Tourism Research*, 12 /3 (1985), 299-301; Ayrıca bkz. Dilek Acar, "Turizmin Tarihi Kökenleri – I : Eski Çağlar – Mezopotamya Uygarlıkları", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31 / 3 (2020), s. 307-313.

⁵ Dennis Hardy, "Sociocultural dimensions of tourism history", *Annals of Tourism Research*, 17/4 (1990), 541-550.

⁶ Volkan Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", *Seyahat Acenteciliği ve Tur Operatörlüğü*, Editör İ. Ünlü, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011. 30-65

ayrıca bir çaba sarf etmişlerdir. Altın ve baharata ulaşanlar, her bir sefer sonucunda daha fazla ekonomik bir güç elde etmiştir. Bunun sürekliliğinin sağlanması için uzak yerleri hızla sömürge haline getirmişlerdir. Portekiz ve İspanya sömürge kurmada öncülüğü daima ellerinde tutmuşlardır. Gittikleri yerlerin her türlü kaynağını yüzyıllar boyunca Avrupa'ya taşıdılar. Akdeniz limanları önemini yitirirken Atlas Okyanusu'na kıyısı olan liman ve şehirler önem kazanmaya başlamıştır. Bu esnada Avrupa'da ekonomik sistem hızla değişti. Sömürgecilik ile Avrupa'ya çok büyük miktarda kıymetli maden ve nakit girmeye başladı. Güney Amerika'da yıkılan İnka, Maya ve Aztek uygarlıkların hazineleri, hazır para olarak doğrudan doğruya Avrupa'ya taşınmıştır. Ayrıca bulabildikleri her türlü kıymetli madenler de Avrupa'ya taşındı. Avrupa ve dünyanın diğer yerlerinde zengin olma, macera arama amaçlı gezilerde büyük artışlar meydana gelmesi ister istemez turizm kavramının içini zenginleştirmiştir.⁷ Günümüzde profesyonel turizm kavramına ait bazı unsurların bu dönemde başlatıldığı söylenebilir.

XV. yüzyılda, Rönesans'ın Avrupa'da gelişmesiyle İtalya, Avrupa'nın entelektüel başkenti olmuştur. Eğitim, siyaset, ekonomi ve diğer alanlar gibi değişik konularda sağlanan ilerlemeler bu sürede zirveye çıkmıştır. Rönesans dönemini turizm faaliyetleri için önemli kılan hususların başında bu dönemde ortaya çıkan sanatçılar ve ortaya koymuş oldukları eserlerin hem o dönemde hem de günümüzde hala önemli bir turistik çekicilik unsuru olarak değer görmesi gelmektedir. Zira Leonardo Da Vinci tarafından yapılan Mona Lisa ve Son Akşam Yemeği gibi eserlerin her yıl Paris'teki Louvre Müzesi'nde milyonlarca ziyaretçisinin olduğu da bilinmektedir. Kültürel miras olarak nitelendirilebilecek bu değerler turizmin, özellikle de kültür turizminin, temelini meydana getirmiştir. Rönesans Dönemi, Paris, Roma, Floransa ve diğer kültür merkezleri eğitim için seyahat yapan akademisyenlerin en çok ziyaret ettiği yerler haline gelmiştir. İngiltere'de I. Elizabeth Dönemi'nde, genç erkekler iyi bir iş bulup, eğitimlerini tamamlamak üzere Avrupa'nın değişik ülkelerine gitmek durumunda kalmışlardır. Bu durum sonraları birçok kesimce benimsenmiş ve devamlı hale gelmiştir. Bu seyahatler "*Büyük Tur*" olarak isimlendirilmiştir.⁸

XVII. yüzyılda, özgürlükçü akımlar, eğitim ve öğrenmeye olan ilginin giderek artması turizmde çeşitlenmenin artmasına zemin hazırlamıştır. İngiltere ve ABD'de seyahatlerin gelişimi, 18. yüzyılda paralı yolların devreye sokulmasıyla ivme kazanmıştır. Çeşitli ülkelere giriş iznini veren bir mektup olarak ortaya çıkan pasaport uygulamasının kökeni ise bu döneme

⁷ David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, İstanbul: Mat Matbaacılık, 1995, s. 27.

⁸ Ahmet Solmaz, Çağrı Erdoğan, Buse Nur Solmaz, Orhan Batman, "Modern Turizme Zemin Hazırlayan Gelişmeler Olarak Rönesans ve Coğrafi Keşiflerin Turizm Paradigmasıyla Değerlendirilmesi", *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, Ankara: 2014, 1195-1196; Hacı Ömer Adıgüzel, *Rönesans-Reform içinde Uygarlık Tarihi*, Editör İsmail Güven, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007, 12; Rona Goffen, *Renaissance Rivals*. London: Yale University Press, 2002.

dayanmaktadır. Bu referans mektubu anlamında pasaportun yaygın kullanımı ise Fransa'da olmuştur. Günümüzdeki pasaport anlayışına en yakın pasaport ise yine Fransa'da 1789'daki Fransız İhtilali sonrasında görülmüştür.⁹ 1863'e kadar Osmanlı ülkesinde çok büyük çaplı seyahat organizasyonları olmamıştır.

Turizm ve Tatil, Seyahat-Tur İlişkisi: Dünyada tur düzenleme düşüncesi ilk kez İngiltere, Leicester şehrinde ortaya çıkmıştır. 1841'de Thomas Cook, Temperance (Yeşilay) Derneği üyelerini Loughbrough'daki bir toplantıya götürmek için bir tren gezisi tertiplemiştir. Midland Railways firmasıyla anlaşma yapan Cook, ilk kez özel gidiş-dönüş bileti basarak, şehre üstü açık vagonlar ile 570 kişiyi taşımıştır. Bundan cesaretlenen Cook, ilk turizm ajansını kurup, kısa zamanda İsviçre, Fransa, Hollanda, Almanya ve Avusturya'da temsilcilikler açmıştır. Bu sürede bireysel geziler için de bir kupon (voucher) geliştirilmiştir.¹⁰

XVIII. Yüzyıldan itibaren, İngiltere'deki asil aileler, Fransa, İsviçre, İtalya ve batı medeniyetinin doğum yeri olarak düşünülen Yunanistan'a genç oğullarını, öğretmenler eşliğinde göndermeye başlamışlardır. Britanya'dan başlayarak Avrupa coğrafyasına yayılan sanayi devriminin getirisi olan ekonomik refah, tatil zamanı ve çalışma dışı zaman fikrini ortaya çıkardı. Tatil için seyahatin gerçekleşeceği güzergâhların alanı genişledi. İlk kez tatil yapan idari elitlerin yanında yeni işçi ve orta sınıf insanı da seyahat etme fırsatını bulmuştur.¹¹

Batı etkisi XIX. yüzyılda dünyaya yayıldıkça turizm bu doğrultuda misyon kazanmıştır. Asya, Afrika ve Orta Doğu'nun sömürge topraklarına turizm yerleştirilmiştir. Turistler, her yıl Kudüs, Kahire ve Doğu Akdeniz'in diğer şehirlerini ziyaret eden, sayıları giderek artan batılıların (misyonerler, öğretmenler, tüccarlar, bankacılar, Mesih hayalperestleri ve imparatorluk kurucuları) bir parçası haline gelmiştir. En ünlü erken modern seyahat tarzı olarak günümüz turizminin öncüsü Grand Tour gösterilmektedir.

Dünyada modern olarak ilk turizm hareketi, 1841'de Thomas Cook'un Loughborough'da ilk grup gezisini düzenlemesi ve bir turistik gezi bürosunu kurmasıyla başlamıştır. İlk turizm rehberi 1843'te hazırlanmıştır. Ulaşım araçlarında yaşanan gelişmelerin neticesinde kitlesel

⁹ Roger Boesche, *The First Great Political Realist: Kautilya and His Arthashastra*, Lexington Books, 2003, 60. Ayrıca bkz. Daniel Frank, *The Jews of Medieval Islam: Community, Society, and Identity*, Brill Publishers 1995, 6.

¹⁰ Umut Güleriyüz, "Thomas Cook Şirketi' nin Tarihçesi ve Batışı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 /3 (2020), 1433-1445; Ayrıca bkz. "Thomas Cook Has Collapsed. What Happensto Everyone Who Had Holidays Booked?", ABC News, 2019. <https://www.abc.net.au/news/2019-09-24/thomas-cook-whathappens-to-travellers-with-holidays-booked/11541410>. Erişim 12.12.2021; "Dünyanın En Eski Seyahat Şirketi Thomas Cook İflas Etti, 150 Bin Tatilci Yurt Dışında Mahsur", *Independent*, 11.03.2019. <https://www.independentturkish.com/node/73611/d%C3%BCnya/d%C3%BCnyan%C4%B1n-en-eski-seyahat-%C5%9Firketi-thomas-cook-iflas-etti150-bin-tatilci-yurt> Erişim 13.01.2022.

¹¹ F. Robert Hunter, *Tourism and Empire: The Thomas Cook&Son Enterprise on the Nile 1868-1914*, Taylor&Francis Ltd, 40 /5 (2004), 28-29.

seyahatlerin artmasıyla birlikte, 1840'ta Thomas Cook'un başlattığı seyahat acenteciliği, turizmle seyahatin kurumsal olarak ilk önemli aşaması şeklinde değerlendirilmektedir. Söz konusu dönemde İngiliz Thomas Cook'un bir kongre için beş yüz yetmiş kişilik bir grup için tren yoluyla kentler arası bir seyahati gerçekleştirmesi, toplu seyahatlerin ilki olarak değerlendirilmektedir. 1862 yılından sonra turistik gezilere olan ilginin artmasıyla tur organizasyonu yapan acentelerin sayısı da artmaya başlamıştır. Saint Moritz'de 1864'te bir turizm kış sezonunun açılışı, ABD'de Yellowstone Parkı'nın 1877'de hizmete girmesi turizmin büyümesini hızlandırmıştır. Giderek hızla büyüyen Thomas Cook şirketi, eşlik edilen turlar da düzenleyerek kendini bir hayli geliştirmiş ve bu sayede diğer kıtalara da yayılmıştır. Otelcilik sektörüyle de iyi ilişkilerini sürdüren Cook, 1870'lerde taşıdığı yolcuların konakladıkları otellerde para yerine kullanabilmeleri için otel kuponlarıyla seyahat çekleri düzenleyerek, turizm sektöründe ilk yenilikleri başlatmıştır.¹²

1914'te Henry Ford'un ilk otomobili üretmesi seyahat amaçlı gezileri kolaylaştırmıştır. Fakat gerçek iyileşme savaşlarının bitimiyle gerçekleşmiştir. Savaşta seyahat hareketliliği askeri hareketliliğin ilerisine geçmez iken, toplu taşıma amaçlı seyahat sektörüne uçakların girmesi yeni bir dönemi başlatmıştır. Diğer yandan I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ücretli izin isteği sendikalarca sloganlaştırılıp, toplu yürüyüşler sonucunda 1,5 milyon işçi ücretli izin hakkına sahip olmuştur. İşçilere ücretli izin hakkının verilmesi kitle turizminin gelişmesinde önemli bir adım olmuştur. I. Dünya Savaşı nedeniyle kesilen yolculuklar yemekli vagonlar, berber, kuaför, kütüphane, oyun salonları ve pahalı ve tanınmış Oriental Express gibi uzun soluklu yerlere tekrar başlamıştır.¹³ Arabalar tren kadar ileri ve hızlı idi. Fakat trenler seyahatlerde ilk tercih olmaya devam etmiştir. I Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa Devletleri turizme sadece ekonomik yönden bakmışlardır. 1920'den itibaren tekrar başlayan turizm ve ulaşım hareketlerinde en önemli toplu taşıma aracı tren olmaya devam etmiştir. 1920'lerde Türkiye'nin ticari, ekonomik durumu serbest piyasa koşullarının gelişmekte olan bir ülkenin uluslararası ticaretindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴

18 Ekim 1923'te kurulan Milli Türk Seyahat Acentalığı Ziya ve Şürekası (NATTA); turizm ve seyahat acentacılığı alanında adı geçen kurumlardan ilki olarak kabul edilmekte ve bilet satışlarıyla birlikte otomobil kiralama, broşür basma, rehber sağlama, iç ve dış seyahatler düzenleme gibi faaliyetlerde bulunarak seyahatlerin gerçekleşmesine fırsat sunmuştur. Türk-İngiliz ticari ve turizm münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişmeye başlamıştır.

¹² Güleryüz, "Thomas Cook Şirketi'nin Tarihçesi ve Batışı", 1443.

¹³ N.B., Lwoga, *Tourism: Meaning, Practices & History*, Dar es Salaam University Press. 2011, 55-70.

¹⁴ William Hale, "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar", *Türk İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 93-95.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında turizm alanında önemli gelişmeler görülmemekle birlikte, planlı kalkınma dönemi öncesinde sektörün gelişimine etki edebilecek bazı kuruluşların temeli atılmıştır. 1925 sonrasında ülkeler arasında oluşan barış ortamı turizm seyahatlerini arttırmıştır. Bir Akdeniz ülkesi durumundaki Türkiye hem İngilizler ve hem de diğer ülkeler açısından cazibe merkezi haline gelmiştir. Atatürk'ün yabancı rehberler ve kuruluşlarca Türkiye'nin yurtdışında kötü bir imaj oluşturulmasının önüne geçebilmek için 1923 yılında kurduğu Türk Seyyahin Cemiyeti ise 1930 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adını alarak son derece başarılı rehber ve tercümanlar yetiştirmiş, Türkiye'nin ilk tanıtım afişleri, yol haritaları, otel rehberleri ve broşürlerinin hazırlanması gibi ilklere imza atarken ülke imajının düzelmesi ve seyahatlerin artmasında önemli rol oynamıştır. 1924 yılında Türkiye'nin ilk yataklı vagonunun hizmete girmesini, 1925 yılında daha sonra Türk Hava Yolları İşletme İdaresi adını alacak olan Türkiye Teyyare Cemiyeti'nin kurulması takip etmiştir. THY'nin temellerini atan cemiyetin kuruluş yılının dünyadaki diğer havayolu firmalarıyla aynı döneme denk gelmesi ise altı çizilmesi gereken bir noktadır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi turizm sektörünü de olumsuz etkilemiştir. 1930'da dünya piyasalarının ekonomik kriz nedeniyle darbe almasıyla Türk-İngiliz ekonomik ilişkileri daha durağan bir sürece girmiştir.¹⁵ 1930'larda Türkiye'ye gelen turist sayısının 50000'leri bulması ile turizm devlet bünyesinde ele alınmış, aynı yıl, Dâhiliye Vekaleti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti bünyesinde turizm işlerinden sorumlu bir şube kurulmuştur. Turizmle ilgilenen ayrı bir ofisin kurulması ise 1934 yılında ilk kez İktisat Bakanlığı'nın Dış Ticaret Dairesi'ne bağlı TÜRK OFİS adında kurulan büro ile gerçekleşmiştir. 1937 yılında İktisat Bakanlığı içinde bir Turizm Müdürlüğü kurulurken, kurumlarıyla yavaş yavaş gelişmeye başlayan Türkiye turizmi için 1938 yılında Türk Ofis'in Neşriyat ve Propaganda servisi içinde bir Turizm Masası oluşturulmuştur.¹⁶

İngiltere'de 1930'da *Paralı Tatil Yasası*'nın kabulüyle, turizmin gelişmesi için destekleyici bir unsur devreye sokulmuştur. Senelik paralı tatillerin başlaması, modern kitle turizminin fazlalaşmasına katkı sağlayan en önemli faktörlerden sayılmıştır. Hava ulaşımındaki gelişmeler ise seyahatin doğasını tamamen değiştirmiştir. Arıkan'a göre, "Kitle turizmine paralel gelişme gösteren havayolu ulaşımı, özellikle uzun mesafeli seyahat imkânını geliştiren bir taşımacılık türüdür. Paket tur olarak bilinen ve yer hizmetlerini de içeren organize seyahatler, zaman faktörünü önemseyen insanların en çok tercih ettiği seyahat tarzı olmuştur. Turizm ve havayolu ilişkilerinin, ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar kesintisiz gelişmesi her iki sektörün de

¹⁵ Hale, "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar" 98-100.

¹⁶ İsmet Kaya, "Türkiye'de Turizm Örgütlenmesi", Editörler: Ş. Çavuş, Z. Ege ve O. Çolakoğlu, *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009, 203- 220.

yenilik ve gelişmelere açık ve birbirleriyle bağlantılı olmasıyla ilgilidir. Uluslararası hava taşımacılığındaki ilerlemeler, turizm endüstrisindeki gelişmeler ve uluslararası ticaretin büyümesi, turizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur".¹⁷ I. Dünya Savaşı sonrasında seyahatler için kullanılmak üzere birçok yol ve havaalanı yapılmıştır. İnsanların seyahatlerine yardımcı olması amacı ile yapılan bu yatırımlar turizm endüstrisinin de gelişmesini sağlamıştır.

Seyahat ve turizmin tabiatındaki değişiklikler ulaşımdaki gelişmelerle paralel bir çizgide ilerlemiştir. 1937'de İngiltere'deki işçilerin ücretli izinlerini kullanmalarına yardımcı olmak üzere kurulan "*İşçi Seyahat Derneği*" isimli bir sendika, boş zaman gezileri için 24.000 rezervasyon yapmıştır.¹⁸ İngiltere'de işçi sınıfının siyasal alanda örgütlenip etkinlik kazanması, esas itibarıyla, meslek esasına dayalı sendikacılığın gelişmesinden sonra, ancak yaygın ve güçlü bir kitle sendikacılığının gelişmesini takiben mümkün olabilmıştır. "*İşçi Seyahat Derneği*" aracılığıyla İngiltere'den dünyanın çeşitli yerlerine geziler düzenlenmiştir. Sendikal hareketler böylece turizme de el atmıştır.¹⁹ Bu gelişmelerle birlikte, önce Dünya Savaşı, 1930'larda yaşanan ekonomik krizler ve II. Dünya Savaşı, Turizm faaliyetlerini sekteye uğratmıştır.²⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'nin dış ticaretinde önemli etkiler yapmıştır. Müttefik ve Mihver devletler arasındaki siyasi münasebetlerdeki dalgalanmalar ithalat ve ihracat düzenlemelerinde ani değişimlere yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle seyahatler daha değişik alanlara kayarak, tekrar popüler bir kimlik kazanmıştır. Dünyada turizm faaliyetlerindeki en ciddi gelişmeler II. Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Turist gönderen ülkelerdeki ekonomik gelişmeye paralel olarak milli gelir içinde harcanabilir gelir düzeyinin artmasıyla dünya siyasetinde savaşız bir sürecin yaşanması insanları seyahat etmeye sevk etmiştir. Deniz, hava ve kara yolu ulaşımında yaşanan olumlu iyileşmeler, organize seyahat ve gezi turlarının uluslararası bölgeleri kapsamı, teknolojik gelişmelerle birlikte seyahat işlemlerinin kolaylaşması ve seyahat sürelerinin kısalması gibi gelişmeler de etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler Türkiye'ye karşı bir İngiliz ilgisini beraberinde getirmiştir.²¹

1950'den itibaren hem dünyada hem de Türkiye'de turizmin ekonomik önemi daha da iyi anlaşılmıştır. Bu bağlamda İngiliz vatandaşlarının Türk turizmine katkıları ve bunun sonuçlarının Türk ekonomisine sağladığı yararlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü Türk-

¹⁷ İrfan Arıkan, "Havayolu Ulaşımı ile Turizm İlişkisi ve Havaalanları", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 9 (1998), 46.

¹⁸ Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", s. 27.

¹⁹ Bkz. Nusrei Ekin, *Endüstri ilişkileri*, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını, 1979.

²⁰ Nazmiye Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2007, 18.

²¹ Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, 9.

İngiliz siyasi ve ekonomik ilişkileri Türkiye’de birçok sektörü ve özellikle turizm sektörünü yakından ilgilendirmektedir.

Modern manasıyla turizm kavramı, 1954’te Palermo’da İsviçreli ekonomistler Walter Hunziker²² ve Kurt Krapf²³ vasıtasıyla ilk kez isimlendirilmiştir. Onlara göre turizm, yabancıların kalıcı olarak yerleşmemesi ve gelir elde etmemesi şartıyla, bölgelerin seyahatleri ve geçici konaklamasından kaynaklanan olayların bütünüdür. Bu tanım daha sonra 1963’te Dünya Turizm Örgütü (UNWTO)²⁴ ve 1981’de Uluslararası Bilim Turizmi Uzmanları Birliği (AEIST) tarafından da aynen kabul edilmiştir. Turizmin önemini kavrayan Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1967’yi “*Uluslararası Turizm Yılı*” ilan etmiştir.²⁵

Dünya Turizm Örgütü (WTO)’ne göre turizm, rekreasyon ve iş maksatlı seyahat etme fiili ve bunlar için lazım gelen hizmetlerin yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Turizm, farklı ülkelerdeki insanlar arasında entelektüel iletişim ve kültür, gelenek etkileşiminde de bir araçtır. Turizm, anlayış ve hoşgörüyle bilinen bir hava oluşturma uğraşdır. Ayrıca Turizm, milletlerin kültür ve medeniyetlerini dünyanın değişik yerlerine götürmelerinde ve milletlerin bilgi düzeyini yükseltmede, aralarındaki ilişkileri kuvvetlendirmede, kültürel farklılıkları azaltmada fayda sağlamaktadır.²⁷ Sanayileşmiş ülkelerde her insan seyahat etme yeteneğine ulaşmıştır. Böylece sektör kısa sürede dünyanın en büyük endüstrisi haline gelmiştir.²⁸

²² Walter Hunziker, Turizm ile ilgili bilimsel çalışmaları birlikte geliştiren, seyahat tasarruf fonu konseptini geliştiren ve Internationale d’Experts Derneği’ni kuran İsviçreli bir profesör. Dwyer, Larry, *Turizm Ekonomisinin Keşfi Turizm Sosyal Bilimleri, Cilt 16, İstanbul: Zümrüt Grubu Yayıncılık, 2011, 118–119.*

²³ Hunziker, “Turizmi günümüzdeki anlamıyla tanımlayarak, turizm ve seyahat konusunda yaptığı çalışmalarla bilinmektedir. Turizmi disiplinlerarası bütünlük içerisinde ele alan ilk araştırmacılardan olmuştur”. Ceyhun Can Özkan, Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Bir Analizi, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2013, 18.

²⁴ UNWTO, “Uluslararası seyahat ve turizm alanında faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler (BM) uzman kuruluşudur. Turizm vasıtasıyla ekonomik büyüme sağlanmasını, iş imkânları yaratılmasını, doğal ve kültürel mirasın korunmasını, barışın temin edilmesini ve insan haklarına saygının artırılmasını hedeflemektedir. Ayrıca yoksulluğun azaltılması ve kalıcı kalkınmayı destekleme konusunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için turizmden bir araç olarak yararlanmayı amaçlamaktadır”. BMDTÖ, turizm politikaları, istatistikleri ve konuyla ilgili bilgi üretimi konusunda küresel bir forum işlevi de görmektedir. Örgüt, 23 Aralık 2003 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 58/232 sayılı kararıyla *Birleşmiş Milletler özel teşkilatı* statüsüne kavuşmuştur. “World Tourism Organization”, *WTO News, 2003, 3.* Erişim. 24.02.2020

²⁵ Tunay Akoglu, “Walter Hunziker–The Founder of Academic Tourism Studies”, *Anatolia, 26/3 (2005), 501.*

²⁶ “Turizm insanların yaşadıkları çalıştıkları ve gündelik ihtiyaçlarını karşıladıkları yerler dışına seyahatleri ve burada turizm işletmeleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin talep edilerek konaklamalarından meydana çıkan ilişkilerin bütünü olarak tanımlamıştır. Öğrencilerin uzun süreli konaklamaları, iş arama, devamlı yerleşme amacına yönelik 3 seyahatler ve konaklamalar günlük ihtiyaçların karşılanması için yapılan olağan seyahatler turizm kapsamı dışında kalmaktadır”. Nazmi Kozak; Metin Kozak, Meryem Kozak, *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2010, 3.

²⁷ C. Lim, M. McAleer, M. “Ecologically Sustainable Tourism Management”, *Environmental Modelling & Software, 20/11 (2005), 1433.*

²⁸ Arjun Kumar Bhatia, *International Tourism Management*, New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd. Yayınları, 2006, 28.

Turizm, uluslararası ekonomik ve sosyal iletişimsel ve bütünleştirici etkisiyle, döviz getirisi ve istihdamı artıran ve ülke ekonomisine katkıda bulunan, dünya barışının korunmasında büyük yeri bulunan bir sektördür. Diğer bir ifadeyle turizm sadece önemli bir döviz kaynağı sağlayıcı değil, yeni iş olanakları sağlamada, işsizliği ve ödemeler dengesi sorunlarının azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden turizm sektörü ülkelerin ekonomik gelişme stratejilerinde ana sektör olarak değerlendirilebilecek bir statüye sahiptir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren turizm, dünya ekonomisinin en hızlı büyüyen ve gelişen sektörlerinden biri durumuna gelmiştir. Turizm çoğu zaman diğer birçok endüstri gibi bölgesel veya milli gelişme için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Günümüzde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan devletler turizm-ekonomik büyüme ilişkisi ve gelişmişliğin en bariz araçları olarak değerlendirilmektedir.²⁹ Turizm sektörü, ekonomi literatüründe de ciddi bir yere sahiptir. Özellikle az gelişmiş ülkeler açısından turizmi cazip hale getiren en temel konulardan biri kısa vadede kar sağlayan bir alan olmasıdır. Turizm yatırımları, diğer sektörlerdekilere göre çok daha kısa zamanda gelir sağlamaya başlayan yatırımlardandır. Turizm adı altında birçok ülke yurttaşlarıyla bir tür yaşam tarzı ticareti yapmıştır.³⁰ Bilindiği üzere insanların turizme katılma nedenleri farklılık göstermektedir. Bir turist bir geziye hangi sebeple karar verdiğini bulmak çok zordur. Çünkü amaçlar birbirinden değişiktir. Fakat turizmin çeşitleri ve kategorisi türlü kriterlere göre yapılmaktadır.³¹ Bu kategoriler genellikle mevsimsellik, coğrafya, kültür ve çeşitli kurumların bakış açılarına göre değişmektedir. Ancak bu çalışmada en popüler sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sorunsalı

Kültür Bakanlığı, Dünya Turizm Örgütü'nün verileri, DPT, Dış İşleri Bakanlığı verileri ile bazı yerel yönetimlerin web sitelerindeki bilgiler ve bazı il ve ilçelerin emniyet müdürlüklerinden alınan bilgilerin birbiriyle çelişmesi veya yıl ve ay itibari ile birbirini takip etmemesi karşılaşılan en büyük güçlük olmuştur. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın her yıl yayımladığı bültenlerde turizm gelir-gider rakamları ve gelen giden turist sayıları 1978 yılına kadar Maliye Bakanlığı verileri 1979'dan sonra ise Merkez Bankası verilerine göre hazırlanmış olması toplanan verilerin nicelik ve niteliksel olarak devamının tam olarak yapılamamasına yol

²⁹ C. Erdem Hepaktan, Serkan Çınar, "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/2 (2008), 139-141.

³⁰ Hasan Tekeli, *Turizm Pazarlaması*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2001, 43; Zafer Yıldız, "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", *Visionary E-Journal / Vizyoner Dergisi*, 3/5 (2011), 58-63.

³¹ A. Selman Özdemir, *Motivasyonel ve Demografik Faktörlerin Rekreatif Olanaklara Dayalı Yapılan Destinasyon Tercihleri Üzerine Etkisi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2013, 5-29, 36-38; Suat Karaküçük, *Rekreasyon: Serbest Zamanları Değerlendirme*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2008, 106; Caroline E. Wiley; Susane M. Shaw; Mark E. Havitz, "Men's and women's involvement in sports: An examination of the gendered aspects of leisure involvement", *Leisure Sciences*, 22/1 (2000), 20-28.

açmıştır. Turizmle ilgili tutulan veya kayıt altına alınan verilerin sürekli olarak resmî kurumlar arasında el değıştirmesi birçok zorluklar doğurmuştur. 1984'ten itibaren Merkez Bankası Turizm Gelirleri Anket Yönetimi ile tahmin edilmeye başlanması, 1996 yılında Merkez Bankasınca yapılan çalışmalara paralel olarak; Turizm Bakanlığı ile Devlet İstatistik Kurumu'nun birlikte yürüttüğü *1996 Yılı Yabancı Ziyaretçi Çıkış Anketi* sonucunda turizm gelirinin harcamalar bazında ayrıntılı olarak hesaplanması, ancak ortaya farklı rakamların çıkması bu araştırmanın objektif inceleme alanını daraltmıştır. DEİK gibi bir kurumun veri tabanı oluştururken objektifliği tartışılabilir anket sonuçlarını kullanması düşündürücüdür. 1996 sonrasında turizm giderlerinin Merkez Bankası kayıtları baz alınarak hesaplanmış olup, 2010 yılından sonra ise hem dünya genelinde ve hem de Türkiye'de turizmin bambaşka boyutlara ulaşarak öneminin artması, teknolojik imkanlar ve sosyal medya alanında artan yoğunluk bazı verilerin birkaç merkezde toplanmasını zorlaştırmıştır. 2010 yılı sonrası için böyle bir çalışmanın yöntem ve tekniği de farklılaşacağı için daha yakın tarihler kapsam dışı bırakılmıştır. Dünya Turizm Örgütü ve bu örgütün verilerini kullanarak yayın yapan çeşitli internet platformlarının verilerine yüksek ücretler ve şifre mukabilinde ulaşılması ayrıca bir güçlük yaratmıştır. Tüm bu zorluklar ve sınırlılıklar içinde siyasi ve ekonomik ilişkilerin seyri bağlamında İngiltere ve İngiliz vatandaşlarının Türk turizmine etkileri ve katkısı ortaya konulmak istenmiştir. Bazı resmî kurumların verilerine ancak özel izin alınarak ulaşılması zaman israfına yol açmıştır.

Literatür taraması

Türk turizminde İngiltere ve İngiliz vatandaşlarını konu alan münhasır, derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Var olan çalışmalar genellikle Türk turizminin geçmişi, dünya turizmindeki yeri ve katkıları hakkında olmuştur. Konuyla ilgili yapılan yerli ve yabancı araştırmaların çoğu ya yakın dönemi kapsamakta ya da Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ticari ve siyasi ilişkilerle sınırlı kalmıştır. Türk turizminde İngiliz vatandaşlarının yeri ve önemini yeterince ve hakkıyla yansıtan araştırmalar henüz var olan eksiklikleri tamamlayamamaktadır.

Siyasi, askeri, sosyokültürel, ekonomik, ticari, turizm vb. konularda Türk-İngiliz ilişkilerinin incelendiği yerli ve yabancı dilde yayınlanmış akademik ve serbest alanlarda çok fazla yayın bulunmaktadır. Örneğin Orhan Burian'ın 1951 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinde yayımlanan *Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları* isimli makale çalışması, Türk-İngiliz ilişkileri ve İngiltere'nin siyasi tarihi hakkında orijinal bilgiler vermesi bakımından ilk ve en önemli çalışmalardan biri olmuştur. Bu makaledeki veriler daha

sonraki araştırmalarda da kullanılmıştır.³² Uğrul Arıkal'ın XIX. *Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*, ismiyle “Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalında Doktora Tezi” olarak hazırladığı çalışma başlangıçtan XIX. yüzyıla kadarki dönemi kapsamış olup orijinal birinci el kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuş akademik düzeyi yüksek bir çalışmadır.³³ Ali İhsan Bağış'ın “*Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*” adlı eserinde yer verilen III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815, isimli bölüm alışması, XVIII. ve XIX. yüzyıl ilişkilerini münhasıran ele almış güzel bir çalışma olmuştur.³⁴ Ancak turizm ve İngiliz sermayesinin Osmanlı ekonomisine katkılarından bahsedilmemiştir. Yine aynı yazarın aynı eserdeki *Tarihsel Gelişim* başlıklı diğer bir bölüm yazısı ise siyasi ilişkilerin öncesiyle ilgili eksiklikleri gidermeye çalışmıştır.³⁵ Hasan Baktır tarafından 2018'de yazılan *XVII. Yüzyılda İngiliz Tüccarlar ve İpek Yolu: Keşifler Döneminde İngiliz Tüccarların İpek Yoluna Ulaşma Teşebbüsleri* isimli makale çalışması ise İngiltere'nin ticari ve siyasi alanlarda dünya genelindeki çalışmalarını bir bütün haline getirmiştir.³⁶ Palmira Brummett tarafından kaleme alınan “*Keşifler ağında Osmanlı Deniz Gücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*” kitabı XV. ve XVI. asırlarda Osmanlıların deniz hâkimiyetini ellerinde tutmak için Avrupalı devletlerle olan diplomasi ilişkilerini ele alan başarılı bir çalışma olmuştur.³⁷

Philip Graves'in 1999'da yayınladığı “*İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*” isimli eser ise Türk-İngiliz ilişkilerinin daha geniş perspektifte ele almış, diğerlerine göre kapsamlı bir çalışma olmuştur.³⁸ Taha Niyazi Karaca tarafından 2011 yılında hazırlanan “*Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*” adlı eser ise arşiv belgelerine ve İngiliz kayıtlarına dayalı hazırlanan akademik olarak üst seviyelerdeki çalışmalardan birisidir. İngilizlerin kafalarındaki Türk ve Osmanlı imajını

³² Orhan Burian, “Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/1-2 (1951), 3-5.

³³ Uğrul Arık, *XIX Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2015.

³⁴ Ali İhsan Bağış, “III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815”, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985.

³⁵ Ali İhsan Bağış, “Tarihsel Gelişim”, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985.

³⁶ Hasan Baktır, “XVII Yüzyılda İngiliz Tüccarlar ve İpek Yolu: Keşifler Döneminde İngiliz Tüccarların İpek Yoluna Ulaşma Teşebbüsleri”, *Uluslararası Medeniyet alışmaları Dergisi*, III/I (2018), 151-159. DOI: 10.26899/incis.51

³⁷ Palmira Brummett, *Keşifler ağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çeviren H. Nazlı Pişkin, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

³⁸ Philip Graves, *İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.

objektif yansıtan bir çalışma olmuştur.³⁹ Erdoğan Karakuş'un hazırladığı *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri* adlı çalışması, II. Dünya Savaşı sıralarında İngilizlerin Türkiye hakkındaki tutum ve beklentilerini irdelemiş orijinal bir çalışmadır.⁴⁰ William Hale'in *Türk İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıl Dönümü)* isimli kitaptaki "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar" adlı bölüm çalışması, 1920-1985 arasında İngiltere-Türkiye ilişkilerinin dönüm noktalarından bahsetmesi bakımından önemli bir boşluğu kapatmıştır.⁴¹ Ancak bütün bu çalışmalar, siyasi ve ekonomik ilişkilerin Türk turizmine yansımalarından bahsetmemiştir.

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye-İngiltere siyasi ve ekonomik ilişkilerinin Türk turizmine yansımalarının boyutlarını ve gelişimini belgelerle ortaya koymaktır. Çalışmanın 1970 yılından itibaren başlatılmasının nedeni bu yıldan itibaren Türkiye'ye ve Türk turizmine görülen İngiliz ilgisidir. Bu çalışma şu sorulara cevap bulmaya çalışacaktır;

1. Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi, sosyo-ekonomik ve ticari ilişkilerin olumlu ya da olumsuz seyrinin iki ülke arasındaki sosyo-ekonomik ve turizm ilişkilerine etkisi olmuş mudur?
2. İki ülke arasındaki ekonomik-ticari ilişkilerin turizm sektörüne yansıması aynı yönde gerçekleşmiş midir?
3. Türk turizminin gelişme seyri içerisinde İngiliz sermayesinin yeri ve önemi nelerdir?
4. Türkiye'ye gelen İngiliz sermayesinin turizm alanındaki oranı ve etkileri nelerdir?
5. Ülkemize gelen yabancı ülke vatandaşlarının içerisinde İngiliz turistlerin sayı ve oranı nedir?

İngiliz vatandaşlarının 1970-2010 arasında Türkiye ve Türk turizmine olan yakın ilgi ve alakası ile İngiliz sermayesinin Türk turizmine etkileri hakkındaki literatürel eksiklikler bu çalışma ile doldurulmak istenmiştir. 2010 sonrası dönemde dünya turizminde ve dolayısıyla Türk-İngiliz turizm hareketliliğinde çok daha değişik bir döneme girilmiştir. Siyasi, ekonomik ilişkiler devletlerarası seyahatleri bambaşka boyutlara getirmiştir. Bölgesel savaşlar ve ticari bloklaşmalar, tekelleşme vb. gibi nedenler 2010 sonrası turizm ilişkilerinin farklı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden bu çalışmanın kapsamı 2010 yılı ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Alan araştırması yapılmamıştır. Çünkü Türkiye'nin

³⁹ Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınevi, 2011.

⁴⁰ Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2016.

⁴¹ Hale, "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar".

belli bir bölümünü kapsayan bir çalışma yapılmış olup tamamını ilgilendiren bir çalışma yapılmamıştır. Birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak ayrıca bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak BM Dünya Turizm Örgütü ile TÜRSAB, TÜİK, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü gibi resmî kurumların verilerinden doğrudan yararlanılması bu çalışmaya bir araştırma niteliği kazandırmaktadır. Resmî kurumlardan elde edilen bilgiler, çeşitli makale ve eserlerdeki eksik ve yanlış bilgiler yerli ve yabancı birçok gazete, dergi ve internet sitelerinden elde edilen verilerle karşılaştırılarak giderilmeye çalışılmıştır.

1970-2010 arası dönem Türkiye ile İngiltere arasında ekonomiden ticarete birçok alanda görülen yakınlaşmaya olumlu yansıyor yansımadağı bu çalışmada aydınlatılacaktır. Çünkü bu yakın ilişki İngiltere'den çok sayıda İngiliz vatandaşının Türkiye'ye gelmesine yol açmıştır. Turizm ilişkileri İngiltere ile siyasi ve ekonomik münasebetlere paralel bir yolda gelişmiştir. Birçok İngiliz turizm şirket ve operatörlerinin Türkiye'ye yönelik yatırımları ve bu yatırımların ekonomik mahiyeti ortaya konulacaktır. İngiliz turizmi ile ilgili 1970-2010 arası dönemi kapsayan çalışmalarda görülen eksiklikler ve yanlış tespitler, bu çalışmanın yapılmasına başka bir açıdan temel teşkil etmiştir. Bu çalışmada İngiltere ve İngiliz halkının Türk turizmine ilgisi ve katkısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türk-İngiliz ilişkilerinin turizm boyutunu ele alan münhasır bir çalışma bulunmadığından, bu çalışmanın bu alandaki boşluğun doldurulmasına büyük bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde; Başlangıçtan XX. yüzyıl başlarına kadar Türk-İngiliz ilişkileri ele alınmıştır. Türk-İngiliz ilişkileri dönemlere ayrılarak günümüze kadar ki tarihsel süreci anlatılmıştır. İkinci bölümde turizm kavramına giriş yapılmış, turizm, turizmin türleri, turizmin dünyadaki yeri ve önemi, Türk turizminin dünya turizmindeki yeri ve önemi, Cumhuriyet öncesi ve günümüze kadar ki tarihsel süreci, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ve Türk turizmine katkıları ile turizmin Türkiye'nin dış ticaretine sağladığı yararlar ele alınmıştır. 1963-1983 yılları arasında Türk turizminde yasal hazırlık evresi olduğu için burada ayrı bir başlık içinde incelenmiştir.

1970-1990 arası dönem Türkiye'de Türk-İngiliz ilişkilerinin turizme yansımadağı başlangıç dönem olarak kabul edilerek bu konu üçüncü bölümde ele alınmıştır. Türk-İngiliz siyasi, ekonomik ilişkilerin turizme yansımaları, yabancı sermaye ve İngiltere'nin Türkiye ve Türk turizmine yatırımları, 1970-1990 arası dönemde Türk İngiliz turizm hareketliliği, Türk ekonomisinde planlı döneme geçilmesinin ticaret ve turizme yansımaları, dünya turizmi ve Türk ekonomisine katkıları gibi konu alt başlıkları kullanılmıştır. Avrupa Birliği turizminin gelişimi ve turizm politikalarının Türk turizmine etkileri isimli ikinci alt başlıkta; Türkiye'nin

uluslararası kuruluşlar ile ilişkilerinin Türk turizmine yansımaları ve İngiliz vatandaşlarının tatil planlarında gazete ve dergilerin etkisi konuları incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Türkiye ve İngiltere arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin turizm hareketliliğine yansımaları gelişme dönemi olarak tanımlanmıştır. Burada 1990'lı yıllarda Türk-İngiliz ilişkilerinin genel seyri; İngiltere ekonomisinin İngiliz turizmine etkileri, Türk turizm ekonomisinde İngiliz etkileri, İngiltere'de nüfus, işgücü yapısı, hayat standardı ve işsizlik gibi hususlar ele alınmıştır. 2001-2010 arası dönemde turizm hareketliliği başlığı altında ise Türk turizminin diğer alanlarla karşılaştırılması ve ekonomiye katkısı, İngiltere'nin turizmde Türkiye tercihi ve sonuçları, turizm hareketliliğinde değişim ve gelişim, İngiliz turizm ve sermaye hareketliliğinde Aydın ili örneği, Türk-İngiliz turizm sermaye hareketliliğinin ekonomik boyutları, İngiltere'de turizm sektörünün yeni idari yapılanması ve Türk turizm hareketliliğine etkileri ve Türk-İngiliz ilişkilerinin 2000 sonrası gelişiminde rol oynayan gelişmeler ve Türk turizmine yansımaları konuları başlıklar halinde incelenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Tasarımı

Bu çalışma resmi kurum ve kuruluşlardan elde edilen bilgiler ile alanında güvenilir kuruluşların verileri üzerine temellendirilmiştir. Çalışmada Kültür Bakanlığı, Dünya Turizm Örgütü'nün verileri, DPT, Dış İşleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK gibi resmî kurumların verileri ile bazı yerel yönetimlerin web sitelerindeki bilgiler ve bazı il ve ilçelerin emniyet müdürlüklerinden alınan bilgiler kullanılmıştır. Bahsi geçen kurumların kamuoyu ile paylaşmadıkları veya özel izin alınarak ancak ulaşılabilen verilerini elde etmek zor olmuştur. Bunun için Cumhurbaşkanlığı Bilgi İletişim Merkezi (CİMER) ile irtibata geçilmiştir. Cimer vasıtası ile irtibata geçilen kurumlardan bazı önemli verilere ulaşılmıştır. Kurumların verileri günümüze doğru geldikçe ancak sistematikleşmektedir. Özellikle 1970-1985 arası verileri alıp değerlendirmek çok zor olmuştur. 2000 yılı itibariyle "*Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım İşletmeleri Genel Müdürlüğü*" verilerinin daha özenle hazırlandığı, kullanılan verilerde eski dönemlere göre analiz edilebilme olasılığının arttığı görülmüştür. Kurumlardan alınan URL bağlantıları herkesin erişimine izin verilmeyen ve kolaylıkla ulaşılamayan teknik hususlar içermektedir.

Verilerin tasarımında kullanılan birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılması ayrıca bu çalışmaya bir derleme özelliği katmıştır. Ancak var olan bilgilerin bir araya getirilmesinden dolayı bu çalışma tanımlayıcı bir çalışma da olmuştur. Araştırmanın bu bağlamdaki tasarımı turizm alanına açıklayıcı bir nitelik de sağlamıştır. Verilerin tasarımı ile Türk turizmine İngiliz etki ve yansımalarının neler olduğu sorusu cevaplanmıştır. Var olan verilerin birbirine çok uzak

kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmesi çalışmanın başlığına uygun bir yapının ortaya çıkmasına kolaylık sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Başlangıçtan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere'nin Türklerle ilişkileri siyasi olarak bir yakınlaşma ile başlayıp ekonomik ve ticari alanlarda gelişerek devam etmiştir. Coğrafi olarak birbirlerine uzak olmaları iki milletin birbirleriyle yakınlaşmasını geciktirmiştir. Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretinin canlanması ile İngilizlerin deniz ticaretine daha güçlü bir şekilde yönelmeleri İngilizleri Türk coğrafyasına getirmiştir. İngiltere XV. yüzyılın sonuna kadar Asya, Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ile hiçbir ilişkisi olmayan bir durumdaydı. Ancak coğrafi keşiflerin siyasi ve ekonomik sonuçları ile Avrupa'nın İspanya, Portekiz ve Venedik gibi ülkelerle arasındaki rekabet ticari ve siyasi ilişkileri değişik bir boyuta getirmiştir. İngilizler bu ortamda önce Akdeniz ve ardından dünya pazarlarına yönelmişlerdir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mevcut siyasi ve ekonomik durumunun çok daha ötesine geçen İngilizler dünya siyasetine doğrudan yön veren bir güç olmuştur. XVIII. yüzyıl sonuna kadar Türk-İngiliz İlişkileri siyasi yakınlaşmadan ziyade ekonomik ve ticari kaygılara temellenmiştir. Bu zaman aralığında Osmanlılar ile stratejik ortaklıklar kurulmuştur.

XIX. yüzyılın siyasi ve stratejik durumu ikili ilişkileri bambaşka boyutlara taşımıştır. Dünya ekonomisi ve ticaretine yön veren İngilizler ile Türklerin kesişen yolları çeşitli ittifakları ve blokları beraberinde getirmiştir. Bu stratejik dış siyaset, iki ülkeyi zaman zaman dost ve zaman zaman da düşman yapmıştır.

1.1.1. Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Başlangıcı

Türkler ile İngilizlerin birbirlerini tanımaları Selçuklular Dönemi'ne kadar dayanmaktadır. İngilizler Türkler hakkındaki ilk bilgileri Jean de Bourgogne'nin "*Sir John Mandeville'in Seyahatleri*" adlı kitabından elde etmişlerdir. İngilizlerin Türkler ile ilk teması 1097 tarihinde Kral William'ın oğlu Robert komutasında Anadolu'ya gelen bir İngiliz haçlı kuvveti vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁴² Kral I. Richard (1189-99) ve I. Edward (1272-1307) zamanında paralı İngiliz

⁴² Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1951, 7-8; Ayrıca bkz. Hülya Taflı Düzgün, *Ortaçağ'da Anadolu'dan İngiltere'ye: Antakya'nın Şarkısı'nda Türkler*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019.

askerleri, Haçlı Seferlerine katılmış ve Türklerle savaşmışlardır. Osmanlı Devleti kurulduktan bir süre sonra Bizans üzerine yapılmış olan Türk akınlarını, İmparator II. Manuel (1391-1425) durdurmak istemiştir.⁴³ Balkanlarda Osmanlı ilerlemesine karşı kurulan Haçlı ordusunda bulunan İngiliz askerler 1396 yılında Niğbolu'da Türklerle savaşmışlardır.⁴⁴

İngiltere, XIV. yüzyılın ortalarına kadar bir tarım ülkesi durumundadır. Ülke içerisinde tam bir güvenlik ve huzur ortamı sağlandıktan sonra ekonomik olarak birçok yenilik yapılmış ve XV. yüzyıldan itibaren yenileşmeye başlayan bir İngiltere karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵ Avrupa'da 1337-1453 arasındaki *100 Yıl Savaşları* olarak bilinen uzun bir savaş süreci yaşamıştır. 1455 ile 1485 arasında ise *Gül Savaşları* olarak tabir edilen iç savaşı yaşamıştır. Bu savaşlar sadece İngiltere ile ilgili devletler arasında olmamıştır. Fakat bu savaşlarda İngilizlerin mücadelesi önemlidir. VII. Henry'nin (1485-1509) sulh siyaseti, VIII. Henry'nin (1509-1547) ise Avrupa politikasını az sayıdaki seferlerden çok diplomasi ve parayla yönetme yöntemini benimsemesiyle İngiltere'nin dış dünya ile münasebeti iyileşmeye başlamıştır.⁴⁶ 1457'de Katherine Sturmy isimli gemi ise teneke, kurşun, kumaş ve yün ağırlıklı yüklerle Levant güzergâhında yola çıkmışken aynı yolu paylaşmak istemeyen Cenevizlilerce Malta adası civarında yenilmiştir. VII. Henry Dönemi'nde Sakız, Kandiye ve diğer Venedik adalarında şarap temini için düzenli olarak sefer düzenlenmiştir. O dönemde Kandiye, Venedik'in hâkimiyetinde bulunuyordu.

İngiltere'nin XV. yüzyılın sonuna kadar diğer kıtalarla ilişkisi yoktu. Avrupa-Asya ile ilişkisi nerdeyse sadece kimyon ve biber gibi ürünlerin taşınmasından ibaretti. Bu da sınırlı bir karayolu ile sınırlıydı. Coğrafi keşifler öncesinde Akdeniz ticaretinde Venedikliler hâkimdi. Venedikli tacirler İran'ın ipekli dokumalarını, baharat, metal, şarap gibi mallarını çok düşük ücrete alıp Avrupa pazarına taşıyor ve pahalıya satıyorlardı. Avrupa'da artan ücretler söz konusuysen Venediklilerin getirdikleri doğu ürünlerini Alman tüccarların oluşturduğu birliğe satıp halkaya bir aracı daha eklemeleri ürünlerin fiyatlarını çok daha fazla yükseltmiştir. Bu zincirin halkalarını kırmak üzere İngilizler özellikle Belçika'nın Antwerp ticari merkezli finans dünyasında gerekli olan müdahaleleri yaparak durumlarını düzeltmeye çalışmışlardır. Fakat bu zinciri kırmak isteyen Portekizliler ve İspanyollar coğrafi keşifleri gerçekleştirip burada da

⁴³ Micheal Talbot, *British-Ottoman Relations. 1661-1807*, Woodbridge: The Boydell Press, 2017, 18.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt III, 2. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, 224.

⁴⁵ 1517'de Martin Luther'in 95 maddelik bildirisini kaleme almasından kısa bir süre sonra Roma'daki papadan ayrı ulusal bir kilise de kurulmuştur. Bkz., Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, VI Baskı, 2005, 84-93.

⁴⁶ Joyce Appleby, *Amansız Devrim Kapitalizm Tarihi*, Çeviren Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2012, 32.

haklı olduklarını görmüşlerdir.⁴⁷ XV. yüzyıl Avrupa için büyük değişimleri ve zenginleşmeyi getirmiştir. “Yenidünya” şeklinde tabir edilen coğrafyalara, İspanyollardan sonra ulaşan İngilizler, Hollandalı gemiciler ve Fransız tacirler ise bu yeni bölgelerdeki yerlerini güçlendirmek için zamanla mücadeleye başlamışlardır. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanuslar, Avrupa gemiciliğine açılmıştır.⁴⁸

Coğrafi keşiflerin etkisiyle Büyük Okyanus’tan Orta Asya’da Moğolların elindeki topraklara uzanan geniş bir ticari alan oluşmuştur. Avrupalı devletler artık Osmanlıların egemen oldukları denizlerde ve Hint Okyanusunda ticarete aktif bir seviyeye ulaşmıştır. Bir asırdan daha fazla devam etmiş savaşların sonrasında ise Avrupa coğrafyasında ticari merkezinin farklılaştığı, yarı bağımsız ve bir ülke şekli oluşmaya başlamıştır.⁴⁹ Ülke sınırının genişlemesiyle Hindistan Ticaret Yolu, Kızıldeniz ve Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak üzere Osmanlı yöneticileri ciddi gayretler sarf etmişlerdir. Coğrafi keşifler bu ticaret güzergâhının önemini az bir zamanda azaltmamıştır. Fakat Amerika’nın keşfi sonrasında Avrupa menşeli madenlerin oranında önemli artışların olması, Avrupa’daki fiyatları arttırmıştır. Coğrafi keşiflerle birlikte ticaret güzergâhları diğer ülkelerin Osmanlı Devleti’nin hakimiyet sahasının haricine çıkmak istemeleri ve gücünü kırabilmek için okyanuslara yönelmeye başlamıştır. Buna karşın Devlet, kapitülasyonlara tabi devlet sayısını artırarak mevcut ticaret yollarındaki gücünü sürdürmüştür.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda birçok gelişme meydana gelmiştir. Akdeniz’de ise XVI. yüzyıl başında Osmanlı yönetimi öncelikle 1517’de Mısır’ın alınmasıyla sonra da 1522’de Rodos’un fethiyle ciddi bir kazanım elde etmiştir. İstanbul ile İskenderiye ve Dimyat limanlarına deniz istikametini güvenli duruma getirmiştir. 1571’de ise Kıbrıs adasının alınması bir tarafa Papalık-Venedik-İspanya gücü Osmanlı deniz gücünü İnebahtı mevkiinde yenerek devleti tehdit edecek hale gelmiştir. Fakat yalnızca Osmanlılar değil, İngilizler ve Hollandalılar da tehdit ediliyordu. Bu vaziyet Osmanlılarla Kuzeydeki ülkeler arasında politik bir temas oluşturmuştur. Osmanlıların İngilizlere yakınlık duymasında aslında ticari bir gerekçe bulunmaktadır. Çünkü Osmanlıların Habsburglar ile olan savaşı bir tarafa bırakılırsa Akdeniz ticaretini etkileyen devletlerden Portekizler ile savaşmışlardır.⁵⁰ Velhasıl büyük keşiflerin akabinde Avrupa’ya getirilen gümüş ve altına olan ihtiyaç yüzünden İngiliz, Venedik, Fransız ve Hollandalı tacirlerin çalışmalarına

⁴⁷ Andrew Dalby, *Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat*, Çeviren Nazlı Pişkin, İstanbul: Kitap Yayınevi, Ekim 2004, 204.

⁴⁸ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çeviren Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 11. Baskı, Haziran 2006, 415.

⁴⁹ Abdullah Mesud Küçükcalay, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011, 174-175.

⁵⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, İstanbul: 3 Baskı, Cilt 1, Eren Yayıncılık, 2009, 376, 427.

göz yummuştur. İngilizler ve Hollandalılar Akdeniz'deki bu gerginliğin tesiriyle o zamana kadar Doğu Akdeniz ülkeleri ve hatta Osmanlılar ile dolaysız ticarete başlayamamışlardır.⁵¹

XVI. yüzyılın sonuna kadar Osmanlıların dış ticaret hacminde Venedikliler önemli yer tutmaktadır. Batı Avrupa devletleri de XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar imtiyaz alan bir ülkenin himayesinde seyahat-ticaret hakkında veya Cenova, Venedik ve Dubrovniklilerin aracı olmasından faydalanarak, Levant'ta⁵² serbestçe iş yapabiliyorlardı. Venediklerle ticarete aktif olan tüccarlar yalnızca Venedikliler değillerdi.⁵³ XVI. yüzyılın sonlarında Avrupa devletlerinin ilgilerinin hem Akdeniz ve hem de büyük keşifler yüzünden Hint Okyanusu'na yönelmesiyle Venedikli tüccarlar avantajlarını yitirmişlerdir. Coğrafi keşifleri gerçekleştirmelerinin sağladığı avantajlarla Hint Okyanusu'ndaki ticaret Portekizlilerin eline geçmiştir. Levanttaki ticaretle ilgilenmeleri yüzünden Avrupa devletleri arasında donanmalarının gücü itibariyle İngiltere ve Hollanda iyi bir konumdaydı. İngilizlerin Levant'taki ticari faaliyete katılmaya başlaması aniden gerçekleşen bir eylem değildir.

İngiliz devlet yönetimi, XVI. yüzyılda Akdeniz ticaretinde daha fazla etkili olmak için çok uğraş vermiştir. İngiltere, XVI. yüzyıla kadar kendi kıtasında devamlı surette savaşlarla meşgul olmuştur. 1536 yılında Fransa, Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar almış olmasına rağmen İngiltere Kralı VIII. Henry, Papa ile olan yakınlığını gerekçe göstererek onlara göre *Kâfir* Türklerle irtibat kurmaktan kaçınmıştır.⁵⁴ Ancak ticari ve ekonomik çıkarlar İngilizleri Türkler ile iş yapmaya sevk etmiştir. Sınırlı da olsa İngiliz gemicileri Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başlamışlardır. Levant teriminin ne zamandan beri kullanılmakta olduğunun bilinmemesine rağmen Akdeniz ticaretinin çok uzun bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Levant, üretici ve tüketici devletler için lojistik imkânları çok iyi olan ve konumu itibariyle tarihin her döneminde kullanılan dünyanın ender ticari merkezlerinden biri olmuştur. Asya'dan Akdeniz'e ulaşan çeşitli ürünleri Avrupa'ya taşıyan tarihi İpek Yolu'nun en önemli ticaret limanlarının yer aldığı Levant, tarihi süreç içinde Doğu-Batı arasında önemli bir *köprü* vazifesi görmüştür.⁵⁵ Bu nedenle İngiliz tacirler krallarının da desteğini alarak alternatif ticaret yolları ve merkezleri

⁵¹ Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 107.

⁵² Akdeniz'in doğu sahillerinde bulunan geniş bir araziye tanımlamak için kullanılan, sınırları kesin olmayan, coğrafi, tarihî ve kültürel bir adlandırma. Levant kelimesi İngilizcede 16. yüzyılda, ilk İngiliz tüccarların bölgeye gelmesini takiben kullanılmıştır. Fernand Braudel, *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Phillip II*, Los Angeles: University of California Press, 1995. 231-238.

⁵³ Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010, 237.

⁵⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, 3.

⁵⁵ Alexander H. Joffe, "The Rise of Secondary States in the Iron Age Levant", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45 / 4 (2002), 425.

bulmaya çalışmış, ilk önce *Venedik Ticaret Şirketi*'ni, sonra *Yakındoğu Ticaret Şirketi*'ni (Levant Company) kurmuşlardır.⁵⁶

Türklerle İngilizler siyasî olarak birbirinden uzak oldukları dönemlerde bile İngiliz tüccarların Türklerle münasebetleri olmuştur. Önceleri İngilizlere İtalyan tüccarlar aracılık yapmışlardı. Venedik, Floransa gibi İtalya devletleri Osmanlıların birçok limanından aldıkları ürünleri kendi pazarlarında İngilizlere satmaktaydılar. Zenta, Mesina, Livorno gibi aracı pazarları böylece önemli hale gelmişti. İngiliz tüccarların Akdeniz'de ilk girişimi Floransa Devleti'nin ticari merkezi Pisa'da bir yazıhane açmalarıyla başlamıştı. 1513'te, Sakız'da Baptista Justiniano isminde bir Cenevizli tacir İngilizler için konsolosluk görevini üstlenmeye başlamıştı. Konsolosluk işi gerek kendi kurumuna gerek diğer birçok tüccara temsilcilik yapmaktan öteye geçmemişti. VIII. Henry Dönemi'nde 1511'deki seferle Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye İngiliz menşeli kumaş getirilip, mukabilinde ipek, baharat, yağ, halı ve tiftik yünü alınmıştır. VIII. Henry bundan başka 1513'te Sakız Adası'na, 1530'da Girit'e ticaretle ilgili konsoloslar atamıştır.⁵⁷ XVI. yüzyılda İngiltere'nin tek bir millet ve tek bir devlet olmasında Tudor Hanedanı çok önemli bir yere sahiptir.⁵⁸ XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarında ekonomik-siyasi ilişkilerde bir gelişme söz konusu olmuştur. İngiltere krallarının uzun bir süre Türkleri Hristiyanlığın düşmanı olarak görmeleri bu gecikmenin önemli nedenlerinden biridir. 1536 yılına gelindiğinde Fransa, çeşitli ayrıcalıkları Osmanlı Devleti'nden almıştır. Buna rağmen İngiltere Kralı VIII. Henry (1509-1547) Papa ile olan yakınlığından dolayı Türklerle iyi ilişkiler geliştirmekten kaçınmıştır.⁵⁹

Türk-İngiliz siyasi ve ticari ilişkileri resmi olarak XVI. yüzyılın ortalarına doğru ancak başlamıştır. Diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türk-İngiliz ilişkileri son derece yavaş ilerlemiştir. İlk temas XVI. yüzyılın başından itibaren İtalyan tüccarların aracılığıyla olmuştur. Türkiye ile İngiltere siyasî olarak birbirinden uzak oldukları zamanlarda da İngiliz tüccarları Osmanlı tüccarlarıyla alışveriş yapmışlardır. 1530 yılından sonra İngilizler Osmanlılarla iletişimi Dionysius Harris'in teşebbüsleri ile kurabilmişlerdir. Dionysius, İngiliz konsolosluklarında ticari temsilci görevini ilk kez yapan kişi olmuştur. Osmanlılar ile dolaysız ticaret yapmak için iletişime geçen ilk İngiliz tüccar *Anthony Jenkinson* olmuştur. XVI. yüzyıl

⁵⁶ “İngilizlerin yayılma siyasetinin önemli aşamalarından en önemlisi Kraliçe I. Elizabeth döneminde uluslararası ticaret şirketlerinin kurulmasıdır. Avrupa'da İspanya ambargosu, Akdeniz'de Türkler ve Venedikler, açık Okyanuslarda Portekizlerin kışkacında kalan İngiliz tüccarlar yeni arayışlara girmişlerdir”. Hasan Baktır, “XVII Yüzyılda İngiliz Tüccarlar ve İpek Yolu: Keşifler Döneminde İngiliz Tüccarların İpek Yoluna Ulaşma Teşebbüsleri”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, III /I (2018), 152; Bkz. William Foster, *England Quest of Eastern Trade*, New York: Barnes and Noble, 1961.

⁵⁷ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ekim 2013, 20-21.

⁵⁸ Burian, “Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları”, 1.

⁵⁹ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, 3.

ortasında kurulan Moskova Kumpanyası üyelerinden birisi olan *Jenkinson*, 1553 yılında Kanuni'den aldığı fermanla, Venedik ve Fransızlara katılıp vergi vermeden onlar gibi serbest ticaret yapma hakkını kazanmıştır.⁶⁰ Bu ilişkilerinin gelişme dönemine ait en önemli belge hiç şüphesiz ki Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen 1553 yılına ait bir imtiyaz vesikasıdır.

Kraliçe Mary'nin 1558'in 17 Kasım'ında ölmesiyle, VIII. Henry'nin diğer kızı Elizabeth'in kraliçeliğe yükselmesi İngiltere'nin çok önemli politik gelişmelerden biri olmuştur. Kız kardeşi Mary, İspanyol Kralı II. Philip ile evli idi. Tahtta olduğu sürece de Protestanlara karşı savaş açmasıyla tanınmıştır.⁶¹ İspanya ve Vatikan Kilisesinin amacı Elizabeth'i tahttan indirme veya bir şekilde uzaklaştırarak Katolik İskoçya Kraliçesi Mary'yi tahta çıkarmak idi. Elizabeth, bunu yapmak isteyen çevrelerin birçok suikast girişimine de maruz kalmıştı. XVI. yüzyılın dünya gücü Osmanlı Devleti'yle ittifak sağlamakla Katolik çevrelemesini bertaraf etmek mümkün olacaktı. Özellikle 1558'de Kraliçe Elizabeth'in izlediği iç ve dış siyaset Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasını sağlamış, bu dönemde Türkler ile İngilizler İspanya tehdidi karşısında müttefik duruma gelmişlerdir.⁶²

Leicestershire'da doğan Jenkinson, Moskova ve Rusya'yı keşfeden ilk İngilizlerden birisi olmuştur. Jenkinson, "*Muscovy Şirketi*" ve İngiliz kralı adına gezgin ve kâşif idi.⁶³ Ayrıca Moskova ve Rusya'ya yaptığı birçok gezide Korkunç İvan ile birkaç defa görüşmüştür. Özel girişimlerden birisi de İngiliz tüccarlardan Anthony Jenkinson, 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'dan Halap'te ticaret yapmak için geçerli özel bir ticaret izni almıştır. Jenkinson'dan sonra Osmanlı Devleti'nde aracısız alışveriş tekrar durma noktasına gelmiştir.⁶⁴

Avrupa'da ve İngiltere'de XVI. yüzyılda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatı sonrasında içeride ve dışarıda bozulmalar başlamıştır. Devlet, XVII. yüzyıla girmeden önce başlayan savaşların etkisiyle olağanüstü durum içinde kalmıştır. 1593'te Habsburglar ile başlayan savaş 1606'da bitinceye kadar Batı hududunu tehdit ederken, 1603'te İran'la yapılan savaş ise 1639'ya kadar Doğu bölgesine rahat vermemiştir. Zira Osmanlıların iktisadi bakımdan keşiflerin etkisiyle imtiyazlar dâhil birçok yönde çalıştığı bir dönemde bu savaşlar da meydana gelince Osmanlı Devleti'nin 100 sene süresince ticarete başarılı

⁶⁰ Richard Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, New York: Volume V, The Macmillan Company, 1906, 109-110.

⁶¹ Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, 13.

⁶² Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, 12.

⁶³ Anthony Jenkinson (1529 – 1610/1611) Leicestershire, Market Harborough'da doğdu. Moskova'yı ve günümüz Rusya'sını keşfeden ilk İngiliz gezgindir. Jenkinson, Muscovy Company ve İngiliz kralı adına bir gezgincilik yaparak Moskova ve Rusya gezileri sırasında birkaç kez Korkunç İvan ile tanışmıştır. 1568'de Muscovy Company için çok önemli bir araştırmacı haline gelmiştir. Frederick S. Boas, *The Year's Work in English Studies*, Cilt XXXI, 1950, 113.

⁶⁴ Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 6.

sayılabilecek bir ekonomi politikası uygulamasından doğal olarak söz edilemez. İktisat tarihçileri XVI. yüzyılın Osmanlı maliyesi için en zirvedeki dönemlerden birisi olduğu yönünde birleşmektedir. Genellikle kabul gören hususlar nüfus artışına bağlı daha fazla toprak işlenebilmesi ve üretimde fazlalığın yaratılması, bunun da ticareti arttırarak olumlu şekilde etkilemesi, başka bir açıdan ise Avrupa'daki kıymetli maden artışıyla fiyatlardaki artışın da fazlalaşması olarak sıralanabilir. Osmanlı Devleti'nde gerek savaşlar gerekse iç karışıklıklar yüzünden XVI yüzyılın sonlarına doğru nakit para ihtiyacı ciddi oranda artmaya başlamıştır. Bu nedenle ekonomik alanda yeni düzenlemelere gidilmiştir.⁶⁵ 1569'da Fransızlar ve 1580'de İngiltere, 1612'de Hollanda'yla yapılan kapitülasyon antlaşmaları ciddi boyutlarda olmuştur.⁶⁶ 1560'larda ticari anlaşmazlıklar nedeniyle İngiltere ve Avrupa'nın ikinci derecede önemli limanı olan Belçika'daki Antwerp arasında ilişkiler bozulmuş olup ardından Hollanda isyanının çıkmasıyla doğu ürünlerinin İngiltere'ye ulaşabilmesinin önü tıkanmıştır. Ancak İngiltere sorunların çözümü ve Uzak Doğu ticaretini geliştirmek için türlü yollara başvurmuştur. İngiltere'nin Uzak Doğu ile ticareti için Osmanlı ülkesinden geçen ticaret yolları iki devleti birbirine yaklaştırmıştı. XVI. yüzyıl sonunda hem Osmanlı hem de Hindistan ile ticari ihtiyaçlar İngilizleri Türklerin ayağına getirmişti. Ayrıca Osmanlılar da Akdeniz'de Katolik ülkelerce tehdit edilmekteydi.⁶⁷ Venedik'in denetimindeki Kıbrıs adasının 1571'de alınması ile Haçlı ittifakı aynı sene İnebahtı'da Osmanlı donanmasına ağır bir darbe indirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki en ciddi düşmanı İspanya'ya karşı Osmanlıların da İngiltere ile iş birliğini geliştirmesi zorunluluğu belirince, İngilizler de Osmanlılar ile doğrudan ve aracısız ticaret yapmak için uğraşıyorlardı. Londra Belediye Başkanı olan Sir Edward Osborne ile onun ticaret ortağı Richard Staper 1575'te iki temsilcisini İstanbul'a göndermişlerdir.⁶⁸

1.1.2. Kapitülasyonlardan 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesine Kadar Türk-İngiliz İlişkileri

Kapitülasyon kelimesi Latince *şartlar, fasıllar, maddeler* anlamına gelen *capitula* sözcüğünden türemiştir. İlk kapitülasyonlar Macaristan, Sırbistan ve Akdeniz kıyısındaki Arap devletleri tarafından verilmiştir. Bu devletler ticareti canlandırarak kendi ülkelerine çekmek için böyle bir yola başvurmuşlardır. XV. Yüzyılda Hindistan deniz yolunun keşfi ile dünya siyasi ve ticari olarak yeni bir döneme girmiştir. Dünyanın paylaşılmaya çalışılması ve sömürgeciliğin

⁶⁵ Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Cilt III. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, 1606.

⁶⁶ İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, 238.

⁶⁷ Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 4.

⁶⁸ Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 4.

yaygınlaşması, Avrupa'nın merkantilist politikasının bir aracı haline gelmiştir.⁶⁹ XIV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti de aynı sebeplerle Venediklilere, Cenevizlilere ve Fransızlara kapitülasyonlar vermiştir. I. Mahmut ve Fransa Kralı XV. Louis arasında yapılan bir anlaşma ile bu kapitülasyonlar devamlılığı olan devletlerarası bir ticaret sözleşmesine dönüşmüştür.⁷⁰ Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve mali açıdan sıkıntılı dönemlere girdikçe kapitülasyonlardan dolayı devlet Avrupalı devletlerin açık pazarı durumuna düşürmüştür. İngiltere gelişen ve sürekli olarak güçlenen bir devlet olarak Osmanlılar ile geliştirdiği ilişkiler bağlamında kapitülasyonlardan en mükemmel şekilde yararlanan bir ülke olmuştur. İngiltere XVI. yüzyılda Doğu Akdeniz'den Uzak Doğu'ya kadar etkili olmaya başlamıştır.

XVI. yüzyıl sonuna kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti için önemli olan dış ticaret meselesiydi. İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeo-stratejik hedeflerinin farklı olması birbirlerine rakip olmalarını da engellemiştir.⁷¹ Fransa ile Venedik'in Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikaları giderek bambaşka bir boyut kazanmıştır.⁷² XVII. yüzyıl öncesinde coğrafi keşiflerle ticaret yollarının okyanuslara kaymasını engellemek için alınan önlemlerden biri Osmanlıların 1580'de İngilizler ile sonrasında başka ülkelerle kapitülasyon anlaşmalarıdır. İç ticaretin zayıflamasının da rolüyle dış ticarete deniz güzergâhının durumu bu dönemde daha fazla dikkat çekmektedir.⁷³

İngiltere'nin Osmanlılar ile olan resmî ilişkisi 1581 yılında faaliyetlerine başlayan *Levant Company*'nin yaptığı ticari faaliyetler etrafında şekil almıştır. İngiltere, yalnızca Akdeniz'in Hıristiyan ülkeleriyle değil direkt Doğu Akdeniz ülkeleri ve Osmanlılar ile ticari münasebete girmek üzere hem ihtiyacı olan ürünleri bulmak hem de aracılardan kurtulmak için ciddi girişimlerde bulunmuştur. İki İngiliz tüccarı Edward Osborne ve Richard Staper'ın temsilcisi William Harborne sayesinde girişimlerine başlamıştır.⁷⁴ İngiltere'ye yaklaşan III. Murat için en önemli faktör, hocası Sadettin'in kendisini olumlu anlamda etkilemiş olmasıydı. Kraliçe Elizabeth'in gönderdiği 25 Ekim 1579 tarihli ve orijinali Latince yazılmış mektup, Türk-İngiliz

⁶⁹ Merkantilizm XVI yüzyılda Batı Avrupa'da kullanılan ekonomik bir terimdir. Türkçeye "Ticaretçilik" olarak çevrilmiştir. Günümüz ekonomik sistemlerden kapitalizm, merkantilizm ve fizyokratik düşüncelerin etkileriyle kurumlaşmaya başlamış ve klasik iktisadi fikirlerle şekillenmiş bir sistem haline gelmiştir. ı hem ekonominin ve hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak temel bir araç olarak görülmüştür. Vural Fuat Savaş, *İktisadın Tarihi: Liberal Düşünce Topluluğu*, İstanbul: Avcıol Matbaacılık, 1997, 138.

⁷⁰ 1352'de Orhan Bey Dönemi'nde Cenevizlilere; 1384'de I. Murat Dönemi'nden itibaren ise Venediklilere ve 1535'te Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Fransızlara verilen kapitülasyonlarda 1740 senesi bir dönüm noktası olmuştur. Bkz., Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç, Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29/2 (2011), 1-12.

⁷¹ Hacıcaferoğlu, *İki Savaş Arası Dönemde Türkiye İngiltere İlişkileri (1923-1939)*, 34-35.

⁷² Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 13.

⁷³ Palmira Brummett, *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çeviren H. Nazlı Pişkin, İstanbul: Timaş Yayınları, Şubat 2009, 185.

⁷⁴ Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 25.

ilişkilerindeki resmileşmenin en önemli gelişmelerinden biri olmuştur.⁷⁵ İki hükümdar mektupla olmuş olsa da iki ülkenin iletişim yollarını açık hale getirmişti. İlk diplomatik girişimden sonra William Harborne'u, Kraliçe Elizabeth 1583'te İngiltere'nin İstanbul elçisi olarak atamıştır.⁷⁶ Kraliçe Elizabeth, O'na bir berat vermekle kalmamış, daha sonra Osmanlıların ticaret imtiyazından yararlanmak istediğini O'nun vasıtasıyla İstanbul'a direk olarak bildirmiştir.⁷⁷ Burian'a göre, 1580'de İngiltere'ye bir Nişan-ı Hümayun verilip, bu ayrıcalıklardan faydalanması sağlanmıştır.⁷⁸ Osmanlı Padişahı, 11 Eylül 1581'de bir fermanla Edward Osborne ve Richard Staper'in Türkiye Kumpanyasını tesisine izin vermiştir. Bu fermanı elde eden İngiliz tüccarlar derhal *Türkiye Kumpanyası* ismiyle şirketlerini kurdular. *Chiefe merchant of all the Turkish company* Edward Osborne'u kendilerine başkan, William Harborne'u da Türkiye'ye gönderecekleri ilk temsilci olarak seçtiler. Elizabeth'in emriyle Harborne İstanbul'a Kraliçe adına *Orator, Messenger, Deputie, and Agent* olarak gitmişken kendisine İngiliz ticari ilişkilerini düzeltme, İngiliz tüccarlarını idare etme ve konsolosluklar açıp konsolos seçmek ayrıcalığı da verilmiş oldu.⁷⁹

Kraliçe Elizabeth, Osmanlı Devleti ile Fransa örneğinde olduğu gibi ticari kaygılarla hareket ederek William Harborne'u 1583 yılında İngiltere'nin Türkiye elçisi olarak atamasından sonraki yıllarda⁸⁰ İskenderiye, Halep, Cezayir konsoloslukları sırayla açılırken, İngiltere'nin Osmanlılar ile olan ticareti güçlenmiştir.⁸¹ Bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'daki ticari

⁷⁵ Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 6.

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, 305-315.

⁷⁷ Susan Skilliter, "William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 21-31.

⁷⁸ "İngiliz tacirleri İmparatorluğun neresinde olursa olsun, rüsumu âdiyyelerin virdüklerinden sonra, emniyetle alışveriş etmeğe bırakılacak; gidiş gelişleri serbest olacak; karada denizde mal taşıyan nakil vasıtalarına zarar verilmeyecek; giderken ve gelirken rençberliklerinde iken bir tarikle esir olurlar ise o asıllar geri halâs edilecek; ticaret gemilerine İmparatorluk iskelelerinde zorluk çıkarılmayacak; fırtınaya uğramışlarsa yardım edilecek; herhangi bir İngiliz taciri borçlu düşerse borcu ancak kendinden istenecek, kefil olmayacak ahar kimesne tutulmayacak; ölen olursa malı, vasiyetine göre, konsolos tarafından dağıtılacak, İngiliz tacirleri, tercümanları, konsolosları her türlü ticaret muamelelerini kadıya tescil ettirip hüccet alacaklar, "niza olursa hüccet ve sicille nazar olunup, ona göre davranılacak; aleyhlerinde "şahidi zor ile iş görülmecek; İngiliz konsolosu herhangi bir esirin İngiliz olduğunu söyleyip serbest bırakılmasını isterse, işin gerçeği araştırıldıktan sonra, esir koyuverilecek; İmparatorluğa gelip yerleşen İngiliz tacirlerinden, evli de olsalar, ergen de olsalar, haraç istenmeyecek; İskenderiye, Şam Trablus'u, Cezayir, Tunus, Garp Trablus gibi yerlere gönderdikleri konsoloslar zorluğa uğramayacak; tercümanları başka yerde bulunuyorsa, fazla gecikmemek şartıyla gelinceye kadar mühim meseleler bekletilecek; İngilterelilerin biri biri ile nizâları olsa mezbur elçileri ve konsolosları âdetlerince fasl edecekler; bu ahitname tarihinden sonra denizde esir edilip satılan İngilizler ilk satandan parası alınıp henüz Hıristiyan iseler İngilizlere geri verilecek, Müslüman olmuşsalar azat edilecekler; Osmanlı donanması İngiliz tüccar gemilerine rastlarsa onlara dokunmayacak; bu gemiler açık denizlerde olsun, iskelelerde olsun yollarından alıkonmayacak ve İngiltere Kraliçesi bu ahde sadık kaldığı kadar padişahın kulları da ahitname hükümlerini yerine getirmeğe memur olacaklar idi." Bkz., Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 7-8.

⁷⁹ Burian, "Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları", 10-13.

⁸⁰ Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", 305-315.

⁸¹ Süleyman Hacıcaferoğlu, *İki Savaş Arası Dönemde Türkiye İngiltere İlişkileri (1923-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019, 34, 35.

kavgada Fransa atağa geçmiştir. Fransız hukukçu ve tarihçi Jean Bodin'e göre 1570-1580'li yılların sonuna doğru İspanya, ihracat mamulleri olan bez, kumaş, kâğıt, kitap gibi mallar ve ahşap malzemelerin ithalinin yapılması için büyük oranda Fransa'ya bağımlı idi. İngiliz tüccarlara ticaret yapma izninin verilmesinden sonraki aşamada Kraliçe Elizabeth ile Sultan III. Murat arasındaki yazışmalar sonucunda Fransız elçisinin karşı faaliyetine rağmen 1580'nin Mayıs'ında Osmanlı topraklarındaki İngilizlere 22 maddeden oluşan imtiyaz kolaylığı verilmiştir. İngiliz yönetimi Türkiye ile ilişkileri geliştirmede kendini yeterli görmemiş Osborne ve Staper öncelikli olmak üzere 4 İngiliz tüccarıyla teklif edecekleri ve 12 kişiden oluşan bir tüccarlar birliğine 7 sene boyunca bu ayrıcalıklar kapsamında tekelleşme hakkı da tanınmıştır. Böylece 11 Eylül 1581'de Türkiye Kumpanyası kurularak çok ciddi yetkilerle donatılmıştır.⁸²

Akdeniz'de Garp Ocakları bölgesindeki korsanlardan ziyade İngilizleri burada asıl sıkıntıya sokan güç İspanyollar idi. Osmanlılar İngiltere'nin lehine olması amacı ile Akdeniz bölgesinde İspanya donanmasını oyalamıştı. Zira William Harborne'un İstanbul'da elçiyken İngiltere lehine yaptığı en faydalı iş Osmanlı Devleti'yle İspanya arasındaki ateşkesin yenilenmesini 1587'de önlemesiydi.⁸³ 1588 Yılında İngiltere'yle "Armada" olarak anılan İspanyol donanmasının yaptığı bir savaşta İspanya büyük bir yenilgiye uğramıştır. Gerçekleşen bu başarı ile İngiltere'nin denizlerde büyük bir güç olmasının temel adımlarından biri olmuştur.

11 Eylül 1581'de kurulan Türkiye Kumpanyası yanında Akdeniz'de Kraliçenin, Venediklerle ticarete tekelleşme ayrıcalığı verdiği bir Venedik şirketi daha bulunuyordu ki Venedik'in tatbik ettiği yüksek gümrük bu şirkete sıkıntı yaşatmaktaydı. 7 Ocak 1592'de Türkiye ve Venediklerle ticaret yapma hakkı 12 yıl müddetle 53 kişilik tüccardan müteşekkil olan birliğe verilmesi söz konusu iki şirket *The Governor and Company of Merchants of the Levant* isimli bir anonim şirket ortaklığında toplandı. Bu birlik yani Levant Kumpanyası ismi ile İskenderun, Kıbrıs, Sakız, Venedik, Venedik'in sömürgesi olan Zenta ve Kefelonya, Cezayir, İstanbul, İzmir gibi türlü limanlara ürün getirip götüren İngiliz gemilerinin malları ipek, dokuma ürünleri, metaller ve baharat gibi mallar başta olmak üzere çeşitlilik arz ediyordu.⁸⁴

İngilizler, Akdeniz'deki ticarete bu ayrıcalıkları Venedik ve Fransızlardan sonra alan devlet iken Hollandalılar da doğu ticaretinde yer bulmanın yöntemlerini arıyorlardı. Bunun için evvela Cornelius Houtman'ın 1595-1597 keşif seyahati sonrasında ise 1598'de Sumatra yönünde 22 gemiden oluşan ciddi bir filo göndermişlerdir. Bu filodan 4 gemi 1599 yılı Temmuz ayında

⁸² Uğrul Arık, *XIX Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2015, 57.

⁸³ Bağış, "Tarihsel Gelişim", 15.

⁸⁴ Alfred C. Wood,, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, 43-50.

baharat, biber ve karanfil yüküyle dönmüşlerdir. İngilizler öte taraftan da Levant'taki ticaretlerinde Hollandalıların, İngiliz uyuğu altında ticarete bulunmalarını sağlamaya çalışıyorlardı ki burada Fransızlar da benzer bir amacı güdüyorlardı. İki ülke de Babıali'ye baskılar yapmışlardır. Osmanlı yönetimi üzerindeki İngiltere-Fransa yarışının temelleri buraya dayanmaktadır. İngilizlerin ödedikleri %3 gümrüğü ödemekle mükelleftiler.⁸⁵ İngiliz Kumpanyaları daha sonra birleşerek ticari faaliyetleri geliştirip, İngiliz Kralının dünya egemenliğini kurmadaki masraflarını da üstlenmiş oluyordu. 1620-1683 yılları arasında iki ülkenin ticari münasebetleri en iyi dönemini yaşamıştır. Avrupalılarla ticaret 1699'a kadar sorunsuz şekilde sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin 1683 II. Viyana Kuşatmasından sonra Avusturya, Rusya, Polonya ve Venedik'in oluşturduğu Kutsal İttifak bloğu karşısında girdiği savaşın bitmesinde İngiltere'nin arabuluculuk yapması sonrasında Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyuta taşınmıştır.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde ise 1580 imtiyazlarından sonra hem İngiliz tüccarların ihtiyaçlarını arz etmeleri neticesinde ek anlaşma metinleri düzenlenmekte hem de yeni tahta çıkan padişahların tahta çıkışları sonrasında yenilenmekteydi. Bu yenilemelerde bazı maddelerin eklenmesi ya da düzenlenmesi söz konusu olmuştur.⁸⁷ XVII. yüzyıla gelindiğinde *Doğu Hindistan* şirketlerinin sayısı 7 civarındaydı. Fakat bunların en bilinenleri İngiliz ve Hollandalılara ait olanlardı. Levant Kumpanyasının varlığı evvelden biliniyordu. Ayrıca I. James'in 10 Nisan 1606'daki izinleriyle Kuzey ABD'de faaliyette bulunacak olan iki ayrı şirket durumundaki Plymouth ve Virginia şirketlerinin kurulması sağlanmıştır. 1620'de ise Massachusetts'te bir kumpanya daha kurulmasına izin verilmişti. Tüm bunların tesiriyle XVI. ve XVII. yüzyıllarda zengin bir tüccar ve maliyeci grubu da ortaya çıkmıştır. Burada asıl unsur krallar değil kralları da destekleyen tüccar ve maliyeciler olduğu açıkça görülmektedir.⁸⁸

XVII. yüzyılın ilk senelerinde İspanya'nın sömürgelerden elde ettiği altınlardan bastırıldığı sikkeler olan 8'lik Realleri Hindistan'ı ve Çin'i istilaya yöneltmiştir. Bu ticari güzergâhtaki yollardan ötekisi Türkiye üzerinden geçiyordu. Bu sıkıntı öyle bir hale geldi ki Doğu Akdeniz'in her tarafında Avusturya ve Türk sikkeleri ve paralarının yanında İspanyol parası da

⁸⁵ Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 52-55.

⁸⁶ Bağış, "III. George Dönemindeki İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", 43.

⁸⁷ Bu anlaşmalar arasında şunlar vardı; "III. Mehmet (1595-1603)'in 1601'de yeni hükümler içeren ahitnamesi, I. Ahmet (1603-1617)'in 1604 Mayıs sonlarında ve diğeri de 1614 Mayıs ortalarında verdiği iki ahitname, II. Osman (1618-1622) döneminde iki ahitname, IV. Murad (1623-1640) ve İbrahim (1640-1648) dönemlerinde yenilenmiş olan ahitnameler. IV. Mehmed (1648-1687) döneminde ise üç ayrı seferde yeni maddeler ilave edilmiştir. Sonuncusu 1675 ahitnamesidir. Bu sonuncusundan sonra XIX. yüzyıl başına dek yeni maddeler eklenmeden mevcutları yenilenerek Osmanlı-İngiliz ticareti sürdürülmüştür". Mübahat Kütükoğlu, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 129.

⁸⁸ Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 107-110.

geçerliydi. İngilizler aracılığıyla tüm dünyaya yayılmış bu İspanyol-Amerikan gümüşü, böylelikle dünyada bir tür ekonomik birlikteliğin tesisine imkân tanımıştır. Böylelikle 1642’de İngiltere iç çatışmalarının başlaması, 1660’a kadarki süreçte Levant ticaretindeki olumsuzlukların bir işaretiydi. Birçok yerde Levant ticareti geliştirilmeye çalışılıyorken iç savaş başlamasıyla İngiltere’deki çatışma ve karışıklıklar kısa zamanda İzmir, Halep ve İstanbul’daki bağlantılarını da etkilemiştir. Levant şirketi ticari getirisi giderek azalmaya başlamıştır.⁸⁹

1650’ye gelindiğinde İngilizlerin ticareti Fransızlar ve Hollandalıların ötesindeydi. Genellikle 1650’ye kadar Levant ticari hacminin ne ölçüde kötü bir durum arz ettiğini ortaya koymaktadır. Zaten İngiltere’nin ticari rakipleri geride bırakmaya başlaması bir başarı ve ticari artıştan değil ticaretinin yalnızca rakiplerine göre daha az gerilemesinden kaynaklanıyordu.⁹⁰ 1651’de iç savaş bitse de Levant’taki durum 1660’a kadar devam etmiştir. II. Charles’in 29 Mayıs 1660’a kadar yeniden İngiliz kralı olması ile tüccarlar konsorsiyumu ayrıcalıklarının güvenilir olmasından emin olmak ve bir takım yeni uygulamaları da ilave ederek yeni bir ayrıcalık elde etmek için krala müracaat ettiler. 2 Nisan 1661 günü yeni imtiyazlar kralın izniyle 1675’e kadar geçen sürede Doğu Hindistan Kumpanyasıyla Levant Kumpanyası birbirlerini bütünleyen ticari bir sistem gibi çalışmıştır. O zamanlarda Doğu Hindistan Kumpanyası Basra körfezinde İranlı tüccarlarla çalışıp Portekizler, Fransızlar ve Hollanda menşeli tüccarlara karşı ticari hâkimiyet kurmak için çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca İngiliz yönetiminin Hindistan ve civarıyla ticari faaliyeti daha ziyade ithalata dayalıydı. Merkantilist iktisat anlayışının geçerli olduğu İngiltere’deki idareciler ise bundan son derece rahatsız idi. Burada bunu egale eden en büyük etken Levant Kumpanyası marifetiyle Akdeniz’e yapılan yünlü kumaş, kalay, kurşun gibi mallardan ibaret ihracatıydı.⁹¹ Bu ürünlerin ticari hakkının kumpanyaya verilmesi 1825’de kumpanyanın feshine kadar devam etmiştir. Kumpanya bugünden itibaren Osmanlı Devleti’nde hem zarar gören Levant ticaretinin kaybını azaltmak hem de sağlıklı ve hızlıca mesafe kat edebilmek için teşebbüslerde bulunmuştur. Neticede 1675 anlaşması kendilerine verildi ki bu 1838’e kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Hatta 1660’taki denizcilik talimatnameleri ile İngilizler, Hollandalıların gemi işletmeciliğine maruz kalmadan kendilerine yetecek deniz nakliye ağını kurabilmeyi amaçlamışlardı.⁹²

1675’te Osmanlılar İngilizlerle yeni bir imtiyaz anlaşması yapmışlardır. 1675’te Avrupa’da coğrafi keşifler döneminden çok değişik bir tablo bulunuyordu. Zira 1500’lerin başında Rönesans akımı zirve yapmıştır. Tüm bunların tesiriyle Levant şirketinde 1680’lerden

⁸⁹ Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 72-74.

⁹⁰ Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 81-83, 115-132.

⁹¹ Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, 139.

⁹² Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 133-134.

başlayarak İngilizler için rakiplerinden geriye düşme günleri yaklaşmaya başlamıştır. 1683 seferinde Fransızlar rakiplerine göre sıra dışı bir tutum alarak, Osmanlıların yanında olan tek Avrupa ülkesiydiler. Bunun getirisini XVIII. yüzyıl boyunca aldılar. İngilizlerin bu seferdeki tavırlarıysa daha değişikti. İngiltere, Rusya'yı Osmanlılara geleceği çok daha parlak bir müttefik olarak görüyordu.⁹³

İngiltere ile Fransa arasında 1689-1763 arasında uzun çatışlar yaşanmıştır. Bunun sonucunda Fransa, İngiliz hâkimiyetini kabullenmek durumunda kalmıştır. Bu çatışmaların yaşandığı bölgeler Avrupa kıtası ve bununla alakalı ülkelerin buradaki meskûn alanlarıydı. Direkt olarak Osmanlı ülkesiyle ilgili değildi. Bununla birlikte sadece bu çatışmaların doğrudan Levant'ın ticari durumunu etkilemesi düşünülemez. Denizlerin güvenliği yüzünden ticaret dolaylı olarak etkilenmekteydi. Levant Kumpanyasının ticari düşüşünün sebeplerinden en önemli olanı İngiltere'deki yöneticilerin odaklarını bu çatışmalara ve bilhassa da Amerika'daki olaylara yoğunlaşmaları ve Levant ticari faaliyetlerini bu zamanda göz ardı etmeleriydi.⁹⁴ XVIII. yüzyılın 2. yarısında Levant bölgesine ticari gemilerin uğramadığı seneler olmuştur. Durumun nedeniyse mala olan istek değildir.⁹⁵ XVIII. yüzyıldan başlayarak Akdeniz'deki tüm ülkeler karantina istasyonları yapmaya başlamışlardır. Buralarda karantinaya alınan yükler zehirli mamuller ve başkaları şeklinde ikiye ayrılırlardı. XIX. yüzyıldan önce ciddi karantina teşkilatları kurmuşlardır.⁹⁶

1775 senesi Britanya için Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin bağımsızlık savaşlarının resmen başlaması öncesini işaret etmekteydi. Birleşik Krallığın 1800'den sonra Osmanlılarla siyasi ilişkilerinin iyi olması önceleri genel olarak ticaretle meşgul İngiliz Büyükelçilerinin bundan böyle diplomasiyle ilgili vazifeleriyle ilgili olan çok fazla çalışmalarına yol açmıştır. Diplomatik işleri ticari işlerden bütünüyle ayırt etmek amacına ulaşmak için İngilizler, İstanbul'a büyükelçilerinin yanı sıra bir de İzmir'de doğmuş olan Isaac Morier'i başkonsolos olarak atamışlardır. Mısır'da da Levant Kumpanyasından daha ziyade Doğu Hindistan Kumpanyasının sözü geçiyor ve yararları gözetiliyordu. Morier dahi Levant Kumpanyasının genel konsolosu olmasına karşın Hindistan Kumpanyasının da temsilcisi idi.

⁹³ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çeviren Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 262.

⁹⁴ Eric J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çeviren Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, 2013, 25, 30.

⁹⁵ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, 24.

⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde ise ilk karantina faaliyeti Rusya'da çıkan koleraya bağlı salgından korunmak isteyen İngiltere, Fransa, Avusturya elçilik tercümanlarının istekleri dolayısıyla II. Mahmut tarafından 1831'de uygulanmıştır. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 199.

1821’de ise Türkiye, artık Avrupa’nın dikkatlerini celbeden siyasi rekabetlerinin bir göstergesi olmuştur. Ticaret, İngilizler için önemli olsa da siyasi olayların yaşandığı bölgeler 2. planda kalmaktaydı.⁹⁷ Osmanlı limanlarının, Birleşik Krallığa ihracat açısından en kötü senesi 1808’dir. Güney Avrupa ticaretinde bu sene ciddi bir artış olmuştur.⁹⁸ 19 Mayıs 1825’te ise ünlü Levant Kumpanyasının elindeki, Osmanlılar ile ticaret faaliyetinde tekelleşme hakkı ve bütün ayrıcalıklarının Britanya Krallığına devredildiğine işaret etmektedir.⁹⁹ İngiliz tacirlerin Osmanlıların iç ticaretine girebilmesi başka bir deyişle alıp sattıkları ürünleri içerlerde üretildikleri yerlerden aracı olmadan satın alarak masrafları azaltma, karlarını yükseltmelerinin önüne de Avrupalı ve Şirket-i Hayriye tacirleri engel olmuşlardır.

I. Petro döneminden başlamak üzere Rus Çarlığı’nın sıcak denizlere inme amacını gerçekleştirme girişiminde bulunması, İngiltere’yi huzursuz etmekteydi. 1699’da Osmanlı Devleti ile Kutsal İttifak devletleri arasında imzalanan Karlofça Anlaşması ve ardından Rusya ile yapılan İstanbul Antlaşması, Osmanlıların o güne kadar aldığı en ciddi yenilgilerden biri olmuştur. İngiltere’nin Rusya’yla olan ilişkileri ilk önceleri dostane bir çizgide olmuştu. Bununla kalmayıp 1553’te İngiltere ve Rusya ticari bir anlaşma imzalamışlardır. İngiltere’nin Rusya’daki ticaretini takip etme amacıyla *The Moscovy Company* adıyla bir şirket kurulmuştur. 1750’den itibaren İngiltere açısından en ciddi tehlike Rusya’nın sıcak denizlere ulaşabilme hedefi olduğundan Rusya’nın ticari bölgelerden uzaklaştırılması İngiltere’nin politikasında ana unsur haline gelmiştir. Özellikle 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşması İngilizlerin rahatsızlıklarını son derece arttırmıştır.¹⁰⁰ Başbakan William Pitt, Osmanlı Devleti’nin korunması politikasını aktif hale getirirken aynı zamanda bölgedeki İngiliz ticari menfaatlerinin de korunmasını sağlamış oluyordu ki, bu politika 1875’e kadar sürmüştür. İngiltere’yle Osmanlılar arasındaki bu yakınlaşma sonucunda ve özellikle Reisülküttap Mehmet Raşit Efendi’nin de rolüyle ilk Osmanlı daimî elçisi olan Yusuf Agâh Efendi 1793’de Londra Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir.¹⁰¹

XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere’nin Akdeniz’de gücünü kırmak isteyen Fransa işe Mısır’ı işgal ederek başlamıştır. Fransız İhtilali karşısındaki en ciddi tehdit İngiltere idi. Fransa İngiltere’nin gücünü kırmak istiyor ve Güney Doğu Asya sömürgeleriyle ilişkisini kesmek istiyordu. Mısır’ı 1798 yılında işgal eden Fransa ile bu tehdit, İngiltere ve Osmanlı Devleti ilişkilerinin olumlu

⁹⁷ Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 177-179, 235, 240.

⁹⁸ Arık, *XIX Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*, 217-218.

⁹⁹ Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, 199.

¹⁰⁰ İdris Bostan, “Karadeniz’in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon: 1999, 305.

¹⁰¹ M. Alaattin Yalçınkaya, “III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 1039.

anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır. İngiltere ile de 5 Ocak 1799'da bir ittifak anlaşmasının yapılmasıyla Fransa'ya karşı yeni bir denge politikası kurulmaya çalışılmıştır.¹⁰² Rusya İngiltere'yle Fransa'ya karşı bağlaşıklık duruma gelirken, Osmanlı Devleti de Mısır'ın işgali ile birlikte Rus Çarlığından yardım talebinde bulunmak zorunda kaldı. Rus gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerinde demirlemesine izin veren III. Selim, 23 Aralık 1798'de Rus Çarlığı ile ittifak anlaşması imzalamıştı. İngiltere ile de 5 Ocak 1799'da imzalanan ittifak anlaşması ile Fransa'ya karşı yeni bir denge siyaseti sağlanmaya çalışılmıştı.¹⁰³ 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasına İngiltere'nin destek vermesi iki ülke ilişkilerini germiştir. 1821 tarihli Mora Ayaklanması başladığında İngiltere Dışişleri Bakanı Castlereagh Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün desteklenmesi yönünde imalarda bulunmuş, bir Yunan ayaklanmasını uygun görmemiştir.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde Asakire-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun masraflarının hazineye yük olması, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır, Suriye ve Girit'te uyguladığı tekelcilik ve ihracat kısıtlamaları gibi nedenlerle gümrük tarifeleri yükseltilmiştir. Bu durum Avrupalı devletlerin hoşnutsuzluklarına neden olmuştur. Devlet, ürünlerin fiyatlarının artışını önceden hesaplayarak %3 olan gümrük tarifelerini %1, 1.5'lere kadar düşürmüştür. 14 yıl süreyle gümrük tarifeleri sürdürülmüş, fakat 1834'te Osmanlı yöneticileri içerideki tüccarları koruyabilmek için tarifelerin güncellenmesini Londra Büyükelçisi Nuri Efendi aracılığıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a bildirmiştir. İngiltere buna karşılık bazı ürünlere uygulanan tekelciliğin, ihrac yasağı ve tezkire istenmesi şartlarının kaldırılmasını istemiştir. Ancak Bâb-ı Âli kendilerinin sadece gümrük tarifelerinin değiştirilmesinden yana olduklarını belirtmişti. 1836'da patlak veren William Churchill Olayı ile gerginleşen ilişkileri yumuşatmak çabasında olan Osmanlılar, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiltere'ye daha fazla imtiyaz vermek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁵ Verilen ayrıcalıklarla iki devlet arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştır.¹⁰⁶ Osmanlı ülkesinde yetiştirilen ürünlerin İngiliz tüccarlar vasıtasıyla dünyaya satışında İngilizlerin hak sahibi olmaları onların perakende ticarete de söz sahibi olmalarının önünü açmıştır.

1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi, Osmanlı ülkesi sınırları içerisindeki İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında

¹⁰² İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, 258.

¹⁰³ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 258.

¹⁰⁴ Graves, *İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*, 12-14.

¹⁰⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi", 53-59.

¹⁰⁶ Bab-ı Ali Hazine-i Mektubi Kalemindeki 2535 Nolu Belge, "Huzûr-ı sâmî-i hazret-i Sadâret-penâhiye, Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir" şeklinde başlayan resmi yazı için, BOA, 00145.109081.002.

uyguladığı iç gümrük tarifesi yabancılar için bütünüyle kaldırılmıştır. Fakat yerli tüccarlar bunun dışında tutulmuştur. İngilizlere, hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihraç yasağı veya izne tabi Osmanlı ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı verilmiştir. Ayrıca İngiliz tüccarları ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutularak, öbür vergilerden muaf tutulmuştur. Bu sayede İngilizler, gümrük vergisinin yanında bir de ticaret vergisi ödemek durumunda bırakılan Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeme imkânına kavuşmuştur. Yerli tüccar, ihraç ürünleri için daha önceden ödediği %3 vergi yerine %12; ithal ürünler için %5 ve transit mallar için %3 nispetinde vergi öderken, yabancılar ihraç ürünleri ve transit mallar için vergi ödemekten kurtulmuş, yalnızca %5 ithalat gümrüğü ödeme durumuna gelmiştir.¹⁰⁷ Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'ne benzer antlaşmalar, 1838 ile 1841 yılları arasında Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer Avrupalı devletlerle de yapılarak, aynı imtiyazlar onlara da verilmiştir. Sonuçta bu süreç, Osmanlı ülkesinin Avrupalı devletlerin açık pazarı durumuna gelmesine yol açmıştır. Yabancılar sağlanan ticari ayrıcalıklar, korumacı bir ekonomik sisteme sahip Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. El emeğine dayalı Osmanlı üretim yapısı, sanayileşmiş ülkelerin makineye dayalı üretim yapısı ile rekabet gücüne sahip olamamıştır. Bu yüzden Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesine soktukları ucuz ve kaliteli malları piyasaya sokmaları ile yerli esnaf ve sanayici zamanla iflas etmiştir. Bu durum yaşanan savaşlarla birlikte zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da zayıflamasına yol açmıştır.¹⁰⁸

1.1.3. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk-İngiliz İlişkileri

Osmanlı yönetiminde ileri gelen devlet adamları XVII. yüzyıldan itibaren devletin modern çağın gerisinde kaldığının farkına varmışlardır. Yaptıkları ıslahatlar ile devleti eski ihtişamlı günlerine döndürmek istemişlerdir. Ancak yapılan ıslahatın yetersiz kalması, istikrarsızlıklar, kaynak sorunu ve Avrupa'da olan olayların tam olarak kavranamamasından dolayı istenilen sonuç alınamamıştır. Islahat çalışmalarının altında yatan önemli sebeplerden biri de o dönemde Osmanlı Devleti'nin kapısına dayanan tehdittir. Bu tehdit, Fransız İhtilali ile etki alanı hızla genişleyen milliyetçilik akımıdır. Bu, farklı etnik toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti için önemsizmeyecek bir tehdit niteliğinde olmuştur. II. Mahmut'un vefatından sonra tahta çıkan Abdülmecit zamanında ilan edilen Tanzimat Fermanı, yeni bir devrin kapılarını açmıştır. Fermanı'nın hazırlıklarına da II. Mahmut Döneminde başlanmıştır. Mehmed Sadık Rıfat, Mustafa Reşit, Ali ve Fuad Paşalar gibi önemli aydın bürokratlar da, Osmanlı Devleti'nde

¹⁰⁷ Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66 (2020), 245.

¹⁰⁸ Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", 246.

bu yeni devrin açılmasına öncülük etmişlerdir.¹⁰⁹ Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda ilanı yapılan 1839 Tanzimat Fermanı ile dil, din ve ırkı ne olursa olsun herkes Osmanlı vatandaşı sayılarak vatandaşların can, mal ve güvenlikleri devlet garantisine alınmıştır.¹¹⁰ Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler ile olan yakınlaşmasının da bir göstergesi olmuştur. Dışişlerinde ve anayasal düzende değişik ve modern bir dönemin başlangıcı olmuş ve Türk-İngiliz ilişkilerine ivme kazandırmıştır.

1839 Tanzimat Fermanı iki ülkeyi birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. İngiliz Elçisi Stratford Canning, Ferman'ın İngiltere tarafından hoşnutlukla karşılandığını dile getirirken, iki ülke arasında gelişen iyi ilişkileri de ön plana çıkarıyordu. İyi ilişkilerin daha da güçlendiği bu dönemde Avrupa'da 1848 ihtilalleri bir hayli etkiliydi. İngiltere'nin de desteğiyle Rusya'ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçilerin Osmanlı Devleti'ne sığınması, İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk hayranlığı yaratmıştır.¹¹¹ Bu hayranlık İngiltere ile Osmanlıların Rusya'ya karşı birlikte savaşmasında etkili olmuştur.¹¹²

1853 Kırım Savaşı, Kudüs'ün Hıristiyanlar bakımından önemli olan kutsal yerler meselesinin çıkardığı bir savaş gibi görünmesine rağmen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın güç mücadelesi ve Rusya'yı Karadeniz'in kuzeyinde tutabilme çabasından başka bir şey değildi. İngiltere 1852'den itibaren Rus Çarı I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik teklifleriyle karşılaştı. 1852 yılında İngiltere'de yapılan hükûmet değişikliğinin ardından Dışişleri Bakanlığına Rus sempatisi olan Lord John Russell ve Maliye Bakanlığına William Ewart Gladstone'un getirilmesi Çar'ı bir hayli cesaretlendirmiştir. Çar Nikola I, 9 Ocak 1853'te Petersburg'da verilen bir baloya davet edilen İngiliz Elçisi Sir Hamilton Seymour'a, *Türkiye'nin işleri bozuk bir haldedir. Uyuşmamız lazım. Kucağımızda hasta ve pek ağır hasta bir adam var. Biz hazırlıklı bulunmadan onu elimizden kaçırırsak büyük bir musibet yaşanmış olur* diyerek Osmanlı topraklarını paylaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Hamilton, buna olumlu yaklaşmamakla birlikte yaptıkları görüşmeyi Dışişleri Bakanı John Russell'e bildirerek Çar'ın istekleri konusunda görüşünü sormuştur. Russell verdiği cevapta, Osmanlıların

¹⁰⁹ Yavuz Özdemir, Erol Çiydem, Elif Aktaş, "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22/1 (2014), 329-332.

¹¹⁰ "Herkesin bildiği gibi, Devletimizde, kuruluşundan beri Kur'anın yüce hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tebaasının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı. Ancak yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle şanlı şeraite ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa şeriat yasaları ile yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkânsızlığı açık seçik ortadadır." Özdemir; vd. "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", 332.

¹¹¹ Deniz Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, 100; Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi 1849-1851*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, 218.

¹¹² Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*, 218.

paylaşmayı gerektirecek herhangi bir durum olmadığını, Çar'ın isteklerinin çok yersiz ve sıkıntılı olduğunu bildirmiştir.¹¹³

Rusya'nın paylaşım teklifi İngiltere tarafından reddedilince 28 Şubat 1853'te büyük bir ihtişam ve karşılamayla İstanbul'a gelen Menchikov, Osmanlı Devleti yöneticilerine toplamda 7 maddeden oluşan bir nota vermiştir. Buradaki asıl maksat Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks mezhebindeki Hıristiyanların koruyuculuğunu almak ve aynı zamanda Kudüs'te kutsal mekânların yükümlülüğün Rusya'ya bırakılmasını temin etmektir. 9 Mayıs 1853'te İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe'i davet ederek savaş durumunda İngiltere'nin nasıl bir durum sergileyeceğini sormuştur. Elçi, İngiliz filosunun gerektiği zaman Osmanlıları korumaya hazır olduğu yönünde teminat vermiştir. Ancak diplomatik ilişkiler bu süreçte bir kesintiye uğradı. Daha sonra General Gorchakov komutasındaki Rus ordusu, 2 Temmuz 1853'te Prut nehrini geçerek Boğdan'ı işgal altına aldı. Rusya'ya savaş 4 Ekim'de ilan edilmiştir. Savaş başladıktan sonra Sinop'ta Osmanlı donanması yakılarak yok edilmiştir. Fransa 19 Aralık günü İngiltere'ye Rus donanmasının Karadeniz'den atılması için birlikte mücadele etme çağrısı yapmıştır. İngiltere 28 Mart 1854'te Rusya'ya savaş açtı. Müttefik kuvvetlerin karşısında dayanamayan Rusya, 1856 Paris Anlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır.

İngiltere'nin Osmanlıların toprak bütünlüğünden yana olan politikasının bir başarısı olmakla beraber İngiliz ekonomik ve siyasi menfaatleri de korunmuş oluyordu. İngiltere'nin dış siyasetteki Türk savunmacılığı ilkesi 1875'e kadar sürmüştür.¹¹⁴ Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un yeni politikası iki devleti dayanışmadan öte gerçek çatışma ortamına sürüklemiştir. Gladstone İngiltere'nin Türk yanlısı politikasına karşı olup, Rus Çarlığıyla ittifak yapılması ve Osmanlıların iki güç arasında bırakılması fikrini destekliyordu. Katı bir dini Evanjelik inanca sahip idi. 1859'da kurulan Liberal Parti'nin liderliğini yapan ve 1862-1868 arasında da Başbakan olan Gladstone, 1868 seçimlerinde büyük oranda oy kaybına uğramıştır. Aldığı bu mağlubiyetle siyasetten tamamen ayrıldığını ilan etmiş, fakat kısa zaman sonra İngiltere'nin izlediği politikayı çeşitli zeminlerde eleştirmeye başlamıştır. Osmanlı Hükûmeti'nin 1875 yılında aldığı *Tenzil-i Faiz* kararı tekrar siyasete girmek isteyen Gladstone'a aradığı fırsatı sunmuştur.¹¹⁵

Osmanlı Devleti, 1854-1874 arasında on beş kez dış borç almış ve 127 milyon lirayı elinde bulundurabilme fırsatı bulmuştu. Fakat bunun karşılığında faiziyle beraber 239 milyon lira

¹¹³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1997, 233-234.

¹¹⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 22-23.

¹¹⁵ Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*, 1/1 (2020), 19.

borcun yükümlülüğü altına girmişti. 6 Ekim 1875 tarihinde *Tenzil-i Faiz* kararı alınarak İngiliz ve Fransız yatırımcılara ödenecek 14 milyon liralık toplam faiz ödemelerinin yarı yarıya indirildiği açıklanmıştır. Bu kararın alınması Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'yla karşı karşıya gelmesi için fırsat kollayan Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi İgnatiyev tarafından Sadrazam Mahmut Paşa'ya bildirilmiştir. İgnatiyev için Osmanlı yönetiminin tenzil-i faiz kararının alınması uzun bir zamanda izlenilen planlanmış bir projenin hayata geçirilmesinden ibaret idi. Beklenen yankı kısa sürede belirerek, 23 Ekim 1875'te Londra'da büyük bir gösteriye yol açmıştı. Türklere yönelik olan saldırılar Londra ve Paris borsalarından başlayarak, artış göstermiştir.¹¹⁶ Osmanlı Hükûmeti'nden reform adı altında Bosna-Hersek'e özerklik getirecek bazı yaptırımlar gündeme getirilmiş ve uygulanmaya başlamıştır. 30 Aralık 1875 tarihinde Osmanlılara Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy'nin adıyla anılan "*Andrassy Notası*" verilmiştir. Sultan Abdülaziz, 13 Şubat 1876'da bu notaya verdiği cevapta, istenilen ıslahatların yapılacağını bildirmiştir. Bu garantiye karşın bölgedeki isyanlar durmamış Karadağ ve Sırbistan'a da yayılarak genişlemiştir. Uzun süre ayaklanmak için hazırlanan Bulgarlar, Rus Panslavistleri'nden aldıkları destekle 2 Mayıs 1876'da ayaklanmışlardır. İngiltere'deki Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone olayların arkasındaki gizli kişi idi. Yani Balkan propagandalarının bir yanında Liberal Parti diğer yanındaysa Evanjelikler bulunuyordu.¹¹⁷

1876 yılında Abdülaziz tahttan indirilerek II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır. Büyük devletlerin Osmanlı aleyhindeki politikaları Londra'daki Osmanlı Elçisi Musurus Paşa tarafından değerlendirilerek bir rapor ile İstanbul'a sunulmuştur. 23 Aralık 1877'de İstanbul'da yapılan Tersane Konferansı'nda İngiltere'yi temsil eden Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık ve Bulgarlara muhtariyet tanınmasını ön gören kararların kabulü için Sultan II. Abdülhamit'e bir evrak vermişti. Burada eğer bu istekler kabul edilmezse Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açacağı ve İngiltere'nin bu savaşa karışmayacağını söyleyerek, Osmanlı yönetimini üstü kapalı tehdit etmiştir. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi İgnatiyev Londra'ya gidip hükûmet üyeleriyle görüştü. İgnatyev'in etkisiyle 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü hazırlandı. İngiltere ve Rusya, Hristiyanlara yönelik reformlar yapılması için anlaştilar. Rusya, böylece İngiltere'yi yanına almayı başarmıştı. Saltanat Şurası'nın itirazı 3 Nisan 1877'de ilgili devletlere iletildi. Rusya çok geçmeden 12 Nisan 1877'de Osmanlılara savaş açtı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby, Rus Dışişleri Gorchakov'a

¹¹⁶ Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", 20.

¹¹⁷ William Ewart Gladstone'un yazdığı *Bulgarian Horrors and the Question of the East* adlı kitap Bulgar isyanında çok etkili olmuştur. Karaca, *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, 144-195.

gönderdiği 6 Mayıs 1877 tarihli yazıda “İngiltere’nin tarafsız kalacağını yazmıştır.¹¹⁸ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın olumsuz sonuçları Osmanlı ülkesinde birçok milleti bağımsızlık idealinde cesaretlendirmiş oldu. İngiltere ve Rusya bundan böyle bu tür olaylara destek olacaklardır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlıların Rusya karşısındaki yenilgisiyle İngiltere, Osmanlı Devleti’nin parçalanmasının artık önlenemeyeceğini anlamıştır. Bu yüzden İngiltere, Osmanlılarla dostane ilişkileri sürdürmeyerek jeopolitik ilgi alanını Mısır’a kaydırarak Mısır’ı 1882’de işgal etmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti’nin mali açıdan kötü olması ve ülkede kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi sayesinde tesis edilen yabancı denetimi elini kolunu bağlamıştır. ¹¹⁹ İngiltere’nin bu işgali Osmanlılar için beklenmedik bir durum gibi değerlendirilecek ve İngiltere, aniden tehdit kategorisinde Rusya’nın bile ötesine geçerek Osmanlıların en önemli düşmanı olacaktır.¹²⁰

Almanya’nın 1871 yılında milli birliğini kurması ve II. Wilhelm’in tahta çıkmasıyla Avrupa güç dengesi tamamen değişmiştir. Ancak Kraliçe Victoria’nın torunu olmasına güvenen Wilhelm, Rusya’ya karşı İngiltere’den beklediği olumlu yaklaşımı görememiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya’ya yanaşırken, Almanya Osmanlıları dünyaya açılmanın bir aracı olarak görüp Ortadoğu’ya yerleşmek istemiştir. ¹²¹ 1899’da II. Wilhelm’in Osmanlı Devleti’ni ziyaret etmesinden hemen sonra Bağdat demiryolunun yapımı hakkındaki imtiyazın Almanya’ya verilmesi İngiltere’nin harekete geçmesine neden olmuştur.

Bağdat demiryolundan sonra Hicaz demiryolu hattının yapımında da adımlar atılması İngiltere tarafından tehdit olarak algılandı. Hicaz demiryolu hem Hindistan, Mısır ve Sudan Müslümanlarını İngiltere aleyhine sevk edebilecek bir süreci hazırlayabilir hem de İslam Birliği projesi siyasi açıdan Almanlar tarafından gerçekleştirilir ise Hindistan veya Mısır’da İngiltere karşıtı hareketlerin ortaya çıkması İngiltere’yi zor duruma düşürebilirdi. ¹²² Bunun üzerine Bahreyn’den Kuveyt’ e kadar tüm Arap coğrafyasında İngilizler harekete geçerek buralarda *British East India Company* aracılığıyla İngiliz nüfuz bölgeleri tesis edip bunu da padişaha

¹¹⁸ *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*, General Editors Kenneth Bourne and D. Cameron Watts, Part 1, Volume 3, University Publication of America, 1984, 253.

¹¹⁹ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi: Düyunumumiye*, Çev. İhsan Bilgiç, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979, 120.

¹²⁰ İngiltere’nin Ortadoğu’daki petrol temelli çıkar mücadelesi, Osmanlı ve İngiltere’yi I. Dünya Savaşında da karşı karşıya getirecektir. İngiltere, Mısır’daki işgalini 1956’da ortaya çıkan Süveyş Krizi’ne kadar sürdürmüştür. Mesut Uyar, Edward Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 2014, 364-367.

¹²¹ Münir Aktepe, “Osmanlı İmparatorluğunun İslahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard’ın II. Abdülhamid’e Verdiği Rapor”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 22 (1969), 13-18.

¹²² Stanford J. Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, Cilt 1, Ankara: TTK, 2006, 15.

kabul ettirdiler. Almanları böylece durdurabildiler.¹²³ 1905'te yaşanan birinci Fas ve 1911'de yaşanan İkinci Fas Krizlerinde Almanya, Fransa ve müttefiki İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. 1911'de Fez'de başlayan isyanı¹²⁴ bastırmak için Fas'a asker yollayan Fransa'yı ve arkasındaki güç İngiltere'yi tehdit etmek için II. Wilhelm panter adlı zırhlı gemisini Agadir limanına yollayarak limanı kontrol altına almıştır.¹²⁵ Ortadoğu'daki petrol savaşlarının en ciddi dönüm noktasını İngiltere ve Rusya'nın Petersburg'da imzaladıkları 1907 İngiliz-Rus Anlaşması ile İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak işgal etmeleriydi. XIX. yüzyılın düşman iki devleti Rusya ve İngiltere, Almanya-Osmanlı ittifakına karşı XX. yüzyıl başında müttefiklik durumuna gelmiştir.

XIX. yüzyılda Avrupa'dan Anadolu'ya gelen Avrupalı seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler Avrupalıların Türklere ve Türkiye'ye bakış açılarını çok iyi yansıtmaktadır. Bu gezgin ve seyyahlardan bazıları Richard Chandler, Robert Walsh, William Martin Leake, Francis Vyvyan Jago Arundell, J. M. Tancoigne, William Turner, Charles Fellows, George Thomas Keppel, William Knight, Charles Texier, William John Hamilton, Hugh Edwin Strickland, Karl Von Scherzer, Charles Thomas Newton ve Hans Barth'tır. Bunların gözünden Avrupalılar Türkleri ve Türkiye'yi yakından tanımışlardır. Batıda doğu ilgi ve alakası oryantalizm olarak isimlendirilmiştir. Batılı seyyahlardan Richard Chandler, Türkiye sınırları içerisinde İzmir, Aydın, Kuşadası, Denizli, Çanakkale çevresindeki kasaba ve köylerde ve ağırlıklı olarak buralardaki antik kentlerde bulunmuş, gezi notlarında bu bölgedeki antik şehirlerin yanı sıra burada yaşayan Türk ve azınlıklara ilişkin gözlemlerini de aktarmıştır. Alında antik kentini ziyaret eden ilk Avrupalı olarak bilinen Chandler'ın Türkiye günlüklerinde ötekileşmeye sebep olan solipsizm (Tek bencilik), ırkçılık, sosyal ve kültürel bağnazlık ve önyargı göze çarpmaktadır. Din adamı, tarihçi, yazar, hekim kimlikleriyle tanınan İrlandalı Robert Walsh ise Türkiye ve Asya'nın diğer bölümlerine kapsamlı keşif gezileri düzenlemiştir. William Turner (1792-1867) Türklerin giyim, batıl inançlar, dil dağılımı ve nüfusuyla

¹²³ Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri" s. 25.

¹²⁴ "1911 yılında Fas'ın başkenti Fez'de çıkan bir halk ayaklanmasıdır. Fransız birlikleri "yatıştırma" bahanesiyle Fez'i ele geçirmiştir. Alman mali sermayesinin nüfuzlu gruplarının, özellikle de Fas'ta önemli yatırımları olan Mannesmann Brothers tekelinin çıkarları tarafından yönlendirilen Alman Hükûmeti, önce Fas'ın bölünmesini veya diğer bölgelerde önemli tazminat talep eden bir basın kampanyası başlatmış ve sonrasında beklenmedik bir şekilde Fas'ın Agadir limanına bir gambot göndermiştir. Fransa yöneticileri Panter sızması olarak gördükleri Alman etkisini kırmak için bu durumu doğrudan bir savaş tehdidi olarak gördüler. Fransa ile Almanya arasında başlayan müzakerelerde her iki taraf da ısrarlı olmuştur. Karşılıklı tehditler edilmiştir. Fas krizi, Almanya ile İngiltere arasındaki çelişkileri de ortaya çıkarmış ve bu da Fransa'yı Alman iddialarına kararlı bir şekilde direnmeye zorlamıştır". İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Gray, "*Almanya ile Fransa arasında bir savaş olması durumunda, İngiltere buna katılmaydı*" diyerek, "*Rusya bu savaşa dâhil olsa idi Avusturya da dâhil olurdu...*" demiştir. <https://tigerdoor.ru/tr/buildings/marokkanskii-krizis-1911-marokkanskie-krizisy-i-ih-posledstviya/> Erişim 29.08.2022; Ayrıca bkz. Gerry Docherty&Jim Macgregor, *The Secret Origins of First World War*, London 2013, 307-311.

¹²⁵ Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", 25, 26.

ilgilenerik, ülkesine döndüğünde Homeros zamanından kalan Rum deyimleri üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapmıştır.¹ Charles Thomas Newton (1816 – 1894), 1846’da İngiliz diplomat Stratford de Redcliffe’in Bodrum Kalesi’nden British Museum’a götürdüğü kabartmalı frizlerden çok etkilenmiştir. Bunların Halikarnassos’daki Mausoleum’a ait olduğunu düşünmüştür. Midilli Adası’ndaki konsolosluk görevi esnasında 1852 ve 1855 yıllarında Bodrum Yarımadası’nın hemen yakınındaki Kalimnos Adası’nda incelemelerde bulunmuştur. 1856–1857’lerde dünyanın yedi harikasından biri sayılan Halikarnassos Mausoleumu’nda yaptığı kazıda Stratford’un ilk parçalarını British Museum’a götürdüğü Amazon frizinin eksik parçalarını bulmuştur.¹²⁶ Genel olarak bu seyyahlar Batı Anadolu ve civarını incelemişlerdir. Seyyahların çoğu Anadolu topraklarını Batılılara medeniyetin beşiği olarak tanıtmışlardır.

İngiltere’nin XIX. yüzyılda Yakın ve Orta Doğu siyasetinin temeli, Uzak Doğu ile ulaşımı kolaylaştıracak ve stratejik önemi olan, doğal kaynakları bakımından da zengin olan Hindistan’ın güvenliğini sağlamaktı. İngiltere, Hindistan’ı sömürge haline getirdiği zaman Osmanlı Devleti ise zayıflamaya başlamıştır. Bu nedenle İngiltere, bölgenin hala güçlü devleti olan Osmanlı ile çatışma durumuna girmemiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler, inişli çıkışlı olarak bir asır devam etmiştir. İngiltere’nin XX. yüzyıl başlarında ise hem Rusya hem de Osmanlı ile aynı siyasi ve ekonomik blokta yer alması mümkün değildi. Osmanlı Devleti’nin jeopolitik durumu, Almanya’nın Osmanlı üzerindeki etkileri, Balkanlarda Rus yayılmacılığı ve Akdeniz’deki rekabetler bunun nedenleri arasında sayılabilir.

Balkan Savaşları, İngiltere’nin İttihatçılar idaresindeki Osmanlı Devleti’ne güvenini azaltmıştı. Rusya, Osmanlılara karşılaştırıldığında gelecek açısından ümit verici bir müttefik durumunda idi. Savaş başladığında Osmanlı yönetiminde Talat Paşa gibi İngiltere ile müttefiklik isteyen isimler bulunmaktaydı. Bu süreçte İngiltere ile irtibata geçildi. Bunun sebebi ise savaş başladıktan hemen sonra ittifak kurulması idi. Fakat İngiltere’nin hem Rusya hem de Osmanlılarla aynı tarafta yer alması mümkün değildi. Bu bilgilerden hareketle I. Dünya Savaşı’ndaki İngiliz-Türk hasımlığının görünmeyen tarafında Rusya’nın var olduğu ileri sürülebilir.¹²⁷

İngiltere, I. Dünya Savaşı’na kadar bazen diplomatik yoldan bazen de (1855-1856 Kırım Savaşı’nda olduğu gibi) askerî açıdan Türkleri desteklemiştir.¹²⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısında

¹²⁶ Aslıhan Kılınç, “XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3 (2021), 1842-1866; Ayrıca bkz., Çetin, *Avrupalı Gezginler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu*, 23.

¹²⁷ Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, 34.

¹²⁸ İngiltere, 1878 Berlin Anlaşması öncesine kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana iken bu tarihten sonra Osmanlı-Alman yakınlaşmasından dolayı bu siyasetinden vaz geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için yapılan girişimlere destek olmakla beraber, onun bütün olarak ortadan kaldırılmaması için (1878 Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi) çaba da sarf etmiştir. Ama İngiltere'nin bu şekilde öteden beri devam ettirdiği geleneksel politikasının I. Dünya Savaşı ile değiştiği söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını çok isteyen Çarlık Rusya'sı ile birlikte hareket etmesi ve onunla artık aynı safta yer almaya başlaması bunun en bariz kanıtıdır. I. Dünya Savaşı'nda, Çarlık Rusya'sının yıkılması ve Osmanlı Devleti'nin yenilmesinde İngiltere adeta başrolü oynamıştır. İngiliz yazar Lord Kinross, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Türkiye politikasını şu şekilde ifade etmiştir:

Türlere karşı olan bütün bu düzen, özellikle dönemin İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başının altından çıkıyordu. Lloyd George, coğrafya ve tarihsel olaylar hakkında pek az bilgisi olan bir insandı. Kendisi, Türkiye'yi geçmişi ve geleceği olan, başka bir deyişle, yaşayan bir organizma olarak göz önüne almıyor; Türkiye'yi, sadece harita üzerinde bir toprak parçası olarak görüyordu. Öyle bir toprak parçası ki, başka ülkelerin vazgeçecekleri topraklar karşılığında, Türk toprakları o ülkelere verilebilirdi...

Bu sözlerden de anlaşılmalıdır ki İngiltere müttefikleriyle birlikte Osmanlı Devleti'ni sadece yönetimindeki ülkelere ayırmakla kalmıyor, Anadolu topraklarını da bölmeye yeltenerek, Türklere kendi vatanlarında bile bağımsız yaşamayı çok görüyordu. Bu yüzdendir ki, Türk Milleti Mustafa Kemal'in önderliğinde, I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra bu kez de kendi geleceği için bir milletin bağımsızlık mücadelesini yürütecektir.¹²⁹

28 Haziran 1914'de I. Dünya Savaşı başlamıştır. 1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ve Rusya karşılıklı harp ilan etmişlerdi. Bunun ardından 2 Ağustos'ta Alman-Osmanlı gizli anlaşması imzalanmıştı. II. Abdülhamid'in padişahlıktan azledilmesinden sonra idareyi ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası İngiltere ile yakınlık kurmaya çalışmıştır. Almanlara verilen ayrıcalıklar azaltılıp, Anadolu'da demiryolu, limanlarda rıhtım yapma, Fırat ve Dicle'nin birleşip Basra Körfezi'ne döküldüğü Şattülarap'a kadar olan kısmında yük taşımacılığı yapma ayrıcalığını İngiltere'ye vermişlerdi. Hatta 1914 yılı ocak ayında Maliye Nazırı Cavit Bey, Hakkı Paşa ve Ahmet Muhtar Paşa'dan müteşekkil bir heyet Londra'ya gidip, Osmanlı yönetiminin İtilaf Devletleri blokuna alınmasını istemişlerdi. Ancak İttihatçıların uğraşlarına rağmen İngiltere'yle siyasi bir bağlantı kurulamamıştır.¹³⁰ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istemiyordu. Ama yine de 2 Ağustos Anlaşması'ndan sonra Goeben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul'a gelmesi Osmanlıları harbin içine çekmişti. Fakat bu sefer William Ewart Gladstone'un politik faaliyetlerinin etkisiyle hareket eden Liberal Parti Osmanlıların bir an önce savaşa girmesini istiyorlardı. Onlara göre Irak, Suriye ve Ürdün gibi

¹²⁹ Cemal Enginsoy, "İngiliz Kaynaklarına Göre Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19 (1990), 75-76; Ayrıca bkz. Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, 34.

¹³⁰ Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, 2-3.

coğrafyaların bölüşülmesi ancak bu şekilde mümkün olabilecekti. Thomas Lawrence, 18 Eylül 1914 tarihinde arkadaşına gönderdiği bir mektubunda, *Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinden çok tedirginim, girmesi durumunda Küçük Asya'ya sıkıştırılabilir ve burada oluşturulacak bir komisyonun idaresine bırakılabilir* demiştir. İngilizlere göre, Türkleri Anadolu'ya hapsederek, onların geleceğini uluslararası bir oluşumun eline bırakmak kolaylaşmış olacaktı. Osmanlı Devleti'nin 2 Kasım 1914'te Rusya'yla savaşa girmesi ve diğer devletlerin de 10 Kasım'da Osmanlılara savaş açmasıyla Osmanlılar fiili olarak Birinci Dünya Savaşı'na girmiş oldular. Böylece I. Dünya Savaşı, Osmanlılarla İngilizlerin XIX yüzyılın ikinci yarısından beri yaşadıkları çatışma sürecinin son noktası olmuştur.¹³¹

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Orta Doğu'da geniş bir coğrafyayı ele geçirmişti. Ancak savaşın sona ermesi akabinde işgal ettiği topraklarda birçok sorunla karşılaşmıştır. Üstelik bölgede Fransa'yla rekabete girmişti. 3 Ocak 1916'da yapılan Sykes-Picot Anlaşması Orta Doğu'yu Fransa ile paylaşmasına yol açmıştır. Araplara büyük bir Arap krallığı sözünün verilmesi uzun vadede sorun yaratabilirdi. Araplarla birlikte Ermenilere ve Kürtlerle vaat edilen sözler de yerine getirilmemiştir. Filistin'de Yahudilere bir devlet kurdurtma vaadi olan Balfour Deklarasyonu savaşta İngilizlere yardım eden ülkeler arasında pişmanlığa neden olmuştur. İngiltere'nin dünyayı kontrol etmesi de böylece giderek zorlaşmaktaydı.¹³²

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı esnasında kendi aralarında Anadolu'yu paylaşıp, gizli tutulan Sykes-Picot Antlaşması ile bunu resmileştirme yoluna gitmişlerdir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışındaki topraklarını savaş süresince işgal etti. Savaşın bitiminden sonra da daha önce yapmış olduğu plan dâhilinde işgale uğramayan yerleri de işgal etmiştir. Bunun Sèvres Antlaşması ile Türklere dikte edilmesi sert tepkilere yol açmıştır.¹³³ Sèvres Antlaşması Türkler için kabul edilemez bir şeydi. Birçok İngiliz siyasetçi de bu antlaşmanın Türklerle zorla dayatılmasına tepki göstermişti. Fakat İngiliz Başbakanı Lloyd George işgalin gerçekleşmesinden yanaydı. İngilizlerin Osmanlı Devleti'nden geriye kalan toprakları da bölmeye çalışması, sonuçlarını tahmin edemeyecekleri bir direnişe sebep olmuştur. Bu sırada İngiltere'nin Rusya'daki iç çatışma için yardım göndermesi I. Dünya Savaşı'nın yüksek kayıplarından mustarip İngilizlerde çok önemli tepkilere sebebiyet vermiştir. Türkiye'yi işgal etmesi durumunda İngiltere'nin aynı tepkilere maruz kalacağı aşikârdır.

Savaş Bakanı Churchill, Türklerle en kısa sürede sulh yapıp, Bağdat ile Musul'u da kapsayan oldukça geniş bir alanın Türkiye'ye terkedilmesini savunmaktaydı. Churchill açısından

¹³¹ Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, 3.

¹³² Uyar; Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 524.

¹³³ Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, 36.

İngiltere Orta Doğu'da hâlihazırda kontrolü altında tutabileceğinden daha fazla bir bölgeye sahipti. Orta Doğu'da bulunmanın maliyeti Türklerle yapılan savaş nedeniyle artmaktaydı. Başbakan Lloyd George ise işgalin en büyük destekçisi idi. George hiçbir şekilde Churchill ve diğer muhaliflerin söylediklerini dinlemiyordu. Yine de O'na yapılan yoğun muhalefet kararlı adımlar atmasının önüne geçmişti. Savaş sonrasında İngiltere'de savaş karşıtlığı yüksek boyutlarda olduğundan, İngiltere asla Türk bağımsızlık hareketine doğrudan karışmayarak Yunanistan'ı ileri sürmüştür.¹³⁴

Türk Millî Mücadelesi, İngiltere'nin üstesinden gelemeyeceği bir sorun haline gelmiştir. Hareket önceleri Kuvayımillîye ile başlasa da zamanla İtilaf güçleri karşılarında düzenli bir ordu buldular. İngiltere ve Fransa savaşın galiplerinden olsalar da, savaş yenilen tarafı yıpratmış kadar yenenleri de yıpratmıştı. 1918'e gelindiğinde hiçbir ülkede savaşıma isteği kalmamıştı. Gerçekte, İngiltere ve Fransa ne Sevr'i ne de Versay Antlaşmalarını zorla kabul ettirebilecek durumda değillerdi. Türklerin Almanlar gibi hemen pes etmemesi birçok şeyi değiştirmişti.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarını ilhakı büyük oranda İngiltere tarafından planlanmıştı. Millî Mücadele Dönemi'nde İtalya, Fransa ve İngilizlerin güdümündeki Yunanlar İngiltere'nin emir ve istekleri dışına asla çıkamamıştır. İngiltere Ermeni, Rum ve Kürt azınlıkları denetimine almaya çalışarak, Osmanlı Devleti'ne karşı bunları finanse etmiştir. Doğrudan savaş hali söz konusu olmamasına karşın, İngiltere, Ankara Hükûmeti'nce önde gelen bir düşman olarak değerlendirilmiştir.¹³⁵

İngiltere önceleri, Türk Millî Mücadelesini Bolşevik Rusya'nın verdiği destekten dolayı Rusya kontrolünde bir hareket olarak değerlendirip, bir an önce bastırmak istemiştir. İngiltere, kendi içindeki muhalefet nedeniyle bu harekete alenen müdahale edecek konumda olmadığından Yunanistan'ı kullanmıştır. Ortak çıkarları gereğince Bolşevikler ve Ankara Hükûmeti iş birliği yapmışlardır. Bağımsızlık hareketi taraftar toplayabilmek için komünizme sempati duymak bir yana, hilafeti koruma amacı taşıdığını bile öne sürmüştür. Anadolu'daki İngiltere karşıtlığına olumlu bakan "Hindistan Hilafet Komitesi" adlı Hint Müslümanlarının kurduğu teşkilat Anadolu'daki mücadeleye maddi destekte bulunmuştu. İngiltere Hindistan'daki huzursuzluğu uzun süreden beri kaygıyla izlemekteydi. Bu tür aktivitelerin toplumsal bir Müslüman hareketine dönüşmesinden çekinen İngiltere, Anadolu bağımsızlık mücadelesini ivedilikle bitirmek isteyip, meselenin şiddet yoluyla çözülemeyeceğini anlayarak uzlaşma yolunu tercih edecektir.¹³⁶

¹³⁴ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 73.

¹³⁵ Stanford J. Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, 16.

¹³⁶ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 265.

1.2. Türk-İngiliz İlişkilerinde Dostluk Dönemi

İngiltere, 1920'lere girerken mali ve askeri olarak pek parlak durumda değildi. Savaşta İngiltere'nin oldukça fazla borcu birikmişti. Savaşın ardından değişim gösteren global maddi şartlar altında ekonomik sorunlar İngiltere'nin en birincil sıkıntılarında biri durumuna gelmiştir. 10 Ocak 1921'de kazanılan I. İnönü Zaferi, savaşın dönüm noktası olmuştur. Bu kazanım Türklerin halen savaş yeteneğini kullanabildiğini göstermiştir. İngilizler uzlaşma yolunu düşünüp, Şubat 1921'de Londra Konferansı'nı düzenlemiştir. Konferansta Türk tarafına bildirilen teklifler Misak-ı Millî'den oldukça uzakta olduğundan konferans başarılı olmamıştır. II. İnönü Zaferi'nin sona ermesiyle TBMM Hükûmeti İngiltere'ye yönelik daha ılımlı olmaya çalışmıştı. Ardı sıra elde edilen zaferler Anadolu Hareketi'nin Yunanlılar vasıtasıyla yok edilemeyeceği düşüncesini güçlendirmiştir. İtalya ve Fransa yavaş yavaş İngiltere'yi yalnız bırakmaya başlamıştır. Büyük Taarruz öncesinde de Ankara Hükûmeti İngilizlerle uzlaşmaya çalışmış, ancak uzlaşmanın olmaması nedeniyle savaş tekrar başlamıştır. Büyük Taarruz'un başarılı olmasıyla İngilizler, Yunan ordusunun başarılı olamayacağına inanıp, Yunan ordusunun kesin yenilgisiyle İngiltere'nin Anadolu politikası tamamen bittiğine kesin gözüyle bakılmıştır. O gün var olan koşullar, Lloyd George'un benimsediği işgal siyasetini daha çok sürdürmeyerek, barışı kabullenmesine önyak olmuştur. 3 Ekim 1922'de, Mudanya'da İtilaf Devletleri'nin komutanlarıyla buluşan İsmet Paşa, Ateşkes Anlaşmasını onaylamış ve bu durum da İngiltere'de Lloyd George'un başbakanlıktan düşmesine yol açmıştır. Nihayetinde Lozan Anlaşması yapılarak Ankara Hükûmeti dünyada da tanınmış oldu.¹³⁷

Mudanya'dan Lozan'a gelindiğini ileri süren Türk tarafı, isteklerinin oldukça büyük bir çoğunluğunu konferansta karşı tarafa kabul ettirmeyi başarmıştı. Kapitülasyon konusu Lozan Konferansı'nda en çok konuşulan konuydu. Bu husus nedeniyle konferansa 2,5 ay ara verilmişti. Sonuç olarak uzun senelerden beri Osmanlı yönetimine gerçek anlamda bir sorun olan kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Her ne kadar Musul ve Hatay gibi Misak-ı Milli Hudutları dâhilinde bulunan yerlerden vazgeçmek zorunda kalınsa da İngiltere'nin işgalindeki İstanbul resmi olarak Türkiye'ye verilmiştir. Türkiye'nin Boğazlarda tam egemenliği yoktu; ancak İsmet Paşa'nın öncülüğündeki Türk delegasyonu tarafınca Lozan'da, Boğazların egemenliğinin uluslararası Boğazlar Komisyonu'na bırakıldı. Şüphesiz ki, yapılan bu anlaşmanın en önemli tarafı Türkiye'nin istiklalinin Lozan Antlaşması'na imza atan diğer tüm devletlerce kabullenilmesidir. Lozan Antlaşması ayrıca Türkiye'nin değişimci devlet durumundan

¹³⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 234-236.

statükocu konumuna geldiğini göstermiştir. Lozan ile Sevr Antlaşması kaldırılarak Türkiye istediğini elde etmiştir.¹³⁸

Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin hasmı İngiltere olmasına rağmen İngilizlerle herhangi bir çatışma yaşanmadan bir anlaşmaya ulaşılmış olması, ileriki zamanlarda iki ülke arasında yaşanan ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesine ciddi anlamda katkısı olmuştur. Lozan'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasında zaman zaman karşılıklı şüpheler yaşanmasına rağmen, bu durum hiçbir zaman toplumlar arası karşılıklı bir nefret durumuna geldiği söylenemez. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin devam ettiği esnada yakında kurulacak olan ülkenin Batıyla aynı platformda yer almak istediğini ifade etmiştir. Savaşın tarafların anlaşmasıyla bitmiş olması ileride iki toplum arasında iş birliği yapılabileceğine işaret etmiştir. Ancak yine de iki ülke arasında hâlâ çok fazla sıkıntı vardı. Bunların en başında Musul Meselesi gelmekteydi. Bu mesele, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesine ciddi anlamda engel olmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrası dönemde de Musul Meselesi çözülene kadar iki ülke ilişkileri normalleşmemiş, Lozan'daki diplomasi rekabeti devam etmiştir.

İngiltere, 1920'lere ekonomik, askeri ve siyasi olarak sorunlu bir şekilde girmiştir. Savaş esnasında İngiltere'nin oldukça fazla borcu bulunmaktadır ve savaş sonrasında dünyanın değişen ekonomik şartları altında bulunduğu ekonomik durum İngiltere'nin en ciddi meselelerinden biri haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Dünya'daki etkisi sarsılmıştı. Ancak İngiltere'yle birlikte dış siyasette giderek yükselen ABD haricinde tüm devletlerde bunun tersi yaşanmaktaydı. Bu açıdan İngiltere hâlâ dünya üzerindeki en etkili emperyalist güç durumundaydı. Alman tehdidi bertaraf edilip, Bolşevik akımın Rusya'nın dışına sirayet edebileceği yeni bir sorun olarak durmaktaydı. ABD'nin giderek artmakta olan gücü İngilizlerin dünya egemenliğine adeta meydan okumaktaydı. Savaş ile başlayan İngiliz-Amerikan iş birliği savaş sonrasında da devam etmiştir. Versailles ve daha sonra yapılacak Washington toplantılarında İngilizler üstün güç olmalarına karşın Amerikalıların silahsızlanmalarını destekleyip, uygulamaya konulmasına yardımcı olmuştur.¹³⁹

1.2.1. 1923-1938 Arası Dönemde Türk-İngiliz İlişkileri

Millî Mücadele'de kayda değer bir zafer kazanılmış ise de Türkiye, Balkan Savaşı ve sonrasındaki savaşlardan oldukça yıpranmıştır. Halk bitkin ve ekonomi kötüydü. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti çağdaşlarını yakalamada geri kaldığından dolayı yeni kurulan

¹³⁸ Temuçin Faik Ertan, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükûmeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6/18 (1990), 626. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 234-239.

¹³⁹ Merve Özkan Borsa, "İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiltere Dış Politikasının Analizi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 (2016), 84-87, 81-102.

cumhuriyetin temel hedeflerinden biri çağdaş dünyada hak ettiği yeri yakalamaktı. Bu yüzden Atatürk'ün, cumhuriyetin ilanının ardından hiç olmazsa bir süre için reformlara ve sanayileşmeye ağırlık verdiği görülmektedir. Çarlık Rejiminin tüm etkilerini yok etmeyi amaçlayan SSCB, geçmişe dönük dış siyasetini değiştirip, Türkiye'ye yaklaşmıştı. Nihayetinde uluslararası ilişkilerde Osmanlıların tersine rahatlatma şansı yakalayan Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün yaptığı reform ve sanayi çalışmalarını gerçekleştirmek için güzel bir fırsat bulmuştu. Atatürk, Batı'nın izinden gidildiği sürece çağdaş olunabileceği kanaatinde olup, Lozan Antlaşması ile Batı ile olan hesaplaşmasını bitirerek cumhuriyetin ilanından sonra Batının bir parçası haline gelmek için politikalar geliştirmiştir. Sanayileşme, Türkiye'nin çağdaşlarına kıyasla geri sıralarda kaldığı konulardan biriydi. Ülkenin ekonomik alanındaki hamleleri de bu yönde olmuştur.¹⁴⁰

Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye, İngiltere ile aynı tarafta bulunmak istese de İngiltere, Lozan'ın ardından dahi Türkiye'yle sorunlar yaşamaktaydı. Misak-ı Milli sınırları dâhilinde bulunan Musul hâlâ İngiliz hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Bu konu Türkiye'nin en çok hassasiyet gösterdiği konulardan bir tanesiydi. Türk-İngiliz ticari münasebetleri 1923'ten sonra daha liberal boyutta gelişme göstermiştir.¹⁴¹ İngiltere Büyükelçiliği'nin 1927'de İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmesi 1926-1929 arası dönemdeki önemli gelişmelerden biridir. Büyükelçiliğin taşınması iki devlet ilişkilerini zedeleyen bir başka etkeni daha ortadan kaldırmıştır.¹⁴² 1930 Avrupa'sının siyasi durumunun kuşkusuz Türk-İngiliz münasebetlerinin gelişmesine olumlu katkısı olmuştur.

Musul Meselesi, 1923-1926 arasında iki ülke ilişkilerinde en önemli faktör olmuştur. Musul Meselesi, İngiltere'yi olduğu kadar, Kürtleri de ilgilendiriyordu. Bu bakımdan Türkiye'nin içişlerine doğrudan etkisi bulunmaktaydı. Musul'un Türkiye'ye katılabilmesi bakımından İngiltere mandası altında bulunan Irak'ta yaşayan Kürtlerin de destek vermesi gerekiyordu. Fakat Atatürk'ün icra etmeyi düşündüğü reformlar, feodal yapıdaki Kürt toplumunu huzursuz ediyordu. Bunun yanı sıra özerklik arayışı içinde olan bazı Kürt aşiretler Türkiye için bir başka problemdi. Kürt endişesi 1925'te Şeyh Said İsyanı ile sonuçlanmış, Musul'un kaybedilmesinde önemli rolü olmuştu.¹⁴³

1926'da imzalanan antlaşma ile Musul, İngiltere kontrolünde bırakılarak, sınır bölgesinde Türkiye lehine küçük bir yenileme ile 25 sene süresince petrol gelirlerinin %10'unun

¹⁴⁰ Osman Okyar, "Development Background of Turkish Economy, 1923-1973", *International Journal of Middle East Studies*, 10 / 3 (1979), 325-330. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002074380000131>.

¹⁴¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1890)*, İstanbul: İmge Kitabevi, 1990, 25-37.

¹⁴² Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 79.

¹⁴³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 249.

Türkiye'ye ödenmesi kabul edilmiştir. Türkiye'ye 25 sene süresince ödeme yapma yerine bir seferde 500.000 sterlinin ödenmesi gibi bir seçenek önerilmesine rağmen bu teklif kabul görmemiştir. Ödemeler, 18 sene Irak Hükûmeti'nce yapılmış olup 1951'den sonra Irak'ın ekonomik problemlerinden ötürü askıya alınmıştır. 1958'de yapılan General Kasım Darbesi'nden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuş ve ödemenin arta kalan miktarı tahsil edilememiştir.¹⁴⁴ Atatürk'ün düşüncesine göre Musul savaş yoluyla geri alınabilirdi; fakat bu durum yeni ve uzun süreli bir savaşa yol açabilirdi. Bu da şüphesiz ki Atatürk'ün gelecekte İngiltere ile kurmayı planladığı dostluğa darbe vurabilirdi. Ayrıca Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 7 Haziran 1926'da Meclis'teki konuşmasında şu ifadelerle Musul'dan neden vazgeçildiğini dile getirmiştir:¹⁴⁵

“Şarkı karibde başlıca kuvveti temsil eden Türkiye Cumhuriyeti en esaslı mihveri siyaseti mileli mütemedine arasında bir unsuru intizam ve terakki olarak çalışmak olduğundan cihanın ve şarkı karibin sulh ve huzuru ve Irak'ın istiklal ve saadeti namına ve Büyük İngiltere İmparatorluğu'yla münasebetimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallak kalan bu arazi meselesinde fedakârlıklara katlandık.”

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1927'de Türkiye'nin barış için Musul'u gözden çıkardığının bir defa daha altını çizip, Irak Antlaşması imzalandığından beri İngiltere'yle olan ilişkilerin dostane duruma geldiğini belirtse de iki ülke arasında 1929'a kadar kayda değer bir temas olmamıştır. Musul Meselesinin çözümüyle Türkiye-İngiltere ilişkilerinin normalleşmesine mâni olan son gelişme de bertaraf edildi.

1926-1929 arasında en kayda değer oluşumlardan biri, 1927'de İngiltere Büyükelçiliği'nin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması idi. İngilizler, Ankara'nın gelişmişlik seviyesindeki

¹⁴⁴ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 24 (1999), 524-525.

¹⁴⁵ Aras, “1883 de Çanakkale'de doğmuştur. İlk öğrenimini İzmir'de Lise öğrenimini Üsküp'te yapmış, İstanbul'da Numune-i Terakki Mektebine girmiş ve buradan birincilikle mezun olmuştur. Beyrut'ta Fransız Laik Mektebine devam etmiş ve Beyrut Tıbbiye Mektebinden mezun olmuştur. Fransızca bilir, bir süre İzmir'de Sedat ve İttihat gazeteleri başyazarlığını yapmıştır. 2 Mayıs 1908 den 31 Ekim 1909'a kadar İzmir Gureba hasta hanesi doğum doktoru, 2 Şubat 1909 dan 30 Eylül 1911 tarihine kadar Selanik Vilayeti Sıhhiye Müfettişliğinde, 1 Ekim 1911 den 8 Kasım 1911 e kadar Genel Sıhhiye Müfettişliğinde, 10 Aralık 1912 tarihine kadar Hıfzıssıhha Emrazı Sariye Encümeni azalığı ile 10 Ocak 1912 de Meclisi Umuru Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azası olmuş, 1 Eylül 1912 den 31 Aralık 1912'e kadar Üsküp Hilal-i Ahmer Hastahanesi Baştabipliğine, 1 Ocak 1912 den 1 Nisan 1913 tarihine kadar Çanakkale hasta hanesi Baştabipliğine, 1 Mart 1913 den 31 Mart 1913 tarihine kadar Sağlık Genel Müdürlüğü I. Müfettişliğine, 1 Mart 1913 den 2 Şubat 1914 tarihine kadar Hıfzıssıhha Şubesi Müdür Muaviniğinde, 2 Şubat 1914 den 28 Şubat 1915'e kadar Teftiş Kurul Başkanlığında, 1 Mart 1916 dan 28 Haziran 1917'e kadar Genel Müfettişlikte, 28 Haziran 1917 den 28 Haziran 1918'e kadar Yüzbaşılık Rütbesi ile I. Ordu Hıfzıssıhha Müşavirliğine, 29 Haziran 1918 den 30 Haziran 1920 ye kadar Yüksek Sağlık Meclisi üyeliğinde bulunmuş ve 1920 de İstanbul'dan Eskişehir'e geçerek Kuvayı Milliye ye katılmıştır. 1920'den 10 Ağustos 1923 tarihine kadar Menteşe Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde görev yapmıştır. 6 Kasım 1923 de Sağlık Bakanı, 15 Nisan 1923 de ikinci defa Sağlık Bakanı, 11 Ağustos 1923'den 31.10. 1927 kadar İzmir Milletvekili, 29 Ağustos 1923 de Türkiye Yunanistan Mübadele Komisyonu Başkanı, 4 Mart 1925 de Dışişleri Bakanı olmuştur. 11 Kasım 1938 de Bakanlar Kurulunun istifası üzerine Hariciye vekilliğinden ayrılmış, 1939 da Londra Büyükelçisi olmuş ve 1942 Şubat ayında emekliye ayrılmıştır”. https://www.mfa.gov.tr/sayin-tevfik-rustu-aras_in-ozgecmisi.tr.mfa. Erişim 14.11.1021.; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Dönem 2, Birleşim 115, Cilt.26, s.165.

eksikliklerini bahane ederek Büyükelçiliği taşımayı bir süreliğine kabul etmemiştir. İngiltere elçiliğinin İstanbul'da kalması Millî Mücadele'den beri devam eden sürtüşmenin bakiyesi olarak algılandığından Ankara Hükûmeti büyükelçiliğin Ankara'ya taşınması konusunda ısrar etmekteydi. Nihayetinde büyükelçiliğin Ankara'ya taşınması iki ülke ilişkilerine zedeleyebilecek bir başka olasılığı da yok etmiştir.¹⁴⁶

1929'da iyi ilişkiler niyeti ile yapılan ilk sembolik hareket İngiltere'den gelmiştir. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk, Londra'ya gönderdiği raporunda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın kendisine İngiltere'yle yakın ilişkiler kurmak istediklerini söylediğini öne sürmüştür. Bunun üzerine İngiltere'nin Akdeniz Filosuna bağlı bir geminin İstanbul'u ziyaret etmesi kararı İngiltere kralının doğum günü münasebetiyle büyükelçilik binasında verilen partide açıklandı. Türk heyeti tarafından bu karar memnuniyetle karşılandı. 14 Ekim 1929'da filo komutanı Frederick Field, Ankara'ya giderek İngiltere Büyükelçisi George Clerk ile birlikte Atatürk'ü ziyaret ettiler. Bu ziyaret İngiltere ve Türk basınında Türkiye-İngiltere ilişkilerinde yepyeni bir dönemin başlangıcı olarak tasvir edilmiştir.¹⁴⁷

Türkiye ile İngiltere 1930'lu yıllarda birçok alanda iş birliği yapmıştır ve bu da 1939 yılında imzalanan ittifak antlaşması için altyapı çalışmalarının yapıldığı yıllar olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Avrupa'nın politik durumu Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur. 1930'lar aynı zamanda revizyonist devletlerin güçlenme dönemi olmuştur. Özellikle Hitler ile Mussolini'nin bir ittifak oluşturması revizyonist tarafın giderek daha saldırganlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin söz konusu dönemde statükocu tarafta yer alması İngiltere açısından önemini bir hayli arttırmıştır. Avrupa'da suların ısınmasıyla Türkiye'nin önemi coğrafi konumu nedeniyle artmış hem statükocu hem de revizyonist ülkelerin iş birliği içinde olmak istediği bir ülke durumuna gelmiştir. Türkiye'nin bu ülkeler arasında önceliği başta İngiltere olmak üzere statükocu devletler olup, bu dönemde İngiltere'nin Türkiye'yle iyi ilişkiler kurmak istemesinin en önde gelen sebebi Türkiye'nin revizyonist ülkelere yaklaşma tehlikesinin önüne geçmek olmuştur.¹⁴⁸

Siyasal ilişkilerin tersine ekonomik ilişkilerde Almanya Türkiye'nin ticaret ve ekonomik ilişkilerinde en önemli ülke olmuştur. Türk ekonomisindeki İngiltere varlığı ise henüz zayıf durumdaydı. İngiltere için ise Türkiye ile ticareti geliştirmek Almanya kadar kârlı bir durum değildi. Bu yüzden Türk-İngiliz ticari münasebetleri Almanya ve İtalya gibi ülkelerle rekabetin artmaya başladığı 1930'lu yılların ortasına kadar sorunlu geçmiştir. İngiltere ile alım-satım

¹⁴⁶ Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 79.

¹⁴⁷ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 59-62.

¹⁴⁸ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 69.

dengesinin yakalanamaması Almanya'yı ticari bir ortak durumuna getirip, Türkiye'nin yüzünü Almanya'ya çevirmiştir.¹⁴⁹ 1930'da Türkiye-İngiltere Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılmıştır. Aynı yıl *Ticaret ve Ödemeler Antlaşması* yapıldı. Bir yıl sonra da Almanya ile yapılan Kliring Anlaşması İngilizlerle de yapılmıştır. (2 Eylül 1936).¹⁵⁰ Kliring Anlaşması diye bilinen bu anlaşmanın yapılmasıyla İngiltere, Türk pazarlarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır.

İngiltere Büyükelçisi George Russell Clerk 1931'de gönderdiği raporlarda, iki ülke arasındaki ilişkilerin istikrarlı ve dengeli bir şekilde sürdüğünü bildirmiştir. 1932'de yazmış olduğu raporunda Clerk, kalkınma bakımından Türkiye'nin SSCB ile benzerlik gösterdiğini ancak SSCB gibi kapitalizm karşıtı olmamasından dolayı o ülkelerle de yakınlık kurabileceğini belirtmiştir. Raporunda, Türkiye'nin barış endeksli dış siyasetinden ötürü Milletler Cemiyeti'ne katılmasında hiçbir sıkıntı olmadığını da belirten Clerk, ertesi yıl yazdığı raporunda ise Türkiye'nin cemiyete üye olmasının oldukça olumlu bir gelişme olduğunu kaydetmiştir.¹⁵¹

İtalya'nın 1930'lu yıllardaki saldırgan siyaseti Türkiye'yi oldukça tedirgin ederek, muhtemel bir İtalyan saldırısına karşı Akdeniz'de bir müttefik arayışı içerisine olmasına yol açmıştır. Mussolini'nin Akdeniz'de uyguladığı yayılmacı politikası ve Türkiye'nin yanı başındaki On İki Ada'ya askeri üsler kurması İtalya'yı Türkiye açısından bir güvenlik sorunu haline getirmişti. İngiltere, hem Akdeniz'de aktif bir güç olması ve hem de statükocu bir devlet olarak İtalya'nın karşısında durması bakımından Türkiye için çok iyi bir müttefik idi. Türkiye, İtalya'nın adaları silahlandırmaya başladığı 1934'te İngiltere'yle ittifak kurma çalışmalarına başlamıştır.¹⁵²

1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya da Türkiye'nin tedirgin olduğu ülke tehdit listesine dâhil olmuştur. Atatürk, Hitler'i Mussolini'den çok daha sorunlu bir lider olarak gördüğü için uzun dönemde Almanya'nın dünya barışı açısından düşünülen daha ciddi bir tehdit olacağını dile getirmişti. Atatürk, İtalya'yı durdurulabilir bir güç olarak değerlendirmekteydi. Fakat Almanya öylesine önemli bir devletti ki, Türkiye onu asla karşısına almak istemezdi. Atatürk'e göre İngiltere ve beraberindeki ülkeler, revizyonist ülkelere güçleri yetmese de Amerika'yı kendi tarafında savaşa çekebilir ve hatta Amerika ile İngiltere'nin dahil olduğu bir ittifaka karşı hiçbir ülke karşı koyamazdı. İngiltere ise Türkiye'yi dost ülke olarak görmesine rağmen iş birliği içinde olmayı daha uzun bir süre kabul etmeyecekti. 17 Temmuz

¹⁴⁹ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 150.

¹⁵⁰ *Düstur*, Tertip III, C. XX, s. 1188. *Resmî Gazete*, 1936 Tarih ve Sayı 4236.

¹⁵¹ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 66-69.

¹⁵² Dilek Barlas, "Friend or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936", *International Journal of Middle East*, 36 / 3 (2004), 240.

1936–1 Nisan 1939 tarihleri arasında meydana gelen İspanya İç Savaşı'na kadar revizyonist ülkeler arasında bir ittifak kurulamamıştı. İngiltere, bunu bir başarı olarak görerek, revizyonist ülkeler arasındaki birliğe rağmen I. Dünya Savaşı'na giden süreçteki gibi ittifak sisteminin tesis edilememiş olmasını yeni bir büyük savaşın önüne geçilebileceği yönünde görmekteydi. Bu nedenle, İngiltere dış politikada kutuplaşmalara karşı çıkıp, başka bir ülkeyle ittifak yapmaktan uzak durmuştur. Alman-İtalyan ittifakına kadar İngiltere'nin planı iyi-kötü çalışıyor görünse de revizyonist ittifakın tesisi İngiltere'nin yaklaşımının başarısızla sonuçlanacağını gösteriyordu. Buna karşılık İngiltere, planını değiştirmeyecek ve ittifak kurmaktan vaz geçmeyecekti. İngiltere, revizyonist taraftaki kutuplaşmanın önüne geçememişti fakat bir anti-revizyonist birliğin oluşmasını engelleyerek, “gerginliğin artmasını engelleme” yoluna gidebilirdi. Bu yüzden Alman-İtalyan ittifakından sonra bile İngiltere, Türkiye'yle iş birliğine girmekten kaçınmıştı. İngiltere, revizyonist ülkelerin saldırganlığında Türkiye'yle aynı kaygıları hissetmesine karşılık takip ettiği dış politika gereğince İkinci Dünya Savaşı'ndan kaçılmayacağını anlayana kadar ittifaka evet dememiştir.¹⁵³

1932 yılı Türk dış politikasında ve Avrupalı devletler ile yakınlaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa devletlerinin davetinin kabul edilmesiyle 18 Temmuz 1932'de cemiyet üyelerinin oyları ile Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Balkan Paketi ise İtalya'nın yükselen saldırganlığına rağmen Türkiye'nin çabalarıyla 1934'te Atina'da imzalandı. Pakta Bulgaristan ve Arnavutluk haricindeki Balkan ülkeleri, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dâhil oldu. İngiltere'nin pakt hakkındaki tutumu ise Türkiye için hayal kırıcı olmuştur. İngiltere, paktın revizyonist ülkeleri daha saldırgan hale getirmesinden çekindiği için girişime destek vermemişti. Paktın imzalandığı tarihte revizyonist ülkeler henüz bir ittifak kurmamıştı. Balkan Paketi, böyle bir ittifakı tetikleyebilirdi. 1934'te İngiltere'nin temel hedefi revizyonist ülkeler arasındaki kutuplaşmanın önüne geçmekti. Bunun yanında İngiltere, Bulgaristan'ın paktta yer almamasını paktı imzalayan ülkelerin başarısızlığı olarak görmüştü. İngiltere'ye göre Bulgaristan'ın Balkanlarda etkisizleştirilmesi, tesisinden çekindiği revizyonist kampın parçası olmasıyla neticelenebilirdi. Dışişleri Bakanı Aras'ın, Mayıs 1934'te Fransa'da Dışişleri Louis Barthou ile görüşmesinde, Balkan Paketi'nin Akdeniz Paketi'ne çevrilmesi teklifini olumlu karşılamıştı. Fikir Fransa'dan gelse de Balkan Paketi gibi Akdeniz Paketi'nin da önderliğini Türkiye yapmıştı. Balkan Paketi'nin imzalayan ülkeler de Akdeniz Paketi'nin kabul ettiler. Ancak İngiltere, İtalya'nın tedirgin olmasından huzursuzluk duyduğu için, girişimi onaylamadı. İngiltere, bunun yerine Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve İspanya'ya olası bir İtalyan saldırısına karşı tek tek güvence verdi. Türkiye, sonraki senelerde de Akdeniz Paketi için

¹⁵³ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 270-275.

İngiltere'yi ikna etmeye çalışsa da başarı elde edemedi.¹⁵⁴ Türkiye ve öteki Balkan devletlerinin, uluslararası ilişkilerde bir devletin tek bir devletle ittifaka girmesinden başka birden çok devlet ile münasebete girerek, çok daha yararlı olabilecekleri fikri ile Avrupa'da gelişen revizyonist kutuplaşmaya karşın bir antlaşma dahilinde güç birliği içinde bulunmaya çalıştıkları görülmüştür. Türkiye'nin yeni güç merkezleri tesisi uğraşlarının, yapısalcı gerçekliğe uygun olmadığı söylenebilir. Bu anlayış Cumhuriyet Dönemi Türk dış politikasına da yansımıştır. Türkiye daima çok yönlü bir dış politika izleyerek asla tek bir bloğun parçası olmamıştır.¹⁵⁵

1935'te revizyonist ülkelerin açık bir şekilde saldırgan politikalar izlemesiyle dünya siyasetinde şartlar değişmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Almanya ve İtalya gibi dönemin saldırgan devletlerini durdurabileceğine olan inancı zayıflamıştır. Her ülkenin güvenliğinden kendisinin sorumlu olması gerektiği inancı giderek güçlenmişti. Milletler Cemiyeti'nin Boğazların güvenliğini sağlayacağına olan inancı yüzünden Türkiye boğazlar idaresini Lozan'da Boğazlar Komisyonu'na bırakmayı uygun bulmuştu. Mussolini İtalya'sı ve Hitler Almanya'sının silahsızlanmasına açıkça karşı çıkması Türkiye'nin de bu konudaki çabalarını anlamsızlaştırmıştı. Avrupa'nın giderek güvensizleşmesi Türkiye'nin kendisiyle ilgili konularda daha fazla söz sahibi olma istemesinin önünü de açmış oldu. Statükocu devletler Türkiye'nin durumunu artık daha açık bir şekilde anlamaya başlamışlardır. Boğazların kontrolünün tamamen Türkiye'ye verilmesi için 1933'den itibaren diplomatik girişimlere başlandı. Londra'da silahsızlanma için yapılan konferansta, Türkiye ilk önce Marmara Denizi çevresindeki adaların silahsız bölge durumunun değiştirilmesini istedi. Türkiye'nin isteği konferansın toplanış amacının haricinde olduğundan evvela dikkate alınmadı. Fakat Mussolini'nin 12 Ada'yı silahlandırma tutumu durumu değiştirmişti. Türkiye isteklerini 1935'te yapılan Milletler Cemiyeti toplantısıyla Balkan Antantı Konseyi'nde tekrarlamıştı.¹⁵⁶

Türkiye'nin istekleri İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonrasında Kasım 1935'te yapılan Milletler Cemiyeti toplantısında ilk defa dikkate alınmıştır. Dış basındaki haberler de Türkiye'nin elini güçlendirip haklılığını ortaya koymuştu. 1936 senesi genel olarak revizyonist ülkelerin I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmaların tekrardan gözden geçirilmesi için daha kararlı adımlar attıkları bir sene olmuştur. Hitler güçlenirken, Türkiye de bu dönemde İngiltere'yi Boğazlar konusunda sıkıştırmaya başlamıştı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1935 Mart ayında İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine'le yaptığı bir görüşmede, Türkiye'nin

¹⁵⁴ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 195.

¹⁵⁵ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 196; Barlas, "Friend or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936", 446.

¹⁵⁶ Graves, *İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*, 157-159.

Boğazlar konusunda tek başına davranmasını ama başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerin de buna razı olmasını istediğini söylemiştir. Aras, Milletler Cemiyeti'nde yaptığı konuşmalarında ise 1923'teki siyasi şartların artık değiştiğini ve Boğazların uluslararası hukuka göre Türkiye'nin denetimine bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye, 10 Nisan 1936'da Boğazlardaki durumun değiştirilmesi üzerine Lozan'a taraf ülkelere nota vererek, konferans çağrısı yapmıştır. Türkiye'nin temel gerekçesi silahlanmanın hızlanmasından dolayı Akdeniz'deki barışın tehlikeye girdiği ve denizden gelecek tehditlere karşı Çanakkale Boğazı'nın savaşa hazır bir durumda tutulmasının lüzumlu olduğudur. Lozan'da Boğazların güvenliğini garanti eden ülkelere biri olan İtalya'nın artık saldırgan bir durumda olması verilen garantiyi geçersiz kılıyordu. Gerçekte Türkiye'nin İngiltere'nin dostu konumuna gelmesi, Boğazları direk denetleyebilme gerekliliğini de ortadan kaldırmıştır. Diğer bir ifadeyle mevcut durum bir İngiltere projesi olan Boğazlar Komisyonu'nu baypas etmişti.¹⁵⁷

Türkiye'yi revizyonist ülkelere karşın kendi tarafına çekmek isteyen İngiltere, I. Dünya Savaşı'ndaki antlaşmaların değiştirilmesine karşı olsa da savaşın mağlubu revizyonist ülkelerin gizlice silahlandığını bildiğinden Türkiye'nin isteğine karşı çıkmamıştı. Lozan'ın uluslararası bir toplantı ile değiştirilecek olması, Versay Antlaşması'nın Almanya tarafından uygun bir zamanda habersizce yapılan oldubittilerle tek taraflı değiştirilmesine nazaran çok daha olumlu ve İngiltere'nin değişiklik karşısı prensiplerine zarar getirmeyecek bir gelişmeydi. Boğazlarda çıkacak bir krize Türkiye'nin hazırlıklı olmasıysa İngiltere'nin menfaatlerine uygun idi. Çanakkale Boğazı'nın askersiz olması durumunda İngiltere, Boğazı tek başına savunmak zorunda kalabilirdi. Ayrıca İngiltere SSCB'den de çekiniyordu.¹⁵⁸ SSCB, Lozan'da kabul edilen bazı hallerden hoşnut değildi ve tartışmanın yeniden başlaması halinde kendi menfaatine bazı değişiklikler yapılabileceği inancını taşıyordu. Fransa da İngiltere gibi I Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların revize edilmesine karşı çıkmasına karşın o sıralarda Almanya'ya karşı SSCB ile dostluk kurma hevesinde olduğundan SSCB'nin kabul edeceği bir çalışmaya karşı çıkmak istememişti. Boğazların denetiminin tamamen Türkiye'ye terki İtalya'nın menfaatlerini hiçbir şekilde zorlamasa bile Habeşistan'ı işgali sonrasında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya uyguladığı ambargoya dahil olması münasebetiyle Türkiye'yi cezalandırmak için görüşmeleri boykot ederek, Montreux'yü imzalamamıştır.

Türkiye'nin amacı Boğazlar Komisyonu'nu kaldırtıp, bölgeyi silahlandırmaktı. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de kalma zamanlarını da kısıtlanmasını önermiştir. İngiltere, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını arzulamasa da Boğazlardan

¹⁵⁷ Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914- 1945*, İstanbul: Der Yayınları, 2015, 319.

¹⁵⁸ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914- 1945*, 373-375.

geçecek savaş gemilerine sınırlarına getirilmesini kabul etmiştir. Karadeniz'e rahatça geçmek, İngiltere'nin işine geliyorsa da aynı serbestliğin Akdeniz'e gidecek olan Rus savaş gemileri için de geçerli olması İngiltere'nin menfaatlerine aykırıydı. SSCB, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine sınırlama getirilmesi isteğini destekliyorsa da Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan sınırsızca geçişi taraftarıydı. Fransa, Karadeniz'de kıyısı olmamasına karşın SSCB ile olan dostlukları zarar görmesin diye bunu desteklemiştir.¹⁵⁹

SSCB, Türkiye'yle olan dostluğuna güvenerek Boğazlardan Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere açılması hakkı, kıyısı olmayan ülkelere ise sınırlı geçiş hakkı isteğinde bulunmuştur. 20 Temmuz 1936'da anlaşma imzalandığında İngiltere'nin istediği olmuş fakat alınan karar SSCB'yi hayal kırıklığına uğratmış ve Türkiye'yle olan dostluğuna gölge düşmüştü. SSCB, Montrö'nün imzalanmasından sonra Türkiye'yle Boğazların savunulmasında bir antlaşma imzalama isteğinde olsa da Türkiye buna olumsuz cevap vermiştir. Antlaşma sonucunda Lozan'da Türkiye'nin egemenliğini sınırlandıran maddeleri kaldırıldı. Boğazlar Komisyonu lağvedilerek, Türkiye Boğazları silahlandırma hakkını elde etti. Sonuç olarak Türkiye Boğazlarda %100 oranda yetkili olmasa da bir savaş tehdidi alması halinde elindeki yetkileri kullanabilecektir.¹⁶⁰

1937'nin yaz aylarında İngiltere'ye ait bazı gemiler Akdeniz ve Ege Denizi'nde bazı kimliği belirsiz denizaltıların saldırısına uğramıştır. Denizaltıların hangi ülkeye ait olduğu bulunamasa da İspanya iç savaşına gönderilen Rus lojistik desteğini kesmeye çalışan İtalya'ya ait olduğu İngiltere tarafından daha sonra öne sürülecektir. Almanya ve İtalya, İspanyol iç savaşında milliyetçilere aktif destek verirken SSCB de cumhuriyetçilere destek olmuştu. İngiltere ise tarafsızlığını açıklamıştı. Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'a girmesinden önce 12 Ada'yı silahlandırmasından rahatsızlık duymuştu. Ege'de faaliyet gösteren denizaltıların da On İki Ada'da konuşlandığını zannetmekteydi. Tahkimatların tamamlanmasından sonra İtalyan Donanması'nın Ege'de faaliyet göstermesi Türkiye'nin en çok korktuğu şey olmuştur. İtalya'nın ileride Türkiye'ye saldırmayacağını bir garantisi bulunmuyordu. Akdeniz'deki bu hal İngiliz, Fransız ve Rusları da tedirgin edip harekete geçmelerine yol açmıştır. Denizaltıların hangi ülkeye mensup olduğunun belirlenememesi nedeniyle Fransa izlenecek siyaset için fikir birliğine varılması hakkında 31 Ağustos'ta bir konferans düzenlenmesini istemiştir. İsviçre'nin Nyon şehrinde düzenlenen toplantıya Almanya, Arnavutluk, İspanya ve İtalya katılmayı kabul etmezken Türkiye'nin çağrısıyla Romanya, SSCB ve Bulgaristan katılmışlardır. İngiltere'nin

¹⁵⁹ Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914- 1945*, 374-375.

¹⁶⁰ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Millî Mücadele'den Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 381.

davetiyle Mısır da konferansa dâhil olmuştur.¹⁶¹ Nyon Konferansı sonrasında 14 Eylül’de bir anlaşma imzalanmıştır. Fransa ve İngiltere filoları Akdeniz’in güvenliği için Cebelitarık’tan Çanakkale Boğazı’na uzanan bölgede devriye gezecekti. Nyon Konferansı’ndan 7 gün sonra Cenevre’de toplanan taraflar denizaltılar için alınan kararı uçaklar ve savaş gemilerini içine alacak şekilde genişlettiler. Almanya ve İtalya, başta konferansı önemsemeyip katılmak istemeseler de konferanstan çıkan kararlardan tedirgin olup, Almanya ve İtalya konferansta alınan kararlara uyacaklarını belirtmişlerdir. Dışişleri Bakanı Aras, konferansın sonucundan memnun olduğunu dile getirerek, konferansı statükocu devletler açısından zafer ve İtalya için bir yenilgi olarak değerlendirmiştir.¹⁶² Nitekim Türkiye tarafından, İngiltere ve Fransa savaş gemilerinin Türk kıyılarının güvenliğini sağlamayı üstlenmeleri memnuniyetle karşılanmıştır. İsmet İnönü ise İngiltere ve Fransa’nın Akdeniz’deki korsanlık çalışmalarına karşı Türkiye limanlarını kullanmaları önerisine karşı çıkıyordu. İngiltere ve Fransa’yla iş birliğine gidilmesi sonucunda İtalya ve Almanya’nın düşmanlığı kazanılabilirdi. Atatürk, konferansın sonucunu çok iyi olduğu yönünde değerlendirirken İnönü ise riskli olarak değerlendirmiştir. Nyon Konferansı’nın ardından Türkiye 1934’de Akdeniz Paktı oluşturma talebini yeniden gündeme getirmesine rağmen İngiltere’den bir kez daha olumsuz cevap almıştır.¹⁶³

1.2.2. 1938-1950 Arası Dönemde Türk-İngiliz İlişkileri

1939’a gelindiğinde İngiltere, Hitler’in kuvvet kullanmadan durdurulamayacağına inanarak, dış politikadaki atılımlarını buna göre planlamaya başlamıştır. Bu bağlamda, artık Türkiye ile ittifak kurulmaması konusunda herhangi bir sebep kalmamıştı. Türkiye’nin bir süredir kurulmasını istediği ittifak İngiltere’nin dış politika tarzının değişmesiyle 1939 yılında gerçekleşebilmiştir.

İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesi İngiltere açısından kabul edilemezdi. İngiltere, artık İtalya ve Almanya’nın saldırgan tavır ve eylemlerini görmezlikten gelmeyecekti. 17 Nisan 1939 yılında yapılan bir toplantıyla İngiltere, I Dünya Savaşı sonunda tesis edilen yeni düzenin kesin olarak değiştiğini görerek, Almanya ve İtalya’ya müdahale edilmezse Avrupa’nın baskın kuvvetleri durumuna geleceklerini kabul etmiştir. Bu toplantıdan sonra İngiltere “yatıştırma” politikasından vaz geçerek, “garanti verme” politikasını başlatacaktır. Türkiye’nin nihai bir kararla İngiltere safına geçmesi İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesi sonucu olmuştur. Mussolini, önceleri Venedik topraklarına dahil olan Arnavutluk’un önceleri İtalya’ya ait

¹⁶¹ Yüksel Güçlü, “The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey”, *Middle Eastern Studies*, 38 / 1 (2002), 55-65.

¹⁶² Güçlü, “The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey”, 62.; Bkz. İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara: TTK Yayını, 1995.

¹⁶³ Aptülaha Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK, 1991, 268. Güçlü, “The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey”, 62-65.

olduğunu öne sürüyordu. İtalya'nın Habeşistan'a girmesi, Türkiye'yi huzursuz etmesine karşın Türkiye'nin ilgi alanı dahiline girmeyen bu bölgedeki bu tür işgaller büyük bir problem olarak değerlendirilmiştir. İtalya'nın gücünü Afrika'ya yöneltmesi Türk-İtalyan ilişkilerindeki gerginliği bir derece azaltmıştır. Ancak Balkanlar Türkiye'nin yumuşak karnı idi. Genel görüş Arnavutluk'un bir köprü başı olduğu ve Mussolini'nin saldırılarının Arnavutluk'la kalmayacağı şeklindeydi. Mussolini'nin Türkiye'yi hedef alıp alamayacağı kesin olmamakla birlikte Bulgaristan üzerinden Trakya'ya bir İtalyan saldırısı olabilirdi.¹⁶⁴ Türkiye'nin coğrafi stratejisi gereğince revizyonist kutba geçmesini İngiltere görmezlikten gelemeydi. Bu yüzden İngiltere Türkiye tarafından yapılan ittifak isteklerine geç de olsa müspet cevap verecektir. Türkiye, İtalya tehdidinden dolayı İngiltere'yle ittifak yapmak istiyorken İngiltere'nin Türkiye'ye yakınlaşma nedeni Almanya olmuştur. Türkiye'nin limanları olası bir savaş halinde İngiltere için potansiyel bir üs vazifesi görmekteydi. Bu açıdan Türkiye, İngiltere'nin ittifak kurmak istediği önemli bir ülke idi. İngiltere, Türkiye'yle yapılacak bir ittifakın diğer Balkan ülkeleri tarafından da yapılacağını ön görmüştü.¹⁶⁵

İngiltere, Türkiye'yle ittifak yapmaya karar vermesinin ardından Türkiye'ye yönelik beklentisini belli eden bir ihtarda bulundu. İngiltere 13 Nisan 1939'da gönderdiği bu ihtarda, Mihver ülkelerin Avrupa'yı boyundurukları altına almak istediğini belirtmişti. Bunun yanı sıra İtalya'nın her türlü tehdidine karşı Türkiye'ye yardım yapma isteğinde olduklarını ve muhtemel bir savaşta Türk devletinin de İngiltere'ye yardımda bulunması gerektiğinden de bahsetmişti. İhtar Türk Hükûmeti'ne iletildiği gün İsmet İnönü hükûmet mensupları ile bir toplantı yapıp, önerileri değerlendirmiştir. Zira İngilizlerin önerisi Türk Hükûmeti'nin uzun süredir beklediği bir durumdu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 13 Nisan'da İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine yönelik cevabında Yunanistan, Romanya ve Polonya gibi ülkelere garantide bulunulması ve ihtiyaç duyulduğunda İngiltere ile birlikte harbe girilmesine olumlu bakıldığında fakat söz konusu önerinin öncelikle TBMM 'sinde onaylanması gerektiğini dile getirdi. 15 Nisan günü İngiltere Büyükelçiliğine gönderilen resmi yazıda gönderilmesi düşünülen yardımın önceden belirlenmesi istendi. Bunun yanında, Türk tarafı, SSCB ile yapılan antlaşma gereğince İngiltere ve Fransa'yla ittifaka girmeden önce SSCB'nin onayının alınması gerektiğini ve böyle bir tutum hakkında SSCB'nin takınacağı tavrın illa ki bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", Güçlü, "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", 178.

¹⁶⁵ Güçlü, "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", 179; Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 375.

¹⁶⁶ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 375-379.

İngiltere ve Fransa'nın Romanya'ya yardım sağlamalarının yegâne yolu Boğazlardı ve bu da Türkiye'nin izni ile mümkündü. Romanya'ya verilen garanti Türkiye'nin İngiltere ile iş birliği yapacağı ihtimaline dayanmaktaydı. Türkiye'nin isteğiyle ittifak toplantıları gizli yürütülmüştür. Yaklaşık bir ay süren görüşmeler Saraçoğlu ile İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında yapılmış ve bu süreçte Fransa Büyükelçisi Massigli ile de irtibata geçilerek onlar da bilgilendirilmiştir. Türkiye'yi ciddi anlamda sıkıntıya sokan konu Türkiye'nin hangi şartlarda savaşa girmekte yükümlü olmasıydı. Balkan Paktı hükümlerince, Bulgaristan'ın antlaşmaya imza atan devletlerden birisine savaş açması halinde savaşa girmesini mecbur kılıyordu. İngiltere, Balkanların Mihver saldırısına uğraması halinde Türkiye'nin savaşa katılmasını isterken Türkiye, Balkan Paktı'nın şartları haricinde Balkan devletleriyle alakalı yeni bir sorumluluk kabul etmek istemiyordu. Yardımlaşma hususunda Türk tarafı olumsuz bir tutum göstermedi. İngiltere, Türkiye'yi kaybetmemek için Balkanlardaki askerî yükümlülüklerini kabullendi.¹⁶⁷

Gizli görüşmelerin ardından 12 Mayıs 1939 tarihinde yapılan Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonu'nda iki ülke Akdeniz ve Balkanların güvenliğinde iş birliği kararına vardıklarını duyurdular. Deklarasyonda, Akdeniz'de bir savaş halinde iki ülkenin karşılıklı olarak yardım ve destek sağlayacakları belirtilmiş buna karşın Balkanlarda Türkiye'nin oynayacağı rol belirtilmemiş ve bu konudaki görüşmelerin ise devam ettiği açıklanmıştır. Bu bildiri ile Türkiye olası bir İtalyan saldırısına karşı İngiltere desteğini elde etmiş ise de Balkanlar meselesi çözülmesi gereken bir konu durumundaydı. Türkiye-İngiltere Deklarasyonu'na Almanya ve İtalya Hükümetlerinin tepkileri beklenildiği üzere sert oldu. Jeopolitik konumu ile Türkiye, İngiltere için olduğu kadar Almanya açısından da önemliydi. Hitler, Türkiye'nin en azından tarafsız bir tutum sergilemesini bekliyordu. Deklarasyonun ardından Almanya ekonomik nüfuzunu kullanarak Türkiye'ye karşı türlü tehditlerde bulunmasına rağmen Türkiye'nin İngiltere tarafına geçmesini engellemek için herhangi bir yaptırımda bulunmamıştır. İtalya, Türkiye'den ziyade İngiltere'yi sıkıştırıp açıklama beklemişti. Deklarasyon Almanya ve İtalya tarafından bir kuşatma teşebbüsü olarak düşünüldü. On günlük bir süreden sonra 22 Mayıs'ta iki ülke ittifak antlaşmasını imzalayarak bu bildiriye tepkilerini göstermişlerdir.¹⁶⁸

İngiltere ve Fransa tarafından verilen garanti ve talep edilen sorumluluklar Türkiye kadar diğer Balkan Paktı'na üye ülkeleri de kaygılandırmaktaydı. Özellikle Romanya, İngilizler ile yapılabilecek bir iş birliğinin Almanya ve Macaristan gibi Almanya ile iş birliği halinde olan bölgedeki öbür revizyonist ülkelerde tepkiye neden olacağını düşünüyordu. Görüşmeler devam

¹⁶⁷ Güçlü, "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", 181.

¹⁶⁸ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 388-391.

ederken, 12 Haziran'da Romanya Dışışleri Bakanı Grigore Gafencu Ankara'ya gelip İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen ile görüştü. Gafencu, Türkiye ve İngiltere'nin Balkanların güvenliğine yönelik verdikleri garantiler ile ilgili 6. maddesinin gizli tutulmasını istedi. Gafencu'nun isteklerini önemseyen İngiltere bu maddeyi antlaşmaya dâhil etmeme yönünde bir karara vardı. 23 Haziran'da Hatay meselesinin çözülmesiyle Fransa görüşmelerin üçlü gerçekleşmesini istedi ve bu durum taraflarca da kabul edildi. Türk tarafı İngiltere malî ve askerî yardımını Almanya'nın ekonomik etkisinden kurtulmak için bir zorunluluk olarak gördüğünü İngiltere'ye bildirmiştir.¹⁶⁹ Türkiye İngiltere'yle olan görüşmelerden rahatsızlık duyan Almanya'ya savaş malzemesi gönderimini durdurmuştur. Bunun üzerine Almanya daha önce söz verdiği 150 milyon mark tutarındaki kredinin onaylanma sürecini geciktirmiştir. İngiltere ise Türkiye'ye taahhüt ettiği kredi avansını da vermemiştir. Türk yöneticileri, Türkiye'nin durumunun ittifak görüşmeleri evveline kıyasla çok daha kötü bir durumda olduğunu dile getirerek askerî ve malî yardımda gerçekçi bir adım atılmadığı sürece görüşmelere devam edemeyeceklerini beyan ettiler. Bunun üzerine İngiltere Dışışleri Bakanı Halifax, 29 Haziran tarihinde Türkiye'ye 10 milyon liralık bir kredi verileceğini bildirdi. Sonuç olarak İngiltere, Türkiye'nin isteklerini kabul edip, yapılacak yardımların ayrıntılarını 19 Ekim'de imzalanacak olan ittifak antlaşmasına eklemiş olsa da içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı Türkiye'ye göndereceği yardımları hiçbir zaman tamamlayamamıştır.¹⁷⁰

Türkiye, İngiltere'yle görüştüğü esnada SSCB ile de görüşmeler yapmıştır. SSCB başlangıçta bir İngiltere-Fransa-Türkiye-Sovyet ittifakına olumlu baktığını söylese de İngiltere'yle anlaşmaya varamamıştır. Türkler, SSCB'yi Almanya'nın potansiyel düşmanı olarak kabul edip, dış politikasını bunun üzerine kurmuştur. SSCB ve Almanya arasında yapılan saldırmazlık antlaşması Türk dış politikasının hesaplarını bozmuştur. SSCB, bu hamleyle Türkiye karşısında şüpheli ülke durumuna gelmiştir. Türkiye'nin İngiltere'yle yaptığı ittifak girişimi İtalya'ya karşı yeterli sayılan bir önlem iken muhtemel bir SSCB istilası için yetersiz idi. Bunun yanında Türkiye, Balkanlarda yaptığı dış politika manevralarını anti-revizyonist SSCB'nin desteğini alacağını umut ederek yapmıştır.¹⁷¹

Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, savaş devam ederken, 23 Eylül 1939 tarihinde SSCB'yi son bir defa daha ikna etme umuduyla Moskova'ya gitti. Bu ziyaret Almanlar tarafından Türkiye'nin İngiltere safından koparılması için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Dışışleri

¹⁶⁹ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 389.

¹⁷⁰ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41 (Mayıs 2008), 39.; Güçlü, "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", 183.

¹⁷¹ Güçlü, "The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey", 184.

Bakanı Molotov, Montrö'nün SSCB çıkarları doğrultusunda değiştirilmesini istemiştir. Görüşmeler sürerken Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Saraçoğlu ile yüz yüze görüşmek üzere Moskova'ya gelmişti. Saraçoğlu Moskova ziyaretinde Rusların Almanya'nın saflarından koparılamayacağını fark etmişti. Türkiye'nin SSCB ile iş birliği içine girme umudu tamamen sona ermişti. Türkiye-SSCB ilişkilerindeki belirsizlikler İngiltere ve Fransa ile yapılacak ittifakı geciktiren en ana faktör olmuştur. 19 Ekim'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'dan dönmeden Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya istinaden İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin bir Avrupa devletince saldırıya uğraması halinde yardım etme sözü verirken İngiltere'nin uzun süren baskılarına rağmen Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın saldırıya uğraması halinde aynı garantiyi vermeyi kabul etmedi. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de saldırıya uğraması halinde savaşa katılmayı kabul edip, bunun haricindeki bir durumda ise yanlı bir tarafsızlık göstereceği sözünü vermiştir. Bunun yanında İngiltere ve Fransa'nın, Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantileri tamamlayıcı şekilde bu ülkelerin saldırıya uğraması halinde de Türkiye de mümkün olabilecek her türlü yardımı yapacağını taahhüt etmiştir.¹⁷²

Türkiye, SSCB ile kesinlikle hiçbir bir çatışmaya girmeyeceğini belirterek, SSCB'nin antlaşma koşulları dışında tutulmasını taraflara kabul ettirebilmiştir. Ankara Antlaşması ile Türkiye'ye İngiltere ve Fransa ülkelerinden 43,5 milyon sterlin tutarında kredi verilmiştir. Türkiye'nin sorumlulukları İngiltere ve Fransa'ya göre oldukça az idi. Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya saldırmasından kaynaklı Türkiye'yi bağlayan hiçbir neden yoktu. İtalya'nın ise böyle bir ittifak karşısında cesaretli adımlar atamayacağı düşünülmüştür. Türkiye-İngiltere-Fransa ittifakı, Müttefiklerin savaşta kazandıkları ilk diplomatik zafer idi. İngiltere, savaşın başından beri Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurmaya çalışmış fakat Almanya yenilgisinin kesinleştiği ve Türkiye'nin baskılara karşı manevra yapabilecek bir alanının kalmadığı 1944'e ihracatın sonlandırılması hedefine ulaşamamıştır. Fakat Türkiye savaşa girmemiş ve İngiltere de Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapmamıştı. Krom meselesi İngiltere'nin savaşın ilk yıllarında Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde baskı yapmamasının temel gerekçelerinden biri olmuştur. İngiltere, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatına engel olamamasına rağmen ihracatın durdurulması amacıyla sürekli baskı yaparak, kromun bir kısmını kendisi satın alıp, Almanya'ya gönderilen kromun miktarını bir derece de olsa azaltmaya çalışmıştır. Fakat Anadolu topraklarının Almanya'nın kontrolüne girmesi demek Türk kromunun da tamamen Almanya'nın eline geçmesi anlamına geliyordu. İngiltere ve Fransa Ankara Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Savaşa girmek istemeyen Türk tarafı 1925'te dışişlerinde birbirine danışmadan hareket

¹⁷² Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 403.

edilmemesini öngören Rus-Türk Antlaşması'na istinaden SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesini onaylamadığını bahane ederek, savaşa girmeyeceğini açıklamıştır. Öte yandan İngiltere ve Fransa'nın göndermeyi vaat ettikleri modern savaş malzemelerinin gönderilmediği belirtip, bu şartlar altında Türkiye'nin savaşa girse bile etkili şekilde varlık gösteremeyeceği öne sürülmüştür.¹⁷³

Hatay meselesi, Türkiye'nin revizyonist ülkelerle ortak bir noktada olduğu istisna konulardan birisi olmuştur. Hatay, Musul'da olduğu gibi Mondros'un imzalandığında işgal edilmemiş yerlerdendi. İngiltere kuvvetleri İskenderun'a gelseler de Hatay hâlâ Osmanlı toprağı durumundaydı. İngilizler, Hatay'ı da Mondros'un 7. maddesine dayanarak işgal edip, daha sonra Fransa mandaterliğine bırakmışlardır. Millî Mücadele'de Türk tarafı, Fransa'yla erken bir barış yapma uğruna Hatay'ın Suriye tarafında kalmasına göz yumarak, meselenin savaştan sonra çözülmesine razı olmuştu. Mesele Lozan'da çözülememişti. Hatay, Suriye'ye de bağlanılmamış, Fransa mandasında özerk bir statüde bırakılmıştır. Hatay sorunu görünürde Türkiye'nin Fransa'yla olan bir meselesi gibi dursa da İngiltere'nin, Fransa'yla ittifakta olması hasebiyle Hatay ile ilgili konular İngiltere'yi de ilgilendirmekteydi.¹⁷⁴ İngiltere, Fransa'nın da ittifak grubunda olmasını istiyor fakat Hatay sorunu halledilmeden Türkiye'nin Fransa'yla bir ittifaka girmesi mümkün değildi. Hatay sorunu, Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı'nın Ekim 1939 gibi uzak bir tarihte gerçekleşmesinin sebeplerinden birisi olmuştur.¹⁷⁵

Suriye üzerindeki manda idaresinin bitirilmesi, Hatay'ın Suriye'ye katılma ihtimalini ortaya çıkardı. Bu durum Türkiye ve Hatay Türklerinin tepkisini çekti. İngiltere burada Türkiye'nin tarafında yer alarak, Hatay'ın Suriye'ye bağlanmasına karşı çıkmıştır. Milletler Cemiyeti ve Fransa'nın tek taraflı aldığı bu kararlar sonucunda Hatay'daki siyasi durum 1937'de tekrar gerginleşmiştir. 1938'de yapılacak seçimlerin hazırlığını yapmak için Hatay'a giden Fransa yetkilileri Türklerin tepkisini çekerek, kısa süre içinde Türkiye'nin Hatay sınırına 30.000 asker getirmesine yol açacak şekilde olaylara sebep olmuştur. Fransa'nın bu krizde geri adım atmaması İngiltere'nin araya girmesine ve Fransa'nın Türkiye'nin şartlarını kabul etmesini sağlamıştır. İngiltere'nin Akdeniz'de Türkiye'yle ittifak yapma girişimi burada da kendini göstererek, Türkiye'nin tarafını tutup Fransa'ya geri adım attırmıştır.¹⁷⁶

Bu gelişmeleri Hatay'ın tam bağımsızlık kazanması takip edecektir. 24 Ağustos 1938'de yapılan seçimde bağımsız Hatay'ın ilk kabinesi kuruldu. Meclis çoğunluğu Türklerden

¹⁷³ Figen Atabey, *1939 Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2014, 125.

¹⁷⁴ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 79.

¹⁷⁵ Hatay'ın bağımsızlığını elde etmesi 1936'da Fransa'nın Suriye'deki manda rejimini sona erdirmeye karar vermesinden sonra gerçekleşmiştir. Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 79-80; Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914- 1945*, 350.

¹⁷⁶ Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*, 96.

müteşekkil bu hükûmet en kısa zamanda Türkiye'ye bağlanma niyetinde idi. 1939'da mecliste yapılan oylamada hükûmet Türkiye'ye katılmaya karar vermiştir. Bu duruma gelinmesinde uygun ortamı hazırlayan devlet yine İngiltere olmuştur. Avrupa'nın hızla savaşa doğru gittiği 1939 konjonktüründe İngiltere, acele ederek Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nı kurma peşindeydi. Bu yüzden aradaki sıkıntıları kısa sürede halledip, elinden geleni yapmıştır. İngiltere'nin Fransa üzerindeki baskısı bir kez daha kendini göstererek, Fransa'ya geri adım attırıp, Hatay'ın Türkiye'ye verilmesini sağlamıştır. Böylece Akdeniz ittifakının da önü açılmış oluyorken II. Dünya Savaşı hazırlıklarında İngiltere, Türkiye gibi stratejik bir devletin kendi yanında politika izlemesini de sağlamış oldu.

Türkiye'nin uzun süredir gerçekleşmesini beklediği ittifak İngilizleri dış siyaset stratejisini değiştirmesi ile 1939'da ancak gerçekleşebilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'nin dış ticaretinde önemli etkiler yapmıştır. Müttefikler ve mihver devletleri arasındaki siyasi ilişkilerdeki dalgalanmalar, ithalat ve ihracat ilişkilerinde ani değişimlere neden olmuştur. Türk-İngiliz ticaret ilişkilerinde II Dünya Savaşı Dönemi'nde artış olmuştur. İttifaklar veya siyasi rekabetler ticaretin gidişatında da dalgalanmalara yol açmıştır. Savaşın bitimiyle Türk ekonomisi ve ticareti hızlı bir büyüme yoluna girmiştir. İngiltere ile olan ticaret 1950'lerde daha da önemli boyutlara ulaşmıştır.

İngiltere'nin, Türkiye'nin aktif olarak savaşa dâhil olmasını istemesi, İngiltere'nin Kuzey Afrika'daki zaferlerinden sonra gerçekleşmiştir. Başbakan Churchill 1942 Kasım'ında Türkiye'nin Müttefiklerce donatılmış kırk beş tümeniyle Balkanlara yapılması planlanan çıkartmada Müttefiklere destek olabileceğini açıklamıştır. Bunun için Türkiye'nin denizden ve Suriye üzerinden demiryoluyla savaşa hazırlanması beklenmiştir. Afrika'da savaş devam ederken, İngilizler Türkiye'yi savaşa hazırlayacak yardımları yapmamış olsalar da Almanların Afrika'da yenilmesiyle artık Türkiye'ye yardım gönderilebilir ve bu şekilde Türkiye 1943 baharında savaşa girebilecek duruma gelebilirdi. Türkiye'ye yapılacak yardımların yanı sıra Churchill bir İngiltere kara ve hava gücünün 1943 baharına kadar Türkiye'de yerleşebileceğini tasarlamıştır. Churchill'e göre gereken yardımlar yapılırsa Türkiye kazanılabilir ve muhtemelen Türkler de barış müzakerelerinde masada olabilirdi. Türkiye'nin amacı kazanan tarafta yer almak değil, savaştan uzak durmaktır. İngiltere ve Fransa'yla yapılan ittifak, toprak kazanımları amacıyla değil, ülkenin güvenliğini sağlamak için yapılmıştı. Almanya ve İtalya'nın Türkiye'ye saldırmayacağı kesinleştikten sonra Türkiye'nin ittifaka olan ihtiyacı da ortadan kalkmıştı. Türkiye, çeşitli manevralarla savaşın son yılı olan 1945'e kadar İngiltere istek ve baskısına direnebildi. 1945'e gelindiğinde ise Türkiye, Müttefikleri karşısına almak veya Almanya'ya savaş ilan etme ikileminde kaldı. Savaşa müttefikler yanında girmişti. Çünkü Churchill,

Türkiye'nin savaşa dâhil olmaması durumunda yenedünya düzeni planlamasında yer alamayacağını açıkça söylemiştir. Bunun üzerine Türkiye denge politikasını terk edip, Birleşmiş Milletler' de yer alabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya ve Japonya'ya savaş açmıştır. Fakat bu durum sembolik olmuştur.¹⁷⁷ Türk-İngiliz ekonomik ilişkileri iki savaş arası dönemde gerilemiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde dnyadaki ekonomik ilişkiler daha çok bloklaşmalar çerçevesinde şekillenmiştir.

CHP iktidarlarının dışı kapalı ekonomik sistemiyle ihtiyaçlara yetişilemediği gerekçesiyle parti içinde bir muhalif grup ortaya çıkmaya başlamıştı. CHP içinden 4 muhalif isim 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP)'yi kurdular. DP'nin liberal söylemleri çok kısa bir zamanda halk nazarında ciddi bir karşılık bulabilmiştir. 1946'da başlanılan yolculukta 1950 yılında iktidara gelecektir. Demokrat Parti iktidarlari döneminde tarımda makineleşmeye büyük önem verildi. II Dünya Savaşı'nın kaos havası ortadan kalktıktan sonra ABD tarafından Truman Doktrini ile Avrupa'nın komünizme karşı güçlenmesi için verilen Marshall yardımları da ekonomiyi pozitif yönde etkilemiştir. DP'nin, "Her mahallede milyoner olacak", "Türkiye'yi küçük Amerika yapacağız" ifadeleriyle Batı kökenli liberal ekonomik sistemin ikame edileceğini her fırsatta dile getirdiler.¹⁷⁸ 1923-1950 arası dönemde Türk-İngiliz siyasi, ekonomik, ticari ve turizm ilişkileri istenilen seviyelere gelememiştir. Türk ekonomisi ve ticaretindeki gelişmenin yavaş olması, Türkiye'de devam eden Alman ve SSCB etkisi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş Dönemi içindeki siyasi sıkıntılar ve devletler arası bloklaşmaların devam etmesi gibi faktörler burada etkili olmuştur.

1.3. 1950 ve Sonrası Dönemde Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye'nin müttefikleriyle arası bozularak yalnızlaşmıştır. 1945'te SSCB lideri Stalin'in saldırgan bir tutum izleyerek, Türkiye'nin Kars, Ardahan gibi şehirlerinin ilhakını, boğazlarda ortak bir Sovyet-Türk savunma anlaşmasının yapılmasını ve Montrö Anlaşmasının bazı hükümlerinin Rusya lehinde değiştirilmesini istemesi Türkiye'yi Batı blokuna itmiştir. Böylece Türkiye'yle SSCB arasında 1925'te yapılan dostluk anlaşması da geçerliliğini kaybetmiş olmaktadır. Soğuk Savaş Dönemi'nin başlamasıyla gerginleşen devletlerarası ilişkiler Türkiye'yi batılı devletler ve özellikle ABD'nin siyasi ve askeri yardımlarına muhtaç bir duruma düşürmüştür. İngiltere o sıralarda Balkanlarda (Yunan iç savaşı) ve Ortadoğuda (Filistin) dolayısıyla artan sorumlulukları konusunda ABD'nin

¹⁷⁷ Hacıcaferoğlu, *İki Savaş Arası Dönemde Türkiye İngiltere İlişkileri (1923-1939)*, 94.; Ahmet Aras, *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, (Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007, 76.

¹⁷⁸ Hasan Çimen, *Türk Siyasetinde Statükonun Değişim ve Dönüşüm Dönemleri: Söylemsel Siyasetten Eylemsel Siyasete Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemi Politikaları*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018, 155.

sorumluluklarına ortak olmasını istemekteydi. Böylece İngilizler aracılığıyla batıya yaklaşmaya çalışan Türkiye'nin ABD ile de yakın ilişkileri de artıyordu. Türkiye'nin batı bloku ile ilişkisi 1952'de NATO'ya kabul edilmesiyle daha da sağlam bir zemine oturmuştur. Türk-İngiliz ilişkileri böylece batı ittifakının çok taraflı örgütlenmesinin bir parçası haline gelmiştir.¹⁷⁹ Fakat yine de yeni konjonktürde Türkiye'yle İngiltere arasında siyasal farklılaşmalar da olmuştur. Sovyet tehdidi NATO benzeri bir ittifakın başka yerlerde de kurulabileceği fikrini ortaya çıkardı. 1955'te Türkiye, Irak, Pakistan, İran ve İngiltere arasında Bağdat Paktı kuruldu. Ancak Arap ülkelerinin beklediği tehdit SSCB yerine 1956'da İsrail'den gelmiştir. Bağdat Paktı 20 sene CENTO ile devam ettirildiyse de Ortadoğu ülkelerinin İngiltere'ye olan güvenleri İsrail'e desteğinden dolayı sarsılmıştır.¹⁸⁰

1950'lerde Türkiye'nin bazı önemli ihraç malları Türkiye'yle Avrupalı devletler arasında sürtüşmelere ve rekabete neden oldu. Türkiye'nin ticareti gelişmeye başladı. İngiltere'yle olan ticaret daha da önemli boyutlara ulaştı. Türkiye sadece hammadde değil sanayi ürünlerinde de ihracat yapan bir duruma gelebilmiştir.¹⁸¹ 1973'te petrol fiyatlarının durdurulamaz artışı İngiltere'yle olan ticareti olumsuz etkilemiştir. Çünkü İngiltere'nin öteki OECD ülkelerine göre olan payı daha hızlı bir şekilde düşmüştür. Ayrıca İngiliz ihracatçıları rekabette diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır. Böylece Türkiye'nin İngiltere'ye ihracatı zayıflamıştır.¹⁸² 1956'dan sonra Demokrat Parti iktidarının ekonomi politikalarında sıkıntılar yaşanmaya başladı. Enflasyon, öğrenci olayları vs. derken artan Amerikan baskıları iktidarın ayakta kalmasını güçleştirmiştir.

1.3.1. Kıbrıs Meselesinde Türk-İngiliz İlişkileri

Kültürel olarak Kıbrıs İngiltere ile Türkiye arasında özel bir yere sahiptir. XIX. yüzyıl sonlarında İngiltere'ye geçici olarak verilen ada I Dünya Savaşı'nda İngilizlerin tam olarak işgaline uğramıştır. İngilizlerin ve Türklerin adada senelerce süren bir kültürel birlikteliğin doğal bir sonucu olarak, iki millet arasındaki kültürel etkileşimler daha üst seviyelere çıkmıştır. İngiltere-Türkiye ilişkilerinde Kıbrıs meselesinin her zaman özel bir yeri vardır. Yunanistan ile birlikte 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör ülkesi olan bu iki devlet, son yıllarda tarihsel sıkıntıları geride bırakarak, Kıbrıs meselesinde birlikte hareket etmeye çaba göstermektedir. Kıbrıs, politik çekişmelerin ötesinde, gerçekte İngiltere ve Türkiye'nin askeri tesislerinin yer aldığı ve her iki ülkenin de Orta Doğu siyasetinde çok önemli yere sahip olan "yüzen bir uçak gemisi" niteliğindedir. Türkiye'nin 1974 Askeri Müdahalesinden sonra Kıbrıs

¹⁷⁹ Ömer Kürkçüoğlu, "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)", *Türk-İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 85-89.

¹⁸⁰ Bağış, "Tarihsel Gelişim", s. 17.

¹⁸¹ Bağış, "Tarihsel Gelişim", s. 20.

¹⁸² Hale, "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar", 93-111.

uluslararası hukuk güvencesi dışına çıkarılmıştır.¹⁸³Kıbrıs Meselesinde Yunanistan, Türkiye ve İngiltere Garanti Anlaşmasıyla 1960 tarihli Kıbrıs Anayasası temelinde 1959-1960'ta yapıldı. Ancak Türk-Yunan münasebetlerinin giderek gerginleşmesi İngiltere-Türkiye ilişkilerine de yansımıştır. 1967'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay İngiltere'yi ziyaret ederek ikili ilişkileri daha da geliştirmek için çaba harcamıştır. Kraliçe II. Elizabeth de 1971'de Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur.

1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahale isteği İngiliz engeline takılmıştır. İngiltere uzun bir süre Türkiye'nin tek taraflı müdahalesini kabullenememiştir. Özellikle, 1974'te Ankara'nın Kıbrıs Harekâtı iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin adaya müdahalesine İngiltere sert tepki vermiştir. Ayrıca, I. Kıbrıs Harekâtından sonra yapılan Cenevre Görüşmeleri'nde İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan ile Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş arasında restleşmeler meydana gelmiştir.¹⁸⁴ Ancak Kraliçe II. Elizabeth'in 1971'de Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapması mevcut sıkıntılara rağmen iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirmeye çalıştıklarının göstergesi olmuştur.

Her türlü iyileşmeye rağmen İngiltere, Güney Kıbrıs'ın yanında yer alarak ilişkilerde soğumaya yol açmıştır. Ancak Türkiye'nin İngiltere'yi uyarması ve bilgilendirmesi sonrasında İngiltere sorun için Türkiye ile dayanışma içinde olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Birliği ilişkileri ve tam üyeliğini destekleyen İngiltere, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Türkiye'nin Güney Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilişkilerini düzeltip limanlarını açmasından sonra Kıbrıs adasının kuzey tarafıyla olan ilişkilerinde yumuşamaya gitmesine sıcak bakacağına sinyalini vermiştir. İngiltere'de Türkiye asıllı vatandaşlardan daha çok Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) vatandaşları yaşamaktadır. Fakat İngiltere 1983'te kurulan KKTC'yi de tanımamıştır. 1988'de de Kenan Evren İngiltere'ye resmi ziyaretlerde bulunmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi süresince Türkiye tehdit ve güç algılamaları yüzünden tek taraflı bağımlılık münasebetini temel alan politikalar geliştirmiştir. Ülkeyi idare eden hükümetler genel anlamda ABD'nin beklentileriyle uyumlu bir siyaset takip ettiler. Osmanlı kalıntısı ülkeler dahil Batı orjinli değerler benimsendi. Türkiye'nin zayıflığı Batı'nın devlet içindeki belirleyiciliğini artırdı. Bu da ekonomik ve siyasi krizlere ve askeri darbelere zemin hazırladı. Batılı devletlerle olan eşitsizlik temeline dayalı ilişkiler birçok alanda kendisini hissettirdi. Milli çıkarlar yerine Batı menfaatlerin öne çıkarıldığı birçok örnek göstermek mümkündür. Dönemin güç dengeleri göz önüne alındığında Türkiye'nin güvenlik kaygısını çözmek için diğer birçok

¹⁸³ "Britain carries out first Syria airstrikes after MPs approve action against Isis", *The Guardian*, Erişim 14.02.2022, <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/02/syria-airstrikes-mpsapprove-uk-action-against-isis-after-marathon-debate>.

¹⁸⁴ Bağış, "Tarihsel Gelişim", 19.

menfaatlerinden vazgeçip Batı'yla uyumlu adımlar attığı söylenebilir.¹⁸⁵ İngiltere'de 2015 yılı itibariyle 350.000 civarında Türk vatandaşının yaşadığı söylenebilir. Bunun içerisinde tahmini olarak 150.000 civarında kişi Kıbrıs Türküdür. İngiltere'deki Türkler genellikle catering sektöründe çalışmaktadır. Bugün Kıbrıs'ın kuzeyinde, İngilizler ve Türkler barış içerisinde. Bu sayede iki milletten birçok aile arasında çeşitli iş ortaklıkları kurulabilmiştir.¹⁸⁶ Güneydeki Rumların sert ırkçılıklarına rağmen Kıbrıslı Türkler, İngilizlerle beraber yaşamaktan mutlu olmaktadır. Hatta KKTC'de British University of Nicosia adıyla bir İngiliz üniversitesi bile açılmıştır. Fakat Türkiye'de hala bir İngiliz üniversitesinin olmaması ciddi bir eksikliklerdir.¹⁸⁷

1.3.2. Türkiye'nin Siyasi Durumunun Türk-İngiliz İlişkilerine Yansımaları

Türkiye'de 1960'tan sonra neredeyse her on yılda bir gerçekleşen askeri müdahaleler, ülkenin ekonomik, siyasi ve içtimai yapısına zarar verdiği gibi dış politika stratejisinde de kırılmalara yol açmıştır. Askeri darbeler, bir yönetim biçiminin, askeri kuvvetlerce kesintiye uğratarak, güç kullanılmak suretiyle iktidarın ele geçirilmesi olarak tanımlanabilir. Askeri darbeler, ülkelerin yönetim biçimini değiştiren eylemler olmalarının yanı sıra aynı zamanda olağanüstü hukuki koşullar doğuran ve ülkenin tüm koşullarının yeni baştan biçimlendirildiği dönemlerdir. Osmanlı'nın son döneminde, İttihat ve Terakki ile başlayan vesayet, Cumhuriyet döneminde, 1946'ya kadar tek parti vesayeti biçiminde, 1946'dan itibaren de çok partili siyasal hayat üzerinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi sürecinde hazırlanan 1961 Anayasası ile kurumsallaşan vesayet, 1982 Anayasasının getirdiği bir kısım anayasal kurumların yardımıyla varlığını pekiştirerek devam ettirmiştir. Vesayet tehlikeye girdiği durumlarda, askeri darbeye varlığını güvence altına almış; askeri darbeler öncesi ortaya çıkan, terör, şiddet ve ekonomik bunalımlar aracılığıyla da gerçekleştirdiği darbeleri ve vesayet düzenini meşrulaştırma çabası içinde olmuştur. Türk siyasi tarihi askeri darbeleri Osmanlı Devleti'nden kötü bir miras olarak almış, demokrasi ilk olarak 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'yle sekteye uğratılmıştır. Türk siyasal hayatında darbeler kalıcı izler bırakmıştır. Her darbe bir öncekinden daha acımasız bir şekilde yapılmıştır. Darbelerin hayata geçirilişi ve sonuçları birbirinden farklı olmuştur.¹⁸⁸ Türkiye'de demokratik süreç ordunun siyasete çeşitli

¹⁸⁵ Alain Joxe, *Kaos İmparatorluğu Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Tahakkümü Karşısında Cumhuriyetler*, Çeviren Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. baskı, 2003, 223, 224.

¹⁸⁶Tuba Ünlü Bilgiç; Cihat Göktepe, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilgi*, 68 (2014), 141-144.

¹⁸⁷ <http://www.bun.edu.tr/>.

¹⁸⁸ Veli Boztepe, *1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sistemine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 47.; Dilek Eminoğlu, "27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbelerinden Sonra Türkiye'de Oy Verme Davranışı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10 / 29 (2021), 465-484.

şekillerde müdahaleleri nedeniyle 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında olmak üzere 4 kez kesintiye uğramıştır.

Her askeri darbe, seçimle iş başına gelen sivil iradeyi ortadan kaldırmaktadır. Bu durum demokrasiye büyük zarar vermektedir. Ortaya çıkan sonuç göstermektedir ki, askeri darbelerin ekonomideki etkileri değişiklik göstermekle birlikte, çoğunlukla hiçbir kazanım sağlamadığı açıktır. Darbeler sonrasında ülkenin demokratikleşme süreci askıya alınmış ve özellikle halkı daha da yoksullaştıran gelişmelere yol açmıştır. Buna karşın egemen sınıf olarak görülen sermaye sınıfı ise süreçten birçok kazanım elde ederek çıkmıştır. Bu durum devlet ile sermaye sınıfı arasında her daim var olan iş birliğinin darbe dönemlerinde de kesintisiz ve artan bir biçimde sürdürüldüğünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında kamuoyunun haber alma hakkı bu dönemlerde sınırlandırılmış, olup biten şeyler basın tarafından duyurulamamıştır. Askeri darbeyi gerçekleştiren komutanlar devletin elindeki medya organlarını, darbeyi meşrulaştırıcı biçimde kullanmışlardır. Özel sektörün elindeki medya araçları ise yasa, talimatlar ve yargı kararlarıyla engellenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle medya organları eleştiri görevini yerine getirememiştir. Medya, kendisi için çizilen sınırları sorgulamadan kabul etmiş, talep olmaksızın beklentileri yerine getirmiştir. Bu yayınlar, darbe dönemlerinde, darbelerin bazı çevrelerce olumlu karşılanmasıyla sürmüştür. Türkiye’de artık siyasi istikrar oluşturmak zor bir hal almıştır. 1971 yılından sonra düzen bir türlü sağlanamadı ve 1980 yılında ikinci bir askeri darbe ile demokrasi çok ağır bir yara almıştır. Türkiye bu darbe ve muhtıralarla çağın çok gerisinde kalmıştır. 15 Temmuz 2016 kalkışması ise diğer girişimlerden farklı olarak kahraman Türk halkının direnişi sayesinde bertaraf edilmiştir. Bu kapsamda 15 Temmuz Direnişi sonucunda ortaya çıkan ekonomik tablo, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleri sonrasında ortaya çıkan tabloya göre oldukça iyimserdir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ “Askeri darbeler az gelişmiş ülkelerde görülen birer vakalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik az gelişmişlik süreci darbeleri etkilemektedir. Bu ülkelerin özgün koşulları darbelere davetiye çıkarmaktadır. Geri kalmış ülkelerde ordunun ilginç bir konumu vardır. Bu ülkelerde silahlı güçlerin ağırlığı söz konusudur. Çünkü her şeyden önce, az gelişmiş ülkelerin yapısında genel ve yaygın bir şekilde bir güçsüzlük egemendir. Siyasal sistem aldığı kararları uygulamaya koymaktan acizdir. Toplum ayakta tutacak orta sınıf gelişmemiş, ekonomik örgütlenme de sağlanamamıştır. Bu güçsüz ortam içerisinde, örgütlenmesini tamamlamış olan ordu sık sık siyasete müdahale etmektedir. Bu ortamda da bir kısım partiler halkın bu duygularını da sömürerek oy devşirmenin yollarına başvurmuşlardır. Siyasal iktidar ile ordu arasında zaman zaman gerçekleşen sürtüşmeler, siyasal iktidarların yönetimden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Büyüme performansındaki artışın genelde demokrasiye doğru gidişin olduğu yönündedir. Bir başka ifadeyle demokratik dönüşüm, ekonomik büyüme kapasitesini artırmaktadır. Ayrıca, demokrasi adı altında gelişme-büyüme, otoriter ve teokratik sistem ve rejimlere göre daha kararlı ve düzenlidir. Sermaye kendisini güvende hissettiği ortamlarda kendine rahat ve genişleyebileceği alanlar bulur”. Bkz., Sevda Gülşah Yıldırım, *Üniversite Öğrencilerinin Askeri Darbelere Yönelik Bilgi, Algı ve Genel Tutumları*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013, 6; Şevki Özdemir, *Askeri Darbeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, 1-6.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesiyle Demokrat Parti iktidarı son bulmuştur. Milli iradeyi bürokrasi ile baskılayan yeni bir anayasa yapıldı. Türkiye’de Batıcı-İslamcı denebilecek iki kesimin bu mücadelesinde Batıcı kesim ilk zaferini kazanmıştı. Mücadele devam ederken, 1960 sonrasında Demokrat Parti’nin izinden gelen ve eski bir asker olan Ragıp Gümüşpala’nın liderliğindeki Adalet Partisi, halkın sevgisini kazandı. Ancak Gümüşpala’nın ani ölümüyle siyaset sahnesine uzun yıllar tesir edecek olan bir kişi çıktı. Bu kişi Süleyman Demirel idi. O’nun liderliğinde Adalet Partisi, 1960’lı yıllardan başlayarak ağırlığı köylü olan bir toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak politikalar ile halkın teveccühünü kazanmaktaydı. Adalet Partisi iktidar olsa da 1961 Anayasasına göre teşekkül eden kurumlarca iktidarın engellenmesi nedeniyle muktedir olamamıştır. Vesayet organlarının hükûmetten beklentisi, halkın temel ihtiyaçlarına yönelik ekonomik işleri yönetmek gibi işlerin yapılması dışında kendilerince belirlenmiş “devlet politikalarına” müdahalede bulunmamalarıydı. Adalet Partisi de 27 Mayıs’ı her zaman ve fırsatta hatırında tutup, kendilerine bırakılan alanın dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Buna karşın Başbakan Demirel her fırsatta 1961 Anayasasıyla ülkenin yönetilemeyeceğinden bahsetmiştir.¹⁹⁰ 27 Mayıs darbesi sonrasında ekonomide gözle görülür bir iyileşme yaşanmasına rağmen bu tabana yayılamadığı için olumlu neticeler elde edilememiştir. Darbe sonrası hazırlanan 1961 anayasası özgürlükçü bir anayasa anlayışı ile işçi kesimine de birtakım haklar vermiştir. Ancak, bu haklar dışarıya şirin görünmekten ve dış güçlerin desteğini almaktan öte gitmemiştir.

Dünyada 1968 sonrasında hızlı bir şekilde artan sol eğilimli olaylar Türkiye’ye de sirayet etmiş öğrenci ve işçi olaylarının ardı arkası kesilmemiştir. 1971’de eylemler anarşi ve kargaşaya dönüşmüştür. Silahlı Kuvvetler içindeki bir grup tarafından yapılan askeri müdahale ile kargaşa ve kaosu daha da arttırmak isteyenler amacına ulaşamamıştır. 12 Mart tarihinde verilen muhtıranın tam aksi yönünde bir müdahale yapıldı. 27 Mayıs’taki gibi parlamento kapatılmamış ancak Demirel’in istifa etmesiyle Nihat Erim’in başbakanlığında geniş tabanlı, teknokrat hükûmeti kuruldu. Yine de vesayete boyun eğmiş bir hükûmet olmaktan öteye gidemedi. Erim’den sonra Ferit Melen ve Naim Talu’nun başbakanlıklarında kabineler kurulmuştu. 12 Mart Muhtırasına karşı olan, ortanın solu siyasetinin savunucusu Bülent Ecevit, CHP’de İsmet İnönü’nün yerine genel başkan oldu. 1973 Genel Seçimlerinde partisini iktidara taşıdı. Böylece muhtırayla başlayan vesayet dönemi de bitmiş oldu. 1974’te Kıbrıs Barış Harekâtı Ecevit’in elini daha da güçlendirdi. Bundan böyle Karaoğlan olarak anılmaya başladı. Ecevit yükselen popülaritesinin de etkisiyle erken seçime gitmek istedi. Fakat diğer partileri

¹⁹⁰ Derya Şimşek, *Süleyman Sami Demirel’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2011, 61.

ikna edemedi. Necmettin Erbakan liderliğinde Milli Selamet Partisi'yle kurulan ortak hükûmet uzun süreli olmadı. CHP-MSP Hükûmetinin dağılması sonrasında I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti iş başına geldi. 1977 Genel Seçimlerinde CHP oylarını arttırmış olmasına rağmen tek başına hükûmeti kurmaya yetecek milletvekili sayısına ulaşamadı. Sol kesimi iktidara getirmeme fikri ile Demirel başbakanlığında Milliyetçi Cephe hükûmetleri kuruldu. Bu da halkın siyasi olarak ayrışmasını daha da tetikledi. 70'li yıllar ekonomik sıkıntılar, hükûmet krizleri ve anarşik olayların fazlaca olduğu bir dönem olmuştur.¹⁹¹

12 Eylül 1980'de yapılan darbede siyasi partilere ve liderlerine çeşitli yasaklar getirilmiş, yaptırımlar uygulanmıştır. Darbeden sonra askerler tarafından kurulmaya çalışılan düzenin 27 Mayıs Darbesine giden süreçte yaşanan hataların tekrarlanmasını önleyecek mahiyette olmaması ise sırasıyla 1971 Muhtırası, 1980 Darbesi, 28 Şubat Post-modern Darbesi ile 27 Nisan tarihli e-muhtıra gibi sivil iktidara müdahale girişimlerinin yolunu açtığı görülmektedir. Askeri darbeler ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha sık olmak üzere yüzyıllardır tüm dünyada görülen ordunun siyasi iradeye el koyması ve yönetimi ele geçirmesidir.¹⁹²

Demirel başbakanlığında kurulan azınlık MC kabinesi, 1979'da Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığına atadı. Özal tarafından ekonomik istikrarsızlıkları çözmek için 24 Ocak 1980 Kararları hazırlanarak kamuoyuna açıklandı. Bu kararlar ile karma ekonomik modelden serbest piyasa ekonomi modeline geçilmiştir. 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbenin, ekonomik kararların demokratik bir ortamda sağlıklı bir şekilde tatbik edilemeyeceği için yapıldığına yönelik yaygın bir fikir bulunmaktadır. İlan edilen sıkıyönetime karşın anarşinin engellenememesi, Cumhurbaşkanlığı seçim turları, hükûmetlerin uzun ömürlü olmaması, ekonomik sorunlar darbenin gerekçelerinden bazıları sayılmıştır. 24 Ocak Kararlarının hazırlayıcısı ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, 12 Eylül Darbesi'nden sonra da ekonomi yönetiminde kalmıştır. 1980 darbesi ile tüm siyasi partiler kapatıldı. Kapatılanların devamı olarak görülenlere göz açtırılmadı. Türkiye'de ABD'ye muhalif herhangi bir siyasi oluşuma müsaade edilmesi mümkün görünmüyordu. 1983 seçimlerinde birçok siyasi parti seçime giremedi. Güçlü iktidarlar meydana getirmek için tasarlanan yeni siyasi düzlemeye temel olmak üzere seçime katılan sağda MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi), solda HP (Halkçı Parti) ve diğerlerine kıyasla daha sivil görünümdeki ANAP'ın (Anavatan Partisi) seçime girmesine onay verildi. Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, ordu destekli iki partiye rağmen iktidara gelebilmeyi başardı. ANAP'ın bu zaferiyle Türkiye'de siyasi hava bir anda sakinleşti. Başbakan Turgut Özal, devletin küçültülerek, bürokrasinin azalması ve özelleştirmelerin yapılmasına

¹⁹¹ Ayfer Özçelik, "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Editör Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, 3. Baskı, 2011, 160-166.

¹⁹² Boztepe, *1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sistemine Etkileri*, 47.

yönelik söylemlerde bulunmaya başladı. ANAP ve Özal devletçilik zıttı hareketleriyle diğerlerinden ayrılmıştı. Özal ülkeyi dışa açarak, faal bir dış politika takip edilmesini savunmuştur. Özal'ın liberalleşme politikaları 1980'li yıllara damgasını vurmuştur. Özal'lı yıllarda Batıyı rol-model alan bir yönetim anlayışı benimsenmiştir.¹⁹³

29.12.1987 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ve turizm ilişkileri daha da artmıştır. Merkezi Londra'da olacak olan Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası Kurulması kararlaştırılmıştır. Bununla İngilizlerin turizm kanalıyla Türkiye'ye yatırım yapmalarının önü daha da açılmıştır.¹⁹⁴ 1988'de kuruluşu gerçekleşen bankanın, 11 Nisan 1994 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile bankacılık işlemleri yapma ve mevduat alma izni Türkiye İş Bankasına devredilmiştir.¹⁹⁵

1987'de siyasal yasakların kaldırılması için yapılan halk oylamasından evet çıkınca Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit yeniden siyasete dönebildiler. Bunun üzerine Özal, ani bir hamle yaparak seçime gidip, eski politikacıların dönüşüyle halk desteğinin düşmesine karşın iktidarını korumuştur. Gün geçtikçe gücünü yitiren HP ile SODEP'in birleşerek kurduğu Erdal İnönü önderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ana muhalefet partisi durumuna geldi. Meclise giren 3. partiye Süleyman Demirel'in liderliğindeki Doğru Yol Partisi oldu. 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde ANAP üçüncü sıraya gerilerken partinin lideri Özal mevcut milletvekili çoğunluğuna dayanarak Cumhurbaşkanı seçildi. Bu gelişme, sivilleşme yönünde önemli bir merhaleydi. Turgut Özal, Celal Bayar'dan sonra seçilen ikinci sivil Cumhurbaşkanı oldu. Turgut Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP'ın başına kısa süreliğine Yıldırım Akbulut, sonra da Mesut Yılmaz geçti. 1991'deki erken genel seçimlerde DYP 1. ANAP 2. ve SHP 3. parti oldu. Refah Partisi yanında CHP'nin eski lideri Bülent Ecevit'in kurduğu Demokratik Sol Parti de meclise girebildi. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü sonrasında Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı olması ile birlikte devletçi çizgiye kaydığı için yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. 1996'da kurulan ve 'Anayol' denilen DSP destekli azınlık hükûmeti, partilerin yolsuzluk suçlamaları yüzünden ancak birkaç ay kadar iktidarda kalabilmiştir. 14 Nisan 1987'de Türkiye resmi olarak Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulundu. Avrupa Birliği'yle bütünleşmenin ilk adımı olarak Türkiye 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği'ne girebildi.

¹⁹³ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 4. Baskı, 2001, 16-19.

¹⁹⁴ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Türk Diplomatik Arşivi Yer Bilgisi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66.

¹⁹⁵ Filiz Yetiz, "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 /2 (2016), 112.

Başbakan Tansu Çiller seçim kampanyalarında bunu AB'ye girecekmışiz gibi lanse etse de Gümrük Birliği ile AB üyeliği garanti olamamıştır.

1996 ortalarında Refahiyol olarak anılan RP-DYP ortak hükûmeti kuruldu. Devletin irticai kesimler tarafından ele geçirilerek, Türkiye'nin ekseninin Batıdan Doğuya döndürüleceği yönündeki endişeler yüksek sesle ifade edildi. Hükûmetin düşürülmesi için ordu ve bürokrasi temelli girişimlerde bulunularak, 28 Şubat 1997'deki MGK'ya kadar gerginlik bilinçli bir şekilde tırmandırılmıştı. Başbakan Necmettin Erbakan MGK kararlarına imza atmakta direnmiş olsa da hükûmeti devam ettirebileceği inancıyla imzalamak durumunda kalmıştır. Kararların uygulanması için irtica ile mücadele eylem planı hazırlandı. Kararların denetimi Çevik Bir öncülüğündeki cunta yapılanması olan Batı Çalışma Grubu tarafından yapıldı. Parlatonun açık kalmasına rağmen askeri vesayet baskısı altındaki hükûmetler eliyle ülkenin yönetilmesi, post modern darbe olarak da ifade edilen 28 Şubat Süreci, 12 Mart Muhtırasıyla benzerlik göstermektedir. Partisi ile ters düşen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, bazı DYP milletvekillerine Hüsamettin Cindoruk'a kurdurttuğu Demokrat Türkiye Partisi seçimde iyi bir sınav veremedi. Refah Partisi'nin kapatılmasıyla Refah Partili vekiller yeni kurulan Fazilet Partisi'ne katıldılar. Fazilet Partisi'nin de kapatılmaya maruz kalmasıyla Saadet Partisi'ni kuran milli görüşçüler Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki parti içindeki yenilikçi kanadı yanlarına alamadılar. 1999'da yapılan seçimlerde DSP-MHP-ANAP hükûmeti kurulmuştur.¹⁹⁶

2000'de görev süresi biten Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yerine siyasi partilerin bir siyasetçi üzerinde uzlaşamamaları nedeniyle Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer tüm partilerin ortak adayı olarak seçilmiştir. Batık bankalar ile yapısal sorunlar ekonomiyi kötü etkilemekteydi. Ekonomideki kötüye gidiş nedeniyle IMF'den getirilen Kemal Derviş Ekonomi Bakanı oldu. MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in anayasa kitapçığını Başbakan Ecevit'e atması ve Ecevit'in bunu medya önünde anlatması ile yaşanan ekonomik çalkantı, Ecevit'in sağlık durumu ve partiyi teslim edeceği bir halef belirlemeye çalışması gibi durumlarla DSP ikiye bölünüp, milletvekillerinin bir kısmı Hüsamettin Özkan ve İsmail Cem önderliğinde YTP'ye geçtiler. Bahçeli'nin 2002'de aldığı erken seçim kararı sonucunda iktidar ortağı olan partiler ekonomik ve siyasi krizden dolayı büyük bir çöküş yaşayarak barajı bile geçemediler. Böylece yalnızca AK Parti ve CHP'nin olduğu ikili bir parlamento ortaya çıkmıştır. Erdoğan liderliğinde kurulan "Erdemliler

¹⁹⁶ Erkan Tamtürk, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm", *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2019), 175.

Hareketi” evvela Anadolu’da kamuoyu yokladı. Sonra Adalet ve Kalkınma Partisi ismiyle 2001’de partileşmeye gitti.¹⁹⁷

2002’de yapılan seçimlerde AK Parti Türkiye’nin genç bir partisi olarak iktidara gelmesiyle yeniden Türk siyasetinde, ekonomisinde sağlık sektöründe, dış politikasında istikrarlı bir döneme geçilmiş oldu. Bu durum ülkeler arası ilişkileri, AB sürecini ve ekonomiyi olumlu yönde etkiledi. Türkiye’nin turizm gelirlerinde ve Türkiye’yi ziyaret edenlerin sayılarında önemli ölçüde artışlar meydana geldi.¹⁹⁸ Ak Parti hükümetlerinde Gümrük Birliği Antlaşması eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. Ülkenin AB’nin açık pazarı haline sokulduğu, 3. ülkelerle gümrüğe dair yapılan uygulamaların Türkiye’nin görüşleri alınmadan yürürlüğe girdiği ve Türkiye’nin egemenlik haklarının dikkate alınmadığı şeklinde eleştiriler yapılmıştır. Anlaşma son haliyle Türkiye’nin AB ülkeleriyle ticari, ekonomik ve siyasi ilişkilerine olumsuz yansımaktadır. Bu da seyahatten turizme kadar ki ilişkilere de olumsuz yansımaktadır. 2015’te Gümrük Birliği Antlaşmasının güncellenmesi gerektiği tartışmaları başlamıştır. Tarım, hizmetler, sanayi, ekonomi ve kamu alımları alanlarında antlaşmanın kapsamının genişletilmesi amaçlanmaktadır. Taraflar güncelleme hususunda hevesli olsalar da ayrıntılarda henüz bir uzlaşmaya varılamamıştır. Bu gerçekleşirse AB’nin güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere’yle her alandaki ilişkilerin mahiyetinin de değişeceği bilinmektedir.¹⁹⁹ 2008 yılında Kraliçe II. Elizabeth Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Türkiye’nin eski cumhurbaşkanlarından Abdullah Gül 23 yıl aradan sonra İngiltere ülkesine resmi ziyarette bulunmuştur. Türkiye ve İngiltere G20 ülkeleri arasındadırlar ve İngiltere Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyeliğini desteklemektedir. İngiltere Almanya’dan sonra Türkiye’den en büyük miktarda ihracat yapan ülkedir. Ayrıca her yıl 1 milyonu aşkın İngiltere yurttaşı Türkiye’yi turist olarak ziyaret etmektedir. İngiltere, Türkiye’nin Avrupa Birliği’nde en büyük destekçisidir.

İki devlet arasında 2010’da yenilenen Stratejik Ortaklık Belgesinde, İngiltere ve Türkiye’nin Kıbrıs meselesinde “siyasi eşitlik temelinde iki bölge ve iki toplumlu bir federasyondan yana oldukları” ifade edilmiştir. Buna rağmen İngiltere’nin Kıbrıs’taki çözüme artık daha fazla katkı sağladığı söylenemez. Sorumluluk almak istemediği görülmektedir. Böylece İngiltere, AB içindeki Rum ve Yunan lobisinin faaliyetleri sonucunda kendisine karşı yapılan eleştirilerden de kurtulmak istemektedir. Kıbrıs’a gelerek her iki halkın lideri Nikos Anastasiades ve Mustafa Akıncı ile de görüşen Dışişleri Bakanı Hammond bu konuda dengeli bir siyaset güderek tüm

¹⁹⁷ Tamtürk, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm”, 178.

¹⁹⁸ Ahmet Şakir Demirtaş, *Türkiye’de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasi Muhalefet*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 1998, 167.

¹⁹⁹ *Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği, MÜSİAD Ne Dedi Ne Oldu? İstanbul: Müsiad Yayını, 2012, 1, 11-12.*

tarafından övgü almaya çalışmıştır. İngiltere, Kıbrıs meselesinde askeri üslerinin varlığına odaklanan ve Türklerle Rumlar arasında taraf tutmayan bir siyasi çizgiye gelmek istemektedir. Bu durum, Türkiye ve Kıbrıs'ta Kıbrıs meselesinde çözüm istemeyen çevreleri zor bir duruma düşürmesine rağmen Türkiye'nin de son dönemlerde Kıbrıs'ta çözüme yönelik güçlü bir tavır takınmaya başlaması, iki ülkenin Kıbrıs meselesinde dış politikalarının ciddi ölçüde örtüştüğünü yansıtmaktadır. Fakat İngiltere'nin aksine Türkiye'nin garantörlük hakkından vazgeçmesi mümkün değildir. Hatta Kıbrıslı Türklerin de Türkiye'nin garantörlüğünün yer olmadığı diplomatik çözüme yaklaşmayacağı da bir gerçektir. Bu yüzden Kıbrıs meselesinde Türk-İngiliz çıkarları örtüşmemektedir.²⁰⁰

²⁰⁰ “İngiltere garantörlükten vazgeçmeye hazır” *Kıbrıs Gazetesi*, 16.03.2010.
<http://www.kibrisgazetesi.com/?p=761064>. Erişim 14.02.2022.

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZMİN DÜNYADAKİ YERİ VE TÜRK TURİZMİNİN BAŞLANGICI

2.1. Turizm Kavramına Genel Bir Bakış

Latince ‘dönme’ hareketini ifade eden ve "Tornus" kelimesinden türetilmiş olan turizm kavramı, İngilizcedeki "tur" sözcüğü ile aynı anlama gelmektedir. Ancak "tur" sözcüğü daha çok döngüsel bir hareketi tanımlamaktadır. Bazı yerlere yapılan ziyaret, iş ve eğlence amaçlı bir hareketi ifade etmektedir. Sözlük anlamı olarak ise ‘Turizm’, dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye gezici (turist) çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü” olarak tanımlanmaktadır. Bu sözcük Fransızcadan Türkçeye geçmiştir.²⁰¹ Dünya Turizm Örgütü (WTO)’ne göre turizm kavramı, sürekli bir yerde ikamet etmeye dönüşmeden ve gelir getirici hiçbir uğraşta bulunmamak suretiyle insanların geçici olarak konaklamalarından doğan olay ve ilişkiler ağıdır.²⁰²

Paleolitik çağda (MÖ 30.000-MÖ 10.000) seyahat gezileri aslında günlük hayatın ihtiyaçları için yapılmıştır. MÖ 8000’lerden itibaren ise ulaşım imkânlarında önemli yenilikler yapılarak, bunun sonucunda seyahatin doğası değişmiştir. Bunlar arasında en kayda değer olanları Mısırlılar tarafından tanıtılan yelkenli gemiler (MÖ 4.000), tekerleğin icat edilmesi ve Sümerler tarafından kullanılan para sayılabilir. İnsanlar, sürekli olarak buldukları yerlerden geçici süreler ile ayrılarak başka ülke ve bölgelere gitmekte ve buralarda gezip-görme, dinlenme, eğlenme, öğrenme gibi psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarını gidermektedirler. Ekonomik anlamda geniş etkiler doğuran ve turizm olarak isimlendirilen bu olay, günümüz uygarlığının temel bir özelliğini oluşturmaktadır. Bu hızlı gelişmeler ticari yolların açılması ve seyahatin yeniden düzenlenmesini gerektirmiş, tüccarlar, hacılar, bilginler ve hatta yeni ve heyecan uyandıran tecrübeler yaşamak isteyen araştırmacıların hayatını kolaylaştırmıştır. Yunanlılar MÖ III yüzyıldan itibaren şifalı tanrıların sitelerini ziyaret etmek için birçok seyahat yapmışlardır. Uluslararası seyahat Roma İmparatorluğu zamanına başlamıştır. Romalılar çoğu kez Sicilya, Yunanistan, Rodos, Truva, Mısır ve kutsal topraklara ziyaretler düzenlemişlerdir.²⁰³

²⁰¹ *Türkçe Sözlük*, 2011, 3623, <http://www.osmed.com.tr/turizm-nedir/>, s. 3623 Erişim 22.06.2021.

²⁰² <http://www.osmed.com.tr/turizm-nedir/> adresinden alınmıştır. Erişim 25.06.2021.

²⁰³ Towner, “The Grand Tour: A Key Phase in The History of Tourism”, 199.

Dünyanın çeşitli bölgelerine gezmeye gitme ihtiyacı Orta Çağ'da genellikle hac yapma üzere düzenlenmiştir. İngiltere'de Canterbury, Fransa'da Lourdes, Anadolu'da Efes ve Kutsal yerler olarak bilinen Kudüs'e gitmek dini bir görev olarak görülmüştür. XV yüzyılda, Rönesans'ın yayılmasıyla İtalya, Avrupa'nın entelektüel başkenti olmuştur. Eğitim, siyaset, ekonomi ve diğer alanlar gibi değişik konularda sağlanan ilerlemeler bu sürede zirveye çıkmıştır. XVII yüzyılda, özgürlük ve öğrenmeye olan ihtiyacın artması sonucunda yeni bir turizm çeşidi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yapılan seyahatlere "Büyük Tur" denilmiştir. İngiltere ve ABD'de seyahatler XVIII. yüzyılda paralı yolların devreye sokulmasıyla ivme kazanmıştır. Osmanlılarda dünyanın diğer yerlerine nispetle turizm veya seyahat gezileri geç dönemlerde başlamıştır.

Modern anlamda dünyada ilk turizm faaliyeti 1841'de Thomas Cook'un Loughborough'da ilk gurup gezisini düzenlemesi ve bir turistik gezi bürosunu kurmasıyla başlamıştır. İngiltere tarafından 1930'da Paralı *Tatil Yasası*'nın kabulüyle, turizmin gelişmesi için destekleyici bir unsur devreye sokulmuş oldu.²⁰⁴ I. ve II. Dünya Savaşları'nda kullanılmak üzere yapılan birçok yol ve havaalanı, insanların seyahat etmek üzere hareket etmesine yardımcı olup, turizm endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır. Seyahat ve turizmin tabiatındaki değişiklikler ulaşımdaki gelişmelerle paralel bir çizgide ilerlemiştir.

Turizm kavramı, 1954'te Palermo'da İsviçreli ekonomistler Walter Hunziker ve Kurt Krapf tarafından ilk kez modern anlamıyla literatüre kazandırılmıştır. Ona göre turizm, yabancıların kalıcı olarak yerleşmemesi ve gelir elde etmemesi şartıyla, bölgelerin seyahatleri ve geçici konaklamasından kaynaklanan olayların bütünüdür. Bu tanım daha sonra 1963'te Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve 1981'de Uluslararası Bilim Turizmi Uzmanları Birliği (AEIST) tarafından da aynen kabul edilmiştir. Turizmin önemini kavrayan Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 1967'yi 'Uluslararası Turizm Yılı' ilan etmiştir.²⁰⁵ Dünya Turizm Örgütü (WTO) turizmi, rekreasyon ve iş maksatlı seyahat etme fiili ve bunlar için lazım gelen hizmetlerin yerine getirilmesi olarak tanımlamıştır. Turizm, farklı ülkelerdeki insanlar arasında entelektüel iletişim ve kültür, gelenek etkileşiminde de bir araçtır. Turizm, anlayış ve hoşgörülle bilinen bir hava oluşturma uğraşı olmuştur. Ayrıca Turizm, milletlerin kültür ve medeniyetlerini dünyanın değişik yerlerine götürmelerinde, milletlerin bilgi düzeyini yükseltmede, aralarındaki ilişkileri kuvvetlendirmede ve kültürel farklılıkları azaltmada fayda sağlamaktadır.²⁰⁶ Sanayileşmeyle

²⁰⁴ Hardy, "Sociocultural dimensions of tourism history", 541-550.

²⁰⁵ Akoglu, "Walter Hunziker–The Founder of Academic Tourism Studies", 501.

²⁰⁶ McAleer, "Ecologically Sustainable Tourism Management", 1433.

beraber ülkelerde her insanın seyahat etme yeteneğine ulaşması bir hak olarak tasavvur edilmiş ve böylece sektör kısa sürede dünyanın en büyük endüstrilerinden birisi haline gelmiştir.²⁰⁷

2.1.1. Turizm Türleri

Turizm olgusunun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için turizm türleri ve sınıflandırılmasının ele alınması gerekmektedir. Dünya Turizm Örgütü ve Türkiye Seyahat Acenteleri Birliğinin (TÜRSAB) bir taksonomi yaparak turizmi çeşitlerine ayırmıştır.²⁰⁸ Buna göre;

A- Doğa İle İlişkisine Göre Turizm Türleri:

Doğa ile ilişkisine göre turizm kategorileri; mevsimine, gidilen yere, avlanma tipine, macera tipine ve ekosistem ile ilişkisine göre turizm türleri olmak üzere aşağıda detaylı olarak ele alınmaktadır.

1- Mevsimine Göre Turizm Türleri;

a- Kış turizmi: Turistlerin soğuk iklimlerde boş zamanlarını değerlendirmek için gerçekleştirdikleri ve genel olarak rekreatif etkinlikleri kapsayan bir turizm türüdür.

2- Gidilen Yere Göre Turizm Türleri

a- Dağ turizmi; millî parklar, yaylalar, ormanlar veya dağlık alanlar gibi kentsel olmayan alanlarda gerçekleştirilen odağında yürüyüş, tırmanma, kamp yapma veya doğa gezileri bulunan turizm türüdür.

3- Avlanma Tipine Göre Turizm Türleri

4- Macera Tipine Göre Turizm Türleri

5- Ekosistem ile İlişkisine Göre Turizm Türleri

B- Eko Turizm:

Egzotik ve genellikle tehdit altındaki doğal ortamlara; fauna, flora ve kültürel mirası korumak ve bu ortamları deneyimlemek amacıyla yapılan seyahatleri içeren turizm türüdür. Eko Turizm bazen sürdürülebilir turizm olarak ifade edilmekle birlikte iki kavram birbirlerinden farklıdır.

C- Eğlence ile İlişkisine Göre Turizm Türleri:

Eğlence ile ilişkisine göre turizm kategorileri; yiyecek içecek ile ilgili, boş zaman ve spor ile ilgili, kişisel etkinliklerle ilgili, çekim merkezi ile ilişkisine göre ve haz ile ilişkisine göre turizm türleri olmak üzere ifade edilebilir,²⁰⁹

²⁰⁷ Bhatia, *International Tourism Management*, s. 28.

²⁰⁸ <https://www.tursab.org.tr/assets/pdf/tursab-akademi/e-egitim/konu-ozetleri/unite-08.pdf>. Bkz. Tunay Akoglu, "Walter Hunziker–The Founder of Academic Tourism Studies", 1980'den sonra turizmde çeşitlenme bir olgunluk dönemi olarak görülmüştür. Ahmet Baytok; Elbeyi Pelit, Hasan Hüseyin Soybalı, "Alternatif Turizm Mi Turizmde Çeşitlilik Mi? Kavramsal Bir Değerlendirme", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, 1 /14 (2017), 3.

²⁰⁹ Celal Tok, "Kültür Turizmi", *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, 44 / 6 (2005), 42-43.

- 1- Yiyecek-İçecek İlişkisine Göre Turizm Türleri
- 2- Boş Zaman ve Spor ile İlgili Turizm Türleri
- 3- Kişisel Etkinliklere Göre Turizm Türleri
- 4- Haz ile İlişkisine Göre Turizm Türleri
- 5- Çekim Merkezi ile İlişkisine Göre Turizm Türleri

D- Kişisel Arayışlara Göre Turizm Türleri:

Kişisel beklentilerin ve arayışların farklılığı ve çeşitliliği, bu kategorinin tekrar alt kategorilerinin oluşturulmasını beraberinde getirmektedir. Kişisel arayışlara göre turizm kategorileri; geçmiş ile ilgili, inanç ile ilgili, sağlık ile ilgili ve eğitim-yaş ile ilgili turizm türleri olarak kategorilere ayrılabilir.²¹⁰

E- Medikal turizm: Kişilerin cerrahi bir operasyon geçirmek ve bunu müteakiben tıbbi tedavi almak amacıyla başka bir yere yaptıkları seyahati içeren turizm türüdür.

F- Termal turizm: Esas olarak mineral veya termal havuzlarda, buhar odaları ve saunalarda su bazlı tedavileri kullanarak bedenin dinlenmesine, iyileşmesine ve gevşemesine odaklanan turizm türüdür.

G- Ulaşılabilir turizm:

Engelli veya kısıtlı bulunan turistlerin turizm faaliyetlerinden herkes gibi eşit düzeyde yararlanabilmesi için turistik yerlerin engellilerin gereksinimlerine göre tasarlanması, inşa edilmesi ve turistik hizmetin verilmesini içeren bir turizm türüdür;

H- Oluşumlarına Göre Turizm Türleri:

Oluşumlarına göre turizm kategorileri; endüstri ile ilgili ve kültür ile ilgili turizm türleri olmak üzere detaylandırılabilir;

- 1- Endüstri veya sanayi turizmi
- 2- Kültür turizmi

İ- İş ile İlişkisine Göre Turizm Türleri:

İş turizmi veya iş seyahati, esasen iş insanlarının ikame ettikleri yerden uzakta olan iş faaliyetlerini gerçekleştirmelerinden doğan bir seyahat ve turizm türüdür. İş ile ilişkilerine göre turizm türleri; kongre ve toplantı turizmi ile fuar turizmi olarak değerlendirilebilir;²¹¹

- 1- Kongre ve Toplantı Turizmi
- 2- Fuar Turizmi

²¹⁰ <https://turizmpress.com/turizm-cesitleri/>

²¹¹ Tok, "Kültür Turizmi", 43.; <https://turizmpress.com/turizm-cesitleri/>

2.1.2. Turizmin Dünyadaki Yeri ve Önemi

Sanayi Devrimi sonrasında dünyada ulaşımın kolaylaşması ve özellikle XIX yüzyılda motorlu araçların icadıyla insanlarda uzak yerleri gezip görme hevesi ortaya çıkmış ve arzularında değişimler yaşanmıştır. Turizm hareketlerinde de ciddi bir canlanma yaşanmaya başlamıştır. Eskiden basit yöntemlerle yapılan işler artık daha karmaşık, ancak daha kolay ve alternatifi çok olan metotlar ile gerçekleştirilmektedir. Kısa bir süre öncesine kadar bilgi teknolojilerinden haberdar olmayan toplumlar ve bireyler bugün sınırsız bilgi kullanıcıları olmuştur. Bu değişim süreci yeni ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Turizm sektörünün de teknoloji ve yenilik tabanlı devrime bağlı olan değişimlerden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bilgi teknolojileri; hem turizm sektörünün gereksinim duyduğu bilgi altyapısını tedarik etmekte hem de turizm destinasyonlarının potansiyelinin kullanımını kolaylaştırmaktadır. Turizm sektöründe teknoloji ve yenilik; turistik ürünlerin tanıtılması, dağıtımı, düzenlenmesi ve tüketiciye sunulmasının yanında işletmeler için kaynakların rasyonel kullanımını sağlayarak rekabet avantajı sunmaktadır. Zaman içerisinde medeniyetlerin gelişmesi, toplumların zenginleşmesi, yoğun iş temposunun neden olduğu insanların tatil yapma gereksinimi, ulaşım araçlarının çeşitlenmesi, çoğalması ve sistemlerinin gelişmesi, insanların boş zamanlarının gün geçtikçe artış göstermesi, teknolojik gelişme ile dünyanın çeşitli coğrafyalardaki doğal ve tarihi değerlerin, güzelliklerin tanıtılması sonucu turizm sektörü hızla gelişme göstermiştir.²¹² 20.yüzyıla gelindiğinde iktisadi ve sosyokültürel yönden ülkelerin gelişmesine en büyük katkıyı turizm sektörü sağlayabilmiştir. 1950 yılında turizm faaliyetlerine 25 milyon kişi katılırken bu sayı 2000 yılında 683 milyona 2011 yılında ise 980 milyona ulaşmıştır.²¹³

Turizm sektörünün önemini artıran temel unsurların başında; istihdamı arttırıcı etkisi, ülkeye gelir sağlayıcı etkisi, “açık hava fabrikası”, “çevre dostu sanayi” ve “bacasız fabrika” isimlendirmeleriyle sürdürülebilir iktisadi gelişmeye katkı sağlayıcı etkisi, dünya barışına katkı sağlayıcı etkisi ile değişen dünyanın lokomotifini olma etkisi gelmektedir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ekonomik yapıdaki gelişmeler, yeni ekonomide bilgi ve hizmetin ön planda olduğu müşteri merkezli hizmet ağırlıklı sektörlerin önemini artırmıştır. Bunlar arasında turizm sektörü de yer almaktadır. Turizm sektörü hem talep yönüyle hem de arz yönüyle müşteri merkezli hizmet sektörlerinin başında gelmektedir. Turizm sektörünün iktisadi açıdan (ekonomik ve istihdam boyutlu) her geçen gün artarak cazip hale gelmesi, büyük sermaye şirketlerini turizm işletmelerini satın almaya yöneltmektedir. Turizm sektöründeki imkânları ve

²¹² İrene Hardill, “Retirement Migration: The Other Story”, *Paper Presented at RSA Conference, University of Angers*. 14 (2004): 899-918.

²¹³ Erol Bulut, “Türk Turizminin Dünyadaki Yeri ve Dış Ödemeler Balançosu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), 72-74.

potansiyeli fark eden bilgi teknolojisi işletmeleri, bu sektöre ihtiyacı olan bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısını sunmaya başlamıştır.²¹⁴

Gerek pazar payındaki büyüklük gerekse sahip olduğu ekonomik güç ve potansiyel ile turizm, bugün dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle birçok ülke, şirket ve örgüt, turizmi anlamak, geliştirmek ve ekonomik faydalarından daha çok yararlanmak istemektedir. Bunu yapabilmenin yolu ise turizmin bugünü ve geleceğini anlayarak, tahminler yapabilmekten geçmektedir. 1950’li yıllardan sonra hızla artan turizm talebi, modern toplumun dinlenme ihtiyacını karşılamak üzere uygun iklimsel özelliklere sahip kıyı kesimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Turizm endüstrisi, deniz-kum-güneş gibi etkiler üzerinde yoğunlaşan, dinlenme amacıyla seyahat eden kitlelere standartlaştırılmış ve ucuz ürün sunan, yüksek derece mevsimselliğe bağlı kalan bir endüstriye evrilmiştir. Bu durum, turizmin arz yönünün, deniz-kum-güneş üçlüsünden kaynaklanan mevsimselliğin ve kitlesel turizm hareketlerinin olumsuz etkilerini giderip, turizm sezonunu yılın tamamına yayabilmek adına alternatif arayışlara girmesine yol açmıştır.²¹⁵

Turizm sektörü günümüzde ülke ekonomilerinin gayrisafi milli hasıllarının önemli bir bölümünü oluşturmakta olup, giderek gelişen ve büyüyen sektörlerin başında gelmektedir. Turizm sektörünün bu ciddi gelişiminde, son yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelerin ve harcanabilir gelirlerdeki artışların büyük önemi vardır. Bu gelişmelerle birlikte insanların bilgiye daha çabuk ulaşabilir hale gelmesi ve ihtiyaçlarını karşılamak için artan imkânlar çerçevesinde turizm sektörü de hızla gelişmektedir. Turizm sektörü ile bugün milyonlarca insanın üretici faaliyetleriyle iletişim kurması sağlanmış ve ülkeler arasındaki etkileşimin gücü de artmıştır. Bu bağlamda turizm sektörü, ülkelerin milli gelirlerine olan katkılarının yanı sıra döviz geliri getirisi vasıtasıyla ödemeler dengesinde olumlu etkiler yapmaktadır. Yoğun ve yorucu bir sektör olmasından dolayı turizm sektörü geniş istihdam alanları oluşturmaktadır. Turizmin ekonomik faydası hususundaki bulgular, sektöre iş dünyası, kamu görevlileri ve genel olarak halk arasında daha fazla saygı gösterilmesini sağlamaktadır. Bu konu genellikle turizm faaliyetleri için uygun kararlar veya kamu politikaları anlamına gelmektedir. Halkın desteği, tüm toplumu etkileyen bir alan olduğundan turizm için önemlidir. Turizm tesisleri birbirlerinin yanı sıra diğer işletmelere, devlete ve yerel topluluk sakinlerine de bağlı çalışmaktadır. Turizmin ekonomik maliyeti hemen hemen tüm bölgelerdeki herkese bir şekilde ulaşmaktadır. Ekonomik etki analizleri, bir bölgenin ekonomisinde turizmin rolünün ve öneminin daha iyi

²¹⁴ Muhammet Karataş; Serap Babür, “Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 / 2 (2013), 16-18.

²¹⁵ Meryem Akoğlan Kozak, Savaş Evren, Onur Çakır, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 / 1 (2013), 13-16.

anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Turizmin gelişmesi ile sektörden elde edilen gelir, turistik bölgenin ekonomik refahı için genellikle yaşamsal önem taşımakta ve bir çarpan etkisi olarak bilinen önemli bir kavramla desteklenmektedir. Ziyaretçilerin bir alana harcadıkları paranın miktarı, yerel ekonomide yeniden dolaşım sağlamaktadır. Bu konuda turizmin iş alanı oluşturma potansiyeli, hükümetlerin kalkınmasını teşvik etmelerinin ana nedenlerinden biri olmuştur. Turizmde doğrudan istihdam; oteller, nakliye şirketleri, seyahat acenteleri, turistik sahalar, tur rehberleri, devlet kurumları ve tur şirketleri gibi alanlarda meydana gelmektedir. Uluslararası düzeyde, turistlerin bir ülkede harcadıkları para, ödemeler dengesine önemli bir katkı sağlamaktadır.²¹⁶

Turizmin tüm bu olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiler arasında; mevsimsel işsizlik ve artan yaşam maliyetleri gibi ekonomik faktörler bulunmaktadır. Turizmde, bir ülke vatandaşlarının başka ülkelere olan ziyaretleri sırasında sızıntılar meydana gelmektedir. Ayrıca turizmin gelişmesi, geleneksel hizmete ait iş sahalarında kayıplara neden olabilmektedir. Turizm mevsimsel olarak, turist destinasyonlarında yerel ve ulusal kaynaklara fazladan baskı getirmekte ve bu bağlamda yükselen taleplere birlikte fiyatlarda yükselişler oluşmaktadır. Fiyatlardaki bu artışlar ise yerel halkı olumsuz etkilemektedir.²¹⁷

2.2. Türk Turizmi ve Dünya Turizmindeki Yeri ve Önemi

Dünyada böylesine hızlı şekilde büyüyen turizm sektörünün Türkiye'deki durumu da neredeyse dünyadaki eğilimlere paralellik gösterecek şekilde olmuştur. Türkiye'nin stratejik önemi, coğrafi konumu ve üç kıtayı birbirine bağlayan yollar üzerinde olması yanında elverişli iklim özellikleriyle dünya milletlerinin dikkatlerini yönelttiği bir yer olmaya başlamıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, uygun iklimi, zengin doğal kaynakları ve verimli toprakları nedeniyle her tarihsel dönemde cazibe merkezi olmuştur. Eski devirlerden beri birçok kavim Anadolu'ya göç ederek yerleşmiştir. Bu kavimlerin başlıcaları Hititler, Frigler, Lidyalılar, İyonlar, Urartular, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve Türklerdir. Dolayısıyla Anadolu tarih boyunca sosyal hareketliliğin yoğun olduğu bir coğrafya olmuştur. Türkiye, çok eski tarihlerden beri seyahat edilen bir yer olmuştur.²¹⁸ İlk ve Orta Çağlardan bu yana termal ve dini merkezleri sayesinde çok sayıda insanı kendisine çekebilmiştir. Selçuklular Dönemi'nde ticaret yolları ve bu yollar üzerindeki kervanlar Anadolu'nun insan trafiğinin canlı kalmasını sağlamıştır.

²¹⁶ Engin Girgin, *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2019, 33, 35, 52-55.

²¹⁷ Girgin, *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, 55.

²¹⁸ Kadir Öztaş, K. Tahsin Karabulut, *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002, 33.

2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Turizmi

İngiltere ile Türkiye arasındaki siyasi, ticari ve kültürel yakınlaşma Osmanlı Döneminde başlamasına rağmen, XX. yüzyıla damgasını vuran olay Çanakkale Savaşı olmuştur.²¹⁹ Aslında İngilizlerden çok Anzak askeri birliklerinin yoğunlukta yer alması sebebiyle daha çok Avustralya ve Yeni Zelanda vatandaşlarının sahiplendiği bu tarihsel olay, yine de İngiltere-Türkiye münasebetleri bakımından da sembolik ve önemlidir. Salgın hastalıklara, kanlı çarpışmalara, Atatürk gibi eşsiz bir lider ve önderin doğmasına ve aynı zamanda iki ordu arasında savaş haricinde yaşanan bazı sportmence hadiselerle de sahne olan bu tarihi savaş, her iki ülke insanının hafızasında da rakiplerinin kahramanlıkları ve mertlikleriyle yer etmesini sağlamış çok önemli bir olaydır. İki demokratik ve medeni toplum, bugüne kadar bu konuda çok doğru bir algı yönetimini üstelenmeyi başarmış ve bu savaşı bir düşmanlık değil, dostluk vasıtası olarak kullanmak konusunda büyük başarı göstermiştir.

Türkiye’de turizm tabiri ilk kez “Swallow” adlı buhar gemisinin 1829’da deniz ulaşımı amacıyla kullanılmaya başlamasıyla kullanılmıştır. Aynı sene Aynalıkavak tersanesinde yapılan gemiler ve Bandırma-Tekirdağ sevkiyatlarının başlaması da diğer bir gelişme olmuştur. Bu dönemde turizmle ilgili bir başka gelişmede, 1846’da “Aya İrini” kilisesinin askeri müzeye dönüştürülmesidir. 1863’te İstanbul’da “Sergi-i Umumi-i Osmanî” adıyla düzenlenen sergiye yurt içi ve yurt dışından yapılan ziyaretler ülkemizdeki turizm hareketliliğinin en önemli göstergesidir.²²⁰

Büyük bir coğrafi alana sahip olan Osmanlı Devleti’nde turistik faaliyetler bölgeler arası ticaretin yüksek olmasıyla daha çok ticari amaçlı yapılmıştır. Osmanlı ülkesinin ticaret yolları üzerinde yer alması, ülke dışından ticari amaçlı seyahatleri de arttırmıştır. Güvenlik önlemlerinin alınmış olması ticari amaçlı bu seyahatleri daha da cazip hale getirmiştir. Ayrıca ulaşım ve alt yapı imkânlarının mevcut olması Anadolu’ya olan gezileri arttırmıştır.²²¹

Dünyada turizm aktivitelerinde en ciddi gelişmeler II. Dünya Savaşı’ndan sonra olmuştur. Uluslararası turizm hareketliliğinin gelişmesinde etkili olan faktörlere baktığımızda ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri ve halkın sosyokültürel durumunun ön plana çıktığı göze çarpmaktadır. Turist gönderen ülkelerdeki ekonomik gelişmeye paralel olarak milli gelir içinde sarf edilebilir gelir düzeyinin yükselmesiyle dünya siyasetinde savaşırsız bir ortamın yaşanması insanları seyahat etmeye yöneltmiştir. Deniz, hava ve kara yoluyla ulaşımında yaşanan

²¹⁹ Ü. Gülsüm Polat, “Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır’ı “Ayaklandırma” Algısı ve Türk Basını (1924-1927)”, *MUTAD*, 7 / 2 (2020), 426-429.

²²⁰ Öztaş, Karabulut, *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, 33.

²²¹ Tunca Toskay, *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, İstanbul: Der Yayınları, 1983, 83-85.

iyileşmeler, organize seyahat ve gezi turlarının uluslararası bölgeleri içine alması, teknolojik gelişmelerle seyahat işlemlerinin kolaylaşması ve seyahat zamanlarının kısalması gibi gelişmeler de etkili olmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan sonra hayat süresi ve standardının yükselmesi, emeklilik süresinin uzaması, aile bireylerinin iş sahibi olmaları ve ailelerdeki çocuk sayısındaki düşüş gibi nüfus unsurları turizm hareketliliğini yükseltmiştir.²²²

Modern anlamda turizm, 1841'de Thomas Cook'un Loughborough'da ilk grup seyahatini düzenlemesi ve bir turistik gezi bürosunun açılmasıyla başlamıştır. 1811'de ilk lokomotifin yapılması, 1830'da Manchester ile Liverpool arasında ticari işletme aracı olarak kullanılmasında işe yaramıştır. Thomas Cook ilk gezisinden 15 yıl sonra Paris, 25 yıl sonra ise Amerika ve 31 yıl sonra da 222 gün sürmüş olan ilk dünya turunu düzenlemiştir.

1863'e gelene kadar Osmanlılarda büyük çaplı seyahat organizasyonları olmamıştır. 1863'te *Sergi-i Umumi-i Osmani* ismini taşıyan serginin açılmasıyla Avusturya başta olmak üzere birçok ülkeden turist gelmiştir. Aynı yıl İstanbul'dan yurt dışına ilk büyük geziler yapılmıştır.²²³ İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan cemiyetlerden biri olan "Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti" 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da Osmanlı Donanmasına maddi destek sağlamak amacıyla bazı gönüllü kişilerce kurulmuştur. Yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu ile yasal bir statüye kavuşan Cemiyet, kısa süre içerisinde yurt genelinde teşkilatlanmasını tamamlamış ve gelir getirici pek çok kültürel, sosyal ve ekonomik faaliyetlere başlamıştır. Cemiyet'in doğrudan gerçekleştirdiği faaliyetler arasında, yarışlar (yelkenli, cirit, güreş vs.), takvim bastırılması, milli ve tarihi konularda balolar, eğlenceler, tiyatro, sinema, konser etkinlikleri, Türk büyüklerini hatırlatıcı merasimler düzenlenmesi, Donanma Mecmuası ve Düstur'un yayınlanması, batık gemilerden antika eşyaların çıkarılarak satışa sunulması gibi faaliyetler gösterilebilir. Savaş yıllarının sıkıntılarını milletin üstünden kaldırmayı, Türk Ordusu ve çiftçisinin ihtiyaçlarını karşılamayı kendisine milli bir görev sayan Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği faaliyetler dünya genelinden birçok katılımcının İstanbul ve diğer bazı şehirlere gelmesini sağlayarak, turizm hareketliliğine katkıda bulunmuştur.²²⁴

2.2.2. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu

Türkiye'ye gelen yabancılara Türk vatandaşları ve Türkiye hakkında doğru bilgilerin verilmesi için bu çalışmaları yürütmek üzere "Türk Seyyahın Cemiyeti" adıyla 6 Kasım 1923'te

²²² Cevdet Avcıkurt; Ahmet Köroğlu, Mehmet Sarıoğlu, "Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri", *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009, 2-3.

²²³ Avcıkurt, vd., "Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri", 5.

²²⁴ Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Asos Journal*, 50 (2017), 4.

kurulmuştur. Cemiyet, 1926'da *Türkiye Turing Kulübü*, 1930 yılından itibaren ise *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu* adını almıştır. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Derneğinin tek şubesi bulunmaktadır. Derneğin amacı, Türkiye'de karada, denizde ve havada her vasıtayla turizmin gelişmesine çalışmak, eğitim, spor ve kültür alanlarında faaliyetler yapmak ve güzel sanatları desteklemektir. Kurum, Atatürk'ün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun 02.04.1930 tarih ve 9069 sayılı kararı ile kamu yararına çalışan dernekler arasında sayılmış olup, gümrük ve trafik mevzuatı ile özel yetkiler ve görevlerini de almıştır. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Türkiye'nin ilk tanıtım broşür ve afişlerini, ilk turistik rehber kitapçığını, ilk kara yolu haritasını hazırlamış olup, ilk dil kursunu da açmış, ilk tercüman rehber sınavlarını yapmış, turizmle ilgili ilk incelemeleri ve araştırmaları yayımlamış ve turizmle ilgili kongre ve konferanslar düzenlemiştir. Buna ek olarak dernek özellikle İstanbul'da tarihî ve kültürel eserlerin restorasyonuna ve işletilmesine de katkıda bulunmuştur.²²⁵

2.2.3. Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri (1923-1963)

Atatürk Cumhuriyet öncesinde uygulanan ekonomi modellerini tekrar inceleyerek tam bağımsız ve dış ticarete açık bir ekonomik model arayışlarında bulunmuştur. Vefatına kadar da bundan taviz vermemiştir. Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar geçen süreçte turizm politikalarının çok önemsenmediği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, bu dönem açısından henüz bir turizm politikası veya stratejisinden söz etmek zordur. Bu dönemde turizm, ülkenin ekonomik sıkıntılarına bir çözüm olarak tanımlanamamıştır. Bu dönemin son on yılındaysa hükûmet turizmi bir politika sorunu olarak görmeye başlamıştır. Bunun nedeni Türk ekonomisinin ciddi bir döviz dar boğazında olması ve uluslararası ticaretin zorlaşmasına neden olan uluslararası ticaretin liberalleşmesiyle ödemeler dengesindeki ciddi açıklardır. Türk turizminin gelişimi hükûmetlerin politikalarıyla ve ülkenin genel ekonomik gelişimiyle ilintili olmuştur. Planlama sürekli bir süreci devam ettirdiğinden, politikalar dışı bağlı değişikliklere göre revize edilebilmelidir. Bu değerlendirme özellikle siyaset ve ekonomideki değişikliklere duyarlı bir sektör olan turizm için geçerlidir. Türkiye'de turizm planlamasının gelişimi kuruluşlar, turizm politikaları, turizm planlaması ve resmi planlar olarak ele alınabilir. İlk dönemlerde Türkiye'de, devlet tarafından tesis kuruluşu ve hukuki destekler turizm sektöründeki gelişmeleri değişik bir boyuta taşımıştır. Fakat bu ilk dönemlerde milli bir turizm politikasından veya planlama yaklaşımından söz etmek mümkün değildir.²²⁶

²²⁵ <http://www.turing.org.tr/> Erişim 28.07.2022.

²²⁶ Mustafa A. Aysan, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*, İstanbul: Minval Yayınları, 1980, 23-30.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında turizm alanında birçok gelişme yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi Reşit Saffet Bey'in 1923'te kurduğu "Türk Seyyahin Cemiyeti" olmuştur.²²⁷ Bu Cemiyetin amacı, İstanbul başta olmak üzere ülkemizdeki tarihi yerleri tanıtmak için bir turizm ve tanıtım kurumu olarak hizmet vermektir. Kurumun çalışmalarında Türkiye'nin ilk turizm broşürleri, ilk pankartları, ilk yol haritaları basılmış, ilk tercüman rehberlik sınavları yapılarak turizmle ilgili ilk çalışmalar başlatılmıştır. "Türk Seyyahin Cemiyeti" adını 1930 yılında özellikle İstanbul'a gelen turistlere konaklama imkânlarında hizmet veren "Turing ve Otomobil Kulübü" olarak değiştirmiş olup, turistik amaçlı gidilecek yerlerin fiyat listesini düzenleyerek 58 turist rehberinin eğitimi için toplantı, kongre ve kurslar düzenlemiştir.²²⁸

Türkiye'de turizmle ilgili ilk kamu kuruluşu da 1934 yılında 2450 sayılı İktisat Vekaleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile yapılmıştır. Turizm örgütlenmesi 1937 yılına kadar İktisat Vekâleti içindeki "Dış Ticaret Dairesi- Türk Ofisi" aracılığı ile yürütülmüştür. Yayıncılık ve tanıtım faaliyetlerinden sorumlu olan "Türkiye Dairesi"ndeki "Turist Danışma Masası" ilk olarak 1938'de ayrı bir şubeye dönüştürülüp, 1939 yılında Bakanlığın kurulması sırasında "Turizm Müdürlüğü" adını almıştır. 1940 yılında turizm ile tanıtım ve duyuru arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılıp, 1943'te Basın Genel Müdürlüğü birime "Turizm Müdürlüğü" ismi verilmiştir. 1949'dan itibaren turizmle ilgili faaliyetlerin Basın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne bağlı "Turizm Bürosu" bünyesinde yürütülmeye çalışılması, ülkede kısıtlı da olsa bir turizm politikasının belirlenmesine yol açmıştır. 1957'de Genel Müdürlük Turizm ve Tanıtma Bakanlığına çevrilmiş, 1953'te Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu kabul edilerek turizm sektörü daha fazla teşvik edilmeye başlanmıştır.²²⁹

Türkiye'de turizmle ilgili yapılan çalışmalar 1923-1950 arasında son derece sınırlı olmuştur. Yaşanan siyasal gelişmeler ve ülkelerin savaş halinde olmaları turizm faaliyetlerinin son derece kısıtlı olmasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Yeni kurulmuş olan Türk Devletinin ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunları turizm çalışmalarının istenilen seviyelere gelmesini engellemiştir.²³⁰

Türkiye'de 1923-1950 arasında turizm önemli bir sektör olamamıştır. Turizm sektörünün belirli bir politika çerçevesinde gelişmesi ancak 1950'den sonra mümkün olabilmiştir. I. Kalkınma

²²⁷ Berna Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 50-51.

²²⁸ Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, 50-51.

²²⁹ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 4. Baskı, 1996, 262; Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", 30-65.

²³⁰ Ajağunna, İbrahim. "Crime and Harassment in Jamaica: Consequences for Sustainability of The Tourism industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 18 (2006): 253-259. <https://doi.org/10.1108/09596110610658652>.

Planında turizmden daha fazla faydalanma, zengin doğal kaynaklardan yararlanma ilkeleri ve tarihi kaynaklar, gerekli yatırımların yapılması ve tanıtım faaliyetlerine öncelik verilmesi benimsenmiştir. İkinci Kalkınma Planı Dönemi'nde turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel işlevlerinden yararlanılması ve turizm gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır 1950 yılında çıkarılan *5647 Sayılı Turizm İşletmelerini Teşvik Kanunu*, Türkiye'de turizmi geliştirmek için yapılan ilk yasal düzenlemedir. Turizm sektöründe yatırımları teşvik etmek amacıyla 1953'te "6086 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu" isimli ikinci bir kanun daha çıkarılmıştır.²³¹ Bu Kanun'un önemi, turizm alanında yasal ilk girişim olmasıdır. Bu çerçevede Turizm tesislerinin devlet politikasına uygun olarak idaresi için yönetmelik çıkarılmıştır. Kanun, turizm tesisleri için lisanslama sistemi getirmiştir. Böylece Turizm Lisansı alabilmek için belirli standartlar getirilip, hizmet kalitesini yerine getirme şartları oluşturulmuştur. Söz konusu bu dönemde, resmi bir plan yapılmamış sadece Hükûmet 6086 Sayılı Kanun'a uygun politikalara dayalı olarak uluslararası standartları haiz turizm tesisleri kurma rolünü üzerine almıştır. Bu tür tesislerin nasıl tasarlanması gerektiğini göstermek için özel sektöre pilot ve model yatırım başlatmıştır. Emekli Sandığı, İstanbul'da Hilton ve Tarabya'yı, Ankara'da Büyük Ankara Oteli, İzmir'de Büyük Efes ve Bursa'da Çelik Palas'ı turizm politikasına uygun olarak yaptırmıştır.²³²

1950-60 arası dönemde turizme ilişkin bir diğer yasal düzenleme de 1949 yılında kurulan Basın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nün 1957 yılında 4951 Sayılı Kanun kapsamında Basın Yayın ve Turizm adı altında bir bakanlığa dönüştürülmesidir. Bir diğer önemli organizasyon aracıysa 1955 yılında kurulan Turizm Bankası olmuştur. Turizm politikasının yapısal bir aracı olarak Turizm Bankası, özel sektöre kredi sağlamak ve diğer kamu kurumlarınca yapılan turizm tesislerini kurup işletmek amacıyla kurulmuştur. Kuruluşun görevi yatırımcılara kredi vermek, "model tesisler" kurmak ve yönetmek, özel girişimcilere teknik ve proje desteği sunmaktır.²³³

1957 yılında turizm ilk kez Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı ismiyle bir bakanlık olarak temsil edilmeye başlamıştır. Bu kurumsal yapı, Avrupa'da artan uluslararası turizm potansiyeli ve Türkiye ekonomisindeki kritik döviz sıkıntısının bir sonucu olarak gelişmiştir. Turizm sektörü ile ilgili faaliyete başlayan son kurum, 1961 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'dır. Turizm sektörüne yönelik yönerge ve yükümlülükleri içeren 5 yıllık kalkınma planları hazırlayarak merkezi planlı bir ekonomik modelinin benimsenmesi ana hedef olmuştur.²³⁴

1950'de dünyada turist sayısı 25,3 milyon iken uluslararası turizm geliri 2,1 milyar dolar seviyelerinde idi. Sırasıyla dünyada turizm faaliyetine katılan kişilerin sayısı 1960, 1961, 1962

²³¹ Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", 30.

²³² Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, 53-54.

²³³ Öztaş; Karabulut, *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*, 54.

²³⁴ Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, 54.

yıllarında 69,2 milyon kişi, 75,3 milyon kişi ve 81,3 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu dönemde dünyadaki turizm gelirleri de yine sırayla 6,8 milyar dolar, 7,2 milyar dolar ve 8,0 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm talebine baktığımızda ise, 1950 yılında 28.625 yabancı turist ülkeyi ziyaret etmiş, bu rakam 1959 yılında 126.610'a ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin turizm gelirleri ise 5,4 milyon dolar olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye'de yeni gelişmeye bağlı olarak turizm faaliyetleri durgunluk dönemine girmiştir. 1959 yılında ülkemize 126.610 turist gelirken bu rakam 1960 yılında 94.077'ye gerilemiştir. 1950-1962 planlı döneminde Türk turizm sektöründe önemli gelişmeler olmasına karşın Türkiye'nin o dönemki sanayileşmedeki yoğun çabaları ve özellikle alt yapı hususunda sağlanan fırsatların planlı kalkınma döneminde turizm sektörü üstünde önemle durulması gereken öncelikli bir alan olduğunun bilinmesi avantaj sağlamıştır.²³⁵

1950 yılından itibaren hem dünyada hem de Türkiye'de turizmin iktisadi ehemmiyeti daha da iyi fark edilmiştir. Bundan sonra, bu alan sürekli olarak teşvik edilip turizmin gelişimine hizmet edecek sektörler de desteklenmiştir. Ulaşımında yapılan yatırımlar bunlardan sadece birisidir. Turizm sektörüne yatırım yapan müteşebbisler devlet bankalarından kredi bulmak için 24.03.1950 Tarih ve 5647 Sayılı Kanun'dan ilk defa faydalanmışlardır. 1960 darbesi nedeniyle turizm yatırımları da yarım kalmış bir süre ertelenmiştir. Krediler durdurulmuştur. 1962'de normalleşmeyle birlikte turistik yatırımları askıya alan kararların hafifletilmesi ile yarım kalan bazı yatırımlar tamamlanabilmiştir.²³⁶

2.2.4. Turizmin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri

Türkiye'nin savaş yıllarındaki dış ticaret artışı miktardan değil fiyat artışından kaynaklanmıştır. Ürün artışı oranı sadece %25 oranında olmuştur. İthalatta da artış olmuş fakat ihracattaki artışın gerisinde kalmıştır.²³⁷ Savaş yıllarında çok ciddi turizm hareketliliği olmamıştır. Türk-İngiliz ticaretinde II Dünya Savaşı Dönemi'nde artış olmuştur. İttifaklar veya siyasi rekabetler ticaretin gidişatında da dalgalanmalara yol açmıştır. 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile yapılan karşılıklı yardım anlaşmasıyla Türkiye bu ülkelerden 23 milyon dolar askeri kredi, 15 milyon sterlin değerinde altın ve ticari malları için de 31 milyon dolar kredi almayı düşünmüştür. Almanya'yla olan ticaret ise bu yıllarda hala yüksektir. Ama 1941'den itibaren orada da düşüşler olmuştur. 22 Haziran'da Almanya'nın Rusya'ya saldırması Türkiye'yi rahatlatırken,

²³⁵ Düriye Bozok, *Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Talebinin Yapısal Analizi ve Gelişme Stratejileri*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, 1996, 72.

²³⁶ Ünlüönen, Kurban, Tayfun, Ahmet, "Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri", *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.

²³⁷ Nikolai Bukharin, *Imperialism and World Economy*, New York: MR Pres, 1973, s.13, 14.

Temmuz 1940'ta Türkiye ile Almanya arasında bir ticaret anlaşması hazırlığı başlayıp, Ekim 1941'de Almanya ile Clodius Anlaşması imzalanmıştır.²³⁸

Tablo-1 “1930-1939 Arası Dönemde Türk-İngiliz Ticareti”²³⁹

TÜRK-İNGİLİZ TİCARET HACMİ 1930-1939 (Milyon TL)										
	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
İthalat	16.5	14.4	10.6	10.1	8.6	8.7	6.1	7.1	16.8	7.4
Toplam İçinde	11.2	11.4	12.3	13.5	9.9	9.8	6.6	6.2	11.2	6.2
İhracat	13.5	10.8	10.0	8.6	5.3	5.2	6.4	9.8	4.9	7.3
Toplam İçinde	8.9	8.5	9.9	8.9	5.7	5.4	5.4	7.1	3.4	5.7
Fark	-3.0	-3.6	-0.6	-1.5	-3.3	-3.5	+0.3	+2.7	-11.9	-0.1

1942'ye gelindiğinde Almanya'yla ticaret diğer ülkeler ve özellikle İngiltere'ye kıyasla zirveye ulaşmıştır. Ancak 1944'te müttefiklerin savaşı kazanacakları belli olmaya başlayınca Türkiye Almanya'yla her türlü faaliyetlerini durdurmak zorunda kalarak, Nisan ayında da krom ihracatını durdurmuştur. Dünya krom üretiminin %20'sini karşılayan Türkiye'nin Almanya'yla geldiği noktada krom ihracatını durdurması ticari dengeleri olumsuz etkilemiştir. 1945 'te Türk-Alman ticari ilişkileri tamamen durmuştur. Almanya'nın yerini ABD doldurmaya başlayıp, İngiltere'nin en büyük rakibi olmaya başlamıştır. İngiltere 1943'ten sonra Türkiye'den önemli miktarda krom alsa da bu ticarete Almanya'nın yerini alamamıştır.²⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Türk ekonomisi ve ticareti hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Dünya ticareti ülkelerin tek başlarına sürdürdükleri bir faaliyet alanı olmaktan çıkarak, ekonomik bloklar halinde sürdürülmeye çalışılmıştır.²⁴¹ Türkiye'nin AET ve sanayileşmiş ülkelerle olan ilişkiler içinde oldukça küçük bir kısım olarak değerlendirilmiştir. Doların alım gücündeki gerilemesine karşın, dış ticaret hacmi ülke ekonomisindeki büyümeye bağlı olarak dikkate değer bir oranda gelişme kaydetmiştir. 1957, 1958, 1968, 1969 ve 1975, 1980 dönemlerinde Türk ekonomisi zor bir süreçten geçmiştir. 1973 ve 1974 senelerinde petrol fiyatlarındaki yükseliş ve batı ekonomilerindeki durağanlık, Türkiye'nin dış ödeme dengelerini alt üst etmiştir. İthalat masrafları hızla yükselip, enflasyon artmıştır. Sorunların üzerine ciddi

²³⁸ Hale, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar” 103.

²³⁹ Hale, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar” 101.

²⁴⁰ Hale, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar” 103.

²⁴¹ Simon Kuznets, *Economic Growth of Nations*, Harward: Harward University Press, 1972, 65-78.

olarak 1980’de gidilebilmiştir. Döviz kurlarında sürekli ayarlamalara gidilmesi ve ticareti teşviklerle 1981 ve 1982 yıllarında umut verici sıçramalar olmuştur. Daha dengeli ve istikrarlı dış ticaret politikaları uygulamaya konulmuştur. Söz konusu değişim Türk-İngiliz ticaret ilişkilerini de etkilemiştir. 1960 ve 1970’lere göre 1980’lerde dış ticarete yatırım mallarının oranı tüketim mallarının oranını geride bırakmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki hızlı ve ani yükselişler sanayileşmekte olan ve dolayısıyla petrol ihtiyacı giderek artan devlette ithalat değerlerinin yeniden yükselmesiyle neticelenmiştir. 1981’de ilk defa sanayi mamullerinin toplam ihracat içindeki payı tarım ürünlerinin önüne geçmiştir. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişimi de bu görünüme uyumlu şekilde gelişmiştir.²⁴²

OECD ülkeleri düzeyinde Türkiye’nin sanayileşmiş ülkeler ve Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkileri gelişmiştir. Ancak petrol fiyatlarının önlenemez artışı İngiltere’yle olan ticareti olumsuz etkilemiştir. Çünkü İngiltere’nin öteki OECD ülkelerine göre olan payı daha hızlı bir şekilde düşmüştür. Ayrıca İngiliz ihracatçıları rekabette diğer ülkelerin gerisinde kalmıştır. Böylece Türkiye’nin İngiltere’ye ihracatı zayıflamıştır. Fakat 1950’den beri İngiltere’nin tekstil ürünleri hala Türk pazarında varlığını devam ettirmiştir. Ama Türkiye artık İngiltere’ye daha çok pamuklu ürünler satmaktadır. Sanayi ürünleri, yedek parça ve motorlu taşıtların satışında İngilizler hala çok önemli bir yere sahipti. 1980’lerde Türkiye’nin AET’ye üyelik uğraşları ve diğer ülkelerle girdiği ticari ilişkiler İngilizleri ikinci plana itmiştir. 1980’lerden itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinde Turizm faktörü yavaş yavaş devreye girmeye başlamıştır. İngiliz turistlerin dünya üzerinde en çok gitmek istedikleri ülkeler içerisinde artık Türkiye’de bulunmaktadır. 1980’ler Türkiye’nin ihracatında orta doğuya yöneldiği yıllar da olmuştur. Bölge ülkeleri, özellikle İngiltere karşısında boy ölçüşebilecek duruma gelmiştir. Türkiye’nin İngiltere’yle olan ticari, ekonomik ve turizm ilişkilerinde 80’li yıllar bir dönüşüm ve sıçramaya yol açmıştır.²⁴³ Bu süreç 1990’lı yıllarda daha fazla gelişirken 2000’li yıllarda tam manasıyla ivme kazanmasına zemin oluşturmuştur.

1950-2000 arası dönemde uygulanan Kalkınma planları Türkiye’de ekonomik kalkınmada turizmin önemli bir basamak olmasına yardımcı olmuştur. 1950’de turizm gelirleri 6 milyon dolar, gider ise 23 milyon dolar olmuştur. 1960’ta turizm geliri 6 milyon dolar, gider ise 8 milyon dolara inmiştir. 1967’den sonra turizm gelirleri giderlerini aşmaya başlamıştır. Burada devlet destekli krediler ve yasal düzenlemeler etkili olmuştur. Turizm gelirleri Türkiye’nin dış ödemeler dengesine ve cari açığın kapatılmasına büyük faydası olmuştur. 1970-1995 arasında dünya ülkelerinin turizmden elde ettikleri payın bütçelerine oranı %1-4 arasında olmuştur. 1985

²⁴² Hale, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar” 106,107.

²⁴³ Hale, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar” 110-111.

sonrasında hem dünyada hem de Türkiye’de turizm yatırımları ve bundan elde edilen gelirlerde ciddi artışlar olmuştur. Türkiye’de 1985’te 770 milyon dolar olan turizm geliri 1995’te 3.938.000.000 dolara yükselmiştir. 1995’te Türkiye’nin cari açığının 11 milyar 500 milyon dolar açık vermiş bunun %34’ü turizm gelirleriyle telafi edilmiştir. 1990 sonrasında her on yıllık periyotlarda turizm yatırımları ve turizm getirisinde çok büyük artışlar olmuştur. 1990-2000 arasında aralarında İngiltere, Almanya, Norveç, Japonya gibi ülkelerin de bulunduğu ülkelerde turizm geliri açığı yaşanmıştır. Bu durum Türkiye’nin turizm ve bundan elde edilen gelirin dış ticaret açığını kapatmasında potansiyelinin yüksek olduğunu göstermiştir. 2000’den sonra ise Türkiye’de hükûmet politikalarında turizm yatırımlarına hiç olmadığı kadar değer verilmiştir. Ancak Türkiye’ye gelen turistlerin harcadıkları döviz miktarları tam olarak hesaplanamamıştır. Burada Merkez Bankasının resmi kur fiyatlaması ile serbest piyasadaki fiyatlamalar arasında bazı dönemlerde ciddi farklılıklar etkili olmuştur. Özellikle 1980-1989 arasında turistler dövizlerini sadece resmî kurumlardan Türk lirasına çevirebilmiştir. Bozdurulan dövizlerle turizm gelirlerinin sağlıklı bir şekilde hesaplanması zor olduğu için uzun bir süre Türkiye’de turizm gelirleri turistlerin ortalama konaklama süreleri ve ortalama harcama miktarlarına göre hesaplanmıştır.²⁴⁴

²⁴⁴ Karluk, *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 262,263, 26; Emin Ertürk, *Döviz Ekonomisi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İNGİLTERE ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİN TURİZM SEKTÖRÜNE YANSIMALARININ BAŞLANGIÇ DÖNEMİ (1970-1990)

3.1. Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkileri Bağlamında Turizm

Millî Mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yabancı sermaye konusunda açık ve pozitif yaklaşımlar sergilenmesi İngilizleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. İngiltere Türkiye'yi yönünü Batıya dönen bir ülke çizgisine çekmeye çalışmıştır. Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişme göstermiştir. Türkiye 1920-1930 arası dönemde devamlı surette dış ticaret açığı vermiştir. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı 1930'a kadar giderek azalırken ithalatı artmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile Almanya ve İtalya'nın anti statükocu politikaları İngilizleri Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. İngiltere Türkiye ile ticaretinde istediği yere ancak 1936'dan sonra gelebilmiştir. Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkeler ile rekabetin daha da arttığı 1930'ların ikinci yarısına kadar istenilen seviyeye gelememiştir. İngiltere ile ithalat-ihracat dengesinin kurulamaması, Almanya'yı ideal ticari bir ortak haline getirmiş, Türkiye'nin rotasını Almanya'ya doğru yöneltmiştir. Bu dönemde siyasi ve ticari ilişkilerin istenilen durumda olmaması Türk turizmine de negatif bir etki etmiştir. Türkiye'nin jeostratejik bakımdan önemli bir yerde olması 1930'larda bile İngiltere açısından göz ardı edilemeyecek bir husus olmuştur. İngiltere Türkiye ile ekonomik ve siyasi bağların güçlendirilmesinin ne derecede önemli olduğunu fark etmeye başlamıştır. Türkiye'nin yeni politikalarla diğer ülkelere kaptırılmaması onlar için elzem bir durum olmaya başlamıştı. İngiltere, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ve itibarını kolonilerinde ve diğer büyük devletlere karşı korumak ve arttırmak için çabalarken kontrol altında tutamadığı Türkiye'nin öneminin özellikle de İngiltere'nin tesirindeki coğrafyalarda yükselmesini kaygıyla izlemiştir.²⁴⁵

3.1.1. Türk-İngiliz Ticari ve Siyasi İlişkilerinin Turizme Etkileri

Türkiye, ekonomik açıdan birçok olumsuzluğa rağmen 1929 yılına iyimser bir havada girmiştir. Çünkü bu yıl, iklim şartlarının çok uygun olması ürün rekoltesinin yüksek olacağı beklentisini beraberinde getirmiştir. Diğer yandan ithalatın azaltılması ve gümrük vergilerinin artırılması ile bazı yabancı şirketler Türkiye'de yatırım yapmak için çeşitli girişimlerde de bulunmuşlardır.

²⁴⁵ Ebru Boyar, "Türk-İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü (1923-1938)", *Bellefen*, 78 / 283 (2014), 1167.

İhracatın azalması ve reel para arzının genişlemesi neticesinde iflas eden şirket /firma sayısı giderek artmış ve bunun da etkisiyle işsizlik yükselmiştir. Ayrıca 1929’da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet Türkiye’nin ekonomik durumunun içerde yarattığı huzursuzluğa karşın bir mücadele alanı olarak nitelenmiştir. Gerçekte ise daha önceki yıllardan beri dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesi bu cemiyetin kurulmasının ekonomik krizle direk olarak bağlantılı olduğu söylenebilir.²⁴⁶

İngiltere, 1929 krizi ve hemen sonrasında ticari ve siyasi dengeleri korumak için dünya genelinde çok dikkatli bir çizgi takip etmiştir. 1930’larda İngiltere Almanya ile girmiş olduğu ekonomik ve siyasi rekabet nedeniyle Türkiye’ye karşı dikkatli bir dış politika takip etmiştir. Bu dikkat, ticari ve ekonomik ilişkilere de paralel yansımıştır. Musul meselesinin 1926’da çözümü bile İngiltere’nin “Yeni Türkiye” hakkındaki sıkıntılarını ortadan kaldıramamıştır. Çünkü Türkiye’nin bağımsız ekonomik ve siyasi politikası İngiltere’ye tehdit yaratmaya devam etmiştir. 1932’de Türkiye’nin bu yeni durumunu kabullenmek durumunda kalan İngiltere, uluslararası kuruluşlar ve konferanslara Türkiye’yi de davet etmeye başlayarak önemli bir politika değişikliğine daha gitmiştir. Bu sayededir ki, Türk-İngiliz ticareti de ivme kazanabilmiştir. Bu durum sadece Türkiye’nin yeni koşulları ile açıklanamazdı. I. Dünya Savaşı ve Lozan Anlaşması sonrasında İngiltere’nin dünya hegemonyasını yitirmeye başlaması, 1929 Dünya ekonomik krizi ve Almanya ve İtalya’nın statükoya karşı hamleleri İngilizleri Türkiye’ye yaklaştıran önemli hususlar olmuştur. Ancak bu dönemde iki ülke arasındaki turizm ilişkileri çok yavaş bir seyir izlemiştir.²⁴⁷

İngiltere 1925’ten sonra Türkiye’yi kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmeye çalışarak diğer ülkeler nezdinde prestij sağlamaya çalışmıştır. Siyasal ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde Almanya Türkiye ile ilişkilerinde dikkatli davranmıştır. Türk ekonomisindeki İngiltere etkisi zayıf kalmıştır. İngiltere açısından Türkiye ile ticari ilişkiler içerisinde olmak Almanya ile olan kadar kâr sağlamıyordu. Bu yüzden Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin ivme kazandığı 1930’ların ikinci yarısına kadar bir dengeye oturtulamamıştır. İngiltere’yle ithalat-ihracat dengesinin kurulamaması Almanya’yı ideal ticari ortak durumuna getirirken, Türkiye’nin dış politik ekseninin Almanya’ya yönelmesine yol açmıştır. 1924’te Türkiye, İngiltere’den 18,2 milyon liralık mal alırken, bu devlete ihracatı 12,3 milyon lira seviyesindeydi. 1929’a gelindiğindeyse İngiltere’den yapılan ithalat 15,2 milyon

²⁴⁶ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I (1929–1932)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, 127-129.

²⁴⁷ Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 /1 (2010),

liraya, ihracat ise 7,1 milyon liraya düşmüştür.²⁴⁸ 1930'da Türk hükûmeti tarafından hazırlanan ekonomik program çerçevesi içinde Merkez Bankası'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Yabancı uzmanlardan da yararlanılarak, 30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı Kanun ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuş ve Ocak 1932'den itibaren döviz işlemlerine başlanmıştır. Sanayileşmenin plânlı bir hale getirilmesi amacıyla "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" hazırlanmış ve birçok yabancı uzman Türkiye'ye getirtilmiştir.²⁴⁹

1930-1938 arasında Türkiye'nin Almanya, İtalya, ABD ve İngiltere ile yaptığı ticaretteki toplam pay tüm ticaretinin %63'ünü oluşturmuştur. Ekonomik krizler ülkelerin birbirleriyle takas anlaşmaları yapmaları konusunda bir gereksinimi ortaya çıkarmıştır. 1926'da Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı pamuk ipliği ithalatı toplam ithalatın %55'ini oluşturmuş, 1930'a kadar ülkenin ithalat harcamaları içinde tekstil ürünlerinin payı düşmeye başlamış, metal ve makinelerin payı ise artmıştır. Sterlinin Türk piyasasındaki artış oranı 1924-1929 arasında %23 olmuştur. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı giderek azalmıştır. Bunun nedenleri arasında Türkiye ihracatında önemli bir yere sahip olan tütünün İngiltere'ye daha az satılması, Türkiye'nin tüm ihracat malları için öteki ülkelerdeki pazarlama imkânlarının İngiltere'ye göre daha fazla büyümesidir. 1924 - 1936 arasındaki Türk-İngiliz dış ticaretinde ithalat %17,7'den %6,6'ya, ihracat ise %14,7'den %5,4'e kadar gerilemiştir. İngiltere'nin Türkiye'den almak istediği krom, pamuk, tütün ve kömür gibi maddelerin kalitelerinin düşük ve pahalı olması İngiltere'yi kolonilerine yeniden yöneltmiştir. Dış ticaret açığı ABD, İtalya ve Yunanistan'a yapılan ihracatlar ile kapatılmaya çalışılmıştır.²⁵⁰

1930'da Türkiye-İngiltere Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalandı. Fakat bu antlaşma iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliğini ortadan kaldıramamıştı. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olması sebebiyle antlaşmayı 1935'te yürürlükten kaldırdı. Bu antlaşmanın yerine aynı sene Ticaret ve Ödemeler Antlaşması yapıldı. Bir sene sonra da 2 Eylül 1936'da Almanya ile olan takas antlaşması İngiltere ile de yapılmıştır.²⁵¹ Türkiye ile İngiltere arasında, 29 Ekim 1936'da Türk-İngiliz Comptoir Anlaşması yapılmıştır. Bununla iki ülke ticari ilişkilerini kliring sistemi esasına göre sürdürmeyi kararlaştırmıştır.²⁵² Ticari ödemelerdeki blokajı kaldırmak için Türkiye Hükûmeti ile İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi arasında 10.000.000 Sterlinlik bir anlaşma imzalanmıştır. Türk Hükûmeti'ne

²⁴⁸ Uyar; Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 150.

²⁴⁹ *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973, 155.

²⁵⁰ Hale, "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar" 93-95.

²⁵¹ Kliring Anlaşması, *Düstur*, Tertib III, Cilt XX, 1188; *Resmî Gazete* 1936 Tarih ve 4236 Sayı, 12002-12004.

²⁵² İlhan Tekeli; Selim İlkin, *Dış siyaseti ve askeri stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 30.

verilen 6.000.000 Sterlin değerindeki bir kredi anlaşması da hemen akabinde yapılmıştır. 1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikasına teçhizat alımı için İngiliz H. A. Brassert firmasınınca Türkiye'ye 3 milyon sterlin kredi verilmiştir. 1937 sonunda Türkiye ticari ödemelerinin %78,2'sini kliring anlaşmalarıyla, %17,9'unu serbest döviz anlaşmalarıyla ve %3,9'unu da hiçbir anlaşmasının bulunmadığı devletlerle devam ettirmiştir.²⁵³

İngiltere ile imzalanan Müzeyyel Kliring Ticaret Anlaşmasının gerçekleştirilmesi ile İngiltere, Türk piyasasıyla da daha yakından ilgilenmeye başlamıştır.²⁵⁴ İki devlet arasında imzalanan 'Ticaret ve Kliring Anlaşması'nın 'British Council' in iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek için harcadığı mesainin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Zira İngiltere Türkiye ve tüm Orta Doğu ülkeleriyle epey bir zamandır kültürel ve siyasal diplomasi kanalıyla ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu hem savaşta bu ülkeleri yanına çekmek hem de bu bölgelerde İngiliz etki ve nüfuzunu kalıcı hale getirmek için önemliydi. Türkiye'de de İngiltere'yle bağlarını güçlendirme konusunda bir heves ve istek vardı. TBMM'de bazı siyasetçilerin yaptıkları konuşmalarda, İngiltere ve İngiliz toplumu hakkında sarf ettikleri iltifatlı sözler İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İzmir Milletvekili Benal Arıman, Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay ve Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmed Aykaç'ın yaptığı konuşmalarda 'Kliring Anlaşması' nın büyük bir mali ve siyasi zafer olduğunu belirtmeleri ve çok sayıdaki vekilden alkış alması, İngiltere karşısında Türkiye'nin de bir şeyler yapmak istediğini göstermektedir.²⁵⁵

İngiltere, Kliring Anlaşmasından hemen sonra ihtiyaç duyulan Türk ürünlerinin belirlenmesi amacı ile 1936 yılında Türkiye'ye bir araştırma grubunun gönderilmesini kararlaştırdı. Araştırma heyetinin rapor ve girişimleri neticesinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler daha da gelişerek yeni ticaret sözleşmeleri imzalandı.²⁵⁶ Almanya ile ekonomik yarışa girme kararı alan İngiltere, 1938 sonrasında bunun için Türkiye'ye yüklü miktarlarda borç vermeyi de planlamıştır. İngiltere Maliye Bakanlığı gönderilecek yüklü miktardaki parayı Türkiye'nin geri ödemede zorlanacağını söyleyerek, verilecek tutarın sınırlı olmasını düşünmüştü. Dışişleri Bakanlığı ise Almanya'nın mali gelişimi karşısında Türkiye'nin daha fazla Alman ekonomik etkisine girmesinden çok mali kaybını göze alarak İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesini istiyordu. Buna bağlı olarak Türkiye'yi beş veya on yıl İngiltere'nin yanında tutacak şekilde borç verilmesini savunup, mali olarak yaşanacak kaybın muhtemel bir savaşta Türkiye'nin

²⁵³ TBMMZC, Dönem 5, Birleşim 82, Cilt 26, s. 433.

²⁵⁴ BCA, Türk Diplomatik Arşivi Yer Bilgisi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66.

²⁵⁵ TBMMZC, Dönem 6, Birleşim 52, Cilt 11, s. 142; TBMMZC, Dönem 5 Birleşim 82, Cilt 26, s. 433.

²⁵⁶ BCA, Türk Diplomatik Arşivi Yer Bilgisi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66.

Almanya'nın safında yer bulmasından çok daha az zararlı olacağını iddia etmiştir. Ankara'daki büyükelçi Percy Loraine Londra'ya İngiltere'den Türkiye'ye ekonomik yardım gelmesi halinde Almanya'dan uzaklaşarak İngiltere'ye yakınlaşacağını, Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Aras'tan aldığı bilgiye dayanarak rapor etmiştir. Dışişleri Bakanı Halifax 6 milyon Sterlin ve sanayisi için de 10 milyon Sterlin olmak üzere on yıllık borcun Türkiye'ye verilmesini istemiştir.²⁵⁷

Atatürk'ün sağlığının kötüleşmesi Halifax ve genel anlamda İngiltere'yi telaşlandırmıştı. Atatürk, tıpkı İngiltere gibi statükocu politika güden bir liderdi. Fakat halefinin aynı politikayı sürdürmesinden emin değildi. Zira İngilizler, İsmet İnönü veya Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ün yerini alacağını düşünüyorlardı, fakat bu iki isim hakkında bazı şüpheleri vardı. Özellikle Fevzi Çakmak, Alman hayranlığıyla biliniyordu. Atatürk'ün vefatının Türk-İngiliz ilişkilerini başka bir boyuta taşıma ihtimalinden dolayı İngilizler Atatürk'ün sağlık durumunu yakından takip ediyorlardı. İngilizlerin kaygılandığı bir başka konuya Almanların Fevzi Çakmak gibi Alman taraftarı kişileri kendi tarafına çekmek için gösterdikleri uğraşlardı. Nitekim 27 Mayıs 1938'de Türkiye'yle İngiltere arasında (İngiliz Expert Credite Guarentee Departement) 10 milyon sterlinlik bir ticari ve 6 milyon sterlinlik bir askeri kredi antlaşması imzalandı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, The New York Times'a verdiği mülakatta; "*İngiltere gerçek bir dost gibi bize güvendi ve inancı olduğunu gösterdi. Bunun boşuna olmadığını İngiltere'ye göstereceğiz.*" demiştir. Söz verilen ekonomik yardımlar hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirilmese de o dönem için iki ülke ilişkilerini önemli bir boyuta taşıdığı söylenebilir.²⁵⁸ Türkiye'de o dönemde politikacılar arasında İngiltere'yle bağları güçlendirme konusunda bir heves ve istek vardı. Bu dönemde İngiltere ile Türkiye arasındaki turizm hareketliliği düşük seviyede olmuştur. Ancak ülkeler arasındaki seyahatler ve bu seyahatlerdeki ekonomik harcamalar şüphesiz her iki ülkenin dış ticaretini olumlu yönde etkilemiştir.

3.1.2 Türk Turizminde 1963-1983 Arası Dönem

Bu dönem, Basın Yayın ve Tanıtım Bakanlığı yerine ihtisaslaşmış bir devlet kurumu olan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından ilk kez temsil edildiği dönem olmuştur. Hükûmet turizm sektörüne rehberlik etme, destekleme, koordine etme ve denetleme ihtiyacını fark ederek, bu yönde adımlar atmaya başlamıştır. Bu yüzden, söz konusu dönem Türkiye turizminin atılım dönemi olarak nitelendirilebilmektedir. 1968 İngiliz yatırımları ve İngiliz sermayesinin Türkiye'ye gelmesi bakımından adeta bir milat olmuştur.²⁵⁹

²⁵⁷ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri*, 156-158.

²⁵⁸ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri*, 190.

²⁵⁹ "İngilizler Turistik Yatırım Yapacak", *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz, 1968.

1960'a kadar Türkiye'de turizm alanında önemli çalışmalar olmamıştır. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 1963 yılında hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planları ulusal turizm politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir. Bu planlar, makro düzeyde stratejiler, araçlar ve yatırım programları sunarak kamu ve özel sektöre yön veren temel politika belgeleridir. Planlı kalkınmanın 1961'de yürürlüğe konulmasıyla birlikte, 5'er yıllık kalkınma planları yapılmıştır. I. Kalkınma Planı 1963-1967 yılı, II. Kalkınma planı 1968-1972 yılında, III. Kalkınma Planı 1973-1977 yılında, IV. Kalkınma Planı 1979-1983, V. Kalkınma Planı 1985-1989 yılında, VI. Kalkınma Planı 1990-1994 yılında, VII. Kalkınma Planı 1995-1999 yılında, VIII. Kalkınma Planı 2001-2005 yılında ve IX. Kalkınma Planı 2007-2013 yılında yapılmıştır. Planların turizm sektörüne de olumlu katkıları olmuştur. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulduğu 1963 yılında Türkiye'nin 200,000 turistle uluslararası turizmden aldığı pay yaklaşık olarak %0,63'lik bir pay olurken, VIII. Kalkınma Planı sonu olan 2005 yılında uluslararası turizm gelirlerinden aldığı pay %2,1'e yükselmiştir. Turizm sektörü 1980'e kadar çok önemli bir ivme kazanmış olmasına rağmen istenilen seviyede bir büyüme olmamıştır. Ancak 16.03.1982 tarihli resmî gazetede yayımlanan 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile birlikte turizm sektöründe niceliksel ve niteliksel yatırımların oranında büyük artışlar olmuştur. Bu Kanun'un Türk turizm sektörüne yansımaları 1985 yılından sonra olmuştur.²⁶⁰

Bu dönemde Kalkınma Planları ile belirlenen temel turizm politikalarından biri iç turizmin sektör içindeki payını yükseltmek ve orta ve alt sınıflara tatil imkânı sağlamak olmuştur. Yani iç ve sosyal turizmin geliştirilmesinden devlet sorumlu olmuştur. Sosyal turizmin sektörel yaklaşımın öncelikli hedeflerinden birini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Devlet, dünyanın siyasi ve ekonomik şartları içerisinde, bu dönemde halkın ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesinde kilit rol üstlenmiştir. Özellikle sosyal devlet düşüncesi her şeyden evvel fırsat eşitliği ilkelerine dayanmaktadır. Böylelikle, turizm konusundaki ana yaklaşım, her vatandaşın tatil fırsatına sahip olması gerektiği şeklinde açıklanabilir. Bu dönemde turizmin gelişmesi için devlet kurumları ve kamu vakıfları kamuda çalışanlara sosyal amaçlı tatil kampları olarak yardım veya destek sağlamıştır. Orta ve düşük gelirli insanları tatile teşvik etmek için 60.000 yatak kapasiteli yerler yapılmıştır. Ayrıca hükümet, tatil bölgelerinde ucuz konaklama kapasitesini özendirilmiş ve 1972'den sonra emekliliği cazip hale getirmek için bir

²⁶⁰ İsmet S. Barutçugil, *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986, 53.

kredi programı tasarlamıştır. Yapılan bu teşvikler evvela iç turizmin geliştirilmesini hedeflemiştir.²⁶¹

Planlı Kalkınma Dönemlerinde, turizmi bir alt alan olarak hizmet sektörü başlığı altında inceleyen Kalkınma Planları, turizm sektörünün ekonomik bir araç ve çalışan nüfus için bir tatil fırsatı sunma rolünü anlatmaktadır.

Bu bağlamda ana hedefler şu şekilde belirtilmiştir:

- Ülke ekonomisine katkıda bulunmak için ülkenin turizm kaynaklarını kullanmak
- Ödemeler dengesi ve Gayri Safi Milli Hâsıla açısından yeni istihdam olanakları yaratmak.
- Türk halkının rekreasyon ve meslek gereksinimlerini karşılamak için sosyal amaçlı turizmi geliştirmek.
- Ülkenin turizm kaynakları, kullanım ve koruma dengesinin sağlanması.

Planlı dönemin sonlarına doğru turizm tesislerinin düzenli olarak geliştirilmesi için ulusal fiziki planlama ve kitle turizminin geliştirilmesi teklif etmiştir. Bu hedeflere ulaşmada devletin rolü, “özel çalışmaları teşvik edip, genel eğitim, turizm eğitimi, sağlık ve sağlığa uygunluk açısından sosyal altyapıyı geliştirmek için özellikle ulaşım ve iletişim alanlarında üstyapı ve fiziki altyapı yatırımlarına öncülük etmektir.”²⁶²

Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranıyla turizm giderlerinin ithalat giderleri oranında inişli çıkışlı bir seyir izlenilmiştir. Turizm gelirlerinin ihracat gelirlerini karşılama oranı 1963-1975 arasında sürekli yükselmiştir. %2,1’den %14,3’ e kadar yükseliş olmuştur. 1976’da bu oran %9,2 ve sonraki dört yılda %10 olmuştur. 1981-1983 arasında %6-8 olurken, 1997’de %30,8, 2002’de %33,9, 2006’da %19,7 olmuştur. Turizm giderlerinin ithalat giderleri oranında ise %2-4 arasında bir değişiklik olmuştur. 1969-1970 arasında turizm giderlerinin dış alım giderlerine oranı %5, 1979-1983’te %2, 2006’da ise %2 olmuştur.²⁶³

Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payının 1963’ten başlanarak 1973’e kadar %0,1’den %0,8’e kadar çıktığı görülmektedir. Bu yıldan sonraki 10 yıl zarfında bu pay %0,4’e kadar düşmüştür, fakat tekrar %0,8’e yükselmiştir. Turizm gelirlerinin GSMH’deki payı ilk kez 1984’te %1’i geçerek %1,7’ye ulaşabilmiştir. 1985’te ise oran %2,8 seviyesine ulaşmıştır. Bunu takip eden senelerde sadece 1986 ve 1991 yıllarında %2’nin altına düşen oranlar diğer yıllarda %2-5

²⁶¹ Özgür Sarı, *Tourism as a Tool for Development: The Case of Mawlana Tourism in Konya*, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 32-38 ve 90.

²⁶² Ahmet Nohutçu, “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2002), 5-6.

²⁶³ Ünlüöner, Tayfun, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, 27.

seviyelerinde olmuştur. 2001 ve 2002’de ise diğer senelerden daha yüksek gerçekleşerek turizm gelirlerinin GSMH’deki payı %6’yı da aşmıştır. 2006’daysa bu oran %4,2 idi.²⁶⁴

Turizm gelirlerinin seviyesinin 1976, 1982,1986 ve 1991 yıllarındaki düşüşler dışında 1963-1998 arasına kadar devamlı yükseldiği görülmüştür. 1963’te turizm geliri 7.659.000 dolar, 1997’de 8.088.549.000 \$ olmuştur. 2001-2005 arasında bu rakam 18.153.500.000 \$’a kadar çıkmıştır. Turizm giderleriyse 1963-1978 arasında inişli-çıkışlı bir eğilim izlemiştir. 1983-1984’te siyasi istikrarın da sağlanmasıyla giderlerde bir artış olmuştur. 1996’da 1 milyar \$ olan Türkiye’nin turizm gideri, 2003 yılında ise 2 milyar \$’a yükselmiştir. 2006 yılında ise turizm giderleri 2.742.300.000 \$ olarak gerçekleşmiştir. 1963-1970 arasında turizm gelir-gider dengesinde hep eksi rakamlar olurken, 1976,1977’den sonra bu denge artı olarak gerçekleşmiştir.²⁶⁵

1963-1983 arası dönemde turizmin gelişmesinden sorumlu olan temel iş yapıcı unsur devlet olmuştur. 1968’e gelindiğinde, Türkiye’de seyahat acentesi olarak çalışan 281 işletmenin bulunduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 1972’de Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB) kurulmuştur. Zaman içerisinde 1970’li, 1980’li ve son olarak da 1990’lı yıllarda Türkiye’de turizm alanında pek çok mesleki örgütlenme çalışmaları başlanmıştır.²⁶⁶ Ayrıca bu dönemde turizm algılamasının iki boyutu bulunmaktadır. Bunlar turizmi ekonomik bir vasıta olarak kabul etmek ve turizmi vatandaşlara tatil sağlamak için sosyal bir araç olarak görmektir. Devlet, yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için bu dönemde planlı çevre şeklinde özel projeler kullanmıştır. Dünyada turizm sektöründeki gelişmelere ve genel turizm planlama yaklaşımına paralel olarak, Türkiye’de devlet turizmin gelişmesinde temel aktör olup, bu dönemde akılcı turizm planlamasının temelleri atılmıştır. Türkiye bu dönemde turizmin gelişmesi için fiziksel ve ekonomik planlama açısından kapsamlı ve bütünleştirici bir çerçeve takip etmiştir. Böyle bir planlama yaklaşımının neticesi olarak turizm planları, dış turizm, turizm amaçlı arazi geliştirme ve ekonomik kalkınma dışında iç turizm, çevre koruma ve sosyal refah hedeflerini de göz önünde bulundurmıştır.

Öte yandan, kalkınma planlarının ulusal planlamanın ve kitle turizminin önemini vurgulamasıyla devlet bu dönemde kitle turizmi, kıyı turizmi ve büyük ölçekli yatırım arayışlarını da göz önünde bulundurmıştır. Ulusal turizm planlamasını geliştirerek, kitle turizmi gelişiminden yararlanmak için ilk girişim, 1969’da Bakanlar Kurulu Kararıyla Çanakkale-Balıkesir illeri sınırından Antalya-İçel illeri sınırına kadar olan kıyı şeridinin turizm

²⁶⁴ Ünlüöner, Tayfun, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, 27.

²⁶⁵ Ünlüöner, Tayfun, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, 28.

²⁶⁶ Çiğdem Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 29.

gelişme bölgesi ilan edilmesi olmuştur. Bu bölgelerde Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından İmar ve İskân Bakanlığı ile eş zamanlı olarak turizme yönelik fiziki planlama çalışmaları başlatılmıştır. Söylenildiği üzere, beş yıllık kalkınma planları turizm yatırımlarını “öncelikli bölgeler” üzerinde yoğunlaştırmayı hedeflemiştir.²⁶⁷ Bu bağlamda, *Güney Antalya Turizmi Geliştirme Projesi* (GATGP) önemli ve öncelikli turizm geliştirme projelerinden biri olarak kullanılmıştır. “GATGP” nin temeli, Turizm Bankası tarafından 1969 yılında "Balıkesir-Antalya kıyı sahilinin “Turizm Geliştirme Bölgesi” ilan edilmesinden sonra Antalya'nın Doğusu ve Güneyi için hazırlanan İmar Planıdır. Proje, Phaselis, Olympus ve Idyros antik kentlerini ve birçok köyü kapsayan Antalya'dan Kemer'e kadar 80 km'lik kıyı kesimini içine almıştır. Devlet, bu projenin başarılı bir şekilde uygulanması için gerekli tüm tedbirleri almıştır. GATGP, başlangıçtan itibaren planlama-programlama-finansman ve işletme basamaklarını tek bir proje içinde birleştiren Türkiye'nin en önemli bütünleşmiş turizm kalkınma projesidir. Bu bütüncül, kapsamlı bir bakış açısına sahip olan ana planlama yaklaşımını da yansıtmaktadır.²⁶⁸

3.2. Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Turizme Yansımaları

Tarihsel gelişim süreci içinde, zaman zaman düşman olarak karşı karşıya gelmelerine rağmen, Türkiye'nin 1923 yılında Cumhuriyeti ilan etmesiyle birlikte Avrupa siyasi sisteminin ve Batı medeniyetinin bir parçası olmak istemesi İngiltere'nin Türkiye'deki imajını pozitif yönde etkilemiştir. Siyasi ilişkiler de barış temelinde gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ı sonrasında stratejik tercihini Batı bloğunda kullanmak istemesi ve NATO ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlara katılmasıyla beraber, ikili ilişkiler daha da güçlenmiştir. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında Batı bloğunun siyasi ve askeri liderliğini ABD'nin almasıyla İngilizler ile olan ilişkiler ikinci plana itilse de, Kıbrıs başta olmak üzere çeşitli ortak siyasi sorunlar ve genel itibarıyla çatışan çıkarlar nedeniyle, Türkiye-İngiltere ilişkileri büyük sıkıntılar yaşanmadan ve sürekli olarak gelişerek devam etmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğine en çok destek olan Avrupa ülkesinin İngiltere olması, ikili ilişkilerde stratejik boyutu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Transatlantik bağların her iki ülke siyasetinde de çok önemli rol oynaması, bu iki ülkeyi birbirlerine yakınlaştıran bir diğer faktördür. İki ülkenin Orta Doğu ve dünya politikaları konusunda da birbirleriyle zaman zaman çatışan gündemleri bulunmaktadır. Bu kesişen konulara yaklaşımda her iki ülkenin de birbirlerinin hassasiyetlerine dikkat ettiği ve dost ve müttefikliğe uygun bir tavrın benimsendiği görülmektedir. Ayrıca sürekli olarak gelişen

²⁶⁷ Suna Doğaner, “Türkiye Kıyı Kullanımında Turizm Olgusu”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 33 (1998), 31-32.

²⁶⁸ Nohutçu, “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, 15-18.

ekonomik ve kültürel ilişkiler, iki ülke ilişkilerinin yalnızca siyasal alanda kalmasını engelleyerek, halkları da birbirine yakınlaştırmaktadır.²⁶⁹

Türkiye'de turizm sektörü, özellikle 1980'den sonra büyük bir gelişme göstermiş ve ülkenin kalkınmasında lokomotif rol oynadığı görülmeye başlanmıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra, Türkiye'de ithal ikameci politika terk edilmiş ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye turizm sektöründe serbest piyasa ekonomisinin temel ilkesi olarak kabul edilen ihracata yönelik sanayileşmenin gerçekleştirilmesinde kolay, verimli, etkili ve görece ucuz görülmektedir. 1990'lı yıllarda İngiltere'nin dış politikada Türkiye'ye yönelik destekleri sürmüştür. Özellikle Türk-Yunan ilişkilerinde Türkiye yanlısı bir politika izlendiği İngiltere Hükûmet yetkililerinin resmi yazışmalarına yansımıştır.²⁷⁰ İkili ilişkilerdeki bu durum Türk turizmine de olumlu yansımıştır. Çünkü İngiliz toplumu hükûmetlerinin dış politik yönlendirmelerine çok açık bir yapıya sahiptir.

3.2.1. Yabancı Sermaye ve İngiltere'nin Türkiye ve Türk Turizmine Yatırımları

Dünya genelinde, yabancı sermayelerin yatırım amaçlı faaliyetlerinin yatırım haline gelmesi XVI yüzyıla kadar gitmektedir. Yabancı sermaye hareketleri ilk defa İngiltere'den başlamış olup, XVIII yüzyıl başlarında Hollanda'nın Antwerp ve Amsterdam şehirleri dünyanın en önemli ve en büyük büyük sermaye çeken merkezleri olmuştur. Bu nedenle, Hollanda yabancı yatırımlarda da bir üstünlüğe sahip durumdaydı. Fakat daha sonraki dönemlerde olan savaşlar bu üstünlüğün İngiltere'ye geçmesine yol açmıştır. 1800 yılların başında İngiltere'nin sömürgelerinde, anavatanda gelişen sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin ve özellikle madenler ve petrolün çıkarılması için bu ülkelere yapılan girişimler yabancı sermayenin yatırımlarının başlangıcını oluşturmaktadır. XIX yüzyılın ikinci yarısında, Sanayi Devriminin bir sonucu olarak, Batı Avrupa ülkelerinin ellerindeki sermayenin artan miktarı ülkeyi bu sermayeden daha fazla kar sağlayacak yeni yatırımlar aramaya yönlendirmiştir. Böylece de yabancı sermaye hareketleri yaygınlaşarak genel bir yatırım siyaseti haline gelmiştir.²⁷¹

Yabancı yatırımlar hakkında yapılan araştırmalara göre bu yatırımlar genel olarak XIX. yüzyılın ortalarında başlamış ve artarak devam etmiştir.;

²⁶⁹ Ozan Örmeci, "Son Yıllarda Türkiye-Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri: İlişkilerde Altın Çağ Dönemi mi?" *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 / 2 (2016), 590-591.; İsmet Kaya, "Türkiye'de Turizm Örgütlenmesi", 215.

²⁷⁰ *British National Archives, WST-024 /3.*

²⁷¹ Hacı Ömer Köse, *Uluslararası Etkileri Açısından Yabancı Sermaye*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, 17.

Osmanlı Devleti'nin 1838'de başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar), bir yandan Osmanlıların dış ticaretinin hızla büyümesine ve liberalleşmesine yol açarken, öte yandan 1850'lere doğru Batı Avrupa sermayesinin yaptığı yatırımlarla yeni bir boyut kazanmıştır. Yabancı yatırımlarda kapitülasyonların rolü önemli olmuştur. 1838 tarihli İngiltere ile imzalanan "Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi", sadece Osmanlı ekonomisini korumak için getirilen ticari yasakları, fevkalade ihracat gümrük oranını, yabancılara uygulanmakta olan yerli ürünlerin satın alınma tezkeresini, iç gümrük tarifesini ve bazı malların alımı-satımına konulan kısıtlamaları İngiltere menfaatine kaldırmakla kalmamış, Fransa ilk önce olmak üzere diğer ülkelerle de aynı özellikte ticaret anlaşmalarının yapılması sonucunu doğurmuştur.²⁷²

Böylece Türkiye üzerinde ilk Doğrudan Yatırım Sermayesi (DYS) yatırımları başlamıştır. Araştırmalara göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları demir yolları başta olmak üzere, bankacılık, sigortacılık, sanayi ve ticari alanlarda yoğunlaşmıştır;

Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta ulaşım (demiryolu yapımı) olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. Nitekim I. Dünya Savaşı'ndan önce 1914 başında, Osmanlı Devleti'nin Türkiye sınırlarında yapılan Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına ait olmuştur. Bunu %12,7'lik payı bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımlarıdır. Daha sonra ortalama %5'lik oranlar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri yer almakta idi. Bunları liman inşası ve madenlerin çıkarılması izlemiştir.²⁷³

Osmanlı topraklarında yatırım yapan devletlerin başında İngiltere ve Fransa gelmiştir. Ökçün'e göre İngiliz ve Fransız yatırımcılar 1914'e kadar bu yatırımlarına hız kesmeden devam etmiştir;

İngiltere 1850'li yılların sonlarından itibaren, dünyanın öbür bölgelerine olduğu gibi, giderek artan miktarda Osmanlı ülkesine ilk yatırımı yapan ülke olmuştur. Ancak 1890'ların başından itibaren bu üstünlüğünü Fransa ve Almanya'ya kaptırmıştır. Hâlbuki Fransızların Osmanlı Devleti üzerindeki yatırımları devamlı olarak büyümüştür. Almanlar, Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Fransa'dan sonra yatırım yapan önemli bir ülke olmakla birlikte, kısa zamanda etkinliğini artırarak İngilizleri geride bırakarak, 1914 başında Osmanlı ülkesindeki yatırım payını %27,8'e yükseltmiştir. Aynı sene İngilizlerin payı %15,2 iken, Fransızların ki %50,1 idi. Öteki ülkeler yani Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya ise ancak %6,9'luk bir paya sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne yatırım yapan ülkeler, kesin olmamakla birlikte en başta İstanbul'u tercih etmişlerdir. İstanbul'dan sonra Anadolu'da 2. sırayı İzmir almaktaydı. Ayrıca demiryolları ve maden çıkarımı (Zonguldak-Ereğli, Bandırma, Bursa, Ergani, Adana, Edremit, İzmit gibi) nedeniyle Anadolu'nun çoğu kentine yabancı sermayenin gittiği bilinmektedir. Anadolu haricinde özellikle Selanik, Beyrut, Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlere de yatırımlar olmuştur.²⁷⁴

Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı tavrı zamanla farklılıklar göstermekle birlikte, cumhuriyeti kuran kadronun yabancı sermaye konusundaki yaklaşımının son derece net, açık ve pozitif olması, çok önemli notlardan biridir. Nitekim daha Lozan Antlaşması imzalanmadan, Cumhuriyet kurulmadan önce, 17 Şubat 1923'de İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat

²⁷² Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54 (2014), 198.

²⁷³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı, 1994, 127,128, Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 1994, 85-87.

²⁷⁴ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 128.

Kongresi'nde yabancı sermaye ile ilgili alınan ve M. Kemal Atatürk tarafından bütün dünyaya yatırımlar konusunda verilen mesajlar önemlidir.²⁷⁵ 1939-1945 arasında II. Dünya Savaşı uluslararası yatırımları kesintiye uğratmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye hızlı kalkınma için yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuştur. 1954'te kapsamlı bir yabancı sermaye için "Teşvik Kanunu" çıkarılmıştır. Konyla ilgili yapılan araştırmalara göre "6224 sayılı Kanun" liberal ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır;

6224 Sayılı bu Kanun, dünyanın o zamanki en liberal yabancı sermayesi kanunlarından biri olup yürürlükte kalmıştır.²⁷⁶ Türkiye 1950-1960 arasında liberal bir politika izlemesine rağmen, göreceli olarak önemli bir yabancı sermaye gelişi olmamıştır. 1954-1959 arasında 12,6; 1960-1969 yılları arasında 81,1; 1970-1979 yılları arasındaysa 160,3 milyon \$ yabancı sermaye girişi olmuştur. 1954 öncesi dahil bu dönemde toplam 228,1 milyon \$ yabancı sermaye girişi olmuştur. 1954-1975 arasında toplamda ülkemize 109 yabancı sermayeli firma gelmiştir. Gelen yabancı sermayenin büyük kısmının OECD ülkelerinden, özelde de AB ülkelerinden Türkiye'ye geldiği bilinmektedir. 1980'e kadar Türkiye'de yabancı sermayeyle ilgili tek ve tam yetkiye sahip bir kurumun olmaması yabancı sermaye yatırımlarını ertelemiştir. Dolayısıyla, sadece il bazında değil, sektör ve ülke bazında da elimizde yeterli ve düzenli istatistikler bulunmamaktadır. 24 Ocak 1980 kararları, Türkiye'nin ihracata yönelik, liberal bir sistem ile ekonomik kalkınmayı sağlamayı amaçlamıştır. Bu durum, iki temel ekonomik araç ile yapılmaya çalışılacaktı. Bunlardan ilki, dış ticaret ve dövizin liberalizasyonu yolu ile önündeki engellerin kaldırılması; ikincisiyse, ülkeye yabancı sermaye ve teknoloji girişini temin edecek düzenlemelerin yapılmasıydı.²⁷⁷

Nitekim 1980'den 2000'e kadar Doğrudan Yabancı Yatırımlarının artırılması, yabancılara kolaylıklar sağlanması ve yabancı sermayenin liberalleştirilmesi ile ilgili olarak çok önemli düzenlemeler yapılmıştır. 6224 Sayılı Yasa bağlamında 1980, 1984, 1986 ve 1995 yıllarında yapılan çeşitli değişikliklerle "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı" daha liberal hale getirilmiştir;

2000 yılında ülke ekonomisinin tekrar büyümeye başlaması (%6,1) ve istikrara kavuşmasına paralel olarak fiili girişler ilk defa 1 milyar \$'ı, izin verilen sermaye ise 3 milyar \$'ı geçmiştir. Türkiye'de 1980-2000 tarihleri arasında izin verilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %17'sini Fransa gerçekleştirerek birinci sırada yer alırken, diğer ülkeler sırasıyla Hollanda %14, Almanya %13, ABD %12, İngiltere %8, İsviçre %7, İtalya %6 ve Japonya %6'lık bir paya sahiptir. Sözü edilen 8 ülke yabancı sermaye yatırımlarının %83'ünü gerçekleştirirken, öteki ülkeler sadece %17'lik paya sahip olmuşlardır. Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının sektörlere göre dağılımı incelendiği zaman, 1980 yılında yapılan yatırımların %87'den ötesi imalat sanayine yapılırken, 2001 yılında

²⁷⁵ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, 430-432. "1922-1925 yıllarında Anadolu, Ortadoğu ve Kafkaslar yatırım alanında özellikle petrol ve madenler konusunda bir rekabet alanı olmuştur. "1922 Eylülü'nün ortalarında Arthur Chester ile Kanadalı Clayton Kennedy Ankara'ya gelerek Chertter Projesi'ni Ankara Hükümeti ile görüştiler. İşte başlangıcı 1908'lere giden, ancak 1911'de Meclis-i Mebusan'da sonuçlanamayan, daha sonra 1922'lerde tekrar canlanan ve bu kez Ankara'nın gündemine giren Chester Projesi, özellikle zengin petrol bölgesi Musul'un Amerikan sermayesinin denetimine geçmesi tehlikesi nedeniyle başlangıcından itibaren bu yörede çıkarları olan devletleri rahatsız etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Sovyet Rusya da Chester projesinden son derece rahatsız olmuştur." Bige Yavuz Sükan, "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 4 (2003), 124

²⁷⁶ Cem Alpar, *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara: AİTİA Yayınları, 2. Baskı, 1978, 137.

²⁷⁷ Nuri Yavan, Hamdi Kara, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1/ 1, 31-33.

imalat sanayinin payı %34'e düşmüş, hizmet sektörünün payı %12'den %57'ye yükselmiştir.²⁷⁸

Turizm sektörüne olan yabancı yatırımları da artarak devam etmiştir.²⁷⁹ Yabancı yatırımların çoğu Ege Bölgesinde gerçekleşmiştir. Burada da İzmir, Manisa, Muğla, Uşak, Kütahya, Denizli ve Aydın İlleri başı çekmiştir. 173 firma ile Muğla ve 32 firma ile Aydın illeri firma sayısı bakımından fazla, ama sermaye olarak küçük ve orta ölçekte turizm yatırımlarının önemli olduğu iller olmuştur. Türkiye'de yabancı firmaların yatırım yapmak için tercih ettiği 4.bölge Akdeniz Bölgesidir. Bu bölge firma sayısında Türkiye toplamının %9,2'sini, sermayenin ise ancak %2,8'ini kendinde toplamaktadır. Bölgede dört il önemlidir. Bu illerden Adana endüstri, Mersin endüstri ve ticaret, Antalya turizm ve Hatay sınır ticareti yatırımları için tercih edilmektedir. Bölge illeri içerisinde yabancılar için en cazip olan il Mersin'dir. Mersin, 173 firma ve 49 milyon \$'lık sermaye miktarı ile Türkiye'nin firma sayısı bakımından 6. ve firmaların sermayesi bakımından ise 8. sırada yer almaktadır. Bölge içerisinde, Adana gibi ülkemizin çok önemli bir sanayi şehri bulunmasına rağmen, Mersin şehri, büyük hacimli modern limanı, petrol rafinerisi ve serbest bölgenin sağladığı avantajları çok iyi kullanarak bölgenin en cazip merkezi konumundadır.²⁸⁰

Antalya ili sermaye bakımından ülke genelinde ilk 14. sırada yer almasına karşın, 262 firmayla yabancı sermayeli firma sayısı bakımından İstanbul, Ankara ve İzmir'in hemen arkasından 4. sırada yer almaktadır. Antalya'nın, gelen yabancı firmaların sayıca fazla olmasına karşın, şirket sermayesi ya da yatırdıkları sermaye bakımından son derece küçük paya sahip olması (aynı durum Muğla ili için de geçerlidir), turizm sektörüne yatırım yapan firmaların küçük sermayeli olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Antalya iline yatırım yapan firmaların önemli bir bölümünün il merkezi dışındaki yerlere, özellikle ilçelerin kıyı kesimlerine doğru dağılım gösterdiği görülmektedir.²⁸¹ İngiltere 1963'ten sonra Türk turizmine yatırım yapmaya başlamıştır. 1963 yılından 1995'e kadar Türkiye'de turizmle ilgilenen İngiliz firma sayısı 33'tür. Yatırım miktarı 169.544 olup, bunun toplam yatırımlar içindeki payı ise %6.79 olmuştur. Firma sayıları 2000 yılından sonra artış göstermiş olup, Türk turizminde yabancı sermaye ve bunun ülkelere göre dağılımında İngiltere ilk 4 ülke içerisinde yer almıştır.²⁸²

Dünyada olduğu kadar Türkiye'de de turizm yatırımları ve bu yatırımlar içerisinde yabancı devlet ve şirketlerin durumu ülkelerin mali ve demografik gelişimlerinde ciddi kazançlar

²⁷⁸ Yavan, Kara, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", 32.

²⁷⁹ Yavan, Kara, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", 32.

²⁸⁰ Yavan, Kara, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", 33.

²⁸¹ Yavan, Kara, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", 38.

²⁸² Tülin Yürer, *Türkiye'de ve Türk Turizminde Yabancı Sermaye Yatırımları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı, 1995, 118-119.

sağlamaktadır. Son yıllarda turizm sektörü, ülkelerin gelişmelerine paralel olarak, 1. derecede önem verilen bir sektör olmuştur. Turizm sektörünü daha önceki yıllara göre daha fazla önem veren ve öncelik haline dönüştüren ülkelerde, bu faaliyet kolunun milli gelir ve ödemeler dengesine sağladığı faydalardan dolayı yeni imkânlar yaratmaya sevk etmiştir. Ülke ekonomisi için de gerekli olan yatırımların yapılabilmesi için finansman önemli bir unsurdur. Ancak, yatırımların finansmanı her zaman yurtiçi tasarruflarla karşılanamayabilir. Bu açıdan, yatırımların finanse edilmesinde yabancı sermaye büyük önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hem finansman yönünden hem de teknolojik getirisiyle üretim şekli ve teknikleri bir hayli önemlidir. Bu yönüyle hizmet sektörünün bir alt kolu olan turizmde yabancı sermaye mali gelişmeye katkı sağlayabilmektedir. Ülke ekonomisinde iç ve dış turizm hareketlerinin oluşturduğu tüketim-gelir hacmi, turizm sektörü ile birlikte diğer sektörlerde de bir canlanma ve hareketlenmeye yol açacaktır. Böylelikle yabancı sermayenin öncelikli olarak sağladığı çekicilik meydana getirdiği sektörlerin göreceli olarak daha hızlı büyümesiyle birlikte diğer sektörleri de tetikleyecektir.²⁸³

Gelişmekte olan devletler, küreselleşmeye bağlı olarak sermaye hareketlerinin de giderek serbestleştiği dünyada iç tasarruflarındaki yetersizlikler sonucunda ortaya çıkan maliyet açığını gidermek bakımından turizm sektörü için uzun vadeli yatırımlara bağlı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Son zamanlarda, bu ülkelerdeki ekonomik sistem göz önüne alındığında, yüksek enflasyon, yüksek faiz ve siyasi istikrarsızlıklar özel girişim yatırımları önünde engel oluşturan yabancı sermayeye olan ihtiyacı giderek arttırmaktadır.²⁸⁴ Turizm yatırımları, geri dönüşü uzun vadeli, sermaye oranı yüksek, siyasi, sosyal, doğal ve ekonomik olaylara çok duyarlı, dolayısıyla da yatırımcılar için çok fazla cazip olmayan, riskli yatırımlardır.²⁸⁵ Ancak Turizm faaliyetlerinin ekonomik ve sosyal getirilerinin özellikle 1980 sonrasında önem kazanması devletleri ve özel girişimcileri bu alanda yatırım yapmaya teşvik etmiştir. Turizm alanında yatırım kavramı, alt ve üstyapı yatırımlarını (Yan hizmet tesislerinin kurulması, konaklama) ifade etmektedir. Alt yapı yatırımları yol, liman, köprü, havaalanı gibi alt yapı tesisleri ile su, elektrik, kanalizasyon gibi başlıca ana hizmetlere yönelik yatırımlardır. Bunların yapılmasında aslında temel hedef turizm sektörünü geliştirmek değildir. Ancak alt yapının tesis ve yeterliliği turizmin gelişmesini pozitif yönde etkilemektedir. Gerçekte turizmden bağımsız/ayrı olan bu yatırımlar Türkiye’de zaten bir kamu hizmeti olarak yapılmaktadır. Turistlerin geçici bir şekilde konaklama ihtiyaçlarına yönelik otel, motel,

²⁸³ Murat Çetinkaya, *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı, 2004, 12-26.

²⁸⁴ Çetinkaya, *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye*, 12-26.

²⁸⁵ Çiğdem Demir, S. Alpagut Şenel, “Turizm Sektöründe Yatırım Kararları”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 / 9 (2007), 6.

pansiyon, tatil köyü vb. yataklı tesislere yönelik yapılan yatırımlara ise üst yatırımlar denilmektedir. Turizm yatırımları içinde, konaklama tesisleri yatırımları sabit sermayenin diğer sektörlerle göre çok fazla olduğu yatırımlardır. Bu çeşit yatırımlar, turizm yatırımlarının en önemlisidir. Turizm yatırımlarında sabit yatırımlara rağmen, sektörün mevsimlik özelliğinin olması, her ülkede alana yatırımların teşvikiyle ilgili bir siyaset uygulanmasını mecburi kılmaktadır. Zira, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile ülkemizde bu yatırımlar teşvik edilmiştir.²⁸⁶

Gelişmekte olan devletlerde, özel sektör turizm yatırımlarında uzak kalmış ve bu yatırımlar daha çok devletler tarafında gerçekleştirilmiştir. Turizm sektöründe başarılı olan ülkelerin turizm yatırımlarına bakıldığında, turizm yatırımları hükûmet tarafından özendirilmekle birlikte özellikle alan yatırımlarına hibe, ucuz kredi, faiz ve vergi destekleri gibi mali teşvik araçları uygulanmaktadır. Bunun Akdeniz bölgesinde bulunan turizmde iddialı ülkelerde birçok örneği görülmektedir. O halde ülkelerin turizm sektörünün gelişmesine bağlı ihtiyaç duydukları sermayeyi ülkelerine çekebilmelerinde ülkenin siyasi yapısında istikrar, mali piyasada derinliğinin oluşması ve özellikle de turizm yatırımlarını daha cazip bir hale getirmek için gerekli sermayenin ülkeye kazandırılması sağlanabilir.²⁸⁷

Turizm planları ve politikalarının daha gerçekçi bir şekilde tespit edilmesi için finansal kaynaklar dâhil tüm imkânların istenilen seviyede olması gerekmektedir. Bu imkânların, söz konusu turizm planları ve politikalarının uygulanabilirliği bakımından yol gösterici bir görevi bulunmaktadır. Buna ilaveten, özel şirketlerin, turizm planları ve politikalarının tüm süreçlerinde olmasıyla turizm sermayesinin de güçlenmesine ortam sağlayacaktır.

Devletlerin bizzat bütçelerinden fon sağlamalarının yanında ülke turizminin gelişimine birçok açıdan fayda sağlayacaktır. Ancak turizmin gelişimini destekleyecek doğrudan yabancı sermaye her ülke için önemli bir husustur. Turizmin ülkelerin ekonomilerindeki yerinin önemsenmesi için iyi bir planlama ve politika oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Turizm planlama ve politikasının ise karar vericiler tarafından yapılması anahtar bir görevidir. Bu süreçte karar vericilerin ülkeye gelecek doğrudan yabancı sermayenin önünü açacak yasal, sosyal vb. konularda kolaylıklar sağlaması lazımdır. Bununla beraber, karar vericilerin yabancı sermayelerin ülke içindeki yatırımlarını destekleyerek ekonomik büyümesine ve yerli sermaye riskinin düşürülmesine destek olması gerekmektedir. Yabancı yatırımların ülke ekonomilerine

²⁸⁶ Şenel, “Turizm Sektöründe Yatırım Kararları”, 6,7.

²⁸⁷ Çetinkaya, *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*, s. 12-26.; Ayrıca bkz. O. Kemal Ağaoğlu, *Turizm Yatırımlarında Kaynak Kullanımı ve Verimlilik Sorunları*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 1994, 520.

olumlu ve olumsuz tarafları bulunsa da, milli sermaye birikimine de katkıları bulunmaktadır.²⁸⁸ Doğrudan yabancı sermayelerin her ülkeye farklı şekil ve oranda katkıları sunmasıyla birlikte gelişmekte olan devletlerin temel noktasını oluşturan “kalkınma ortamına” katkıları olmaktadır. Devletlerin büyümesine ve gelişmesine katkı sağlayacak yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi için ekonomik ve siyasi istikrarın, yönetsel iyileşmenin, finansal sistemin işlevini tam olarak yerine getirmesi, maliyetlerin azaltılması, alt—üst yapının iyileştirilmesi ve üretim için gerekli kolaylıkların sağlanması gerekmektedir. Yabancı sermaye, ülkelerin ekonomilerine ve sektörel gelişime ciddi katkıları sağlamaktadır. Buradan hareketle, ülkelerin turizm planlaması ve politikalarının belirlenmesinde yabancı sermayenin yeri ve öneminin Türk turizmi üzerindeki rolüne bakmak gerekmektedir. Turizmin devlet otoritesiyle yönetilip planlandığı Türkiye’de, turizme ilişkin plan ve politika yapma yetkisi ilgili kamu kurumu olan T.C. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yerine getirilmektedir. Bu doğrultuda, ilk olarak beş yıllık kalkınma planları ve özel ihtisas komisyon raporlarında “yabancı sermaye” vurgusu ön plana çıkmıştır. Daha sonra Türkiye’de turizmle ilgili alanlarda faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin ülke ve sektörel dağılımlarının ele alınması hedeflenmiştir.²⁸⁹

Avrupa Birliği, 1995’ten itibaren Avrupa Birliğine has bir turizm politikası belirlemeye yönelmiştir. Bu konudaki araştırmalara göre turizmin Avrupa halkı için öneminde anahtar rol oynamıştır;

Sektördeki KOBİlerin desteklenmesi, yapısal ve bölgesel destekler kanalıyla turizme yönelik teşviklerin artırılması kararlaştırılmıştır. 1994-99 arasında turizmin gelişmesine AB’nin Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu kapsamındaki işlevsel fonları ile yaptığı 4,7 milyar Euro’luk mali destek, sektörün faaliyetlerinde yönlendirici bir etki yaratmıştır. Tam üyelik sürecinde Avrupa Birliğine uyum yolunda gerekli düzenlemeler ve yapılanmada eğitim ve koordinasyona ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bağlamda turizm sektörü AB ülkeleriyle eşit hak ve sorumluluk etkinliğini devam ettirecektir. AB’nin özellikle Akdeniz ülkelerine dair iş birliği projeleri takip edilerek bunların AB Komisyonu tarafından aday devletlere de verilen finansal destekten faydalanma yolları aranmalıdır. Burada KOBİ’lere yine önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.²⁹⁰

Deniz turizminin, dünya turizminde önemli bir pay sağladığı, müşterisinin harcama düzeyinin ortalama turist harcamalarından daha fazla olduğuna bakılarak, gerekli altyapı yatırımlarının sağlanmasında gerekli mevzuatların kolaylaştırılması, Deniz Turizmi Birlik Kanunu’nun hazırlanması, deniz turizminin havaalanları ve diğer taşımacılık şirketleri ile desteklenmesi de

²⁸⁸ Nurdan Aslan, *Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri*, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, 1997, 34.

²⁸⁹ Özlem Ak, Burhanettin Zengin, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 / 1 (2020), 87-90.

²⁹⁰ Ak, Zengin, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme”, 87-95.

önem arz etmektedir. Türk bayraklı ticari gemilerin yabancı bayraklı ticari gemilerle olan rekabetinde gerekli destekler sağlanmalıdır. Yapımları karara bağlanmış inşaatlara başlanması, uygun yerlerde yeni marinalar için ihaleye çıkılması gerekmektedir. Yat limanları inşaatının hızlandırılabilmesinde yeni özel bir onay kurumuna da ihtiyaç bulunmaktadır.

İngiltere'nin Türk turizmine sağladığı olanaklar, AB içerisinde ele alındığında ciddi bir yere sahiptir. 1963'ten sonra Türk turizmine yatırım yapmaya başlayan İngiltere'nin bu yatırımları Türkiye'nin AB'ye uyumu sürecinde katlanarak artmıştır;

1963 yılından 1995'e kadar Türkiye'de turizmle ilgilenen İngiliz firma sayısı 33 iken 2000 yılından sonra bu rakam daha da artmıştır. Türkiye'de turizm alanında en çok yatırımı olan Thomas Cook Şirketinin 2018 faaliyet raporuna göre, şirketin Türkiye'de 29 oteli bulunuyor. Bu şirketin yatırım tutarı 347 milyon sterlidir.²⁹¹ Türkiye AB veya OECD ülkeleri için sadece deniz turizmi açısından değil, sağlık din, seyahat, eğitim vb alanlarda da önemsenmektedir. Özellikle harcama ve kalış süresi bakımından Türkiye dünyanın en cazip bir turizm ülkesi durumuna gelmiştir. Türkiye'de Ege ve Akdeniz kıyı şeridinde birçok turistik tesis bizzat İngilizler tarafından işletilmektedir. İngiliz vatandaşları bizzat kendi vatandaşlarınca işletilen tesislere daha fazla ilgi duymaktadır.

Türkiye'de yabancı sermayeli veya direkt olarak İngilizler tarafından işletilen tesis sayılarına ilişkin bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığının belirli aralıklarla yayınladığı turizm bültenlerinde İngiltere ve İngilizler ile ilgili birçok veri bulunmaktadır.

Türkiye'de turizm sektöründeki yabancı sermayeli şirketlere bakıldığında, AB ülkeleri arasında- Almanya'nın 5991 şirket ile ilk sırada, İngiltere'nin ise 2760 şirket ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir;

British Airways, HSBC, Tesco, BP, Shell, Vodafone, Marks and Spencers, Harvey Nichols ve Commercial Union gibi çok sayıda önemli İngiliz şirketi turizmle bağlantılı olarak Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin önde gelen Vestel, Sabancı, Koç, Doğan ve Doğu gibi şirketleri ve firmalarının da İngiltere'de önemli yatırımlara sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik ilişkilerin gelişmesinde yararlı bazı sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası (BCCT) 1887'de İstanbul'da yaşayan ve ticaret yapan bir grup İngiliz iş adamı tarafından kurulmuş ve bugüne kadar İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Her iki ülke kurum ve kuruluşlarıyla yakın ilişkiler içerisinde olan BCCT, ayrıca İngiltere dışında yaklaşık 70 ülkede faaliyet gösteren İngiliz Ticaret Odaları arasından Avrupa kıtasındaki İngiliz Ticaret Odaları Konfederasyonu'nun (COBCOE) bir üyesidir.²⁹²

İngilizlerin Türkiye'ye yönelik turizm hareketliliğinde 1980-2007 arası döneme ait senelik bilgiler kullanılarak yapılan analizde, verilerin Türkiye İstatistik Kurumu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın web sitesinden ve Dünya Bankası'nın "World Development Indicators (WDI)"

²⁹¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.

²⁹² Eda Akalın, "Türkiye'de İngiliz Ticaret Odası (The British Chamber of Commerce of Turkey-Bcct)", Tobb, http://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/ingiltere/bcc_of_TR.pdf. Erişim 15.01.2022.

adresindeki tabloların paralellik gösterdiği görülmektedir.²⁹³ İngiltere'den Türkiye'ye gelen turist sayısının 10 sezon boyunca pozitif yönde geliştiği görülmüştür. İngiltere'yle Türkiye arasındaki ticaret hacminde meydana gelen hareketliliklere ve İngiltere'den Türkiye'ye gelen turist sayısının verdiği tepkilere bakıldığında ise ağırlıklı olarak pozitif yönde olduğu dikkat çekmektedir.²⁹⁴ Türkiye'nin göreceli fiyatlamasındaki durumuna, İngiltere'den Türkiye'ye gelen turist sayısının negatif yönde tepkiler verdiği görülmektedir. Yani Akdeniz ülkelerinin fiyatlarındaki beklenmedik değişimler karşısında İngiltere'den Türkiye'ye gelen turist sayısı azalmıştır.

Turist sayısındaki azalmaların en çok Türkiye'nin değişken fiyat hareketliliğinden etkilendiği söylenebilir. Bunu etkileyen bir diğer değişken ise İngiltere'yle Türkiye arasındaki ticaret durumudur. İki ülke arasındaki ticaret hacmindeki hareketlilik 2010 yılına doğru %37 seviyelerine gelmiştir.²⁹⁵

3.2.2. 1970-1990 Arası Dönemde Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Turizm Hareketliliğine Yansımaları

1970'lerdeki ekonomik kriz ve 1980 Askeri Darbesi sonucunda Türkiye'de liberalleşme ve ihracata yönelik gelişmeler olmuştur. Bunlar, ödemeler dengesinde sürekli açıklara, ekonomik büyüme hızının doygunluğuna ve diğer makroekonomik sorunlara neden olmuştur. Türkiye, ekonomik sorunların üstesinden gelmek için ulusal ekonomiyi tetiklemek için ihracata yönelik ekonomik kararlar almıştır. Bu açıdan turizm, Türkiye ekonomisinde cazip bir sektör olarak öne çıkmıştır. Ticaret engellerine tabi olmadığı için ihracat odaklı büyüme stratejisinin kolayca parçası haline gelmiş ve Türkiye ekonomisine katkı sağlaması beklenmiştir. Bu dönemde devletin rolü, turizm planlamasını bütünleşmiş bir şekilde ele alan ana aktörden, yatırımcıları teşvik eden ve turizmi detaylandıran kolaylaştırıcıya dönüşmüştür. Bu değişimi tetikleyen temel gelişme, 2003 yılında “4848 Sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun” ile “Kültür ve Turizm Bakanlıkları”nın yeniden birleşmesidir. Böylece, turizm politikası ve turizm planlama süreci Bakanlık tarafından “ülke ekonomisinin ve özel sektörün ihtiyaçları ışığında merkezi olarak şekillenmiştir.”²⁹⁶

²⁹³ Sims tarafından 1980'de geliştirilen model Granger nedensellik testi modelini temel alır ve modelde iki içsel değişken varsa, bunların her biri hem kendi hem de diğer içsel değişkenin belli bir döneme kadarki gecikmeli değerleri ile ilişkilendirilir. Hayriye Esra Akyüz, “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10 / 2 (2018), 185. <https://doi.org/10.29137/umagd.402272>.

²⁹⁴ Çiğdem Demir,

²⁹⁵ Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, 118.

²⁹⁶ Nohutçu, “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, 14. *Resmî Gazete*, 16.04. 2003 Tarih ve 4848 Sayılı Kanun, s. 8377.

Bakanlık, önceki dönemden farklı olarak turizm planlamalarını sadece Türkiye'deki gelişmelere değil, küresel olarak değişen konjonktüre göre yapmaya başlamıştır. Böylece Bakanlık turizm gündemini ağırlıklı olarak rekabet gücü, müşteri memnuniyeti, sürdürülebilirlik, küresel turizm trendlerine uyumluluk, varış yeri bazlı planlama ve pazarlamaya odaklanmıştır.

1970 sonrasında dünya genelinde uluslararası turist veya ziyaretçi sayılarında önemli artışlar olmuştur. Afrika, ABD, Asya ve Pasifik, Avrupa, Ortadoğu gibi yerler arasında dünyada turizm amaçlı ziyaretler tablo-2’de gösterilmiştir. Avrupa ülkelerine yapılan gezilerin ciddi oranda yükseldiği görülmektedir. Ortadoğu ülkelerine yapılan gezilerde ani değişiklikler olmamıştır. Türkiye WTO tarafından burada Asya ve pasifik içerisinde değerlendirilmiştir. Bazı uluslararası incelemelere göre Dünya genelinde turist gezileri 2010’lara gelindiğinde ortalama %4 artmıştır.²⁹⁷

Tablo-2 “1970-2010 Yılları Arasında Uluslararası Turist / Ziyaretçi Sayıları”.²⁹⁸

Yıl	Afrika	ABD	Asya ve Pasifik	Avrupa	Ortadoğu	Dünya Geneli
1970	2,4	42,3	6,2	113,0	1,9	165,8
1980	7,2	62,3	23,0	178,5	7,1	278,1
1990	15,2	92,8	56,2	265,6	9,6	439,5
2000	28,3	128,1	110,5	395,9	24,2	687,0
2010	28,0	155,8	204,4	492,9	35,8	939,9

Soğuk Savaş Dönemi’nde yaşanan yumuşama süreci içerisinde dünyada meydana gelen gelişmelere paralel olarak, turizm sektörü turist hareketliliği ve gelir açısından büyük bir büyüme kaydetmiştir. Nitekim turizm sektörü dünya ekonomisinde petrokimya ve otomotiv ile birlikte en çok getirisi olan sektörler arasında yer almaktadır;

1950’de 25,3 milyon olan dünyadaki turist sayısı, 1990’da 439,5 milyona, 2000 yılında 687 milyona, 2007 yılında ise yaklaşık 903 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu hızlı yükseliş dünya turizm gelirlerine de etki etmiştir. 1950’de 2,1 milyar \$ olan dünya turizm geliri, 1990’da 270,2 milyar \$, 2000 yılında 481,6 milyar \$, 2007’de ise 856 milyar \$’a ulaşmıştır. Turizm sektöründeki bu büyümenin ileride de süreceği ön görülmektedir. Uluslararası turizm hareketliliğine bakıldığında turist yönünün gelişmiş ülkelere, Amerika’dan Avrupa’ya, Kuzey ve Batı Avrupa’dan Akdeniz bölgesine, sanayi bölgelerinden denizel yerlere, Amerika ve Avrupa ülkelerinden Doğu Asya-Pasifik bölgesine doğru olduğu görülebilmektedir. Türk turizm sektörünün uluslararası turizm hareketliliğinden ve gelirlerinden aldığı pay günden güne yükselmektedir. 1950’de Türk

²⁹⁷ Pantelescu, Andreea Marin, “Trends in International Tourism”, *Cactus Tourism Journal*, 3 / 2 (2012), 32.

²⁹⁸ <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>; <http://www.tpdco.org/> sitesindeki değişik yerlerdeki rakamlar birleştirilerek elde edilmiştir; <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284422456> adresinde ise turizm değişik yönleriyle ele alınıp turist hareketlilikleri bölgeler arasında grafiklerle gösterilmiştir.

turizminin uluslararası turizm gelirlerinden aldığı pay yaklaşık olarak %0,2 iken 2007’de bu %2,2’ye yükselmiştir.²⁹⁹

1970 ve 1980’li yıllar uluslararası turizmin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Turizmde yukarıya doğru bir yükseliş trendine girilmiştir. 1970’ten sonra İngiltere Türkiye’ye yaptığı hava yolu seyahati için uçak sayısını arttırmıştır. Ancak Türkiye’de her yerde hava yolu taşımacılığı imkânının olmaması bazı sorunlara neden olmuştur.³⁰⁰ 1975 yılında THY’nin greve gitmesi, turizme darbe vursa da sorun çabucak halledilmiştir.³⁰¹ 1980’lerin daha başında, bireysel gelir düzeyinde düşüş olması seyahatlerin maliyetini yükseltmiştir. İnsanların kısa süreliğine tatil yapmaları, daha ucuz konaklama yerleriyle ülke içindeki yakın yerleri tercih etmelerine neden olmuştur. 1970 sonu ve 1980 başında Türkiye’de yaşanan siyasi istikrarsızlıklar turizmi de baltalamıştır.³⁰² Ancak 1980’li yılların ikinci yarısında yaşanan Çernobil faciası ve terör olayları Afrika, Ortadoğu ve Türkiye’ye yönelik turizmi çok daha kötü etkilemiştir. Bu dönemde pasifik ülkeleri turizmde daha çok tercih edilen yerler olmuştur. 1980’lerde ekonomik ve politik değişimler, ekonomik kazanıma odaklı ve sosyal-çevresel rolleri dışlayan politikalar radikal bir dönüşüme yol açmıştır. Ekonomi endeksli devlet politikaları turizmde kayda değer bir etkiye sahip olup bölgesel turizm planlaması açısından geçici politikalarda köklü bir değişime yol açmaktadır. Türkiye’de liberalleşme, turizm politikalarını da etkileyerek, turizmin döviz elde etmenin ucuz ve kolay bir yolu sayılarak, küresel rekabete ayak uydurmanın kolay bir aracı olarak algılanmasına neden olmuştur.³⁰³

1982’de kabul edilen 2634 Sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ile sektöre sağlanan yatırım teşvikleri ve finans desteği, şüphesiz Türk ekonomisinde turizmin hızlı yükselişinde çok önemli bir yere sahiptir. Turizm stratejilerinde köklü bir değişiklik yaşanmıştır.³⁰⁴ “6224 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu”, Türkiye’de turizm politikası ve kitle turizmine dayalı turizmin kalkınma sonuçlarını belirleyen ilk ve en önemli kanun durumundadır. Düzenlemeler ve hesaplamalarla turizmde daha dinamik bir yapı ve mekanizma getirme hedeflenmiştir. Bu Kanun ile ilk defa turizm yatırımları, tanıtım ve geliştirmede öncelikli alanlar olan turizm bölgeleri, turizm

²⁹⁹ Dünya turizm gelirleri hakkında [http://www.world-tourism.org.](http://www.world-tourism.org;); UNWTO Tourism Highlights 2011-2016 / <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>. Erişim 25.05.2021.

³⁰⁰ Özellikle İngiltere’de Heathrow ve Gatwick hava limanlarında uçağa binen İngilizler Türkiye’de gitmek istedikleri turizm alanlarında hava limanı olmamasından dolayı seyahatlerini gerçekleştirememişlerdir. British Foreign Commonwealth Office’den Türkiye’ye gönderilen 24.03.1970 tarih ve 503 numaralı telgraf.

³⁰¹ “THY Grevi Turizme Darbe Olur”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1975, 6.

³⁰² 1977’de Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile İngiltere Hükûmeti arasında Kara yolu taşımacılığında bir anlaşma yapılmıştır. Her iki ülkenin yıllık mal taşımacılığı yedi bin sefer sayısı ile sınırlandırılmıştır. Ancak 1978’de iki ülkenin savunma sanayisini geliştirme amaçlı girişimler de olmuştur.

³⁰³ Nohutçu, “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, 15.

³⁰⁴ *Resmî Gazete*, 12.03.1982 Tarih ve Kanun No: 2634, s. 5501-5511.

alanları ve turizm merkezleri gibi bazı mekânsal terimler ön plana çıkmıştır. Turizm bölgeleri, turizm alanları ve turizm merkezleri Kanun'un 3. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır;

Turizm Bölgeleri; Bakanlığın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla sınırları belirlenen ve ilan edilen bölgelerdir. Kanunda tanımlanan Turizm Bölgeleri, kritik bir şekilde, yalnızca yasal bir statü sergilemektedir. Kanun, bir bölgenin ne tür özelliklerinin onu turizm bölgesi olarak değerlendirmeye ittiğinden bahsetmemektedir.³⁰⁵

Turizm Alanları; Doğal ve sosyokültürel değerlerin yoğunlaştığı, turizm bölgeleri arasında öncelikli gelişme alanı olarak öngörülen, Bakanlık önerileri ve Bakanlar Kurulu kararı ile yerleri ve sınırları belirlenip ilan edilen alanlardır. Öte yandan kanundaki turizm alanlarının tanımı, "doğal ve sosyo-kültürel değerlerin yoğunlaştığı alanlar" ifadesini içermektedir.

Turizm Merkezleri; Bakanlık teklifleri ve Bakanlar Kurulu kararıyla yeri ve sınırları belirlenip, ilan edilen, içi ve dışı turizm bölgelerinin önemli bölümleridir. Sosyo-kültürel değerler göz önüne alındığında insan ve toplum etmenleri turizm alanlarının bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel ve mimari öğeleri, yaşam tarzları, kültürleri vb. çeşitli kriterlerde yerleşimleri ifade etmektedir. Ayrıca turizm merkezlerinin tanımında, "turizm alanlarının her yerde olabileceği" ifade edilmektedir. Ancak turizm açısından önemli olma ifadesi oldukça müphem görünmektedir. Bu üçlü turizm kavramı hiyerarşisini ortaya koymada turizmin kapsamlı bir şekilde geliştirilmek istenmesi temel bileşen olmuştur.³⁰⁶

Kanun, planlamada, turizm bölgeleri ve merkezleriyle ilgili hükümleri de içermektedir. 5. Maddeye göre, Kültür ve Turizm Bakanlığı turizm bölgeleri, alanları ve merkezlerinde "Turizm Odaklı Uygulama Planları" hazırlama ve onaylama yetkisine sahiptir. Fakat bunun 9. Maddeye göre Çevre Planlarını onaylamakla görevli Bayındırlık ve İskân Bakanlığının ürettiği üst kararlara uyumlu olması gerekmektedir. Çevre planları genellikle 1/25000 ölçekli ve stratejik kararları içeren stratejik planlardır. Bakanlığın kendi belirlediği turizm bölge, bölge ve merkezlerinde stratejik kararlar üretme yetkisine ve kaygısına muhatap olmadığı anlamını taşımaktadır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı bu sınırlar dâhilinde bir planlama önerisine 'olumsuz görüş' verse bile, planların onaylanmasından sorumlu olan Bayındırlık ve İskân Bakanlığı bunu kanunen değerlendirmek zorunda değildir. Dolayısıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın önerilerine göre, Bakanlar Kurulu tarafından turizm alanları ve merkezleri belirlendiğinden turizm alan ve merkezlerinde uygulama planı ölçeğinde dahi karar verme yetkisinin bulunmaması çok çelişkili bir durumdur. Ancak Bakanlık, politika üretmesine karşın

³⁰⁵ *Resmî Gazete*, 12.03.1982 Tarih ve Kanun No: 2634, s. 5501-5511.

³⁰⁶ Boran Toker, "Türkiye'de turizm sektörü teşviklerinin değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, 14 /2 (2007), 85-90.

bu alanlarda karar yetkisine sahip bulunmamaktadır. Kanun, planlama aracı olarak turizm yatırımlarında önemli bir artış sağlamak amacıyla yatırımcılara uzun süreli olarak kamu arazisi tahsisini getirmiştir. “2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu”nun 8, 9, 10, 11 ve 12. maddelerinde “*Gayrimenkullerin Turizm Amaçlı Kullanımına*” ilişkin ibareler vardır;³⁰⁷

Kanun’un 8 inci maddesinin A ve D bentleri şu hükme haizdir; “Turizm alanları ve turizm merkezlerinde Bakanlığın istemesi üzerine turizme ayrılan ve planları yapılan alanlarda hazine ve orman arazisine ait taşınmazlar; Bakanlık, ilgili makam tarafından Bakanlığa tahsis edilmiş... Bakanlık, bu taşınmazları kiraya vermeye, Türk ve yabancı gerçek ve tüzel kişilere tahsis etmeye, bu mülkler üzerinde özel ve kalıcı haklar dâhil irtifak hakkı vermeye, lehine serbest irtifak hakkı vermeye yetkilidir. (C) maddesinde belirtilen şartlara göre altyapı için gerekli alanlarda altyapı tesislerini yürütecek olan kamu kurumudur”. Bu Kanunun 6. maddesinde belirtilen “Devletin yetki ve mülkiyetindeki alanlar” hükümleri çerçevesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı ve turizm işletmelerince turizm amaçlı kullanım için Kamu ve Orman arazilerinin tahsisini kanunlaştırmaktadır.³⁰⁸

“2634 Sayılı Kanun” ile, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na verilen arazi tahsis yetkisi, uygulamada tahsis edilebilir kamu arazilerinin bulunduğu alanların ilan edilmesine yol açmıştır;

2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanun’un temel amacı kitle turizminin gelişimini hızlandırmadır.³⁰⁹ Bu Kanun, devlete ait araziye turizmin gelişmesi için verilmiş, turizm yatırımcıları için bürokratik formaliteleri azaltmış, turizm sektöründe yabancıların istihdamına getirilen kısıtlamaları gevşetmiş ve mesleki eğitimi geliştirme projelerini başlatmıştır. Bu teşvikler, kanun ile belirlenen turizm bölgelerinde, turizm bölgelerinde ve turizm merkezlerinde gerçekleşen turizm yatırımlarına verilmiştir. Böylece yasa, turizm yatırımlarının turizmin gelişiminde mekânsal sıkışmayı teşvik eden öncelikli bölgelere yönelimi planlamıştır.³¹⁰

1980’de, diğer bir önemli turizm politikası liberal politikalardan etkilenen Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) olmuştur. Ana noktası kitle turizmi ve yatak kapasitesini arttırmaktı. Ayrıca planda turizm geliştirme stratejilerinin çevre ve kültürel koruma stratejileriyle bütünleşmesinden bahsedilmiştir. Bu dönemin ilk on yılı kitle turizmindeki gelişmeleri kapsamaya devam etmiştir. Sorumlu kişiler turizm sektörünün çevre ve kültürel yanlarının bilincinde olsalar da yatak kapasitesinin oluşturulması hala sadece uluslararası beklentileri karşılamaya devam etmiştir.³¹¹

Böylece 1980’li yıllara kadar Türkiye’ye gelen turist sayıları ve dış turizm gelirlerinin durumuna bakıldığında;

³⁰⁷ *Resmî Gazete*, 12.03.1982 Tarih ve Kanun No: 2634, s. 5501-5511.

³⁰⁸ *Resmî Gazete*, 12.03.1982 Tarih ve Kanun No: 2634, s. 5501-5511.

³⁰⁹ Ömer Şanlıoğlu; Enes Ömer Özcan, “Türkiye’de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 / 2 (2017), 97-118.

³¹⁰ *Resmî Gazete*, 12.03.1982 Tarih ve Kanun No: 2634, s. 5501-5511.

³¹¹ Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, 68.

1963'de 199 bin turist ve 7,7 milyon \$ gelir elde edilmişken, 1970'te 725 bin turist 51,6 milyon \$ getirisi olmuştur. 1973'te 1 milyon 338 bin turiste ve 171 milyon \$ turizm gelirin e ulaşılmıştır. 1980'de ülkeye gelen 1 milyon 57 bin turist 327 milyon \$ harcamıştır.³¹²

1985-1989 yılları yatırımlarda hibe türü desteklemelerden en fazla faydalanılan dönem olmuştur. 29.12.1987 tarihinde Türk-İngiliz turizm ilişkilerine ivme kazandıracak bir gelişme olmuştur. Merkezi Londra'da bulunacak Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası Kurulması kararı alınmıştır. Böylece İngiliz sermayesinin turizm kanalıyla Türkiye'ye gelmesi planlanarak, İngilizlerin ülkelerinden çıkarken kolaylıkla döviz elde etmeleri sağlanmış, bu paralar da döviz cinsinden Türkiye'ye kolayca aktarılmıştır.³¹³ 1988'den itibaren İngiliz turizm şirketleri kıyı bölgelerden arsa alarak burada turistik tesisler inşa etmeye başlamıştır.³¹⁴

1990'lara geldiğimizde, Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısında dikkate değer yükselişler olmuştur.

1980'de 1,3 milyon olan turist sayısı 1990'da 5,4 milyon kişiye çıkmıştır. 1990'da Türkiye'de, turizm işletme belgeli 1.260 tesise, 83.953 oda sayısına ve 173.227 yatak kapasitesine ulaşılmıştır. Burada devlet teşvikleri, uluslararası beklentiler ve özel girişimlerdeki faaliyetler etkili olmuştur. Dünyadaki sıralaması ise 9'dur.³¹⁵

1990'lı yıllarda Turizm Teşvik Kanunu'nun etkisiyle özel sektörün turizmin gelişmesindeki rolü artarken, kamu sektörü turizmde yatırım yapma rolünü terk etmiştir. Bundan sonra devlete ait turizm tesislerinin bu dönemde özelleştirilmesine karar verilmiştir. 1990'lı yıllarda hazırlanan "Beş Yıllık Kalkınma Planları", turizm politikasında dünyanın değişen ekonomik ve siyasi yapısının tetiklediği bir değişikliğe işaret etmektedir. Bu dönemde hazırlanan VI (1990-1994) ve VII (1996-2000) "Kalkınma Planları", turizmi çeşitlendirme ve deniz-kum-güneş temelli faaliyetlerin ötesinde belirli turizm çeşitlerini geliştirmede ortak bir politikaya sahip durumdadır. Ayrıca planlar, çevresel devamlılık ve dengeli bir gelişim, halk için tatil yapma fırsatları gibi önemleri içermektedir.³¹⁶

Kalkınma planları turizmi çeşitlendirmeyi ve özel girişimleri az gelişmiş turizm bölgelerine kaydırmayı amaçlamaktadır. Özellikle, bölgeler arası gelişmişlik düzeyindeki farklılığı hafifletmek için ekonomik politika olarak Türkiye'nin Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri için yüksek oranlı yatırımlar devam ettirilmiştir. Ancak bu politikada başarısız

³¹² "Türkiye'ye gelen turist sayıları ve dış turizm gelirlerinin durumu", <https://www.e-unwto.org/toc/unwto/tfb/current>, Erişim Tarihi:02.08.2021; Pantelescu, "Trends in International Tourism", 32. Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, 29.

³¹³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA), Türk Diplomatik Arşivi Yer Bilgisi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66.

³¹⁴ "İngiliz Kredis i", *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1988.

³¹⁵ Ayşe Okuyucu, Mehmet Somuncu, "1990-2015 Yılları Arasında Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim", *Türkiye Coğrafya Dergisi*, 71 (2018), 8. <https://doi.org/10.17211/tcd.376358>.

³¹⁶ Okuyucu; Somuncu, "1990-2015 Yılları Arasında Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim", 9.

olunmuş, yatırımlar bu bölgelere yönlendirilememiştir. Diğer yandan Devlet, halka daha çok tatil imkânı sağlayarak, orta ve düşük gelirlilere sosyal turizm imkânlarını teşvik etmektedir. Bu hedefe Turizm Bankası tarafından Antalya Kemer'de kamp alanı yapılması dışında ulaşılamamıştır. Ayrıca kıyı kesimlerdeki baskı kitle turizmi gelişimi olarak devam etmiştir. 2000'li yıllarda, deniz-güneş-kum merkezli turizm gelişimi sadece dünyada değil Türkiye'de de bir turizm politikası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, turizm politikası rekabetçiliği teşvike ve dünya turizm pazarından en büyük paya sahip olmaya kilitlenmektedir. Bunun yanı sıra organik turizm, kongre turizmi, sağlık turizmi, olağanüstü spor turizmi, spirüel turizm gibi turizmin çeşitlendirilmesi gündeme alınmıştır. Turizm politikasını sürdürebilmek için ilk çalışma “4957/2634 Sayılı Kanun ile Turizmi Teşvik Kanunu”nun bazı hükümlerinin değiştirilmesi ve bu Kanunla ilgili yönetmeliklerin çıkarılması olmuştur. Yeni Kanun'da turizmin etkili bir şekilde gelişimini kolaylaştıracak düzenlemeler yer almaktadır.³¹⁷

1995'lerde Türkiye, belki de uzun zamandır sürdürdüğü çabaların sonucunda uluslararası turizmde önemli bir yer edinmeyi başarmış, dünyanın en çok turist ve turizm geliri olan ilk 20 ülkesinden biri olmuştur. Gelişmelere bağlı olarak;

1983-1991 arasında verilen teşviklerle 1980'de 511 olan turizm belgeli işletme sayısı 1991'de 1260'a, yatak sayısı 82 binden 498 bine yükselmiştir. 1990-2000 yılları arasında ise yatak sayısı 568 bine yükselmiştir.³¹⁸ Turizmde uluslararası turist sayısı ve uluslararası turizm gelirine göre sıralama yapılırken, iki sıralama ayrı ayrı yapılsa da sıralamadaki dokuz ülke değişmemektedir. Gelen turist sayısına göre Fransa 1., İspanya 2., ABD 3. sıradadır. Türkiye ise bu listede 9. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin GSMH'deki turizmin payı 1980'de %0,6'dan 2003'te %5,5'e yükselmiş; aynı dönemde turizm ihracatı gelirlerinin payı %11,2'den %28'e, dış ticaret açığının oranı ise %6,5'ten %79,2'ye yükselmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de çalışan nüfusun %5,5'i yani yaklaşık 1 milyonun üzerinde bir turizm çalışanı bulunmaktadır. Dolaylı istihdamla bu sayı 2,5 milyondur. Turizm, ülkemizde imalat sanayiinden sonra döviz sağlayan en önemli kaynak durumundadır.³¹⁹ 2010'da Türkiye'de faaliyette olan otellerin 567.470 yatak kapasitesine ilaveten, toplam 258.287 yatak kapasitesine sahip birçok otel de yatırım aşamasındadır. 1998-2008 yılları arasında, yatak kapasitesinin bileşik yıllık artış oranı %6,1 seviyesine ulaşmıştır.³²⁰

1990'lardan itibaren uluslararası turizmin hızlı bir şekilde yükselmesi turizm sektörünü yeniden canlandırmıştır. Türkiye'ye yönelik turizm talebi 1993-1994 yıllarında terör olaylarından dolayı kesintiye uğramış, fakat 1995'ten sonra tekrar ivme kazanmıştır. Türkiye'ye yönelik turizm talebinde 1998-1999 arasında bir gerileme olmuştur. Burada terör riski, depremler, dünyada yaşanan kapitalist durgunluk, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi ülkelerin yaptıkları

³¹⁷ Tezcan, *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*, 72; Nohutçu, “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, 19.

³¹⁸ Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, 9.

³¹⁹ C. Erdem Hepaktan, Serkan Çınar, “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2 (2010), 137.

³²⁰ Alper Aslan, “Does Tourism Cause Growth Evidence from Turkey”, *Current Issues in Tourism*, 19 /12, 180-182.

fiyat ayarlamaları ve Türkiye’de 12 ay süreli turizm strateji planına geçilmemesi etkili olmuştur.³²¹

1990-2000 arasında Türkiye’yi ziyaret eden turistlerin %75,1’i Avrupalı olurken, %19,9’u Asyalıdır. Buradan anlaşıldığına göre Türk turizmi daha çok Avrupa pazarına hizmet etmiştir. Bu konudaki kayıtlar ve yapılan araştırmalara göre;

1990’da ülkemize yönelik turizm hareketliliği büyük ölçüde OECD ülkelerinden gerçekleşmiştir. 1990 yılında Türkiye’ye Almanya 1.079.026, İngiltere 351.458, Yunanistan 277,709, Fransa 310.809 turist göndermiştir. 1990’ da Türkiye’ye gelen turist sayısı ve oranlarında Doğu Avrupa ülkelerinden gelen ziyaretçiler önemli bir yer tutmuştur. 1990’ da Doğu Avrupa ülkelerinden Türkiye’ye gelenlerin sayısı 1.014.600’dür. Bu sayı toplamda gelenlerin %18’ine denk gelmektedir. Amerika kıtasından Türkiye’ye turist gönderen en önemli ülke Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. 1990’da Türkiye’ye Kuzey ve Güney Amerika ülkelerinden gelen turist sayısı 26.868’dir. 1990’ da Türkiye’ye Afrika’dan gelen turist sayısı ise 89.924’dür.³²² İngiltere’nin dünya genelinde Türkiye’ye turist gönderen ülkeler arasında 3. olmuştur. 1989 senesi İngiltere ile karşılıklı vize uygulamasının başladığı bir yıl olduğu için İngiliz turist gelişi biraz sekteye uğramıştır.³²³

3.2.3. Türk Ekonomisinde Planlı Döneme Geçilmesinin Siyaset, Ticaret ve Turizme Yansımaları

III. Beş Yıllık Kalkınma Planının yürürlükte bulunduğu 1970’li yıllarda turizm yatırımlarının toplam harcamalardaki payı azalarak devam etmiştir;

1977’de %0,8’e gerilemiştir. IV. planın uygulandığı 1980’li yıllarda bu düşüş sürmekle birlikte az da olsa toparlanmayla birlikte oran %0,5’dir. V. Kalkınma Planıyla turizm yatırımlarının toplam harcamalardaki payı %4,1’ e çıkmıştır. Fakat VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulama döneminde bu oran %2,2’ye gerilemiştir. VII. Kalkınma Planının uygulandığı yıllarda bu oran %2,1 olurken, 2000 yılında %4,1’ e çıkarak tekrar ivme kazanmıştır. VIII. Kalkınma Planının uygulandığı yıllarda turizm harcamalarının toplam harcamalardaki payı hızlı bir şekilde artarak (%6,2) devam etmiştir. İngilizler Türkiye’de bu dönemde uygulanan vergilendirme sistemini eleştirmiştir.

Türkiye’de turizm alanında çalışan personelin aylık gelirlerindeki vergi kesintisinin %40’lara kadar çıkmış olmasının Türk ekonomisi ve turizm yatırımlarına ağır bir yük getirdiğini söylemişlerdir.³²⁴ Böylece;

1970’te Dünya genelindeki turizm talebi 165,8 milyon kişi olup, Türkiye’ye yönelik turizm talebi % 0,72 olmuştur. 1980’de bu oran 278,1 milyon kişide %1,3, 1983’te 281 milyon kişide %1,6 olmuştur. 1970’te Dünya genelinde turizm gelirinden alınan pay 17,4 milyar \$ olurken Türkiye’nin bundan aldığı pay 0,28 milyar \$ olmuştur. Bu oran 1980’de 104,4 milyar \$’a karşı 0,31 milyar \$’dır. Bu rakamlar Türkiye’nin Dünya turizm imkânlarından

³²¹ Ali Çımat, Ozan Bahar, “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3 / 6 (2003), 5.

³²² Okuyucu; Somuncu, “1990-2015 Yılları Arasında Türkiye’ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim”, 9.

³²³ “İngiltere’ye Vize Misillemesi”, *Cumhuriyet*, 26.08.1989.

³²⁴ NA, *WST-090 /1 (12.01.1981)*.

diğer ülkelere göre daha az yararlandığını göstermektedir. Ancak Türkiye'nin Dünya turizm sayısı ve gelirinden aldığı pay sonraki yıllarda giderek artmıştır.³²⁵

Turizmdeki yatırım miktarının toplam harcamalardaki payı 2007 yılında %5,7 olmuştur. Kamusal yatırımlar “VII. Kalkınma Planı” döneminden itibaren azalırken, özel girişimlerin turizm harcamalarındaki payı artmıştır. 1963'ten itibaren Turizm Bankası ve Türkiye Kalkınma Bankası tarafından verilen krediler burada etkili olmuştur.³²⁶ 1967'de 20 milyon TL, 1969-1970'lerde 18 milyon TL kredi tahsis edilmişken, 1983'e kadar tahsis edilen kredilerin çok az bir kısmı kullanılmıştır. 1985-1989 ve 1998-1999, 2002-2003 ve 2004-2005 arası dönemlerde tahsis edilen kredilerin kullanılmasında hızlı bir artış olmuştur. 1997-2001 arasında ise ekonomik sıkıntılar nedeniyle kredi kullanılmasında hızlı düşüşler olmuştur.³²⁷

1983'te Hükümet turizme dayalı büyüme politikasına ilk kez vurgu yapmıştır. Ayrıca 1983 yılı, pazar ekonomisine geçiş döneminde, devletin üst yapı yatırımlarından vazgeçtiği ve özelleştirmelerin başladığı dönem olmuştur. Böylece pazar etmenleri devreye girerek turistik mekânlarda fiyatların belirlenmesinde devlet denetimden çıkmış ve yeni bir teşvik sistemi devreye sokulmuştur. Hükümetin turizmde yeni imaj oluşturulması için özel girişimcilere sağladığı teşviklerin 33 yanı sıra 21 ülkede Turizm Bakanlığı'na bağlı açtığı tanıtma büroları ile Türkiye hakkında yayınladığı 30 milyonu aşkın eser ve katıldığı tanıtım fuarlarıyla büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu teşvikler ve siyasal istikrar ile Avrupa'nın en nitelikli turistik tesisleri Türkiye'de açılıp, özellikle konaklama yatırımlarında büyük oranda artışlar gözlenmiştir;

1970'te turizm belgeli tesis sayısı 593, yatak sayısı 54.226 iken, 1980 yılında tesis sayısı %31'lik artışla 778, yatak sayısı %52'lik artışla 82.332 olarak gerçekleşmiştir. 1984 yılında ise tesis sayısı 1.0542'e, yatak sayısı 121.881'e çıkmıştır.³²⁸ Türkiye'de 1985'te turizm sektörünün “Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Alan” kapsamına dâhil edilmesi, çeşitli parasal teşviklerin yanında, özellikle hibelerle desteklenmesi sonucu 1986-1992 döneminde turizm yatırımlarının hızla arttığı görülmüştür. Bu dönemde “Kaynak Kullanımı Destekleme Primi (KKDP)” adıyla verilen hibe, toplam yatırım tutarının %13'ü civarında olmasına karşın, turizm yatırımlarına kazandırdığı fayda büyük olmuştur. 1986-1990 arasındaki %13'lük yatak hızı artışı bu teşviklerle gerçekleşmiştir. Dünya standartlarında konaklama tesislerinin büyük bölümü 1985-1991 arasında uygulanan teşviklerin ürünü olmuştur.³²⁹

1995'de herhangi bir kalkınma planı uygulanmamasına rağmen VII. Kalkınma Planı uygulama döneminde özel sektörde kullanılan kredi tutarı öteki dönemlerden fazla olmuştur. Yabancı

³²⁵ <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim 01.06.2021.

³²⁶ DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_Turizm.pdf, Erişim 25.06.2021.

³²⁷ Ünlüöner, Tayfun, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, s. 20.

³²⁸ Çiğdem Demir,

³²⁹ Çiğdem Demir, DPT Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_Turizm.pdf, Erişim 25.06.2021.

Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan faydalanan şirketlerin sayısı toplam yabancı sermaye içindeki paylarına bakıldığında bu oranın;

“III. Beş Yıllık Kalkınma Planı” döneminde %7, 1978,1979'da %8, 1980-1983'te ise bu oran %2'lere gerilediği anlaşılmaktadır. Turizmin yurt dışı yatırım sermayesinden aldığı en yüksek pay %14,3 ile 1997'de ve %12,2 ile 1991' de gerçekleşmiştir.1997'den sonra turizmin yabancı sermayeden aldığı pay ciddi bir şekilde düşmeye başlamıştır. Bu pay en düşük %0,1 ile 2004'te olmuştur.³³⁰

1990-2000 arası dönem, dünya turizminin istikrarlı olarak büyümeye devam ettiği, fakat rekabet ortamının giderek zorlaştığı bir dönem olmuştur. 90'lı yıllarda dünyada yıllık ortalama artış oranı, turist sayısında %4, turizm gelirlerinde ise %7,2 olmuştur. 1989-1998 döneminde gerek ekonominin gerekse turizm sektörünün yaşadığı değişimlerle Türkiye turizminin uluslararası turizm gelirlerindeki payı 3'den yüzde 1,8'e; yabancı turist sayısı 2,8 milyondan 9,7 milyon kişiye; turizm gelirleri ise 2 milyar dolardan 7,2 milyar dolara yükselmiştir. Turist sayısı ve döviz girdilerindeki artış hızıyla Türkiye, dünyada en çok turist kabul eden ülke sıralamasında 12, gelirler de ise 8. sıraya yükselmiştir.³³¹ 1990-1994 yıllarını içeren VI. Kalkınma Planında “Tarifersiz” ulaşımın geliştirilmesi, tesislerin doluluk oranını artırıcı ve turizm sezonunu uzatıcı önlemlerin alınmasına ilaveten, tabi güzellikler ve kültürel mirasın korunması ve kış, sağlık, kongre, 3. yaş turizmi gibi alternatif turizmin özendirilmesiyle ilgili politikalar yer almıştır.³³²

3.3.Dünya Turizmi ve Türk Ekonomisine Katkıları

Dünyada 1950 ile 2000 arasında turizm ve sermaye hareketliliği incelendiğinde turizm sektöründe çok ciddi değişimler yaşandığı görülmektedir. Turizm gelirleri ve turist sayılarında ciddi artışlar olmuştur. 1950 yılında Dünya genelinde 25 milyon kişiyi bulan turist sayısı, 2002'de 700 milyon gibi büyük bir rakama yükselmiştir. Bu durum yılda ortalama %6,6 oranında bir artışı göstermektedir. Turizm gelirleri ise 1950'de 2,1 milyar Dolardan, 2002'de 11,9 milyar Dolara çıkmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığının hazırladığı 1950-2002 arasında Dünya genelinde Amerika, Afrika, Pasifik bölgesi, Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinin turizmden aldıkları gelirlere bakıldığında Avrupa ve ABD'nin ön sıralarda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin en çok Avrupa ülkelerinden turist aldığı bilinmektedir. Turizm, Dünyadaki kritik olaylardan çok fazla etkilenen bir sektördür. Örneğin, 2001-2003 yıllarında, Dünya genelinde turizm hareketlerinde bir düşüş yaşanmıştır. Irak krizi, terör, ekonomik sıkıntılar ve Uzakdoğu'da çıkan SARS virüsü gibi faktörler, turizm sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir.

³³⁰ Ünlüöner, Tayfun, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, 21.

³³¹ Çiğdem Demir,

³³² Çiğdem Demir, DPT Sekizinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu hakkında bkz., https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim Tarihi: 10.4.2021.

Turizm gelirleri Dünya ülkelerinde 2002’de %0,3 artarken, 2003’te turizmden elde edilen gelirlerde %2 azalış olmuştur. Ülkelerin aldığı turist sayılarında %1,2 lik bir düşüş yaşanmıştır.³³³

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak seyahatlerdeki eğilimlerin değişmesi neticesinde turizm alanı coğrafi olarak daha geniş bir sahaya yayılıp, tüm coğrafi alanlar dünya ziyaretçileri tarafından ulaşılabilir olmuştur. Turizmde önceden belirlenen hedeflerin çoğuna ulaşılabilmiştir.³³⁴ 1950-2000 arası dönemde Avrupa ve Amerika en cazip turizm bölgeleri olmuştur. Ancak, Dünya turizm sektöründe bu ülkelerin toplam payı 1950’de %95’ten, 2000’de %76’ya düşmüştür. Avrupa’nın payı %10, Amerika’nın ise %13 oranında azalmıştır. 2003 yılında turizm geliri ve turist sayısına göre önde olan devletler Fransa, İspanya, ABD ve İtalya olmuştur. Türkiye en çok turizm geliri elde eden devletler arasında 9. olmuştur. Dünya Turizm Örgütü’nün verilerine göre Türkiye’nin 2002’de 11,9 milyar Dolar, 2003’te ise 13,2 milyar Dolar turizm kazancı olmuştur.³³⁵ Elde edilen verilere göre;

Dünya Turizm Örgütü kayıtlarına göre, 1995’te Avrupa’ya 322.270.000, 2002’de ise, 399.759.000 kişi seyahat etmiştir. 1995’te Türkiye’ye gelen turist sayısı 7.083.000 ve 2002’de 12.782.000 olmuştur. Kültür Turizm Bakanlığı’nın verilerine göre Türkiye’ye İngiltere’den 734.721 kişi gelmiştir. Bu rakamlar 2002’de 1.037.507 olmuştur. ³³⁶ Türkiye’nin Avrupa içindeki payı, 1995’te %2,2’den, 2002’de %3,2’ye yükselmiştir. Türkiye bakımından, gelen turist sayısında 1990-1995 arasında ortalama %8,1, 1995-2000 arasında ise ortalama %6,2 yükseliş gerçekleşmiştir. Buna rağmen, uluslararası turizm gelirlerine göre gelen turist sayısına nazaran Avrupa’daki en cazip ülkeler durumundaki Fransa, İspanya ve İtalya gibi ülkelere göre, Türkiye’ye gelen turist sayısının beklentileri karşılayamadığı söylenebilir. Turizm geliri bakımından incelendiğinde ise, Avrupa genelinde, 1995’te toplam 210.165 milyon Dolar, 2002’de 240.165 milyon Dolar gelir elde edilmiştir. Türkiye aynı dönemlerde 4.957 milyon \$ ve 9.010 milyon \$ kazanç elde etmiştir. Türkiye’nin Avrupa turizmindeki kazanç payı 1995’te %2,4’ten, 2002’de %3,7’ye yükselmiştir. Gelirler 1990-1995 ve 1995-2000 arasındaki dönemlerde %9 oranında artış olmuştur. Türkiye’nin turizm gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla’daki payı 1980’de %0,6’dan, 2001’de %6’ya yükselmiştir. Aynı yıllarda ihracat içindeki payı %11,2 ve %26 olmuştur. Dış ticaret açığını kapatmadaki payı 1980’de %6,5’ten, 2001’de %86’ya yükselmiştir. Dünya Turizm Örgütü tahminine göre, turizm sektöründe 2010 yılına kadar yılda ortalama %4 oranında büyümesi ön görülmüştür.³³⁷

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi’nin (WTTC) 1999’daki araştırmasına göre Dünya genelinde turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 192 milyon kişidir. Bu rakam Dünya istihdamının %8,2’sine tekabül etmektedir. Konsey’in 2010 sonrası için tahminlerine göre, 2012’de Dünya genelinde turizm alanında çalışanların sayısı 249 milyon kişiye ulaşmış ve toplam

³³³ <https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>, Erişim 10.10. 2021.

³³⁴ Faruk Alaeddinoğlu, Alpaslan Aliağaoğlu, “Turizmde Planlama ve Türkiye’de Turizm Planlaması: Turizm Planlarının Etkinliği ve Başarılarına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Erdem*, 15 /43 (2005), 88.

³³⁵ <https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>, Erişim 10.10. 2021.

³³⁶ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>, Erişim 04.06.2021.

³³⁷“1995-2015 yılları arası verileri”, <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim 03.06.2021.

istihdamın %8,6'sını teşkil etmesi öngörülmüştür. OECD istatistiklerine göre, bazı Avrupa Birliği ülkelerinde çalışanların önemli bir kısmı turizm işinde çalışmaktadır. Örneğin;

Avusturya'da her 100 kişiden 14'ü, Yunanistan'da 10'u iken, İspanya'da 9'u, İsviçre'de 8'i, Almanya'da ise 7'si turizm alanında çalışmaktadır. Türkiye'de ise bu durum her 100 kişide 1'e tekabül etmektedir. Türkiye'de Turizm alanındaki istihdam payında son yıllarda önemli artışlar olmuştur. DEİK'e göre, turizmde direkt istihdam 1993'te 662.000 kişiden, 2000'de 1.009.211 kişiye yükselmiştir. %52 oranında artışlar olmuştur. 2002'de sektör çalışanlarının toplamı ise 2.523.026 kişi olmuştur.³³⁸

Turizm alanında direkt çalışanların toplam istihdama oranı 1993'te %3,57'den, 2002'de %4,72'ye çıkmıştır. BM, 2005 yılını “Uluslararası Mikro kredi Yılı” olarak kabul etmiştir. BM'nin kararında, bütün üye devletler ve özellikle kalkınmakta olan ülkelerin mikro-finansman programlarını kontrol etmeleri istenmiştir. Bu bağlamda, mikro kredilerle istihdam oluşturacağı, fakir kesim ve özellikle kadınlar ile gençlerin daha iyi bir duruma geleceği, sistemin şehir ve kırsalda da uygulanabilmesi ön görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, Dünya turizm sektörü içindeki gelir paylarını yükseltme çabasındadırlar. Sektör, döviz getirisi elde etmesi ve istihdam oluşturma kapasitesi nedeniyle, ekonomik ve sosyal politika bakımından önem arz etmekte, yoksulluk ile mücadelede giderek önemi artmaktadır.³³⁹

BM sistemi içinde turizm sektörünün geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. “Mikro kredi Yılı” kapsamında, turizmde faaliyet gösteren çevreler ve öncelikli olarak KOBİ'lerin desteklenmesi istenmektedir. KOBİ'lere öncelik tanınmasının sebebi, Dünya genelinde yatak kapasitesinin %80'inin küçük, bağımsız ve genellikle aile işletmelerince tedarik edilmesinden ileri gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, küçük işletmeler otelcilik haricindeki turizm hizmetlerini vermektedir. Turizmin aile ekonomisini destekleyebilecek nitelikte tam veya part-time istihdam oluşturmakta olup, gıda ve hizmet alanlarında gelir temin etmektedir. Fakat küçük işletmeler, iş kurmada gerekli sermayeye sahip olmada sıkıntı çekmektedir. Özellikle gençlerle kadınlar için kredi alabilmek zordur. Bilhassa kırsal kesimde, iktisadi kalkınmaya yönelik alanlar yetersizdir. Bu yüzden, özellikle yoksul yerlerde turizm, lazım gelen şartların oluşturulmasında aile bütçesine katkı sağlamaktadır. *Mikro kredi Yılı* kapsamında, kamu ve özel teşebbüsün daha sıkı iş birliğine gitmesi, mikro kredi kullanımının yaygınlık kazanması için gayret göstermesi, kullanıcı adayların bilgilendirilmesi ve bu konuda kadın ve kredilere erişimde sınırlı imkânlarla sahip insanlara ulaşılması hedeflenmiştir. Dünya Turizm Örgütü, mikro kredi mekanizmasının turizmde kullanılması ve bu sektörün kalkınmada daha aktif bir rol üstlenebilmesinde, şu önerilerde bulunmaktadır;

³³⁸ Mustafa Şit, “Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 / 1 (2016), 101,117.

³³⁹ <https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>, Erişim 10.10. 2021.

- a- Turizm etkinliklerinin planlanması için iktidarların bir Komisyon kurması veya iletişim noktası belirlemesi,
- b- Başta KOBİ'lere yönelik hizmet veren bankalar olmak üzere, bankacılık sektörü ve KOBİ'lerle işbirliği yapan STK'larla iletişime geçilerek, turizmde işbirliğini geliştirecek bir çerçeve anlaşmasının yapılması,
- c- Küçük ölçekli turizm acentelerinin kredi almak için ferdi olarak bankalara müracaat etmesi, ticaret veya meslek odaları vasıtasıyla veya bu kurumlardan kredi şartları hakkında bilgi edinerek, müracaat etmeleri, meslek ve ticaret odalarının ayrıca teknik yardımlarını da sağlaması,
- d-Kişilerin, turizm işlerinde kullanılacak mikrokrediler hususunda ve bu faaliyetlerle yoksulluğun azaltılmasındaki etkileri hakkında bilgilendirilmesinde, yerel ve milli olarak bir kampanya düzenlemesi.

Araştırma sonuçları ve elde edilen istatistiki bilgiler, Dünyada turizm sektörünün etkinliğinin yıldan yıla arttığını ve büyük politik krizler, güvenlik problemleri ile salgın hastalıklar olmadığı takdirde, sektördeki bu büyümenin devam edebileceğini göstermektedir. Türkiye'de turizm 2010'da çok önemli bir yere ulaşmıştır. Geliştirilen uzun vadeli turizm planlamaları ve yatırımlarına yönelik teşvikler, turizmde belli mevsimler ve belli turizm çeşitlerinin dışına çıkmak, daha başka bölgeleri de kapsayacak şekilde çeşitlendirmeye yönelik çalışmalar, turizm alanında istihdam edilecek personelin eğitime gösterilen hassasiyet, hizmet standardının yükseltilmesi, uluslararası iş birliği vs. sektörün gelişmesinde mevzuat düzenlemelerinin de sektörün gelişmesine katkı sağlayacağı ön görülmektedir. Kredi ihtiyaçlarının belirlenmesi ve kullanılmasına yönelik aktif bir denetleme sisteminin oluşturularak, mikro-kredi hizmetinden daha fazla faydalanılması, turizm ile ilintili küçük işletmelerinin sayıları ve bu alana yönelik istihdamın arttırılması, daha az avantajlı durumdaki bölgeler ve sosyal kesimlerin de turizme katkı sağlaması için ek bir vasıta olarak kullanılabilir.³⁴⁰

Türkiye'de 1963 sonrasında itibaren yeniden planlı ekonomiye geçilmesi turizm ve turizmden elde edilen gelirlerde yaşanan yükseliş ciddi boyutlarda olmuştur. Türkiye'nin buna bağlı olarak özellikle Avrupa ülkeleriyle münasebetinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. İnsanların seyahat konusunda artan eğilimleri her türlü siyasi ve ekonomik problemlere rağmen

³⁴⁰ <https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>, Erişim 10.10. 2021. Ayrıca bkz. Zafer Yıldız, "“Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 /5 (2011), 59.

gelişirken, devletler arasında ister istemez siyasi ve ekonomik yakınlaşmalarda iyileşmeleri beraberinde getirmiştir.³⁴¹

3.3.1. Avrupa Birliği Turizm Politikalarının Gelişimi ve Türk Turizmine Etkileri

Avrupa toplumunun sınırları ekonomik olarak kaldırılmıştır. Avrupa Birliği, üye ülkelerin iktisadi, sosyal gelirini ortak girişimler ile yeniden kurup geliştirerek, millet-ulus ötesi bir örgüt haline getirmiştir. Dünya turizm pazarındaki %53'lük hâkimiyet payı AB'yi dünyanın en büyük turizm bölgesi haline getirmiştir. GSYH'sinin %5,5' i turizmden elde edilen AB'de turizm ile ilgili çalışmalarda istihdam edilen insan sayısı 9 milyonu geçmiştir. Bu rakam toplam AB istihdamının % 6'sına denk gelmekte olup, özellikle az gelişmiş ve çevre bölgelerde önemli bir iş imkânı yaratma kaynağı olarak görülmektedir. *Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü* (UNWTO) verilerine göre 2013 yılında 563 milyon kişi ile Avrupa kıtası en fazla turist alan kıta olmuştur. Bu dönemde en fazla turist ziyaret ettiği ülkeler sıralamasında AB üyesi olan Fransa ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'nin bu ülkede ciddi ve kayda değer bir turizm yatırımı yoktur. Ancak Fransa Türkiye'ye turist gönderen ilk beş ülke arasında bulunmaktadır. Öbür AB üyesi ülkelere İspanya, İtalya, Almanya ve İngiltere ilk 10 ülke içerisinde. Tüm bu bilgiler AB için turizmin önemini göz önüne sermektedir.³⁴² İngiltere kıta ülkesi olarak hem yurt dışına turist gönderen hem de başka kıta ve coğrafyalardan turist alan bir ülke durumundadır.

Turizm AB için önemli bir ekonomik faaliyet olmaktan ziyade değişik kültürlerin etkileşiminde önemli bir araç olarak görülmesine karşılık AB'nin turizm konusunda belirgin ve net bir vizyonu bulunmamaktadır. Bunun nedenleri incelendiğinde, turizmin ulaşım, hareket serbestliği, çevre, bölgesel politikalar gibi birçok hususla iç içe olması, üye devletler arasında rekabet düzeyinin farklı olması ve sorunlarını AB içinde halledecek bir AB organının olmaması gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliğinin turizme bakış açısı olumlu tarafıyla değerlendirildiğinde, turizmin uyum hakkında itici bir güç oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan turizm, kültürleri bir araya toplayan ve Avrupa Kimliğini oluşturan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bilhassa 1980'den sonra turizm sektörünün uluslararası sahada oluşturduğu iktisadi ve siyasi faktörlerin yanında; döviz girdisi sağlayan, istihdamı arttıran yapısının anlaşılabilirliği ve turizm yatırımlarının geri dönüşümünün birçok yatırıma oranla daha hızlı olması, bu sektörün önemini dünya genelinde olduğu gibi Avrupa Birliğinde de hissedilmesi ve AB gündemine alınmasında etkili olmuştur. Avrupa Birliği, 1990'lara gelene kadar turizm

³⁴¹Faruk Alaeddinoğlu, Alpaslan Aliagaoglu, "Turizmde Planlama ve Türkiye'de Turizm Planlaması: Turizm Planlarının Etkinliği ve Başarılarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Erdem*, 15 /43 (2005), 95-116.

³⁴² <http://emrebahar.blogspot.com.tr/2012/02/avrupabirligi-tuketici-politikalarinn.html> E.T. 07.08. 2022.

sektörünün bölgesel kalkınma ve istihdam oluşturmadaki öneminin bilincinde olmakla beraber, sektörel bakışlarda tercih ve turizm alanındaki faaliyetleri dolaylı olarak devam ettirmiştir.³⁴³

AB’de turizm politikalarının oluşturulmasına dair ilk ciddi yaklaşım, 1984’ün Nisan’ında üye ülkelerin bir karar tasarısı hazırlayarak AB Komisyonunu bu konuda harekete geçirmeleriyle başlamıştır. AB’nin komite ve gruplarında hatta Avrupa Parlamentosundaki artan rolü, özellikle Akdeniz ve Güney Avrupa ülkelerinden tam üyelik konusunda giderek artan istekler, turizmin ekonomik ve sosyokültürel gücünün daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. AB’de yeni bir turizm politikasının çatısının oluşturulması sağlanmıştır. 1985’de turizme biraz daha yer verilerek, Ulaştırma Müdürlüğü bünyesinde küçük bir turizm birimi kurulmuştur. Avrupa Parlamentosu, 1988’de aldığı bir karar ile 1990 senesini *Avrupa Turizm Yılı* ilan etmiş ve ilk kez turizmin AB mali kaynaklarından doğrudan desteklenmesinden bahsedilmiştir. 1992 yılı Temmuz’unda *Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi*, turizmin birlik düzeyinde ele alınması gerektiğini ilan etmiştir. Bunun amacı, turizmi daha da güçlendirmek, turizm ile ilgili milli politikalar geliştirme ve sektörün tüm aktörlerini, kamu ve özel sektörü bu konuda özel önlemler almaya teşvik etmektir. 1994’ün Nisan’ında Avrupa Birliği Komisyonu Green Paper (Yeşil Kitap) olarak tanımlanan, birlik içindeki turizmin rolünü tespit eden bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışma sonucunda AB’nin turizm politikası ile ilgili yol haritası üye ülkelere iletilmiştir.³⁴⁴

1 Ocak 1997’de Avrupa Birliği Turizmini geliştirmeyi amaç edinen “*PHILOXENIA*” isimli bir program yürürlüğe alınarak, turizm vasıtasıyla AB içindeki istihdam ve büyümenin artırılması amaçlanmıştır. AB Toplam bütçesi içinde 25 milyon Euro olan ve 4 yıllık bir süreyi kapsayan bu program ile AB içinde turizmin kalitesinin yükseltilmesi, turizme ait finansal ve kanuni hususlar ele alınmıştır. “2001 Avrupa Komisyonu *Working Together For the Future of European Tourism Belgesi*” ile Avrupa’nın turizm sektörünün rekabet gücünden nasıl faydalanacağı hususundaki düşüncelerini sunmuştur. 2002’de ise turizm özelindeki ilk konsey kararı alınarak, turizmin AB kanunlarından etkilenmesinin sıkı bir şekilde takibini isteyen ve Avrupa’nın bir destinasyon olarak algılanıp tanıtılmasında yeni imkân ve fırsatlar oluşturulmasının araştırılması tavsiye edilmiştir.³⁴⁵

2005’e gelindiğine ise Şubat Ayında AB Komisyonu, Yenilenmiş AB Turizm Politikası adı altında bir metin yayımlamıştır. Söz konusu bu belgeye göre; Avrupa turizm alanında rekabet kapasitesini arttırmalı ve turizm sektöründe çok sayıda yönetici ve çalışan olması yüzünden bunlar arasında diyalog ve iş birliği sağlanmalıdır. Belgede ayrıca, kamusal otoriteler ve turizm

³⁴³ Gözde Emekli, “Avrupa Birliği’nde Turizm Politikaları ve Türkiye’de Kültürel Turizm”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 14 / 99 (2005), 101.

³⁴⁴ <http://kariyer.turizm gazetesi.com/articles/article.aspx?id=19487> Erişim 24.08.2022.

³⁴⁵ http://www.tursab.org.tr/tr/ab-veturizm/avrupa-birligi-ve-turizm_508.html Erişim 11.08.2022.

sektörü elemanları arasındaki güçlü iş birliği de turizmin devam ettirilebilir kalkınmasına katkı sağlayacağı ileri sürülmüştür. Avrupa Birliği'nin, turizm ile ilgili ortak bir politikasının olmaması, AB'nin turizmi desteklemediği anlamına gelmemelidir. AB turizmi ortak politikaları konsey kararları, yönergeler, tavsiye ve öngörülerin yanı sıra diğer ortak politikalarla da desteklenmektedir. Birlik zaman zaman çeşitli konsey kararları, yönergeler, tavsiyeler ve öngörüler ile turizmi desteklemiştir. Yoğun bir emek gerektiren sektörlerden biri olmasından dolayı AB tarafından yeni üye ve aday devletlerde turizmin yaygın hale getirilmesi desteklenmektedir. Turizm sektörü özellikle bölgesel kalkınma ve yeni istihdam alanları oluşturma bakımından kurtarıcı bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörü, turistlerin harcamaları üzerinden yeni üye ve aday devletlere dolaylı olarak mali destek vermektedir. Bir diğer ifadeyle, bütçe açıklarını kapatma potansiyeli olan turizm sektörü, yeni üye ve aday devletlerde daha az riskli olarak görülen ödemeler dengesi tablosunun oluşmasına dolaylı olarak destek sağlamaktadır.³⁴⁶

Türkiye AB üyesi olmasa da AB'nin turizm politikalarına ve ödemeler dengesine katkı sağlayan önemli bir ülke durumundadır. AB'den birçok yere giden turistlerin mutlaka önemli bir uğrak yeri durumundadır. İngiltere ve Almanya gibi hem turist alan hem de turist gönderen ülkeler için Türkiye önemli bir destinasyon durumundadır. Türkiye'nin AB'ye sınır olması ulaşım imkânları ve mali açıdan çok büyük bir avantaj sağlamaktadır. AB'nin bundan sonra alacağı turizm kararları Türk turizminin de geleceği için önem arz etmektedir.³⁴⁷

Avrupa devletlerinin Türkiye turizmine yatırımları yine birçok Türk turizm acenteleri ile ortaklaşa gerçekleşmektedir. Örneğin Almanya'da turizmle ve Türk turizmiyle bağlantılı ve içinde Türk sermayesinin olduğu bazı şirketler şunlardır;

Schauinsland-Reisen, Alltours, DER Touristik, Expedia TAAP, Ferien Touristik/Coral, FTI Touristik, Icc Incentive Congress & Coaching, Stadthalle GmbH Oberursel (Taunus), Tui, Lmx Touristik, Coop Trr, Magic Tours, Feronya.³⁴⁸ Bunlardan Travel Group, Anex Tour ve Ritz Reisen gibi şirketler ise doğrudan Türk yatırımı durumundaki tur operatörleridir. Bu şirketlerin Almanya'daki merkezleri Münih, Köln ve Berlin'de bulunmaktadır.³⁴⁹

Fransa'daki Türk sermayeli turizm şirket ve tur operatörleri ise;

THY Paris, THY Lyon, THY Nice Côte d'Azur, THY Strasbourg, Marmara, Pacha Tours, Mondial Tourisme, Fora Fly, Flymonde Travel, Ege Tours, Levent Voyages, Bey Tours, Bosfore Voyages, Megatour, Cosmovel, Novela Travel, MTA Paris International Tours, Sultan Tourisme, Tour Saray, Afra Voyages, Favois Voyages, Osa Voyages, Globe Travel,

³⁴⁶ Levent Ateşoğlu, *Avrupa Birliği Turizm Politikası ve AB ile Türkiye Turizm Sektörlerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 36.

³⁴⁷ Ateşoğlu, *Avrupa Birliği Turizm Politikası ve AB ile Türkiye Turizm Sektörlerine Etkileri*, 36.

³⁴⁸ <https://www.turizmgunlugu.com/tag/almanyadaki-turk-kokenli-seyahat-acenteleri/> Erişim 16.07.2022. Bkz. *Turizm Raporu*, İstanbul: Turofed, 2014, 45.

³⁴⁹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanyadaki-turk-tur-sirketleri-nelerdir-41487747>Erişim 16.07.2022.

Galata Tours, Athena Voyages, Paris'te Gayrimenkul Alım-Satım-Kıra, Emlak LB Consulting, Emlak Lafayette Immobilier, In & Fi Ev Ve Is Kredisi, Emlak Factorim, Alice Conseil. Emlak vb'dir.³⁵⁰

Türkiye'nin İtalya'da dolaylı faaliyette olan veya Türk ortak sermayeli şirketleri veya organizasyonları da bulunmaktadır. "İmperatore Travel World, Taxi Naples, Valsana Servizi Taxi N.C.C. Onda Verde Viaggi, Globalsem Viaggi".³⁵¹

3.3.2. Türkiye'nin Uluslararası Kuruluşlar ile İlişkilerinin Türk Turizmine Yansımaları

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren çağdaş ülkeler ve toplumlar seviyesine gelebilme konusunda uluslararası siyasi ve ekonomik tüm gelişmeleri yakından izlemiştir. OECD, NATO, Dünya Bankası ve İMF gibi uluslararası kuruluşların aktif birer üyesi olmuştur. Özellikle "insanlık geçmişinin en büyük barış projesi" şeklinde nitelenen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958'de kurulmasından kısa zaman sonra Türkiye, 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluğa ortaklık müracaatında bulunmuştur. Türkiye adına bu müracaat dönemin Demokrat Parti Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes tarafından yapılmıştır. AET Bakanlar Komitesi, Türkiye'nin yapmış olduğu müracaatı onaylayarak, üyelik şartları gerçekleştirilinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması yapılmasını teklif etmiştir. Bu Anlaşma, 12 Eylül 1963 tarihinde yapılmıştır. 1 Aralık 1964 günü ise yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği münasebetlerinin yasal temelini meydana getirmektedir. Ankara Anlaşması'nın 2. maddesinde bu Anlaşma'nın amacı şu şekilde belirtilmiştir. "Türkiye ekonomisinin hızlıca kalkınması ve Türk halkının istihdam seviyesi ve hayat standardının yükseltilmesinin sağlanmasını göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve iktisadi münasebetleri kesintisiz ve dengeli bir şekilde güçlendirmeyi özendirme." Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi ise Türkiye'nin üyeliğinin düzenlenmesi hususunda olmuştur. "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşmadan meydana gelen sorumlulukların hepsinin Türkiye tarafından yerine getirileceğini gösterdiğinde, taraflar Türkiye'nin Topluluğa katılmasını incelerler."³⁵²

Bu maddeden açık bir şekilde anlaşılmalıdır ki, Türkiye-AET ortaklık münasebetlerinin nihai amacı Türkiye'nin Topluluğa tam olarak üyeliğidir." Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET'ye girmesi için hazırlık aşaması, geçiş aşaması ve nihai aşama olarak üç dönem öngörmüştür. İlk aşama Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 itibarıyla başlamıştır. Taraflar arasındaki

³⁵⁰ <https://turkisyerleri.com/fransadaki-turk-seyahat-acentalari/> Erişim 8.6.2021. Ayrıca bkz. Faruk Alaeddinoğlu; Ali Selçuk Can, "Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri ve Seyahat Acenteleri", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2007), 61.

³⁵¹ <https://www.europages.com.tr/%C5%9Firketler/seyahat%20acenteleri.html> Erişim 8.6.2021.

³⁵² https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html. Erişim 8.6.2021.

ekonomik farkları azaltmaya yönelik 'Hazırlık Aşaması' olarak belirlenen bu süreçte Türkiye bundan başka belirtilmemiş yükümlülükler üstlenmemiştir. 13 Kasım 1970'te imzalanmış olan ve 1973'te yürürlüğe konulan Katma Protokol ile birlikte, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık aşaması bitmiş ve "Geçiş Aşaması"na ilişkin şartlar belirlenmiştir. 1971 senesi itibarıyla, Katma Protokol kapsamında Topluluk, bazı petrol ve tekstil mamulleri haricinde Türkiye'den ithal ettiği sanayi mamullerine uyguladığı gümrük vergisi ve oran kısıtlamalarını tek taraflı şekilde sıfırlamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin AB menşeli sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin sıfırlanmasını öngörmüş ve bu sayede Gümrük Birliği'nin uygulamasının başlaması için 22 yıllık bir zaman verilmiştir. Türkiye-AB münasebetleri 1970'li senelerin başından 1980'lerin 2. yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenler yüzünden istikrarsız bir seyir takip etmiştir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin sonrasında ilişkiler resmen askıya alınmıştır. 12 Eylül 1980'den itibaren ise dondurulmuş olup, Türkiye-AET ilişkilerinin tekrar aktif hale getirilmesi süreci 1984'ten sonra olabilmıştır. Türkiye, 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'nda belirlenen aşamaların sonuçlanmasını beklemezden, üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, bu müracaatla ilgili kararını 18 Aralık 1989'da açıklayarak, kendi iç sorunlarını gördükten sonra Topluluğun yeni bir üye ülkeyi bünyesine alamayacağını belirtmiştir.³⁵³ İngiltere, 1990'lı yıllarda hala Türkiye'nin AB'ye girmesi için hazır olmadığı düşüncesinde olmuştur. Türkiye'de laiklik, ekonomi, işsizlik, azınlıklar sorunu bağlamında AB standartlarına ulaşamadığı ileri sürülmüştür.³⁵⁴

Sonrasında ise Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar gereği olarak Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 günü yürürlüğe konulmuştur. Bu sayede Türkiye-AB Ortaklık münasebetinin son aşamasına geçilmiş ve Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinde ortaklık sürecinin en önemli aşamalarından birisi olmuştur. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bambaşka bir boyut olmuştur. Türkiye-AB münasebetlerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan birliğe üye Devlet ve Hükûmet Başkanları Toplantısı olmuştur. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmi olarak onaylanıp, diğer aday ülkeler ile eşit konumda olacağı kesin bir dille söylenmiştir. Türkiye hakkında hazırlanmış olan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 günü AB Konseyince de onaylanmıştır. "Katılım Ortaklığı Belgesi" Avrupa Birliği tarafından, 2003, 2005, 2006 ve 2008'de yeniden gözden geçirilmiştir. Ulusal Program ise, 2003, 2005 ve 2008 senelerinde güncellenmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde kararlılığını her defasında ortaya koyan siyasi irade, reform çalışmalarına da hız kazandırmıştır. Bu sayede müzakerelerin açılması için ön koşul olan siyasi

³⁵³ Aslı Kurtoğlu, *İngiltere Basınında Türkiye AB Süreci (1999-2006)*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, 3-15.

³⁵⁴ NA, WST-024 /3, (01.09.1991)

kriterlerin yerine getirilmesine yönelik uyum yasası paketleri hızlıca TBMM'den geçirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin çerçevesini genişleten, demokrasi, hukuk üstünlüğü, düşünce, ifade serbestiyeti ve insan hakları gibi konularda mevcut düzenlemeleri kuvvetlendiren ve güvenceye alan çalışmalara devam edilmiştir. Böylece 2002-2004 arasında 8 Uyum Paketi, 2001 ve 2004 senelerinde de 2 Anayasa Paketi TBMM'de kabul edilmiştir.³⁵⁵

17 Aralık 2004'te Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin siyasi şartları yeteri ölçüde yerine getirdiği belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. Hükümetler arası Konferansla Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Aynı gün bir basın toplantısıyla Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayınlanmıştır. Böylelikle Türkiye ile AB arasındaki inişli-çıkışlı münasebet çok önemli bir aşamayı geçerek yepyeni bir sürece girmiştir. Bazı üye ülkelerin siyasi kısıtlamaları ve Kıbrıs Meselesi müzakereyi bazen bloke etmiştir. 2006-2010 arasında 13 fasılda müzakereler açılmış iken, açılmayan fasılların büyük bir kısmı üye devletlerin siyasal engellemelerine takılması yüzünden 2010-2013 sürecinde sadece bir fasılda müzakere yapılabildiği görülmüştür. 17 Mayıs 2012'de ise Türkiye ve Avrupa Komisyonu arasında Pozitif Gündem diye bir süreç başlamıştır. Pozitif Gündem, Türkiye-AB münasebetleri bakımından birçok önemli konudaki iş birliğinin güçlendirilmesi ve siyasal engellemeli fasılları da kapsamak üzere kurulan çalışma grupları ile teknik şartların en kısa zamanda yerine getirilmesini hedefleyen bir çalışma şekli olarak düşünülmüştür. Pozitif Gündem, 2014'te Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikasından sorumlu üye Ştefan Füle'nin yerine Johannes Hahn'ın atanmasıyla bitmiştir.³⁵⁶

Türkiye'nin çeşitli uluslararası örgütlere katılması noktasında 1944'ten sonraki gelişmeler etkili olmuştur. Bu tarihten sonra dünyada ekonomik ve ticari hayatı çok yakından etkileyebilecek kararlar alınmıştır. 1944'te II Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte başta ABD olmak üzere galip ülkeler dünyadaki mevcut ekonomik yapıda revizyona giderek, yeni bir parasal sistem kurmak ve ekonomiyi kendilerince şekillendirmek için aynı yılın temmuzunda ABD'nin New Hampshire kentinin Bretton Woods kasabasında "Birleşmiş Milletler Ekonomik Konferansı"ni yapmışlardır. Burada ilk kez Dünya Bankasının 1944'te kurulması kararı alınmıştır. "Bretton Woods" sistemine göre sabit döviz kuru politikası benimsenmiş, doların değeri altına endekslenmiştir. Aynı zamanda öteki ülke para birimleri de dolara sabitlenmiştir. Bunun neticesinde;

1 Ons Altın 35 dolar edecek şekilde ayarlanmıştır. Diğer üye ülkeler ise para birimlerini dolar karşısında anlaşma gereğince %10 kur ayarlaması ve %10 değer artırma hakkına

³⁵⁵ https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html. Erişim 8.6.2021.

³⁵⁶ https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html. Erişim 8.6.2021.

sahip hale gelmiştir.³⁵⁷ Bu sistem kısa bir zaman sonra ABD'nin dış ticari açıkları yüzünden dolara olan güvenin azalması ve öteki devletlerin para arzını yükseltip ABD'den devamlı surette altın almaya yönelmeleri yüzünden sorgulanmaya başlanılıp ABD'nin elindeki altın stokunun azalmasına yol açmıştır. 1970'li senelerde doların devalüe edilmesi, körfez savaşları ve gelişmiş devletlerin dalgalı kur sistemine geçişleriyle birlikte sistem hasar olarak çökmüştür. Dönemin ABD Başkanı Nixon, uluslararası baskıların daha fazla önlenemeyeceği gerçeğini hissederek, 1971 Ağustos ayı içinde Amerikan dolarının altın standardına sabitlenen değerinin bundan sonra uygulanmayacağını ve doların fiyatının döviz piyasalarında "serbestçe" belirleneceğini duyurmuştur. Bretton Woods sistemi teknik olarak böylece sona ermiştir.³⁵⁸

Yönetim merkezi Washington'da bulunan IMF'nin günümüzde 189 üyesi bulunmaktadır. IMF finansal istikrarı sağlamak, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, dünyadaki fakirliği azaltmak, istihdamı arttırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek amacıyla kurulmuştur. IMF'nin temeldeki göreviyse uluslararası para sisteminin istikrarlı bir şekilde çalışmasını sağlamaktır. Bu görevini yapabilmek için üye devletlerin ekonomisini ve dünya ekonomisini yakından izleyerek, onlara teknik yardım verme ve ödeme güçlüğü çeken ülkelere borç vermektedir. Bu borçlarla birlikte ülkelerin uluslararası rezervlerini tekrar kurmaları, para birimlerini dengelemeleri, ekonomik büyüme şartlarını istikrarlaştırma ve sorunları çözebilecek politikaları üstlenmeleri beklenmektedir. Faizlerin yükseltilmesi, sıkı para ve maliye politikaları, emeğin parasal karşılığının baskı altına alınması, kamunun mallarına zam yapılması, kamunun piyasadan elini çekerek özel sektörün önünün açılması, IMF politikalarının ana görev ve yapısını oluşturmaktadır.³⁵⁹

Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'na "19 Şubat 1947 tarih ve 5016 sayılı Milletlerarası Para Fonu ile "Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına Katılmak İçin Hükûmete Yetki Verilmesine Dair Kanun"un verdiği yetkilere dayanarak 11 Mart 1947'de üye olmuştur. Türkiye 11 Mart 1947'de "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası"na, 19 Aralık 1956 'da "Uluslararası Finans Kurumuna (IFC)", 22 Aralık 1960'da "Uluslararası Kalkınma Derneği"ne (IDA), 3 Haziran 1988'de "Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA)", 2 Nisan 1989'da "Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi"ne (ICSID)" üye olmuştur.³⁶⁰

Türkiye, IMF ve Dünya Bankası'na üyeliği tek parti döneminde, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında olmuştur. Bunun devamını getirecek olan Demokrat Parti olsa da dönemin Başbakanı Adnan Menderes ile Dünya Bankası yöneticileri arasında 'Barker Raporu' yüzünden anlaşmazlıklar olmuştur. Barker Raporu, Dünya bankası idarecilerinin Türkiye için 1951'de hazırladıkları bir ekonomik kalkınma raporu durumundadır. Dönemin iktidarı bu

³⁵⁷ Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?", *Çalışma ve Toplum*, 1 (2009), 11-28.

³⁵⁸ Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi:", 14.

³⁵⁹ Güngör Uras, *Sanayileşcektik Büyüyecektik N'oldü Bize*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017, 22.

³⁶⁰ <http://www.imf.org/en/About>. Erişim 8.6.2021.

raporu kabul etmeyince Türkiye ve Dünya bankası arasında sıkıntılar baş göstermiştir. Sonraki senelerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ABD'ye Dünya Bankası ile Demir köprü barajı için görüşmek üzere gitmiş ancak bu kez de Dünya bankası idarecileri Celal Bayar'ın taleplerini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Adnan Menderes'in emriyle Dünya Bankası Türkiye Ofisi kapatılıp, çalışanları ülkelerine gönderilmiştir. Dünya Bankasıyla bunlar yaşanırken bu dönemde Marshall yardımları tartışmaları başlamış, demokrat parti küçük Amerika hayalleriyle çalışmalarını devam ettirmiştir. IMF'den alınan ilk borç ise 1961'de alınmıştır. O yıl gerçekleşen askeri müdahaleyle birlikte Maliye Bakanlığı'na Kemal Kurdaş atanmıştır.³⁶¹

12 Mart 1971 muhtırasıyla birlikte geçici Nihat Erim Hükûmeti kurulmuştur. Başbakanlık görevini yapan Nihat Erim, Atilla Karaosmanoğlu'nu Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcılığına atanmak üzere Türkiye'ye çağırmıştır.³⁶² Karaosmanoğlu da Kurdaş gibi yurt dışında eğitim görmüş ve ilgili kuruluşlarda çalışırken ona ihtiyaç duyularak, darbe hükûmetinde görev almıştır. 1966'da Dünya Bankasında çalışmaya başlayan Karaosmanoğlu, bu hükûmetle birlikte Türkiye'ye gelmiş, başbakan yardımcılığına üstlenmiştir. Karaosmanoğlu geldiği zaman Türkiye'deki para trafiğini ele almakla işe başlamıştır. Önerdiği ekonomik şartların çoğu yapılmayınca 1972'de görevinden istifa etmiştir. Bu şartlar arasında IMF ile tekrar iş birliği yapmak da bulunuyordu. Türkiye 1978'e kadar IMF'ye gitmemiştir.

Süleyman Demirel'in 1979'da başbakan olmasıyla Turgut Özal müsteşarlık görevine atanmıştır. Müsteşarlık göreviyle birlikte devlet planlama teşkilatındaki görevini de vekâleten yapan Özal, hükûmetinin aldığı ekonomik kararların da baş mimarıdır. Özal'ın hazırladığı ve hükûmetin de kabul ettiği bu kararlara "24 Ocak Kararları" denmiştir. Bu kararlara göre;

"%32,7 oranında devalüasyon yapılmış, Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış, KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış, Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış, Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiş, İthalat kademeli olarak liberalize edilmiş, ihracat; vergi iadesi, faizlerin serbest piyasaya göre belirlenmesi, kamunun ürettiği mallardaki devlet desteğinin kaldırılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörlerle göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir".³⁶³

³⁶¹ Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi", 22-23.

³⁶² Atilla Karaosmanoğlu, 1932 yılında Manisa'da doğdu. 1954 Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktora yaptı. Harvard ve New York Üniversitesi'nde geçici öğretim üyeliği yaptı. 1960 yılında Türkiye'nin ilk İktisat Planlama Daire Başkanı oldu. 1965 yılında OECD Kıdemli Bilim ve Teknoloji Planlama Müşaviri oldu. 1966 yılında Türkiye'ye döndü. Nisan'da Dünya Bankası'na girdi. 1971 yılında Başbakan Nihat Erim tarafında Türkiye'ye başbakan yardımcılığı için çağırıldı. 1972 yılında bu görevden istifa etti. <https://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=1955>.

³⁶³ Şinasi Öztürk; Fethi Nas; Ergün İçöz. (2008). "24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, 18,19.

Kabul edilen bu kararlar Türkiye’de liberal ekonominin de başlangıcını oluşturmuş, IMF ve Dünya Bankası destekli olan kararlar durumundadır. Özal da bu görevinden önce Dünya Bankasında çalışmıştır. Eylül ayında yapılan askeri müdahaleyle birlikte bu 3 yıllık zamanda IMF ile bir tek stand by anlaşması yapılmıştır. Kasım 1983’teki genel seçimlerinden aylar öncesinde Haziran 1983’de 225 Milyon SDR’lik bir anlaşma daha yapılmıştır.³⁶⁴

1984’te yeniden IMF ile görüşen Özal, bu dönem yine 225 Milyon SDR’lik bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmalara 10 yıl ara verilmiş, 1994’te IMF ile yeniden bir anlaşma gündeme gelip, Başbakanı Tansu Çiller 460 milyon SDR’lik bir anlaşma imzalamıştır. 1999’daysa Başbakan Ecevit IMF ile yeniden masaya oturup 1999 ve 2002 senelerinde toplam 23.7 Milyar SDR’lik anlaşma yapılmıştır. Bu dönem iktidarda DSP, MHP ve ANAP partileri bulunmaktaydı. Kemal Derviş 2001’de Türkiye’de Ekonomiden sorumlu devlet bakanlığına atanmış, dışarıdan atandığı içinde büyük tepki görmüştür. Kemal Derviş’in gelişiyle ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ hazırlanmıştır. Bu program Derviş’in ABD’ye gidip IMF ve Dünya Bankası ile görüşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kemal Derviş dönemin hükümetinden 15 günde 15 yasanın TBMM’den geçirilmesini istemiştir. IMF ve Dünya Bankasının Türkiye’ye dayattığı ne varsa bu programa konulmuş, buna bir dizi mali önlemler de ilave edilmiştir. Bu program ‘Türkiye’nin tek çıkış yolu, şeklinde kamuoyuna sunulurken, gelen giden IMF ve DB yetkilileri ya da ABD ve AB’nin sözcüleri aslında çözümsüzlüğü yeniden uygulamaya ve Türkiye’ye kabul ettirmeye başlamıştır. Bu programda bir de iç pazarın yabancı tekellere açılması bulunuyordu.

AK Parti 2002’de iktidar olduğunda ekonomiyi bu şekilde devralmıştı. Türkiye bu döneme kadar yüksek enflasyonla mücadele eden bir devlet durumundaydı. Aynı zamanda faiz ve döviz sorunu da yaşanmaktaydı. Bunun engellenmesi için de yüksek faiz düşük kur politikası uygulanmaktaydı. AK Parti’nin iktidara gelmesinden itibaren IMF ile 2005’te tek bir Stand by anlaşması olmuştur. Bunun maddi karşılığı 6,6 Milyar SDR’dir³⁶⁵ ve bu anlaşma yaklaşık 3 yıl geçerli olmuştur. Türkiye AK Parti iktidarı döneminde IMF’den son kez borç alarak 8 yıl sonrasında 2013’te IMF’ye olan borcunun tamamını ödemiş ve borcu bitmiştir. Burada sevindirici nokta IMF’ye olan borcun kalmamış olmasıydı.³⁶⁶

Siyasal iktidar 2008 ekonomik krizinden sonra ABD’nin krizi aşmak için uygulamaya koyduğu parasal genişlemeyi yararlı olacak şekilde kullanmaya çalışmıştır. ABD Merkez Bankası FED,

³⁶⁴ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, 327.

³⁶⁵ Özel Çekme Hakkı (Special Drawing Rights - SDR), 1969 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından, uluslararası rezervlerin desteklenmesi için yaratılan bir hesap birimidir. Uluslararası bir para birimidir. IMF’nin kurduğu SDR tarafından çıkarılan bir para birimidir. 5 farklı para birimine göre değeri belirlenmekte ve değeri her gün güncellenmektedir. <https://tr.economy-pedia.com/11039596-special-drawing-right>. Erişim 18.08.2022.

³⁶⁶ Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 327.

2008 mortgage krizini aşabilmek ve zarar eden dünya ekonomisini canlandırabilmek üzere faizleri düşürerek piyasaya dolar sürmüştür. Piyasa da çoğalan dolar dünya da özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yön bulmuştur. Bu durum dövizin değer kaybına neden olmuştur. 2008'den sonra ekonomilerdeki büyümeler bu doğrultuda gerçekleşmiştir. FED parasal genişleme politikasını 2013'te sonlandırarak faiz arttırmaya başlamıştır. Bu durumdan yine en çok gelişmekte olan ülkeler etkilendi. FED 'in her faiz artırımında dolar değer kazanırken gelişmekte olan devletlerin para birimleri ise çok fazla değer yitirdi. Ülkelerin paraları değer yitirirken bu durumdan en kötü etkilenen yine Türk lirası olmuştur. Türk lirası dünyadaki ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak değer kaybetmeye devam etmiştir.³⁶⁷

2007-2013 arası dönemde dünyada ve Türkiye'de faizlerde ortaya çıkan düşüşler bir yandan iç talebin hareketlenmesini sağlarken öbür taraftan Türk parasına olan güveni arttırıp, döviz karşısında TL'nin yeniden değerlenmesine yol açmıştır. Bu vaziyet ise ekonomik yapının tüm parametrelerini etkilediği gibi turizm sektörünü ve turizm gelirlerini de etkileyebilmiştir. Turizm faaliyetleri sonucu elde edilen gelirler tıpkı devletlerin ihracat gelirlerine benzemektedir. İhracatta devlet mal ve hizmet ihracı yaparak döviz elde etmektedir. Turizmdeyse o ülkeye gelen turist ülke içinde satın aldığı mal ve hizmetlere yaptığı harcamalar ile döviz girişi sağlamaktadır. Ancak ihracat gelirleri üzerinde etkili olan ana faktör nasıl döviz kuruyorsa turizm gelirlerini belirleyen ana etmenlerden birisi de bireysel gelir ve bu gelirin turistik gezilerin yapıldığı ülkenin parasıdır. TL'nin değerini arttırma döviz türünde ihracat ürünlerini nasıl pahalı, ithalat ürünlerini ise ucuzlatıyorsa turistik faaliyetleri de aynı yolla etkilemektedir. Yani Türkiye'ye gelen turistin harcadığı dövizin miktarı türünden alabildiği ürün ve hizmetin miktarı azalmakta bu da turizm sektörünün gelirlerini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Uluslararası kuruluşlarla ilişkiler, politik ekonomik krizler devletlerin ekonomik ilişkilerine istikrar ve düzen sağlamada etkili olmuşlardır. 1985-2010 arası dönemde dünyada ve Türkiye'de meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyokültürel ve ticari gelişmeler turizm sektörünü de etkilemiştir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar turizmi çok çabuk ve önemli düzeyde etkilemiştir. 1986'da yaşanan Çernobil olayı, 1991 Körfez Savaşı, 1999 siyasi istikrarsızlıkları, Asya krizi, terör, 2006 terörist saldırıları, Kuş gribi, Danimarka'da çıkan karikatür krizi, İsrail Lübnan sorunu, Irak'taki durumun çıkmazlığı, 2006 Dünya Kupası'nın Almanya'da oynanması, İtalya, Yunanistan, İspanya, Portekiz gibi devletlerin turist gelişlerinde %4-12 arası bir artışın yaşaması gibi sebeplerden dolayı beliren krizler, enflasyon, yüksek faizli krediler yüzünden turizm sektöründe maliyetlerin yükselmesi, Türkiye'ye turist gönderen

³⁶⁷ Uras, *Sanayileşcektik Büyüyecektik N'oldu Bize*, 19.

devletlerin iç yapısından kaynaklanan ekonomik ve siyasi olumsuzluklar ve rakip devletlerin propagandaları vb durumlar turizm sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir.³⁶⁸

Sağlıklı gelişen ekonomilerde devletlerin öncelikli kaynakları arasında olmasa bile turizm gelirleri o ülke ekonomileri için ciddi bir kaynak olmaktadır. Özellikle Türkiye gibi turistik arz konusunda zengin olan ülkeler için turizm gelirleri göz ardı edilemeyecek kadar ciddi bir gelir kaynağıdır. Turizm, hammadde ve teknoloji açısından dışa bağımlı olmayan bir endüstri yatırımdır. Büyük ölçüde insan emeğine bağlı bir hizmet sektörü olduğundan işsizliğin yoğun halde yaşandığı ülkeler ve bölgelerde büyük bir önemi bulunmaktadır. Diğer taraftan turizm sektörü yalnızca kendi etki alanındaki büyük ekonomik getirisi ile değil, sosyokültürel değişimleri etkilemesi, ekonomik refahın çok daha geniş halk gruplarına yayılması, tek başına bir sektör olarak ülke genelinde dengeli kalkınmaya olan getirisi, öteki sektörlerle olan etkileşim ve ülkeyi tanıtmak için öncü bir sektör olarak kabul edilmektedir. 2008-2013 arasında dünyada ve ABD’de meydana gelen parasal değişiklikler tüm ülkelerin gelir ve gider çeşitlerinde de azalmalara veya duruma göre artışlara neden olmuştur.³⁶⁹ 2013’e kadar Türkiye bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir. Türkiye’nin turizmden elde ettiği parasal geliri 2004’te 15.887 milyon dolar iken 2008’de 21.910 milyon dolara çıkmıştır. İngiltere gibi Türkiye’ye turist gönderen ülkelerde de rahatlamalar olmuştur. Bu rahatlamalar İngiliz vatandaşlarının ürün ve hizmet alımlarını olumlu yönde etkilemiştir. Ancak her şeyin tersine dönmeye başladığı 2013 sonrasında ise aynı olumlu havayı görmek mümkün olmamıştır.

Türkiye’nin uluslararası örgütler ve özellikle AB’ye üyelik müzakerelerinde İngiltere çoğu zaman Türkiye’nin yanında olmuştur. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Özellikle İngiltere AB ülkelerini Türkiye’nin üyeliği üzerinden takip ve kontrol etme ihtiyacı duymaktadır. Ekonomik, siyasi ve ticari ilişkiler İngiltere ile AB ülkeleri arasında bir rekabet yaratmaktadır. UKIP (Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi) haricinde İngiltere’deki bütün büyük partiler (Muhafazakâr Parti, İşçi Partisi, Liberal Demokrat Parti) Türkiye’nin AB’ye üyeliği sürecine destek olmaktadır. Bu konuda Başbakan olduğu ilk günlerde bir açıklama yapan David Cameron, bir NATO müttefiki olarak Türkiye’nin Avrupa’nın savunmasındaki çalışmaları ve Afganistan’daki faaliyetlerini takdirle karşıladığını ve mutlaka birliğe alınması gerektiğini ifade etmiştir. Fransa ve Almanya gibi diğer AB ülkeleriyle kıyaslandığında, İngiltere’de Türkiye’ye olan desteğin daha yüksek olduğu rahatlıkla görülecektir. Kasım 2009’da yapılan araştırmaya göre; İngilizlerin yüzde 51’i Türkiye’nin AB’ye üye olmasından yana iken yalnızca yüzde

³⁶⁸ Zafer Yıldız, Ayşe Durgun, “2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 / 1 (2016), 8.

³⁶⁹ Yıldız, Durgun, “2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri”, 2-6.

37'sinin buna karşı olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı araştırmaya göre Fransa'da karşı olanların oranı %62, Almanya'da ise %58 olmuştur.³⁷⁰

İngiltere'deki Türkiye algısı, Fransa ve Almanya'ya oranla hala daha olumludur. Ancak İngiltere'nin AB politikalarını yönlendiren bir ülke olmaması ve AB'den ayrılmış (Brexit) olması bu konuda Türkiye'ye pazarlık masasında istediği katkıyı getirememektedir. Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı, 2014'te Avrupa'daki merkez sağ partilerin oluşturduğu AB partisi olan Avrupa Halk Partisi (European People's Party) yerine, David Cameron önderliğinde yeni kurulan AECP'ye (Alliance of European Conservative and Reformists) destek olma kararı almıştır. Böylece Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde İngiltere Türkiye-Polonya ekseninde güçleneceği söylenebilir. Türkiye, bu şekilde, İngiltere ile olan yakın münasebetini kendi üyeliğine karşı olan Fransa ve Almanya'ya karşı bir güçlü bir koz olarak da kullanmaya başlamıştır. İngiltere Türkiye'nin üyeliğini kendi siyasi ve ekonomik hesapları bakımından yararlı görmektedir. Sonuç itibarıyla, Türkiye'nin AB'ye üyeliği İngiltere'nin verdiği destekte Türkiye'nin İngiltere'ye yakınlığı, dış politikada bu iki ülkeyi birbirine yaklaştıran ciddi bir konu durumundadır.³⁷¹

3.3.3 İngiliz Vatandaşlarının Tatil Planlarında Gazete ve Dergilerin Etkisi

Gazetelerde çıkan reklam ve tanıtım haberleri tatil yerlerinin seçiminde her dönemde belirleyici olmamıştır. Fakat bu konudaki incelemelerden elde edilen bulgulara göre gazete ve dergiler çok fazla turist potansiyeline hitap etme ve inandırıcılıkta, yer / bölge fikrinin oluşumunda oldukça önemli bir role sahip durumdadır.³⁷² Gazete ve dergiler, destinasyonlar hakkında güncel bilgiler elde ederek, oluşacak risklerin en aza indirilmesini sağlayan önemli bilgi kaynaklarıdır.³⁷³ Teknik gelişmelere bağlı olarak yazılı medyadan sanal medyaya doğru bir eğilim gerçekleşmektedir. İngiltere'de 2013 ve 2014 yılında bilgi edinme amaçlı gazete alanların oranı %40 olmuştur. Bu oran 2015'te %31'e, 2016'daysa %29'a düşmüştür. Gazeteleri takip edenlerin aksine, bilgi amaçlı internet kullanıcılarının sayısında ciddi bir artış olmuştur. 2013'te internet kullanma oranı %32 olup 2014 ve 2015 yılında bu değer %41'e çıkmıştır. 2016'daysa bu oran %48 seviyesine kadar yükselmiştir. Bilgi edinme vasıtası olarak gazete ve dergilerin

³⁷⁰ Ozan Örmeci, "Son Yıllarda Türkiye Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri; İlişkilerde 'Altın Çağ' Dönemi mi?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İBF Dergisi*, 21/2 (2016), 590-592.

³⁷¹ Örmeci, "Son Yıllarda Türkiye Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri; İlişkilerde 'Altın Çağ' Dönemi mi?", 593-599.

³⁷² Hassan Salehi, Morteza Farahbakhsh, "Tourism Advertisement Management and Effective Tools in Tourism Industry", *International Journal of Geography and Geology*, 3 /10 (2014), 126.

³⁷³ İbrahim Ajagunna, "Crime and harassment in Jamaica: consequences for sustainability of the tourism industry". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18 (2006), 253.

popülerliği giderek düşmektedir.³⁷⁴ Bazı araştırmalarda, Türkiye'nin en çok turist aldığı 3. ülke olan İngiltere'de yayımlanan The Independent ve The Guardian gazetelerinde Türkiye turizmiyle ilgili yer verilen bazı haberlerin içeriksel tahlili yapılmıştır. Bu iki gazetenin günlük olarak okuyucular tarafından ziyaret edilme durumu incelenmiştir. The Independent'in günde 3,082,936 kez ve The Guardian'ın da 8,821,223 kez tıkladığı ortaya konulmuştur.³⁷⁵ Ziyaret edilme sayıları bakımından örneklem olmada önemli bir yere sahiptir. Adı geçen gazetelerin 2008–2010 arası yayınları araştırmamızda incelemeye tabi tutulmuştur. İngiliz gazetelerinde Türkiye'yle ilgili 2008'de 42 haber, 2009'da 62 ve 2010 da ise 95 haber yapıldığı görülmüştür. The Independent ve The Guardian gazetelerinde Türkiye ile ilgili çok sayıda haber incelenebilmiştir. Bu senelerde gazetede yer alan haberlerin İngiliz turistlerin Türkiye'yi gidilecek yer olarak seçmelerine ve turist sayısına yaptığı katkıya tesirinin olup olmadığına bakılmıştır. Türkiye'yle ilgili Independent ve Guardian'da yapılan haberlerin tatillerini Türkiye'de yapmalarını planlayan kişilere kısa zamanda ulaşmaları mümkün değildir. İlgili gazetelerde yapılan haberlerin tesirlerinin uzun vadede rahatça gözlenebileceği düşünüldüğünden özellikle 2008-2017 seneleri arasında geçen sürede insanların Türkiye'yle ilgili haberleri okuyarak tatil yeri tercihinde bulunmaları oldukça yüksektir.³⁷⁶

2009'dan sonraki yıllarda internet kullanılarak ziyaret edilen tatil sitelerinin etkisi ile her iki gazetede de Türkiye ile ilgili olarak çıkan haberlerin sayılarında giderek bir azalma başladığı söylenebilir. Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin istatistiki bilgilerine bakıldığında, 2008-2010 arasında turist girişlerinde herhangi bir düşüş görülmemiştir. Fakat 2011 ve 2012 yıllarında bir düşüş olmuştur. Bunun nedeni ise yayınlanan gazete haberlerinin giderek azalması değildir. Türkiye'nin turizmiyle ilgili çıkan olumlu haberlerin kasıtlı olarak verilmemesi rol oynamış olabilir. The Independent gazetesinin sitesindeki haberlerin okuyucularda bıraktığı izlenime göre tasnif edildiğinde çıkan haberlerin yorum yapılmadan verildiği görülmüştür. Dini içerikli haberlerin bile İngilizler tarafından okunduğu görülmektedir.³⁷⁷ Hatta okuyucularda olumsuz çağrışım yaratacak şekilde yazılara yer verildiği de görülmüştür. Fakat tüm olumsuz yayınların İngiliz insanının tercihinde çok ciddi etkiler yapmadığı söylenebilir. Genel olarak incelendiğinde okuyucu izlenimleri bakımından pozitif haberlerin tarafsız haberlerin gerisinde

³⁷⁴ Magi Castelltort, Gabriela Mader, "Press media coverage effects on destinations – A Monetary Public Value (MPV) analysis". *Tourism Management*, 31 / 6 (2010), 724. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.006.007>.

³⁷⁵ Erdem Şimşek, Azize Hassan, "The Independent ve The Guardian Gazeteleri İnternet Sitelerinde Yer Alan Türkiye Turizm Yazılarına Yönelik Bir İçerik Analizi", *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1 (2018), 97-98.

³⁷⁶ www.independent.co.uk ve www.theguardian.com, Erişim 06.07.2021.

³⁷⁷ "Divine Inspiration: Witness The Spectacle of Turkey's Mystical Dervish for Years They Could Only Perform in Secret. Now That Has Changed", *Independent*, 29.09.2007.

kaldığı ve ileriki dönemlerde turist gelişleri açısından bunun ciddi bir sıkıntı yapabileceği düşünülmelidir.

Türkiye ile ilgili yazılan haberlerin, genel olarak Şubat – Mayıs arasında belirli bir artış gösterdiği, Temmuz’dan itibaren düşüş olduğu ve Ağustos ayında tekrar arttığı görülmüştür. Sezon öncesinde yapılan haberlerin artması, Türkiye turizminin sezonluk yapısını da göstermektedir.³⁷⁸ Ağustos ayında haberlerin yeniden fazlalaşmasının sebebiyse tatil dönüşü geçmiş tecrübeler hakkında yazılan yazılar olduğu tahmin edilmektedir.³⁷⁹ Bazı araştırmalarda;

2008’de İngiltere’den Türkiye’ye gelen turist sayısının 2 milyon 169 bin olduğu verilmiştir. Bu sayı artarak 2010’da 2.673.000’e kadar yükselmiştir. Türkiye’nin tanıtımı için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2011’de 158 milyon TL (Dönem kuru ile 100 milyon \$)’lik bir bütçe ile tanıtım faaliyetleri yürütülmüştür.³⁸⁰ Tanıtım ve pazarlama stratejileri bünyesinde yapılan reklam, ağırlama, fuar, kültür diplomasisi, halkla ilişkiler, tanıtıcı yayımlar ve görsel faaliyetler için ayrılan bütçe 2015’te 171 milyon TL’ye, 2016’daysa 194 milyon TL’ye yükseltilmiştir.

Tanıtım faaliyetleri için tahsis edilen bütçenin bir kısmının hedef pazarların halkının güvenini kazanmış basın yayın kuruluşlarında ülke tanıtımı için ayrılması uzun vadede gelenlerin sayılarında artışa yol açabilir.³⁸¹

Türkiye’de yayın yapan çeşitli gazetelerde gerek yurt içi ve gerek se yurt dışı tatil veya seyahat edilebilecek yerlerle ilgili bölüm veya sayfalar bulunduğu görülmektedir. Örneğin Hürriyet gazetesi bünyesinde rota, gezi rehberi, hürriyet seyahat vb bölümler bulunmaktadır. Burada tatil yapacaklara gidilebilecek yerler hakkında fiyat ve nitelik bakımından detaylı bilgiler verilmektedir. İngilizlerin Türkiye’de tatillerini geçirdikleri yerler ve aktiviteleri hakkında birçok haber yapılmıştır. Posta Gazetesinde, Milliyet Gazetesinde tatil, galeri ve kültür-sanat sayfalarında turizmle ilgili birçok haber ve tanıtıcı yayın bulunmaktadır. 1970-2010 arasında Milliyet gazetesinde İngiliz turistler veya İngiliz vatandaşlarının Türkiye’deki tatilleriyle ilgili olarak yaklaşık 2000 haber yer almıştır. Bu haberler incelendiğinde genellikle Türkiye hakkında İngilizlerin memnuniyetleri, en çok buldukları destinasyonlar, harcadıkları paralar, Türkiye’deki kalma süreleri, rezervasyonlar vb. konularda olduğu görülmektedir. İstanbul, Muğla, Antalya, İzmir, Aydın gibi illerdeki İngiliz turistlerin tatilleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca Kültür Bakanlığının çeşitli zamanlarda İngiliz vatandaşlarına yönelik tanıtıcı film ve programlar yaptığı, topyekûn turizm seferberliği çalışmaları haberlerine de rastlamak

³⁷⁸“Eksiksiz Klavuz: Su, Su Her Yerde”, *Independent*,

22.10.2011.<https://www.independent.co.uk/travel/europe/the-complete-guide-to-turkish-shores-898573.html>, Erişim 05.07.2021.

³⁷⁹ <https://www.theguardian.com/travel/2005/may/21/turkey.shortbreaks.guardiansaturdaytravelsection>, Erişim 08.07.2021.

³⁸⁰ “Türkiye’de Üst Düzey Araştırma”, *Independent*, 08.03.2008.

³⁸¹ Şafak Ünüvar; Sedat Şimşek, “Kültür ve Turizm Bakanlığının Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 /24 (2012), 305-307.

mümkündür.³⁸² İngilizlerin turizm destinasyonları seçiminde Türk basınına değil kendi basın yayın organlarını takip ettikleri söylenebilir. Türkiye’de TV kanallarındaki haber, film, dizi vb. unsurlar da İngilizlerin tatil tercihlerinde dikkate aldıkları faktörler olmuştur.³⁸³

Turizm sektöründe yer alan yerler veya bölgeler çetin rekabet koşulları içinde kendilerini ispatlamaya çalışmaktadırlar. Çok sayıdaki yerler arasından tercih edilebilmek için muhtemel turistlerin akıllarında pozitif izlenim oluşturmak çok ciddi önem taşımaktadır.³⁸⁴ Bunun sağlanması için her çeşit bilgi kaynaklarıyla olumlu algılar oluşturularak bunun turistlere iyi bir yolla iletilerek destinasyonlara yönlendirilmesinin sağlanması gerekmektedir. Toplumsal iletişimde hatırı sayılır bir yere sahip olan gazeteler yaşamın vazgeçilmez bir iletişim yoludur. Kişilerin yetişmesi, toplumsallaşması, bilgilenmesi ve olaylardan haberdar olması, kamuoyu yaratma ve irdeleme işleviyle, toplumsal, ekonomik, siyasi ve sosyokültürel alanlarda, insanlara bilgi verip kamunun belirli bir fikir ve inanca varabilmesi sağlanmalıdır. Aynı durum İngiltere’ye tatil ve gezi maksatlı gidenler için de geçerlidir. Örneğin İngiliz ekonomisi ve bu ülkedeki alım gücünün değişmesi veya iyileşmesi dışardan turist gelişini de olumlu etkilemiştir.³⁸⁵ Ülkemizin bölgede yaşanan sıkıntılardan etkilenmediği açıkça ortaya konularak, turistlerde oluşan ya da oluşma ihtimali olan güvenlik sorunları halledilmelidir.³⁸⁶ Türkiye’nin imajını kuvvetlendirecek hedef kitleyle arasındaki güven, sempati ve olumlu algıları sağlamlaştıracak ve bunları sürdüreceği güçlü iletişim çalışmalarına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Buna ilaveten olumlu yönde yapılan gazete haberlerinin daha da artmasında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hedef devletlerin öne çıkan gazetecileri ve de fikir babaları Türkiye’ye davet edilerek doğal güzelliklerin, tarihi, kültürel bölgelerin onlara yerinde tanıtımı yapılmalıdır.³⁸⁷

³⁸² “Türkiye’de Araçsız”, *The Guardian*, 25.11.2002; “Her Şey Dahil, Sigortayı Arttırdı”, *Posta*, 01.09.2011, s. 1; “Turizmcilere İngilizce Eğitim”, *Milliyet*, 12.10.1988, s. 1 ve 4; “Yarının Türkiye’si için Bugünden...”, *Milliyet* İngiltere Özel Eki, 07.04.1988, s. 1; “Turizme İngiliz Darbesi”, *Milliyet*, 20.04.1988, s. 2 ve 5. “İngiliz Medyası Türk Turizmine Övgüler Yağdırdı”, *Milliyet*, 07.01.2007, s.1 ve 4.; “İngiliz Turistlere Aşı Uyarısı”, *Milliyet*, 16.07.2002, s.1.

³⁸³ “Türk Pembe Dizisi Noor İstanbul’a Turist Patlaması Getiriyor”, *The Guardian*, 13.08.2010.

³⁸⁴ Furkan Fahri Altıntaş, “Akdeniz Ülkelerinin Destinasyon Rekabetçilik Performanslarının Analizi: MAIRCA ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 / 3 (2021), 1836. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.822>.

³⁸⁵ “Falling Pound Leads to Invasion of England”, *Independent*, 11.01.2009.

³⁸⁶ “Global Tourism Hits Record Highs- But Who Goes Where on Holiday”, *The Guardian*, 01.07.2009; “City Whose Future Lies in Riach Past”, *The Guardian*, 23.06.2001.

³⁸⁷ Şimşek; Hassan, “The Independent ve The Guardian Gazeteleri İnternet Sitelerinde Yer Alan Türkiye Turizm Yazılarına Yönelik Bir İçerik Analizi”, 97,98.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İNGİLTERE ARASINDAKİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİN TURİZM HAREKETLİLİĞİNE YANSIMALARINDA GELİŞME DÖNEMİ (1991-2010)

4.1. 1990'lı Yıllarda Türk-İngiliz Siyasi ve Ekonomik İlişkilerinin Genel Seyri

Soğuk savaş Dönemi'nin sona ermesi ile uzun zamandan beri stratejik önceliği Sovyet tehdidini Batı bloku içinde karşılamaya veren Türkiye açısından yeni bir dönem ve sürecin başlangıcı olmuştur. Bu dönemin en karakteristik özelliği, Türkiye'nin çok taraflı ve kimi zaman belirsiz bazı tehditler ve yeni fırsatlar ile karşılaşmış olmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesine ilaveten dünyada yaşanan iş birliği ve uzlaşma siyasetine rağmen, Türkiye'nin bulunduğu stratejik coğrafyada yeni bir çatışma alanı ortaya çıkmıştır. Uzun bir süredir istikrarsız kalan Ortadoğu bölgesi, Balkanlar ve Kafkasya bunlardan en önemlileridir.³⁸⁸

1990'lı yıllarda iki ülke ilişkileri istikrarlı bir gelişim göstermeye devam ederek iyi bir seviyeye gelmiştir. 2000'lere doğru her iki tarafın da en üst düzey yöneticilerinin söylemleriyle ikili ilişkilerde 'Altın Çağ' dönemi yaşanmaya başlamıştır. İkili ekonomik ilişkilerin küresel ekonomik ve siyasi krizlere karşın sorunsuz devam etmesi Ankara ile Londra'nın birbirlerine destek veren AB politikaları, Ortadoğu'daki gelişmelere karşı gösterilen ortak reaksiyonlar, Kıbrıs Sorunu bağlamında büyük ölçüde aynı çizgide devam eden tutumlar, Irak ve Suriye'de Rusya'nın politikalarına karşı geliştirilen ortak tehdit algılaması ve iki ülke arasında husumete gidecek bir konunun olmaması, bu olumlu ilişkilerdeki kilit faktörlerdendir. Ayrıca İngiliz muhafazakâr siyasetinin Türkiye'deki sağ hareketler açısından oldukça kabul edilebilir olarak algılanması da son yıllarda her iki ülkede de muhafazakâr-sağ iktidarların bulunması bağlamında ilişkileri güçlendirici bir rol oynamıştır. Ancak özellikle 2010-2015 döneminde David Cameron'ın Başbakanlığı döneminde oldukça hızlı gelişen ilişkiler, 2016 sonrasında daha durgun bir seyir izlemeye başlamıştır. Bunun temel nedenleri ise, Türkiye'nin dönüşen siyasi sisteminin ve dış politik hamlelerinin Batı kamuoyunda ve İngiltere'de olumsuz algılanması ve dış politikada yakınlık yaratan konuların etkisini yitirmesidir. Yine de ilişkilerin olumlu bir yönde ilerlediğini 2005 sonrasında duraklama sürecine girildiği söylenebilir.³⁸⁹

³⁸⁸ Hasan Köni, "Yeni Uluslararası Düzendeki Türk-ABD İlişkileri", *Yeni Türkiye*, 1 / 3 (1995), 427.; Bkz. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

³⁸⁹ Örmeci, "Son Yıllarda Türkiye Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri; İlişkilerde 'Altın Çağ' Dönemi mi?", 595.

İngiltere, Avrupa Birliği içinde Almanya ve Fransa'dan sonra üçüncü ve dünyada altıncı en büyük ekonomiye sahip ülkedir. İngiltere ekonomisinde GSYİH'nin yaklaşık 3/2'lik kısmı özel tüketimden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda olduğu gibi İngiltere'de de imalat sanayinin GSYİH'deki payı giderek azalmaktadır. İngiltere'de yaşayan halkın gelir durumuna göre tatil amaçlı seyahatlere katılma oranı yüksektir. Özel tüketim harcamaları içinde turizme ayrılan pay artarak devam etmektedir.

2000'li yıllarda Türklerin medya kuruluşları sayesinde İngilteredeki etkinlikleri artmaya başlamıştır. İngiltere'deki Türk medyası da çok renkli ve çok sesli bir nitelikte olup, yayınlanan gazeteler haftada yaklaşık 200.000 kişi gibi yüksek sayıda kişiye ulaşmaktadır. İngiltere'deki Türklerin sosyal statüleri henüz çok yüksek olmasa da devlete bağlılıkları ve yasalara saygıları nedeniyle kendilerine yönelen ırkçı saldırılardan etkilenmeleri düşük seviyededir. "Kebapçı Türk" imajı, Türklerin catering sektöründeki ağırlığı nedeniyle İngiltere'de de yaygın olup, bu durum diğer bazı etnik gruplara yönelik yaygın imajla kıyaslandığında çok da kötü durumda değildir. Türkiye'de yerleşik olarak yaşayan İngilizlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Özellikle Muğla'nın Fethiye ilçesinde, bu bölgeye yerleşen on bine yakın İngiliz bulunmaktadır. Yerel halkla çok iyi uyumu olan bu kimselerin evlerine Atatürk resimleri asmaları, cenazelerine rahiple birlikte imamları çağırılmaları ve mezar taşlarına Türk bayrağı resmi yaptırılmaları gibi davranışları, Türk basınında da zaman zaman övgüye şayan olmakta ve İngiliz sevgisini daha da yükseltmektedir.³⁹⁰

4.1.1. İngiltere Ekonomisinin İngiliz Turizmine Etkileri

İngiltere'nin ekonomik yapısında GSYİH içinde İmalat sanayisinde yaşanan azalma ülkedeki yan sanayi faaliyetlerinin küçülmesine bağlı olarak görülmektedir. Geçmişte imalat sanayisi tarafından yapılan pek çok yan sanayi çalışması artık hizmetler alanı içinde tasnif edilmektedir. Öte yandan, tekstil gibi geleneksel sanayi alanlarının, maliyetlerin düşük olduğu devletlerden gelen ithal ürünlerle rekabet edemeyerek küçüldüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, ihracata bağlı imalat sanayisi, 1990'lı yılların sonlarından itibaren güçlü bir döviz kuruyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan insanların refah seviyelerinin iyileşmesiyle gelirlerinin daha büyük bölümünü hizmet alımlarına sarf etmeye başlamışlardır. Bu da dış turizmi etkilemektedir.³⁹¹

Hizmetler sektörünün önemi artmış olup, İngiltere GSYİH'sinin yaklaşık 4/3'ünü içine alır hale gelmiştir. 2008 yılı itibarıyla kamu hizmetleri ülke GSYİH'sinin %21'ini oluşturmaktadır.

³⁹⁰ "İngilizlerin ikinci vatanı Fethiye" *Sabah*, 28. 03. 2011.

³⁹¹ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, Londra: Londra Tanıtma ve Kültür Müşavirliği Yayınları, 2018, 2-3.

Londra'nın dünya finans sektöründeki tarihi önemine de bağlı olarak finans sektörü GSYİH'nin %8'lik kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca finans sektörüne bağlı olarak gelişen profesyonel hizmetler alanının GSYİH'ya katkısı da yaklaşık %3-4 oranında bulunmaktadır.³⁹² GSYİH'nin yaklaşık %4'ünü oluşturan iletişim sektörü 90'ların ortalarından itibaren hızla büyümektedir. İngiltere'de insanların oturdukları evleri yeniden yapmalarıyla ilgili kanuni düzenlemeler de inşaat sektörünün GSYİH'da ki payını %6'ya yükseltmiştir.³⁹³

1992'den itibaren devamlı olarak büyüyen İngiltere ekonomisinde, 1997-2004 yılları arasında özel tüketim harcamaları GSYİH'da bu büyümeden daha yüksek nispette artış göstermiştir. Bu ise hane halkı borçlarının artmasına sebebiyet vermiştir. Borç veya gelir oranı 2007'de 1980'li yıllardan beri en yüksek hacmine ulaşmıştır. Böylece piyasanın faiz değişimlerine daha duyarlı duruma gelmiştir. Buna ilaveten dünyada da ekonomik krizlerin yaşanması İngiltere ekonomisini oldukça olumsuz yönde etkilemiştir.

2008 yılı küresel krizinden her ülke ekonomisi gibi olumsuz etkilenen İngiltere ekonomisi kısa sürede toparlanarak, ihracat, tüketici harcamaları ve işletme alanlarında yapılan yatırımlar ile göreceli de olsa istikrarlı bir büyüme profiline yeniden girmiştir. Kriz sonrasında oluşan durgunluk ekonominin %6 oranında daralmasına yol açmıştır. İngiltere Merkez Bankası (BOE) 2008 küresel krizi sonrası Mart 2009'dan itibaren ekonomiyi desteklemek üzere faizleri %0,5 seviyesinde tutmaya devam etmiştir. 2009'un üçüncü çeyreğinde reel bazda GSYİH %0,3 oranında gerilemiş olup, bu durum İngiliz ekonomisinin diğer gelişmiş ülkelere nazaran daha ağır toparlandığını göstermektedir. ABD ve Almanya ekonomileri aynı dönemde %0,7 büyürken AB bölgesi %0,4 oranında büyümüştür.³⁹⁴ İngiltere'nin bu dönemdeki turizm harcamaları ve yatırımlarında dalgalı bir seyir izlenmiştir.

İngiltere'de son dönemlerdeki temel maliye ve para politikaları hükûmetin sürdürülebilir büyüme ve yüksek oranda istihdamın gerçekleştirilmesi amacıyla yönelik olarak yapılandırılmaktadır. 1997'de iktidara geldiğinden beri İşçi Partisi ekonomik politikalarla ilgili olarak iki önemli değişikliğe gitmiştir. Bunlardan ilki faiz oranlarının belirlenmesi işinin Hazine'den alınarak Merkez Bankası (Bank of England)'nda kurulan bir komisyona (Para Politikası Komitesi) verilmesidir.³⁹⁵ Yıllık enflasyon hedefinin belirlenmesi işiyse halen hükûmetin yetkisindedir. Mali politika bakımından ise hükûmet 1997'de yeni bir çerçeve çizmiştir. Adı geçen mali politika önceki hükûmetin kısa vadeli finans stratejisine

³⁹² *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 2-3.

³⁹³ *Alternative Progress Indicators To Gross Domestic Product (GDP) As a Means Towards Sustainable Development*, European Parliament Policy Department Economic and Scientific Policy, 2007, 40-43.

³⁹⁴ <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim 09.08.2021.

³⁹⁵ <https://www.mfa.gov.tr/birlesik-krallik-ekonomisi.tr.mfa>; *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 2-3.

dayanmaktadır. Maliye politikasının amacı kısa vadeli bütçe dengesinin sağlanmasıdır. Maliye politikasında hükûmetin temel olarak aldığı iki önemli kural vardır. Bunlardan birisi; hükûmetin borçlanmayı cari harcamaları finanse etmek üzere olmayıp, yatırım yapmak üzere gerçekleştirebilir olmasıdır. İkincisi ise; kamu borçlarının GSYİH'ya oranının istikrarlı olarak gerçekleşmesinin sağlanmasıdır. Maliye politikası kamu giderleri için üçer yıllık Kapsamlı Harcama Değerlendirmesi yapılarak tamamlanmasının sağlanmasıdır. Bunun amacıysa senelik bütçe görüşmelerinde kamu giderleri üzerinde Hazine'nin kontrolünün artmasını sağlamaktır. Diğer yandan hükûmet bu kurala çok fazla bağlı kalamayarak eğitim harcamaları nedeniyle kamu giderlerinin 2000 yılından sonra hızla yükselmesiyle kamu finansmanı olumsuz etkilenmiştir.³⁹⁶

2009 senesinde emtia fiyatlarındaki elverişli durumlar, azalan iç talebin boş kapasite üzerinde oluşturduğu baskı ve yükselen işsizlik nedenleriyle enflasyonda yıl boyunca rahat bir seyir olmuştur. Ayrıca KDV'deki kesintiler de TÜFE'nin azalmasına katkıda bulunmuştur. Diğer yandan poundda yaşanan değer kaybı ve finansal krizin ekonomideki tahribat sebebiyle temel enflasyon yüksek seyretmiştir. 2009 için TÜFE ortalama %2,1 olarak gerçekleşmiş ki bu oran AB ortalamasının (%0,5) üzerindedir. İleriki senelerde emtia fiyatlarındaki olumlu havanın değişmesi ve KDV kesintisinin kaldırılacağına dair beklentilerle enflasyonun yükseleceği ön görülmektedir.³⁹⁷

İngiltere, 2009'da The Economist Intelligence Unit'in yaptığı hayat standardı kalitesi saptamalarında 160 ülke arasında 31. sıraya çıkmıştır. Son 20 yıldan beri bu bakımdan istikrarlı bir çizginin yakalanmış olmasına rağmen yaşanan krizin olumsuz etkileriyle gerilemiştir. İngiltere Portekiz dışındaki Batı Avrupa ülkelerine göre sıralamada daha aşağılarda bulunmaktadır. İngiltere, siyasi özgürlük, yönetim ve güvenlik riski açısından yüksek bir performansa sahip olma yanında aile ve toplum yaşamına ilişkin hususlarda göreceli olarak daha düşük bir performans göstermektedir. Boşanmaların yüksekliği aile yaşamında İngiltere'nin puanını düşürüyorken, sosyal, dini, siyasi vb. dernek ve kurumlara sivililerin katılımının aşağılarda kalması da toplum yaşamında olumsuzluklar oluşturmaktadır. Diğer yandan ekonomik sıkıntılara bağlı gelişen işsizlik oranı 2009'da %7,6'ya çıkarken işsiz sayısı da 2,4 milyona çıkmıştır. Özel sektör maaşlarında da ciddi kısıtlamalar yaşanmıştır. Birçok şirket ücretleri dondurup, kesintiye gitmiş ya da düşük ücretle çalışanlarını izine ayırmayı teklif etmiştir.³⁹⁸

³⁹⁶ <https://www.mfa.gov.tr/birlesik-krallik-ekonomisi.tr.mfa>.

³⁹⁷ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 2-3.

³⁹⁸ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 2-3.; <https://tr.euronews.com/2016/01/28/ingiltere-ekonomisi-beklentilerle-paralel-buyudu> Erişim 10.10.2021.

Turkey Home İngiltere Pazar Raporu'na göre, İngiliz medya ve kültür şirketi DCMS (Department for Culture, Media and Sport)'nin hesaplamalarına göre, İngiltere'de 2,1 milyon insan direkt turizm alanında istihdam edilmiş olup, bu oran toplam istihdamın %7 sine tekabül etmektedir. İngiliz turizm endüstrisinin %80'inde senelik cirosu 250.000 Sterlin'in altında olan 127.000 şirketin faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir.³⁹⁹

4.1.2. Türk Turizm Ekonomisinde İngiliz Etkileri

Dış veya yabancı sermaye, devletlerin ekonomilerine ve tüm sektörlerin gelişimine pozitif yönde katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm çalışmaları ülkelerin turizm planlaması ve politikalarının belirlenmesinde yabancı sermayenin yeri ve önemini bir kez daha ön plana çıkarmıştır. Turizmin kamu otoritesi ile yönetildiği ülkemizde turizm hakkında plan ve politika tesis etme yetkisi T.C. Devlet Planlama Teşkilatındadır. Türkiye'de 1990 sonrasında turizm çalışmalarına büyük önem verilerek çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yabancı girişimcilerin başka bir ülkede turizm alanına yatırım yapabilmesi için o devletler tarafından belirlenen yasal düzenlemelere uyması gerekir. Böylece turizm sahasında yatırım yapmak isteyenlere ait planların, turizm politikası kurallarına uyması, gerekli formaliteleri yerine getirmesi, yapılacak yatırımın tekelci veya özel bir ayrıcalık belirtmemesi ve tüm koşullara uygun olması lazımdır. Bu şartlara uyan dış yatırımcılara Türkiye'de her çeşit turizm yatırımlarını gerçekleştirmek için izin verilmektedir.⁴⁰⁰

2003'te 4957 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair bir Kanun kabul edilmiştir. 4957 Sayılı Kanun'la yapılan en önemli değişiklik, üçlü turizm alanı hiyerarşisini teşkil eden turizm bölgeleri, turizm alanları ve turizm merkezlerinin öncelik arz eden bölgelerinin olmasıdır. Turizm alanı seviyesi kaldırılıp, çift derecelendirme yapılarak, Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgesi ve Turizm Merkezi ifadeleriyle değiştirilmiştir.⁴⁰¹ Turizm bölgeleri, alanları ve merkezlerinin 1/25000 ve 1/5000 ölçekli planları Kültür ve Turizm Bakanlığının önerisiyle dönemin Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından Kanun'a uygun olarak onaylanmıştır: 4957 Sayılı Kanun'un 2. maddesiyle 2634 Sayılı Kanun'da yer alan imar planlarının onaylanmasına ilişkin hükümlerde değişikliğe gidilmiştir. 2003-2013 arasında dünya turizm endüstrisindeki dünya çapında değişimlere bağlı olarak VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) ve IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013) olmak üzere iki tane beş yıllık kalkınma planı yapılmıştır.⁴⁰²

³⁹⁹ Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu, 2-3.

⁴⁰⁰ Ömer Sarı, Selma Meydan Uygur, "Türkiye Turizm Planlaması ve Politikalarında Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2021), 22. 17-41

⁴⁰¹ *Resmî Gazete*, 27.03.2003 Tarih ve 4957 Sayılı Kanun, 5508-5511.

⁴⁰² Sarı; Uygur, "Türkiye Turizm Planlaması ve Politikalarında Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi", 29-32.

Kitle turizmine yönelik talebi değiştirmek amacıyla, kalkınma planları turizm faaliyetleri ve çeşitlerinin arttırılmasının temelini oluşturmaktadır. Ayrıca sürdürülebilirliğin sağlanması, turizm gelirlerinin yükseltilmesine yönelik etkin politikalarla turizm varlıklarının tutarlı kullanımı önerilmektedir. Özellikle, son Kalkınma planında, bölgesel kalkınma ve gelir açıklarını düşürmek için bir araç olarak turizm sektörünü geliştiren üç ana turizm politikası teklif edilmiştir. Turizm politikasındaki son gelişme, “IX. Kalkınma Programı” (2007-2013 dönemini kapsayan) hedefleriyle uyumlu olan Türkiye Turizm Stratejisi çalışmasıdır.⁴⁰³ Turizm ve Kültür Bakanlığı, turizmin gelişmesi için uzun süreli bir strateji çalışması hazırlamıştır. Strateji raporu, Türkiye'nin 2023'e kadar turizm sektörünün gelişimine yönelik amaçlarını, vizyonlarını, eylemlerini ve politikalarını içermektedir. Kalkınma planının sosyal yönünde merkezi hükümet ve yerel yönetim temsilcilerden oluşan il turizm konseyleri kurulması planlamıştır. Strateji, ağırlıklı olarak turizm çeşitlerini arttırmaya dayanmaktadır. Strateji çalışması raporunda deniz turizmi haricinde sağlık turizmi ve termal turizm, kış turizmi, golf turizmi, eko-turizm, kongre ve fuar turizminin geliştirilmesinin de hedeflendiği bilinmektedir. Rapor, ekonomik gelişmeyi destekleyen, fiziksel olarak da yapılabilir hatta sosyal eğilimli ve sürdürülebilir turizm hedefini yansıtan bir turizm planlama yaklaşımını da ön görmektedir.⁴⁰⁴

Türkiye'nin kalkınma planları ve 2007-2013 ve 2023 turizm strateji planlarıyla sürdürülebilir turizm ve kitle turizminin çeşitlendirilmesi teşvik edilmiş, Türkiye'nin son dönemde özellikle Antalya kıyı bölgelerinde hızlı bir turizm gelişimine katkısı olmuştur. 2007-2013 döneminde Bakanlık tarafından yapılan turizm planlamasının dört unsuru önem taşımaktadır.⁴⁰⁵

- Bilgi toplama,
- Tahlil ve sentez haritalarının hazırlanması,
- Planlama kararları ve notlarının belirlenmesi
- Planın onaylanmasıdır.

Turizmde 2013 sonrası süreçte de bu sıralama ile hareket edilmiştir. Her safhada süreçlerin ayrıntılarına da yer verilmiştir. Örneğin, bilgi toplama, planlama alanı ve alan araştırmalarıyla ilgili orman, tarım, sulak alan, demografi, afet vb. bilgilerin toplanmasından ibarettir. Bu süreç incelendiğinde, planlama kararlarının gerekliliğe dayalı olarak formülleştirilmesi sebebiyle

⁴⁰³ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007-2013 Eylem Planı, 7, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim 09.08.2021.

⁴⁰⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007-2013 Eylem Planı, 7, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim 10.09.2021.

⁴⁰⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007-2013 Eylem Planı, 7, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim 10.09.2021.

belediyelerce benimsenen turizm planlamalarının realist bir yaklaşımla benimsediği söylenebilir. Ayrıca, planlama kararları Bakanlık çalışanlarının planı ve realistliğine bağlı olarak hazırlanmıştır. Bir planlama sahası, merkezi hükümet tarafından kolayca gerçekleştirilemeyen bağlı niteliklere sahip olacağından, gerçekliğin temsili sorununa neden olabilir.⁴⁰⁶

Türkiye'yle İngiltere arasında Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'nın yapılmasıyla İngiltere Türk turizmi için önemli bir ülke haline gelmiştir.⁴⁰⁷ 23.11.1936 tarihli Kliring Anlaşması'yla bu münasebetler ivme kazanmıştır.⁴⁰⁸ 07.09.1939 tarihli "Türk İngiliz Ticaret Anlaşması"yla "Commodities Limited Şirketi"ne tasviye olunacak eşya dışındaki tüm Türk mallarının ithalini sağlamak üzere kabul edilen bir nota verilmiştir.⁴⁰⁹ Türk-İngiliz ikili ekonomik ve ticari ilişkileri genellikle 1985'e kadar İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği kredilerle şekillenerek sürmüştür. Ekonomik ilişkilerin yanı sıra turizm ilişkileri de buna bağlı olarak devam ederek gelişmiştir.

2002-2011 yıllarında Türkiye açısından İngiltere, önemli bir dış ticaret ortağıdır. 2002 yılında Türkiye, İngiltere'ye 3 milyar \$ lık hizmet ve ürün ihracatı yapmıştır. 2011 yılında bu ihracat 8,2 milyar \$'a yükselmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatındaki İngiltere'nin payı %6,04'dür. Bu gelişmeler Türk-İngiliz turizm hareketliliğini de olumlu yönde etkilemiştir.⁴¹⁰

Tablo-3 "Türkiye-İngiltere İhracat Rakamları" (2002-2011) (1000 \$)⁴¹¹

	Türkiye'nin İhracatı (1000 \$)	Türkiye'nin Toplam İhracatı (1000 \$)	Toplam İhracattaki Payı (%)
2002	3.024.942	36.059.089	%8,39
2003	3.670.093	47.252.836	%7,77
2004	5.544.303	63.167.153	%8,78
2005	5.917.163	73.476.408	%8,05
2006	6.814.301	85.534.676	%7,97
2007	8.626.776	107.271.750	%8,04
2008	8.158.669	132.027.196	%6,18
2009	5.937.997	102.142.613	%5,81
2010	7.235.861	113.883.219	%6,35

⁴⁰⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007-2013 Eylem Planı, 7, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim 10.09.2021.

⁴⁰⁷ *BCA*, Kutu 30-18-1-2 / Yer No: 8-9-15; Tarih 19.02.1930.

⁴⁰⁸ *BCA*, Kutu 30-18-1-2 / Yer No: 70-91-4; 23.11.1936.

⁴⁰⁹ *BCA*, Kutu 30-18-1-2 / Yer No: 88-88-12; Tarih 07.09.1939.

⁴¹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 07.09.2021.

⁴¹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 07.09.2021.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ithalat rakamları incelendiğinde ithalat ve ihracaatta sürekli değişimler olmuştur;

2002’de Türkiye İngiltere’den 2,4 milyar \$ tutarında ithalat gerçekleştirmiştir. 2011’de bu rakam 5,8 milyar \$’a çıkmıştır. Türkiye’yle İngiltere arasındaki dış ticaret hacmi 15 milyar \$’a yaklaşmıştır. Türkiye, İngiltere’ye karşı ticaret fazlası vermektedir. Türkiye, İngiltere’ye başlıca örme giyim eşyası ve aksesuarları, motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet, elektrikli makine ve cihazlar aksam ve parçaları satmaktadır. İngiltere’den ise başlıca, kazan, makine ve cihazlar, demir ve çelik, motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve eczacılık ürünleri almaktadır.⁴¹²

4.1.3. İngiltere’de Nüfus, İşgücü Yapısı, Hayat Standardı ve İşsizlik

2011 yılı verilerine bakıldığında, İngiltere nüfusu 62,3 milyondur. Birleşik Krallık dâhilindeki ülkelere göre nüfus dağılımı ise;

İngiltere 52,2 milyon, İskoçya 5,2 milyon, Galler 3 milyon ve Kuzey İrlanda 1,8 milyon nüfusa sahiptir. 2008 yılı temel alınarak yapılan tahminlere göre 2018’de Birleşik Krallığın nüfusu 65,6 milyon kişiye ulaşmıştır. Doğum oranının düşük olması ve yaşam beklentisinin artması ile giderek yaşlanan bir ülke nüfusu gözlemlenmektedir.⁴¹³ Ülke nüfusun %16’sını 65 yaş üstü gurup oluştururken, 16 yaş altı nüfusun toplam nüfusa oranı ise %18,6’dır. Diğer birçok Batı Avrupa ülkesinde olduğu gibi İngiltere’nin de sonraki 10 senelik dönemde emekli nüfusun çalışmakta olan nüfus üzerindeki yükü ile karşı karşıya gelmesi beklenmektedir. Özellikle son yıllarda İngiltere’deki nüfus artışının başta gelen sebeplerinden birisi de ülkeye yönelik dış göçün artması olmuştur.⁴¹⁴

1990’lı yıllara kadar nüfus artışı daha ziyade doğal sebeplerden (doğum, ölüm sayısı) kaynaklanırken, 1990’lı yılların ortalarından itibaren nüfus artışı özellikle göçmen sayısındaki artıştan kaynaklanmıştır. 2008 yılında ülkeye gelen göçmenlerin büyük kısmı Polonya, Hindistan ve Çin’den olmuştur. Öte yandan İngiltere dışına göç edenler 1991’den beri en yüksek orana yükselmiştir. Buradaki başlıca neden ise İngiltere’den ayrılan AB 27 ülkeleri vatandaşlarının sayısındaki artıştır. 2008’de İngilizlerin ardından ülkeden en çok Polonya, Avustralya ve Hindistan vatandaşları göç etmiştir. İngiltere’ye yönelik iltica istekleri özellikle 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde artmıştır. Öteki Avrupa ülkelerinde olduğu üzere ülkeye yönelik artmakta olan göç medya ve nüfusun büyük bir kısmı tarafından da hoş karşılanmamaktadır.⁴¹⁵ İngilizlerin nüfusu İngiltere nüfusunun yaklaşık %84’lük kısmına tekabül etmektedir. Nüfusta en büyük artış, bölgenin ekonomik dinamiğine de paralel olarak, güney doğu İngiltere’de olmuştur;

İngiltere nüfusu %90 oranında kentlerde bulunmaktadır. Son 20 yılda Londra nüfusu %5 oranında artmıştır. Buna karşılık Liverpool nüfusunun %15, Manchester nüfusunun ise %15,1 oranında azalmasından kaynaklı olarak Kuzey İngiltere nüfusunda azalma

⁴¹² Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye_ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 07.09.2021.

⁴¹³ *İngiltere Ülke Raporu*, Konya: Konya Ticaret Odası Dış Ticaret Servisi, 2016, 6.

⁴¹⁴ *İngiltere Ülke Raporu*, 6.

⁴¹⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye_ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 07.09.2021.

olmuştur.⁴¹⁶ İngiltere’de 1990’lı yılların ortalarından başlamak üzere istihdam giderek genişlemiş, çalışan nüfus 2011 itibari ile 29,1 milyon kişiye ulaşmıştır. Kamuda 6 milyon kişi çalışmaktayken, özel sektörde 22 milyonun üstünde bir istihdam bulunmaktadır. İngiltere’de işsizlik 2011 senesi itibariyle %8,1’dir. Yaşanan iktisadi durgunluklardan dolayı işsizlik oranının gelecek dönemde daha fazla artması beklenmektedir⁴¹⁷

1992’den itibaren daimî olarak gelişen İngiltere ekonomisinde 1997-2004 yılları arasında özel tüketim GSYİH’da gerçekleşen olumlu büyümeden daha yüksek oranda artmıştır. Bu durum hane halkı borçlarında artışa yol açmıştır. 2007’de borç-gelir oranı 1980’lerden beri en yüksek noktaya ulaşmıştır. Bu da piyasanın faiz değişikliklerine karşı daha hassas hale gelmesine neden olmuştur. Tüm bunlara ilaveten dünya genelinde krizlerin olması İngiltere ekonomisini bir hayli olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu durgunluk baştan beri ekonominin %6 oranında daraldığına işaret etmektedir. 2009’un 3. çeyreğinde reel GSYİH %0,3 oranında gerilemiş olup, bu oran İngiltere ekonomisinin öbür gelişmiş ülkelere göre daha yavaş bir şekilde toparlandığı anlamına gelmektedir. ABD ve Almanya ekonomik olarak söz konusu süreçte %0,7 oranında büyürken AB-Euro bölgesi %0,4 oranında genişlemiştir.⁴¹⁸

İngiltere’de 2010’lara doğru temel para ve maliye politikaları hükûmetin sürdürülebilir büyüme ve yüksek oranda iş imkânı sağlanmasına yönelik oluşturulmuştur. İşçi Partisi 1997’de iktidara geldikten sonra ekonomik politikalarla alakalı 2 önemli değişikliği gerçekleştirmiştir. Birincisi faiz oranlarının belirlenme görevinin Hazine’den alınıp Merkez Bankası bünyesindeki Para Politikası Komitesi adında bir komisyona verilmesidir. Enflasyon hedefinin belirlenmesi ise hâlihazırda hükûmetin yetkisindedir. Maliye politikası açısından hükûmet, 1997’de farklı bir plansal değişikliğe gitmiştir.⁴¹⁹ Söz konusu değişiklik önceki hükûmetin orta vadeli finans stratejisine dayanmaktadır. Maliye politikasının amacı orta vadeli bütçe dengesinin tutturulabilmesini sağlamaktır. Maliye politikasında hükûmet tarafından temel alınan iki temel şart vardır. Bu iki temel koşulun birincisinde hükûmet, borçlanmayı cari harcamaların finanse edilmesinde değil yatırımlarda kullanmaktadır. İkincisinde ise kamu borçlarının GSYİH’ya olan oranının istikrarlı ve ölçülü olarak gerçekleşmesini sağlamaktır. Maliye politikası kamu giderleri için 3 yıllık Kapsamlı Harcama Değerlendirmesi planının tamamlanmasıdır. Buradaki amaç ise yılbaşında yapılan bütçe görüşmelerinde kamu giderleri üzerindeki Hazine’nin kontrolünün artırılmasıdır. Öte yandan hükûmet bu kurallara gereğince bağlı kalamamış olup,

⁴¹⁶ *İngiltere Ülke Raporu*, 6.

⁴¹⁷ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴¹⁸ *İngiltere Ülke Raporu*, 8-9.

⁴¹⁹ *İngiltere Ülke Raporu*, 9.

sağlık ile eğitim giderleri nedeniyle kamu giderlerinin 2000 yılı itibarı ile hızla artmasıyla kamu finansmanı olumsuz şekilde etkilenmiştir.⁴²⁰

2009'da fiyatlardaki artışlar, azalan iç talebin boş kapasite üzerinde yarattığı baskı ve artan işsizlik yüzünden enflasyonda sene boyunca rahat bir durum yaşanmıştır. Ayrıca KDV'deki kesintiler de TÜFE'nin azalmasına katkıda bulunmuştur. Diğer yandan para biriminde yaşanan değer kayıpları ve finansal krizin ekonomide oluşturduğu tahribat nedenleriyle temel enflasyon oranı yüksek seyretmiştir. 2009 için TÜFE ortalama %2,1 olarak gerçekleşmiş ki bu oran AB ortalamasının (%0,5) üzerindedir.⁴²¹ 2015'lere doğru fiyatlardaki olumlu ortamın yerini başka gelişmelere bırakması ve KDV kesintisinin kalkacağına yönelik isteklerle enflasyonun yeniden yükseleceği tahmin edilmektedir.⁴²²

İngiltere, 2009'da The Economist Intelligence Unit tarafından yürütülen hayat standardı kalitesinin belirlenmesine yönelik bir çalışmada, 160 ülke arasında 31. sırada yer almıştır. Son 20 yıldan beri bu konuda dengeli bir çizgi olsada mevcut ekonomik krizin karşıt etkileriyle sıralamada geride kalmıştır. İngiltere, Batı Avrupa ülkeleri içerisindeki sıralamadaysa daha alt sıralardadır. Özgürlükler, yönetim ve güvenlik risk faktörleri açısından İngiltere yüksek bir performans göstermiştir. Aile ve toplumsal yaşama dair konularda göreceli olarak daha düşük bir performans yakalamıştır. Boşanmalardaki yükseklik İngiltere'nin notunu aile hayatı bakımından aşağı doğru çekerken, sosyal, dini, politik vb. dernek ve kurumlara sivililerin de katılımının az olması toplum hayatında olumsuz tesir bırakmaktadır. Öte taraftan, ekonomik krize bağlı olarak gelişen işsizlik 2009'da %7,6'ye çıkarken, işsiz sayısı da 2,4 milyona çıkmıştır. Özel sektör maaşlarında önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Birçok şirket ücretleri dondurmuş, kesintiler bile yapmış veya düşük ücretlerle çalışanlarını sağlayacak düzenlemeler yapmıştır.⁴²³

4.2. 2001-2010 Arası Dönemde Turizm Hareketliliği

İngiltere'nin ve İngiliz vatandaşlarının turizmde Türkiye'yi tercihlerinde tarihi ve kültürel ilişkilerin 2000'den sonra daha da gelişmesi etkili olmuştur. Siyasi ilişkilerden, sosyokültürel münasebetlere, spordan müziğe, eğitimden enerjiye ve daha birçok alandaki gelişmeler iki ülkenin turizm ilişkilerine ivme kazandırmıştır.

⁴²⁰ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴²¹ *İngiltere Ülke Raporu*, 10.

⁴²² Türkiye'de Enflasyon ayarlamaları ve hesaplamaları ve tahminleri hakkında bkz. Hasan Durmuş, "Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi: Örtük Enflasyon ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2018), 181-201.

⁴²³ *İngiltere Ülke Raporu*, 10.

2000’li yıllarda nüfus yoğunluğu, stres, çevre kirliliği gibi nedenler, insanları şehirlerden uzaklaştırmış ve insanların izin günlerinde ya da emeklilik dönemlerinde şehirlerden uzaklaşarak turizm faaliyetlerine katılımlarını sağlamıştır. Ulaşım alanında yaşanan gelişmelere bakıldığında ise bu dönemde Atlantik Ötesi (Transatlantik) seyahatlerde kullanılan, yüksek tonajlı kurvaziyerlerin yoğun bir biçimde seferler düzenlediği görülmektedir. Kurvaziyerlerin önemli olmasının nedeni hem ulaşım hem de konaklama sağlayan bir turistik ürün niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Avrupa ve Amerika kıtaları arasında insanlara seyahat etme olanağı tanıdığından modern turizm paradigmasının önemli bir boyutunu oluşturan uluslararası seyahatlerin gelişimini de sağlamıştır.⁴²⁴ Turizm; döviz kazandırıcı etkisi ve iş ve gelir yaratma kapasitesiyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarının odağında yer almıştır. Bu dönem ayrıca, turizmde resmi ve özel örgütlenmelerin ortaya çıkmasıyla turizmin kurumsal bir kimlik kazanması açısından önem taşımaktadır.⁴²⁵

2000’li yıllara gelindiğinde sosyal sınıf farklılıklarının azalması, işçi ve insan haklarındaki gelişmeler, ulaşım, iletişim ve üretimin kitleselleşmesi ve turizmin toplumsal bir ihtiyaç olarak görülmeye başlaması ile etkinliği azalan bu dönem, daha sonra artan kitlesel üretimle beraber yerini “Modern Turizm Paradigması”nın geçerli olduğu bir döneme bırakmıştır. Turizmin modern dönemdeki kitlesel nitelikten hızla uzaklaşıp, bireyselliğe doğru gelişme gösterdiği görülmüştür. Postmodern turizm paradigmasının hâkim olduğu bu dönemde, turist tiplemesinin anlamsızlaştığı, teknolojiden en üst düzeyde faydalanılan, gerçeklik ve sanal deneyimlerin daha çok rağbet gördüğü dikkat çekmektedir. Türkiye’de 1990-2000 arasında turizm yatırımları ve bu yatırımların toplam yatırımlar içerisindeki oranında inişli çıkışlı bir eğilim görülmektedir. Ancak özellikle 2001 ekonomik krizinin etkilerinin atlatılması ve siyasi istikrarın yeniden tesisleriyle turizm yatırımları ve turizm harcamaları ivme kazanmıştır.⁴²⁶

4.2.1. Türk Turizminin Diğer Alanlarla Karşılaştırılması ve Ekonomiyle İlişkisi

Dünya üzerindeki pek çok ülkede ekonomik büyümenin sağlanması için öncü endüstri olarak turizm sektörü önemli görülmektedir. Bu bağlamda turizm sektörü, ekonomik kalkınmaya yön veren sektörler arasında bulunmaktadır. Turizm sektörünün doğrudan ve/veya dolaylı olarak ekonomi üzerindeki etkileri, özellikle gelişmekte olan ekonomilerinde bu bacasız endüstriye verilen önemin artırılmasına neden olmuştur. Bu noktada Türkiye’de 2000’den itibaren turizm

⁴²⁴ İzzet Önal, “Uluslararası Turizm Hareketlerinin, Uluslararası Ticaretin Bir Parçası Olarak Ülkelerin Ekonomik Gelişimi ve Refahına Etkisi: 2003-2020 Yılları Arasında Türkiye Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 / 3 (2020), 374,376.

⁴²⁵ Akoğlan vd., “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, 7-10.

⁴²⁶ Akoğlan vd., “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, 7-10.; Bkz. İsmail Cem Özkurt; Bülent Bilgir, “Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Yaklaşımı”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18 / 1 (2022), 277-303.

sektöründe önemli yatırımlar ve politika uygulamaları kaydedilmeye başlanmıştır. Her geçen yıl artan yatırımlar sayesinde turist sayısında ve buna paralel olarak turizm gelirlerinde kayda değer artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte Türkiye gibi Akdeniz'e kıyısı olan diğer ülkelere bakıldığında Türkiye'nin sahip olduğu potansiyeline karşılık turizmden aldığı payın daha fazla olması gerektiği söylenebilir. Turizm faaliyetleri insanların şahsi gelirlerini artırarak ülke içinde onların refah seviyesini olumlu etkilemektedir. Artan ekonomik yatırımlarla ülkelerin gelişmişlik seviyelerini yükselterek insan kaynakları ve bölgesel altyapı üzerinde önemli gelişmelere yol açmaktadır. Turizm sektörü yarattığı ekonomik etkiler sayesinde bir döviz kaynağı olarak diğer sektörlerle karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahiptir. Türkiye'de turizmin diğer alanlara faydası ciddi boyutlara ulaşmıştır. Dışsattım yapan ve gelişmekte olan Türkiye'de dünya pazarında hammadde fiyatları üzerinde büyük oranda söz sahibi olmaya başlamıştır. Turizm sektöründe sunduğu turistik mal ve hizmet fiyatlarındaki kontrol gücüne sahiptir. Ülke turizm pazarının istikrarlı seyri turizmden elde edilen kazançların devamlılık göstermesine olanak sağlamaktadır.⁴²⁷ Türkiye'de sanayi ve hammadde alımlarında talebin oluşturduğu bütçe açığı turizm gelirleri ile dengelenmektedir. Makroekonomik bakımdan önemli bir gösterge kabul edilen ödemeler dengesi aynı zamanda gelişmişliğin bir göstergesi olarak sayılmaktadır. Türkiye'nin turizmden elde ettiği gelirleri ödemeler dengesine olumlu katkı sağlarken konaklama, ulaşım, tur, hatıra eşya alımları gibi seyahat gelir ve giderleri, turizm gelir ve giderleri, turizme bağlı döviz gelirleri ciddi oranda burada yer tutmaktadır.⁴²⁸

Her yerde olduğu gibi turizmin etkilendiği enflasyon çeşidinin en başında talep- maliyet enflasyonu gelmektedir. Üretim giderlerindeki yükselişin yanında yatırım maliyetlerindeki yükselmeler maliyet enflasyonuna yol açmaktadır. Bu yükselişler neticesinde turizm işletmelerinin ihtiyaç duydukları yatırım ürünlerindeki fiyat artışları turistik hizmet fiyatlarının da yükselmesine yol açmaktadır. Enflasyonist etmenlerin baskın olduğu durumlarda uluslararası rekabet gücünü fiyat avantajına dayandıran Türkiye ve benzer ülkelerde enflasyonun turizm üzerinde olumsuz etkileri de görülebilmektedir. Yurtdışından gelen turistlerin ülkede bıraktıkları döviz ülkedeki döviz harcamalarıyla karşılaştırıldığında dövize olan arz-talep ilişkisini etkilemektedir. Gelen turistlerin mal veya hizmet satın almaları buna karşılık ülkeden giden vatandaşların da gittikleri yerlerde mal veya hizmet satın almaları döviz arz-talebini oluşturmaktadır.⁴²⁹ Turizm sektörünün gelirleri bu sektöre bağlı diğer sektörleri de etkileyerek dolaylı istihdam olanağı sağlamaktadır. Toplam turizm yatırımında oluşan her artış

⁴²⁷ Orhan İçöz, *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005, 236.

⁴²⁸ İçöz, *Turizm Ekonomisi*, 236.

⁴²⁹ Hsan Zafer Doğan, *Turizmin Sosyo-kültürel Değerleri*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2004, 142.

ulusal gelirde de artışa yol açmaktadır. Turizmin faydaları arasında kültürel fonksiyonlar önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye’de turizm gelirleri ülke ekonomisinde sağladığı katkıların yanında tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki birçok alanını da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Örneğin, sanayileşme ile turizm birbirleriyle zıt görünse de turizm yatırımları bulunduğu bölgede sanayileşmeyi teşvik etmektedir. Turizm, ülkeye gelen turistlerin ihtiyacını karşılamak üzere sanayi kollarının da kurulup gelişmesini teşvik edici bir rolü bulunmaktadır. Tüketim ile ilgili gıda sektörü, yatırım alanları ile ilgili olarak inşaat, mobilya, elektrik, boya vb, lüks hizmetlerle ilgili antikacı, kuyumcu, sauna işletmecisi, kamu hizmetleri yol, kanalizasyon, haberleşme ve sosyal konutlar gibi konularda turizmin Türkiye’de çeşitli ekonomik alanlara etkileri ciddi boyuttadır. Tarım alanında üretimin artmasını sağlarken sektörün geliri artarak yeni istihdam olanaklarına pozitif getiri sağlamaktadır.⁴³⁰ Turizm sektöründen elde edilen gelirlerin Türkiye’nin ekonomik büyümesini arttırdığı, ekonomik büyümenin de turizm gelirini arttırdığı; turizmden elde edilen gelirlerin ekonomik büyüklüğü etkilediği ifade edilebilir.

Tablo 4: Türkiye’de Sektörlerin İstihdam İmkânı Sağlama Gücü.⁴³¹

<i>YATIRIM</i>	<i>Bir kişilik iş imkânı sağlamak için gerekli yatırım miktarı (milyon TL)</i>
Ham Petrol Üretimi	240.8
Kimyasal Gübre	91.6
Enerji	65.0
Demir Çelik	45.0
Çimento	40.8
Un Ve Unlu Ürünler	20.8
Meyve Sebze İşleme	20.5
Alkolsüz İçecekler Sanayi	12.9
Motorlu Taçitlar	12.6
Dokuma	12.1
Elektrikli Aletler	9.9
Ayakkabı Sanayi	3.3
Turizm (Otelcilik) Sanayi	1.5

⁴³⁰ İçöz, *Turizm Ekonomisi*, 299.

⁴³¹ *İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*, Ankara: TOBB, 1990, 35.

1990-2015 arası dönemde Türk-İngiliz turizm ilişkilerini etkileyecek ticari ve ekonomik anlaşmalar olmamıştır. Ancak İngiliz turizm acentelerinin doğrudan veya dolaylı olarak turizm yatırımları devam etmiştir. Daha önceki anlaşmalara göre Türkiye'nin özellikle tekstil alanında İngiltere ile ticari ilişkilerinde artışlar olmuştur.

4.2.2. İngiltere'nin Turizmde Türkiye Tercihi ve Sonuçları

Türk turizmini besleyen ana pazarlardan biri olan İngiltere, Türkiye'ye turist gönderen ülkeler sıralamasında ilk üç sırada yer almaktadır. İngiltere, birden çok tatil için yurt dışına çıkma alışkanlığına sahip bir nüfus profiline sahiptir. Tur şirketleri istatistiklerine göre;

İlk 10'da yer alan OTA (Online Travel Agency- İnternet Üzerinden Seyahat Acentesi) modelini benimsemiş durumdadır. İngiliz halkının satın alma tutumlarında özellikle İngiliz sterlini -TL kuru oranının Pound'un lehinde olması İngilizleri Türkiye'ye yönlendirmektedir. Ülkemiz son yıllarda turizm alanında yatırım atağında bulunan ülkelerin başında gelmektedir. Bilhassa 1980'lerin başından beri uygulanan politikalarla birlikte turizm Türkiye için önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. 1980'de yabancı ziyaretçilerin sayısı 1,3 milyon kişi, 1990'da 5,3 milyon kişi iken 2000'de bu oran 10,4 milyon kişi olmuştur. Turizm geliri 1980'de 326 milyon dolar iken, 1990'da 2,7 milyar dolar ve 2000'de ise, 7,6 milyar dolar olmuştur.⁴³²

Dünya Turizm Örgütü ve Turizm ve Kültür Bakanlığı verilerinden elde edilen yıllık bilgilerden Türkiye ve dünyadaki turizm hareketlilikleri hakkında ilginç sonuçlara varılmıştır. 1990 sonrasında her yıl İngiltere'den Türkiye'ye yaklaşık olarak 2,500,000'in üzerinde turist gelmiştir. Türkiye'den ise tahmini olarak her ay 150,000 kişi ise farklı nedenler, parası, ekonomisi, bayrağı, kültürü ve kendi kişisel zevklerinin uygun olmasından dolayı İngiltere'ye gitmeye başlamıştır. Turizmdeki bu sıkı ilişkiler 2000'li yıllardan itibaren ivme kazanarak üst seviyelere çıkmıştır. Türkiye güzel sahilleriyle yeterince bilinmektedir. Türkiye'yi rakiplerden üstün kılan unsurlar tarih ve kültürel özellikleridir. Bu yüzden İngilizler Türkiye'yi son yıllarda daha çok tercih etmektedirler.

Tablo-5 "İngiltere turizm piyasası ve turist profili"⁴³³

Ülke Nüfusu	62,2 milyon
Turizm Otoritesi	Kültür Medya ve Spor Departmanı-Visit Britain
Yurt Dışına Yapılan Seyahat Sayısı	54,9 milyon (2010)
Dış Turizm Gideri	31 milyar sterlin (2010)
Tur Operatörleri ve Seyahat Acentesi Sayısı	5000 (2010)

⁴³² Özer Özaydın; Fatih Çemrek, "Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Turizm Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi", *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*. 3 /2 (2020), 273.

⁴³³T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2010'da yapılan bir araştırmaya göre, İngiltere turizm piyasası ve turist profili için bkz., https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye_ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 07.08.2021.

Çıkış Yapan Turistlerin Tercih Ettikleri Destinasyonlar	İspanya, Fransa, ABD, Portekiz, Türkiye, İtalya, Mısır, Yunanistan, Karayipler, Güney Kıbrıs, Tunus ve Fas
Ortalama Tatil Süresi	11 gün
Hedef Kitle	AB-C1 üst gelir grubu, üçüncü yas turizmi, sağlık, golf ve aktivite turizme yönelik gençler ve profesyoneller
Karar Alma Süresi	Kasım-Mayıs Dönemi
Rezervasyon yaptırma Süresi	Kasım-Mayıs
Tercih Ettikleri Rezervasyon Türü	Tur operatörü %55, online %30 ve diğer %15
Tercih Ettikleri Konaklama Türü	Paket tur ile satılan her şey dâhil oteller
Seyahat Amaçları	Deniz-kum-güneş, kültür, golf, yat, dalış ve sağlık turizmi
Çıkış Yapan Turistin tercih ettiği dönem	Şubat-Eylül
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tatillerini Geçirdikleri Destinasyonlara Göre Dağılımı	Muğla (%55), İstanbul (%16), Antalya (%14), Kapadokya ve diğer destinasyonlar %15 (İzmir, Çanakkale, Bursa, Edirne, Karadeniz, Doğu ve Güney Doğu Anadolu)
En Etkin Reklam Türü ve Dönemi	TV ve yazılı basın; en etkin reklam dönemi (Kasım – Mayıs)

İngiltere'den dünyada en çok turistin gittiği devletler İspanya, Fransa, ABD, Portekiz, Türkiye, İtalya, Mısır, Yunanistan, Karayipler, Güney Kıbrıs, Tunus ve Fas olmuştur. İngilizlerin turizmde tercih yaparken gitmek istedikleri yerler ve buraların insanları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmak istedikleri yapılan birçok araştırmadan görülmektedir.

İngilizlerin tercihlerini yaparken basın-yayın kuruluşları, reklamlar, kampanyalar ve ulaşım durumlarını dikkate aldıkları söylenebilir. İngilizler hemen hemen her dönem de ve hatta yaz-kış ayırım yapmaksızın bir sezonda her yere gitmek istemişlerdir. Türkiye'ye 2-3 haftalığına gelip, ülkelerinde biraz zaman geçirdikten sonra tekrar gelerek değişik yerlerde tatil yaptıkları hatta daha uzun süreli kalabildikleri söylenebilir. İngilizlerin Türkiye'de en çok buldukları iller ve bunların gittikleri yerler içindeki oranlarına baktığımızda;

Muğla (%55), İstanbul (%16), Antalya (%14), Kapadokya ve diğer mekânlar %15 (İzmir, Çanakkale, Bursa, Edirne, Karadeniz, Doğu ve Güney Doğu Anadolu) şeklindedir. Muğla ve Antalya'nın tercihlerde ilk sırada olması dikkat çekicidir.⁴³⁴ Türkiye'de emlak satın alıp, çok daha uzun süre ülkede kaldıkları söylenebilir. Hatta İngilizlerin otel, pansiyon ve apart olarak işletmecilik bile yaptıkları görülmektedir. Böylece İngiltere'den daha fazla turist Türkiye'ye gelmesinde önemli bir neden ortaya çıkmış oluyor. Deniz-kum-güneş, kültür, golf, yat, dalış ve sağlık turizmi İngilizlerin buraya seyahatlerinde en çok tercih nedenleri sayılabilir. Paket turlarla sunulan her şey dâhil uygulamasının son zamanlarda ön plana çıkması, İngilizlerin tercihlerinde ve konaklama çeşitlerinde etkili bir usul olmuştur. Tercih edilen tur şirketleri oranında, tur şirketleri %55, çevrimiçi %30 ve diğerleri %15'dir. Kasım-Mayıs arasında genellikle rezervasyonların çoğaldığı dikkat

⁴³⁴ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 05.05. 2021.

çekmektedir. Bu durumun turizm planlamasında etkili yaratarak, yapılan hazırlıkların zamanında olmasına katkıda bulunmaktadır. 2000’li yıllarda İngiliz turistlerin Türkiye’deki kalma süreleri ortalama 11 gündür. Bu süre çok kısa olması anında son yıllarda bunun daha da üzerine çıktığı söylenebilir. İngiltere’de kurulan Kültür Medya ve Spor Departmanı-Visit Britain İngiliz vatandaşlarının turizm planlamalarında etkili olmuştur. 2010 yılı itibariyle Türkiye’de tur şirketleri ve seyahat acentesi sayısı 5000 dolaylarındadır.⁴³⁵ 2010 sonu itibariyle İngiltere’de turizm giderleri yıllık 31 milyar sterlidir. İngiltere’de başka ülkelere yapılan seyahat sayısında 54,9 milyon kişiye ulaşılmıştır. Bunun ülke nüfusuna göre çok yüksek bir rakam olduğu görülmektedir.

İngilizlerin gezmeyi çok sevdiği anlamına gelmektedir. Türkiye’yi turizmde rakiplerden üstün tutan unsur tarih ve kültürel yapısıdır. Bundan dolayı İngilizler Türkiye’yi tercih etmektedirler. Anadolu’nun tarihi ve kültürel zenginliği yüzyıllarca korunarak günümüze ulaşması O’nu tercih sebebi kılmıştır.⁴³⁶ Zira Anadolu birçok medeniyet ve uygarlığa beşiklik etmiştir. Çok sık istilalara uğramasına karşın Türklerin ataları gelecek nesillere zengin bir miras bırakmışlardır. 2000’de İngiltere’den Türkiye’ye 915285 kişi gelmiştir. 2005’te ise toplamda 1757843 kişi gelmiştir. 2007’deyse 1.916.130 kişi gelmiştir. 2000-2007 arasındaki turizm dönemlerinde İngiltere’den Türkiye’ye 4,589,255 kişi gelip tatil yapabilmıştır. Öteki devlet ve toplumlarla kıyaslandığında Türkiye’ye turist gönderme sıralamasında İngiltere 3. Sırada bulunmaktadır.⁴³⁷

4.2.3. Turizm Hareketliliğinde Değişim ve Gelişim

Giderek küreselleşen dünyada bölge ve ülkeler arasındaki coğrafi sınırların önemsizleşmesi, uluslararası yatırımların genişlemesi, değişik kültürlerle sahip ulusların birbirini tanıma isteği, dünya genelinde geçerli olan ortak bir dilin kullanılması ve kültürlerarası alışverişin çoğalması uluslararası turizm beklentilerinin artmasında etkili olmaktadır.⁴³⁸ Küreselleşmeyle iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ulaştırma imkânlarının hız, konfor, kapasite ve fiyatlardaki gelişmeler uluslararası turizmin büyümesine ciddi bir ivme kazandırmıştır. İnternet kullanımının turizmin her kesiminde yaygınlaşmış, özellikle ülkeler hakkında bilgi sahibi olma amacıyla internetin giderek daha fazla kullanılması, gidilecek yerin tercihinin büyük ölçüde etkilemektedir. Tüketici özellikleri ve demografik yapının kolayca belirlenebilmesi ve tüketiciden anında geri bildirim alınmasında da destinasyon promosyonu yapanların, otel yöneticilerinin ve seyahat acentelerinin interneti pazarlama ve araştırma çalışmalarında daha çok kullanmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca, uluslararası gezilerin kolaylaşması ve serbest

⁴³⁵ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 05.05.2021.

⁴³⁶ Sevil Atça Tonbil, *Türkiye’de Turizm Politikası ve Planlaması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Anabilim Dalı, 2019, 31,55.

⁴³⁷ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>; https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 05.05.2021.

⁴³⁸ Çiğdem Demir,

hale gelmesi, yabancı yatırımlarını yükseltmiş, turizmdeki yatırımlarla beraber turizm bilincinin gelişimini etkileyip seyahat işlemlerini asgariye indirerek, uluslararası turizmin gelişimine olumlu katkı sağlamıştır.⁴³⁹

Soğuk Savaş sürecinin sona ermesiyle devlet bütçesinden savunmaya ayrılan ödeneğin sosyal giderlere aktarılması, insanların yaşam standardında hissedilebilir bir iyileşmenin görüldüğü dikkat çekmektedir. Buna ilaveten kısmi zamanlı çalışma sisteminin genişletilmesiyle çalışanların artan zamanlarda önemli bir artış oluşması, uluslararası turizm hareketliliğinde büyük gelişmelere yol açmıştır. Özellikle dünyanın en fazla turist gönderen ve harcama yapan gelişmiş devletlerdeki senelik izinler, milli tatil günleri gibi iş haricindeki zamanların artması insanları bunu değerlendirmek için çeşitli çabalara sevk etmiştir.⁴⁴⁰ Turizmin bu gelişmeyle birlikte destinasyonlar arasındaki yarışta 1990'lı yılların başından beri büyük bir yükseliş meydana gelmiştir. İngiliz hükûmeti turizm seyahatlerinde çok daha ciddi yapılanmaya gitmiştir. Özellikle hava yolu taşımacılığında alınan sağlık önlemleri dikkat çekmiştir.⁴⁴¹ Sektörün bu yıllardaki hızlı gelişimi ve rekabetin gitgide yoğunlaşmasında küreselleşmenin yanı sıra, Doğu Avrupa ülkelerindeki yönetim biçimlerinin hızla liberalleşme eğilimi ve ekonomilerini dışa açmaları sonucunda seyahat etme serbestliğinin kolaylaşmasının da büyük rolü olmuştur.⁴⁴²

Hava yoluyla taşımacılık ve havayolu güzergâhları için yapılan anlaşmalar, alınacak gümrük tarifeleri, vize uygulamaları gibi planlamaların yeniden belirlenmesi doğrudan hükûmetleri alakadar eden ve uluslararası turizm organizasyonlarını etkileyen etmenlerdir. Siyasi yöneticiler, uluslararası turizm harcamalarına verilecek teşvikler ve kanuni sorumlulukları belirleyerek, uluslararası turizm harcamalarını ülkeye çekip, uluslararası turizmin arz ve taleplerine kapıların açılmasında belirleyici olmuşlardır. Birey başına düşen gelirlerin ve boş zamanın artması, uluslararası barışın tesisi, Doğu Avrupa devletlerinde güvenlik sorununun halledilmesi ve seyahat işlemlerinin kolaylaşması da bu gelişimi olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca, fiyatlardaki rekabetin artması, gezi-yol masraflarının azalması ve dağıtım şekillerinin gelişmesi gibi etmenler de uluslararası turizmin gelişmesine olumlu katkı sunmuştur.

1970-2000 arası dönemde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyokültürel gelişmeler, turizm sektörünü devamlı ve büyüme hızlarında gelişme baskısında tuttuğundan dolayı turizm bölgeleri ve varış noktaları genişlerken etkinlik hacmi de büyümüştür. 2000'lerde artan nüfusa rağmen, küreselleşme sürecinin arttırdığı gelir dağılımındaki ani bozulmalar ve ekonomik

⁴³⁹ Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, 56.

⁴⁴⁰ Çiğdem Özdemir, Akdoğan vd, "Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması", 15-17.

⁴⁴¹ Çiğdem Demir, *NA, WST- 181 / 1, (23.11.1989)*

⁴⁴² Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, 56.

alandaki 11 Eylül sonrasındaki siyasal ve sosyal belirsizliklerle çevresel sorunların sayısal olarak artması temel eğilimler olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfus artış hızı ve demografik yapıyla gelirlerdeki artış ve gelir dağılımındaki değişimin turizm sektörüne 1970-2000 arası dönemdeki olumlu katkının 2000'lerin ilerleyen dönemlerinde azalacağı varsayılmıştır.⁴⁴³ *Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi* tarafından, 2020'ye kadar ki dönem için senelik ortalama %5 civarında bir büyüme düşünülmekte ve önceki 40 yılda ortalama %7 oranındaki eğilimle karşılaştırıldığında ciddi bir yavaşlamanın olacağı ihtimal dâhilindedir. Artış hızında yaşanan yavaşlama beklentisi, sektörün diğer makroekonomik değerler ve ekonomik dengeler içindeki payının azalması demektir.⁴⁴⁴

Türkiye'de VIII. Kalkınma Planı ve DPT VIII Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre, 2000'li yıllarda dünya turizminde beklentiler değişmeye başlamıştır;⁴⁴⁵

Deniz-güneş, kum gibi talepler yerine kültür, sağlık, kongre, yatçılık, eğlence ağırlıklı faaliyetler talep edilmektedir. Turizm, devletlerin kıyı kesimlerinden geneline dağılmakta, tatiller sezonluk olmaktan çıkarak, tüm seneye yayılmakta ve uzun mesafeli deniz ötesi yolculuklar artmaktadır. Seyahat karar ve organizasyonunda internet kullanımını daha fazla yer tutmaktadır. Turist yapısı da değişmekle beraber, zaman ve parası çok olanlar, zor tatmin olan, meraklı, bilinçli ve seçici turistler önem kazanmaya başlamış, kalite, temizlik, çevreye duyarlılık ve konukseverlik beklentileri artmıştır. Raporda, dünya turizmindeki bu değişimlere Türk turizmini adapte edebilmek için Turizm Master Planının düzenlenerek yeniden yapılanmaya gidilmesiyle Türkiye'nin mevcut potansiyelini kullanarak turizmin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılmasına yönelik yatırım ve öbür çalışmaların devam ettirilmesinin lüzumu vurgulanmıştır. Söz konusu uygulama planı döneminde, 2001 yılında kredilerle ilgili yapılan bir önemli değişiklikle bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlarda Fon kaynaklı Kredi uygulamasına geçilmiştir. Aynı sene alınan bir diğer karar ile Ege ve Akdeniz sahil şeridi ile Nevşehir, Ürgüp ve Avanos dışındaki yerlerde yapılacak turizm yatırımları Küçük ve Orta Boy İşletme kapsamına alınarak bunlara kredi tahsisinin yapılması, Yatırım Teşvik Belgeleri ve Fon Kaynaklı Kredi verilmesi planlanmıştır.⁴⁴⁶

Türkiye'de 2005'ten sonra kıyı turizmine daha da öncelik verilmiştir. Turizm sektörü, sağlık, termal-spa, kış sporları, dağcılık, kongre ve fuar aktiviteleri, yatçılık ve golf gibi farklı branşlar bakımından yüksek bir gelişme potansiyeline sahip olması yanında, gelecek dönemlerde kıyı turizminin daha da gelişmesi beklenmektedir. Türkiye turizmi büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. Turizm sadece Türkiye için değil dünyanın birçok ülkesinde önemli bir faaliyettir. Bu çerçeveden bakıldığında turizmin önemi ve temel nitelikleri daha iyi anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷

2000'li yıllarda Türkiye'de turizmin çeşitlenmesi, kitle turizmi yanında yüksek gelir gruplarına yönelik turizm ve özel ilgi turlarına yönelim, İngiltere, Fransa, Almanya gibi geleneksel

⁴⁴³ Demir, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*, 57.

⁴⁴⁴ DPT 9. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, 4-5. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁴⁵ Çiğdem Demir,

⁴⁴⁶ Çiğdem Demir, DPT 8. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim Tarihi: 02.09.2021.

⁴⁴⁷ Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", 4.

pazarların yanında Japonya, Amerika, Kanada, Asya Pasifik Bölgesi, BDT ve Körfez ülkelerindeki tanıtma faaliyetlerine hız verilmesine yol açmıştır. Bazı araştırmalara göre, 1990'lı yılların sonlarından itibaren turizmin gelişmesi ve turist sayılarındaki artışlarda esas olarak uygulanmaya başlayan ve 2010'dan itibaren hızlı bir gelişim gösteren 'her şey dâhil' sisteminin önemli payı vardır.⁴⁴⁸

Dünyada maksimum ölçekte olmak üzere, bölgelerarası, uluslararası ve iç turizm şeklinde yaşanan turizm hareketliliği, minimum ölçekte şehirlerden kıyılara, oradan kırsal alanlara, kırsal alanlardan kasabalara ve şehirlerden şehirlere olmak üzere dört yönde gerçekleşmektedir. Bu yönlerin turist trafiğindeki yoğunluğu ise, iklim, uzaklık, çekicilikler, ulaşım olanakları, ucuzluk, kültürel bağlar ve siyasal faktörler belirlemektedir. Dünya genelinde her ne kadar uluslararası turizm arz ve talebi daha çok gelişmiş ülkeler arasında olsa da son yıllarda uluslararası turizm trafiğinde ortaya çıkan potansiyel turist hareketliliği, gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere, Amerika'dan –Avrupa'ya Kuzey ve Batı Avrupa'dan–Akdeniz Bölgesine sanayi bölgelerinden – Doğu Asya ve Pasifik Bölgesine doğru gerçekleşmektedir. Dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden birisi olan turizmde, uluslararası turizm pazarı genişlerken pazardan en yüksek payı almak için turist çeken devletler arasındaki yarış da giderek artmaktadır.⁴⁴⁹ Dünyada turizm hareketliliğinin gelişimine bakıldığında, 1950–2007 döneminde uluslararası turist gelişlerinin 23 milyondan 903 milyona çıkarak 57 senede %3926 yükseliş gösterdiği görülmektedir. Bu durum çok ciddi bir gelişmenin göstergesidir.⁴⁵⁰

1990-2000 arasında, dünya turizmi istikrarlı olarak büyüyüp, uluslararası turizm talebi 2002-2005 arasında 100 milyon kişi artmış ve 2005'te uluslararası turist sayısı 808 milyona varmıştır. Ancak 1995-2007 arası dönemde senelik ortalama artış %4 iken 2001-2003 arası dönemde terörizm, SARS ve ekonomik çöküş yüzünden bir durgunluk yaşanmıştır. 2008'e gelindiğinde uluslararası turist akışı kredi daralması, genişleyen finansal kriz, petrol fiyatlarındaki yükselişler ve döviz kurunda dalgalanmalar gibi etmenlerle son derece kısa süreli ve açık veren dünya çapında ekonominin etkisi altında kalıp, 2007'ye göre %2 lik bir artış göstererek 922 milyona çıkmıştır. Turizm gelirlerindeyse 4 yıllık ortalama %3,6'lık büyüme sonrasında 2001-

⁴⁴⁸ Çiğdem Demir, Altıntaş, "Türkiye'de ve Dünya'da Seyahat Sektörü", 43.

⁴⁴⁹ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁵⁰ Çiğdem Demir, DPT 9. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, s.3. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim 02.09.2021; <http://www.unwto.org/facts/eng/historical.htm>, Erişim 02.09.2021

2003 ekonomik durgunluk döneminden sonra en zayıf performansını yaşayarak 2008’de %1,7’lik bir artış ile 944 milyar \$ olmuştur.⁴⁵¹

1990-2005 arasında yedinci ve sekizinci kalkınma planı dönemlerinde turizmde verimliliğin artırılması bakımından eğitimde belgelendirilmeye gidilmesi, belediyelerin ve halkın turizm kararlarında yer almaları, küçük işletmelerin desteklenmeleri ve geliştirilmesi, devlet teşviklerinde önceliğin pazarlama ve ulaşımaya verilmesi planlanmıştır.⁴⁵²

Tablo-6 “1985-2007 Yılları Arasında Uluslararası Turizm Sermaye Hareketliliği ve Türkiye’nin Bundan Aldığı Pay”.⁴⁵³

YIL	Türkiye’ye Turizm Talebi (milyon Kişi)	Dünya Turizm Hareketi (Milyon Kişi)	Türkiye’ye Gelenlerin oranı	Türkiye Turizm Geliri \$	Dünya Turizm Geliri \$	Türkiye’nin (%) Payı
1985	2,6	320,1	0,8	1,5	119,1	1,25
1986	2,3	330,2	0,7	1,2	145,0	0,82
1987	2,9	359,7	0,8	1,7	179,1	0,95
1988	4,2	385	1,1	2,4	207,9	1,15
1989	4,5	410,1	1,1	2,6	265,6	1,01
TOPLAM	16,5	1085,1	0,9	9,4	907,7	1,04
1990	5,3	439,5	1,2	2,7	270,2	0,99
1991	5,5	442,5	1,2	2,7	283,4	0,95
1992	7,1	479,8	1,5	3,6	326,6	1,10
1993	6,5	495,7	1,3	4,0	332,6	1,20
1994	6,6	319,8	1,5	4,3	362,1	1,18
TOPLAM	30,8	2377,3	1,3	17,03	1547,9	1,08
1995	7,7	540,6	1,4	4,9	410,7	1,19
1996	8,6	575	1,5	5,6	446,0	1,26
1997	9,6	598,6	1,6	7	450,4	1,55
1998	9,7	616,7	1,6	7,1	451,4	1,57
1999	7,4	639,6	1,2	5,2	464,5	1,11
TOPLAM	43,0	2970,5	1,5	29,8	222,3	1,33

⁴⁵¹ Çiğdem Demir, DPT 9. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, s.7; https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁵² Atça, *Türkiye’de Turizm Politikası ve Planlaması*, 48.

⁴⁵³ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021, Ayrıca UNWTO’un diğer verileri için bkz <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim 02.09.2021.

2001	11,6	686,7	1,7	8,1	469,9	1,72
2002	13,2	707	1,9	8,5	488,2	1,74
2003	14,0	694,6	2,0	9,7	534,6	1,81
2004	17,5	765,1	2,3	12,1	634,7	1,91
2005	21,1	803	2,6	13,09	682,7	2,04
TOPLAM	77,4	3656,4	2,1	10,4	2810,1	1,84
2006	18,9	846,2	2,2	16,9	742,0	2,27
2007	22,2	897,7	2,4	18,5	856,0	2,16

Tablo-6 değerlendirildiğinde, Türkiye'nin 1985'ten sonra dünya turizminden aldığı payın sistemli olarak arttığı görülmektedir. Bu artış turist sayılarındaki artış ile paralel bir şekilde devam etmiştir. Turist sayısına göre;

Türkiye'nin uluslararası turizmden 1985 yılında aldığı pay %0,8 iken aldığı parasal pay 1,5 milyar \$ olmuştur. Turist sayısına göre Türkiye'nin uluslararası turizmden 1995 yılında aldığı pay %1,4 iken aldığı parasal pay 4,9 milyar \$ olmuştur. Turist sayısına göre Türkiye'nin uluslararası turizmden 2005 yılında aldığı pay %2,6 iken aldığı parasal pay 13,9 milyar \$ olmuştur. Turist sayısı ve elde edilen gelirden en fazla artış 2007'de olmuştur.

Burada siyasi istikrar, dünya genelinde kişi başına düşen gelirden artış ile bölgesel etmenler etkili olmuştur. Türkiye, bilhassa Avrupa ülkeleri gözünde turist gönderilecek en önemli ülke durumuna yükselmiştir. Ülkelere göre, Türkiye'yi ziyaret eden turist sayılarındaysa Almanya, Rusya Federasyonu, İngiltere, Bulgaristan, İran, Hollanda, Fransa ve Amerika başı çeken devletler olmuştur. Turizm Bakanlığının bilgilerine göre, İngiltere'nin Türkiye'ye turist gönderen ülkeler arasında 3. sırada olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁵⁴

Tablo-7 "Ülkelere Göre 2000,2005-2008 Arasında Türkiye'ye Çeşitli Ülkelerden Gelen Turist Sayısı"⁴⁵⁵

Ülke	2000	2005	2006	2007	2008	%
Almanya	2277502	4243584	3 762 475	4149805	4 415 525	16.77
Rusya Fed.	676958	1864682	1 853 442	2465336	2 879 278	10.93
İngiltere	915285	1757843	1 678 845	1916130	2 169 924	8.24

⁴⁵⁴ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁵⁵ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

Bulgaristan	381697	1621918	1 177 906	1239667	1 255 343	4.77
İran	380877	957244	865 941	1058206	1 134 965	4.31
Hollanda	440290	1254153	997 556	1053403	1 141 580	4.33
Fransa	449545	701190	657 859	768167	885 006	3.36
A.B.D.	515090	434991	532 419	642911	679 445	2.58

Türkiye’de 2007-2013 senelerini kapsayan “IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı”nda bir Turizm Eylem Planına da yer verilmiştir. Bu plana göre;

1963’te 0,2 milyon olan turist sayısı 38 milyona, 7 milyar \$ olan turizm geliri ise 36,4 milyar \$’a çıkacaktır. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı’na kadarki süreçte turist sayısı 190 kat, turizm geliri ise 5200 kat artacağı ön görülmüştür. Uluslararası turizmdeki gelişim turist gönderen ülkeler ve turist kabul eden ülkeler olmak üzere iki şekilde gruplanmıştır. 2007’de ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Çin en çok turizm gideri olan ülkeler olmuştur. İngiltere’den Türkiye’ye 2000 yılında 915285 kişi, 2005’te 1757843 kişi ve 2007’deyse 1.916.130 kişi gelmiştir. Türkiye’ye turist gönderen devletler içinde İngiltere, Almanya ve Rusya’dan sonra 3. sıraya gelmiştir. ABD, Almanya, Rusya Federasyonu, İngiltere, Fransa ve Çin Türkiye’ye yönelik turist hareketliliğinin %42,5 ini oluşturmuştur. İngiltere’nin buradaki payı ise hemen hemen 1/3’tür. Buna ilaveten, coğrafi komşuluk sebebiyle Türkiye’ye son yıllarda Bulgaristan, Gürcistan, Hollanda, Romanya, Ukrayna gibi ülkeler de turist göndermektedir.⁴⁵⁶

2008 senesinde dünyanın en çok turist çeken destinasyonları sıralamasında küçük değişiklikler olmuştur. Hem uluslararası turist gelişleri hem de uluslararası turizm gelirleri bakımından ilk üç ülke ‘Amerika, İspanya ve Fransa’ her ne kadar sıralamadaki yerleri değişse de mevcut konumlarını sürdürmüşlerdir. Fransa, turist gelişine göre en üst sırada yer almayı sürdürürken, gelirler açısından 3. sırada yer almıştır.⁴⁵⁷ Amerika, gelir bakımından 110 milyar \$ kazanç ile 1. sırada yer almış, turist gelişlerindeyse 11 Eylül 2001 saldırısından sonra İspanya’ya kaptırdığı yerinde ikinciliğe yerleşmiştir. İspanya, turist gelişlerine göre 3. sıraya gerilerken, gelire göre ikinci sıradaki yerini sürdürmüştür. Çin ve İtalya’nın turist gelişleri ve turizm kazancına göre 2007’deki durumunda değişme olmamıştır. Çin turist gelişine göre 4., turizm kazancına göre 5. sırada bulunurken, İtalya için tersi durum söz konusu olmuştur. Türkiye her iki kategoride bir sınıf yükselerek turist gelişinde 8., turizm kazancındaysa 9. olmuştur. Ayrıca 2008’de ilk on

⁴⁵⁶ www.ktb.gov.tr, Erişim 02.09.2021.; Bkz. Mehmet Akif Ceylan; Mehmet Emin Yakut, “Türkiye’de Turistik Konaklama Türlerine ve Dağılımına Coğrafi Bir Bakış”, *Turkish Academic*, 6 /2 (2021), 696-724.

⁴⁵⁷ Çiğdem Demir,

devletin turizm kazancı, uluslararası turizm kazancında %49'u iken, ilk on ülkeye gelen turist sayısı uluslararası turist sayısının yaklaşık %45'ine tekabül etmektedir.⁴⁵⁸

Tablo-8 “Uluslararası Turist Gelişlerinde İlk On Ülke”⁴⁵⁹

	Ülke	Milyon	
		2007	2008
1	Fransa	81.9	79.3
3	Amerika	56.0	58.0
4	Çin	54.7	53.0
5	İtalya	43.7	42.7
6	İngiltere	30.9	30.2
7	Ukrayna	23.1	25.4
8	Türkiye	22.2	25.0
9	Almanya	24.4	24.9
10	Meksika	21.4	22.6

Tablo-9 Dünya Geneline Turist Gönderen Ülkeler ve Turizm Harcamaları⁴⁶⁰

1997 Sıralaması	2007 Sıralaması	Ülke	Harcama (milyar dolar)	% Payı 2007
2	1	Almanya	82,9	9,7
1	2	ABD	76,2	8,9
4	3	İngiltere	72,3	8,5
6	4	Fransa	36,7	4,3
10	5	Çin	29,8	3,5
15	6	İtalya	27,3	3,2
3	7	Japonya	26,5	3,1
7	8	Kanada	24,8	2,9
11	9	Rusya Fed.	22,3	2,6
18	10	Kore	20,9	2,4

⁴⁵⁸ Çiğdem Demir, sadece, ikinci

⁴⁵⁹ UNWTO, Tourism Highlights, 2009 verileri: <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim 02.09.2021.

⁴⁶⁰ www.worl-tourism.org ;

https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiyeingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

Dünya geneline turist gönderen ülkeler ve turizm harcamaları tablosunda yer alan ve dünya turizm harcamalarında ilk sıralarda bulunan 10 ülkenin turizm giderleri tüm dünya ülkelerinin turizm masraflarındaki oranı %49,1'dir. İngiltere yine dünyaya turist gönderen devletler içerisindeki yerini korumuştur. Almanya'nın ekonomik büyüklük ve halkının para harcama oranına göre dünyaya turist gönderen devletler içinde 1.sırayı almasıysa şaşırtıcı sayılmamalıdır. Ancak ekonomik gelişim, refah seviyesi, sosyokültürel durumu itibariyle İngiltere ve Fransa ile büyük bir rekabete girse de özellikle Fransa'nın Almanya'ya yetişmesi zor görünmemektedir. Türkiye'yi 2000-2007 Yıllarında Ziyaret Eden milletler veya devletlerin halklarının oranları para harcama ve sayıları kıyaslandığında da birbirlerini aynı şekilde takip ettikleri görülmektedir.⁴⁶¹

Dünya genelinde turizmden en fazla gelir sağlayan devletlere baktığımızda, ABD, İspanya, Fransa ve İtalya dikkat çekmektedir. İngiltere, Avusturya ve Almanya bu ülkeler kadar turist çekememiştir. Çin, Türkiye ve Avusturya 1997-2007 arasında büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye'nin, 2010 senesi itibariyle turizmde bölgesel ve ulusal olarak uygulanabilir stratejik planlar neticesinde uluslararası turizm kazancından aldığı payda büyük artışlar olmuştur.

2010 sonrasında Türk-İngiliz ilişkilerinde bir çok alanda ciddi gelişmeler ve yakınlaşmalar olmuştur. Örneğin;

2015'de "Çanakkale Savaşı"nın 100. yıldönümü dolayısıyla yapılan etkinliklere Birleşik Krallık'ı temsilen veliaht Prens Charles ve Prens Harry katılmıştır. Türkiye'de üst düzey ilgiyle karşılanmışlardır.⁴⁶² İngiltere'nin son yıllarda kendi Müslüman nüfusu ve iç barışını da düşünerek Müslümanlara hoş gelebilecek bazda bir siyaset izlemesi, Türkiye'de özellikle de uzun yıllardır iktidarda olan çevrelerde büyük sempati toplamaktadır. Kıta Avrupa'sında İslamofobinin son yıllarda hızlı şekilde arttığı da dikkate alındığında, "İngiltere İslam dünyasında en olumlu karşılanan -ABD ile birlikte- Batılı ülkedir" tespiti rahatlıkla yapılabilir. Başbakan Cameron da bu konuda özenli bir politikacı olarak Türkiye'de takdir toplamıştır. Seküler geleneğin oldukça güçlü olduğu İngiltere açısından İslam ve Türkiye karşıtı açıklamalar ise biraz garip bulunmaktadır; ancak pratikte ayrımcı politikalarla desteklenmediği de düşünülünce, daha çok seçim öncesinde ileri sürülen popülist bir söylem olarak algılanmaktadır. Ayrıca İngiliz muhafazakâr siyasetçi ve eski Londra Belediye Başkanı Boris Johnson'ın soyağacının Osmanlı'ya kadar uzanması ve Türk kökenli olması, bunu bilen kişilerde kendisine yönelik bir sempati ortaya çıkarmaktadır. İngiliz muhafazakârlığı, Hıristiyanlık temelleri üzerine kurulu olmasına rağmen, ilginç bir şekilde Türkiye'deki Sünni Müslüman çevrelerde hayranlık uyandırmaktadır. Yine Körfez ülkelerinde ve genel olarak Arap krallıklarında İngiltere'ye ve özellikle bu ülkenin demokratik krallık yapısına duyulan bir hayranlık hemen dikkati çekmektedir. Londra'da bir Yunus Emre Kültür Merkez açılmış ve bu kurum, İngiliz devleti ve halkı tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Türkiye'de 1940 yılından beri faaliyet gösteren British Council da iki ülke ilişkilerine kültürel alanda katkı yapan önemli

⁴⁶¹ Özaydın; Çemrek, "Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Turizm Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi", 273-276.

⁴⁶² "UK-Turkey Relations and Turkey's Regional Role" (2012), Government Response to the House of Commons Foreign Affairs Committee Report of Session 2010, 12, Haziran 2012, Erişim 14.02.2022, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/32945/2012-jun-ukturkey-relations.pdf. Erişim 14.02.2022,

bir kurum olarak görülmektedir. Ankara ve İstanbul'da bulunan ofisleri aracılığıyla hizmet veren British Council, yalnızca İngilizce dilini öğretmekle sınırlı kalmayıp İngiliz kültürünün de Türkiye'de benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Eğitimde İngiltere, Türk öğrenciler açısından bir cazibe merkezi olmaktadır. İngiltere'nin son yıllarda eğitim sektörünü ticari bir faaliyet kapsamında değerlendirmeye başlaması da bunu güçlendirmektedir. Bir araştırmaya göre; Türkiye'den her yıl 30.000 civarında öğrenci lisans, yüksek lisans veya doktora eğitimi için İngiltere'ye gitmektedir. Bu, tüm dünya ülkeleri arasında Türk öğrencilerin en fazla İngiltere'yi tercih ettiğini göstermektedir.⁴⁶³

Kültürel yakınlaşma ve münasebetlerin önemli bir boyutunu oluşturan sanat ve spora da değinmek gerekmektedir. Spor alanında, İngiltere 1. futbol ligi olan Premier League'in özel bir durumu vardır. Türkiye'de çok sevilen ve izlenen İngiliz futbolu sayesinde, Manchester United, Arsenal ve Chelsea gibi İngiliz futbol takımlarının Türkiye'de de yüz binlerce taraftarı vardır. Özellikle Türk asıllı Alman milli futbolcu Mesut Özil'in İngiltere'de Arsenal takımının forması giymesi, bu futbolcu ve takımını Türk futbolseverler için özel bir konuma yükseltmiştir. Birçok İngiliz araştırmacı ve akademisyenlerin kitapları da Türkiye'de büyük ilgi görmektedir. Örneğin Tony Blair, Lord Kinross, H.C. Armstrong, Andrew Mango vs;

Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair'e danışmanlık da yapan İngiliz sosyolog Anthony Giddens'in "Sosyoloji" kitabı, yıllarca Türkiye'deki tüm üniversitelerde bir ders kitabı haline gelmiştir. Ayrıca yine İngiliz akademisyen ve araştırmacılar tarafından yazılan Osmanlı Türkiye tarihi, I. Dünya Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk konulu eserler Türkiye'de çok sevilmeğe olup, yüksek satış trendine ulaşmaktadır. Bu gibi popüler kitapları yazan İngiliz akademisyen ve araştırmacılar arasında Lord Kinross, H. C. Armstrong, Andrew Mango ve Norman Stone gibi isimler ilk olarak akla gelenler arasındadır. İngiltere'de Türkiye üzerine bilimsel araştırmalar yapan çeşitli kürsü, araştırma kuruluşları ve web siteleri de bulunmaktadır. Profesör Şevket Pamuk'un yönetimindeki London School of Economics'e (LSE) bağlı Contemporary Turkish Studies (Çağdaş Türkiye Çalışmaları) programı, Research Turkey ve CEFTUS (Centre for Turkey Studies) gibi düşünce kuruluşları ve Changing Turkey in a Changing World gibi internet siteleri, bu konuda belirtilmesi gereken en önemli sitelerdir. İngiliz medya kuruluşlarına da Türkiye'de özellikle son dönemlerde İngilizce bilen kişilerin artmasına bağlı olarak, daha yoğun bir ilgi gösterilmektedir. Bu konuda, BBC, en önde gelen ve sevilen televizyon kanalı ve internet haber portalı olarak dikkat çekerken, Türkçe yayın yapan BBC Türkçe de Türk halkı ve öğrencileri tarafından ilgiyle takip edilmektedir. BBC Radyo'nun da eski yoğunlukta olmasa da ciddi bir dinleyici çevresi vardır.⁴⁶⁴

4.2.4. İngiliz Turizm ve Sermaye Hareketliliğinde Aydın Örneği

Türkiye, Almanya, Fransa, Hollanda gibi gelişmiş ülkelerin II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmesine katkı sağlayacak insan gücünü karşılamak için bu devletlere 1960'tan sonra göç vermeye başlamıştır. Bu göçün temel nedeninin ekonomik zorluklar olduğu bilinmektedir. Son yıllardaysa bu kez gelişmiş ülkelere Türkiye'ye bir göçün olduğu görülmektedir. Özellikle 1980'li yılların başından itibaren, Türkiye, uygulanan dışa açılma politikaları neticesinde yoğun ve gittikçe artan bir turist yoğunluğuna maruz kalmıştır. Turizmdeki bu

⁴⁶³ "Türkiye'nin beyin gücü yurtdışında eğitime 1,5 milyar dolar harcıyor" *Milliyet*, 16.03.2015.

⁴⁶⁴ <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/ContemporaryTurkishStudies/Home.aspx>. Erişim 12. 12. 2022

gelişmeler, tatil bölgelerinin ekonomik yönden ilerlemesine önemli katkı sağlamış olmakla birlikte, Türkiye ekonomisi için önemli bir sektör haline gelip, ülkeye bol miktarlarda döviz kazandırmıştır. Turizmle ilintili olarak, 2000’li yıllardan itibaren özellikle İngiliz ve Alman vatandaşları başta olmak üzere gelişmiş Avrupa Birliği ülkelerinden Türkiye’de emlak almaya başlamışlardır.⁴⁶⁵ Türkiye’deki emlak fiyatlarının Avrupa geneline göre çok daha ucuz olması, ekonomide ve Avrupa Birliği üyeliği sürecinde yaşanan olumlu gelişmeler Türkiye’ye olan Avrupalı emekli göçünün artmasına ortam hazırlamıştır. Temmuz 2003’te kabul edilen ve yabancıların Türkiye’de emlak alabilmesine fırsat veren Tapu Kanunu değişikliği bu göç hareketliliğinde etkili olmuştur. 2001’de yabancılara 1.902 adet emlak satılmışken bu rakam 2002’de 2.454, 2003’te 2,310 ve 2004’de ciddi bir artış göstererek 5.274’e çıkmıştır.⁴⁶⁶ Yabancılarca satın alınan emlak sayısının resmi rakamlardan daha yüksek olduğu ve özellikle son dönemde satın alma sürecinde olanların oranının oldukça yüksek düzeylere geldiği bir gerçektir. Almanlar ve İskandinavya ülkeleri vatandaşları genellikle Akdeniz bölgesinde Antalya, Alanya ve çevresini tercih ederlerken, İngilizler başta Didim olmak üzere Kuşadası, Fethiye, Bodrum ve Marmaris’i tercih etmişlerdir.⁴⁶⁷

İngilizlerin Türkiye’ye yönelik turizm ve seyahat tercihlerinde daha çok kıyı bölgelerini seçtikleri görülmektedir. Böylece Türkiye’de son yıllarda kıyı turizminde ciddi sayısal değişiklikler olmuştur. Turizm sektörü, sağlık, termal, spa, kış sporları, dağcılık, kongre ve fuar aktiviteleri, yatçılık ve golf gibi farklı branşlar açısından yüksek bir gelişme potansiyeline sahip olmasının yanında, gelecek yıllarda kıyı turizminin daha da gelişmesi ön görülmektedir. Türkiye turizmi büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir.⁴⁶⁸ Türkiye’nin birçok ülke vatandaşlarının tatil tercihlerinde önemli bir ülke olarak görülmesinde gazete ve dergilerde yayımlanan haber ve magazinlerin etkisi büyük olmuştur. Bu yayın organlarından bazıları yerel kültürel özellikleri, bazıları yiyecek-içecek veya gastronomi haberlerini ön plana çıkarmışlardır. Özellikle Aydın ve ilçelerinin tercihinde bazı yerel ve ulusal yayın organlarının kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁴⁶⁹ Ayrıca İngiltere’nin Türkiye’de bulunan konsolos ve büyükelçilerinin de kendi vatandaşlarını Aydın ve ilçelerine yönlendirdikleri, çeşitli toplantılar yaptıkları görülmüştür.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ “Turizm Alışkanlık Yaradır”, *Didim Özgür Ses Gazetesi*, 08.17.2017, 1.

⁴⁶⁶ http://www.alil.co.im/assets/pdf/Research_Reports/NewAgeRetirementMigration.pdf, Erişim 15-07-2021.

⁴⁶⁷ <http://observer.guaradian.co.uk/inteulusal/hikaye/0,6903,1588146,00.html>, Erişim 04.11.2021.

⁴⁶⁸ Etem Karakaya, Aykut Hamit Turna, “Türkiye’de Yabancı Emekli Göçü: Didim’in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 21 / 246 (2006), 129.

⁴⁶⁹ Örneğin Aydın Gastronomi Dergisi, Mavi Didim, Tourism World, Turizm Yatırım Dergisi, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

⁴⁷⁰ “Konsoloslardan Didim ve Akbük’e Çıkarma”, *Didim Özgür Ses Gazetesi*, 05.04.2012, 1.

Türkiye'ye yerleşmek üzere gelen yabancılar son yıllarda dikkat çekmektedir. Özellikle 2000-2010 arasında yüksek miktarlarda emlak alımı ve son olarak da yabancıların emlak alımına imkân tanıyan Tapu Kanun'u yabancı göçünü ülkenin gündemine taşımıştır. Bölgelerinde beliren bu yeni gelişme karşısında olası etki ve fırsatları değerlendirmek üzere yerel yönetimler de kendi sınırları dâhilinde yerleşen bu insanlar hakkında bilgi sahibi olmak istemişlerdir. Didim'de yaşayan 150 İngiliz vatandaşına Didim'in ilk İngilizce yerel gazetesi aracılığıyla 2006'da Didim Belediyesi'nin desteğiyle bir anket yapılmıştır.⁴⁷¹ İki bölümden oluşan ankette, öncelikle yerleşik yabancıların Didim'i tercih etme nedenleri, beklentileri gibi sorulara cevap aranmıştır. İkinci olarak sa göçmenlerin demografik yapısı, gelir durumu, eğitim seviyesi gibi sorularla gelenlerin profilleri üzerinde bazı çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.⁴⁷² İngilizlerin Didim'i seçmelerindeki temel neden daha ucuz hayat şartları ve düşük stres ortamı olurken, sıcak yöre halkı, deniz ve güneş diğer önem arz eden etkenler olmuştur. Didim'in huzurlu bir ortam sunması, karmaşıklıktan uzak, ufak bir yerleşim yeri olması ve çok büyük harcama yapmadan yaşanabilir olması İngilizleri burayı seçmeye iten temel nedenlerden olmuştur.⁴⁷³ Didim'e yerleşen yabancıların genellikle emekli ya da emeklilik yaşı yaklaşmış insanlardan oluştuğu görülmektedir.

Bu ankete göre, Didim'de yerleşmek üzere gelen İngilizlerin gelir seviyelerine bakıldığında, %44,8'i 10,000 Sterlin 'den az gelire sahiptir. %17,2'si 10,000 ile 15,000 ve %20,7'si 15,000 ile 20,000 Sterlin arası gelire sahip durumundadır. 20,000 Sterlin üzeri gelire sahip olduğunu söyleyenlerin oranı ise %17'dir. Bu durum Didim'e gelen İngilizlerin gelirlerinin kendi devletlerinin ortalamasının altında kaldığını göstermektedir. Beyan edilen gelir seviyesi ve bu gelir seviyesinin doğruluğunun tespiti bölgenin yerel kalkınmasına bu çeşit göçün ekonomik etkileri bakımından büyük önem taşımaktadır.⁴⁷⁴ Didim'de emlak edinen yabancıların sene boyunca geçirdikleri tatil süresinin ne kadar olduğunun bilinmesi, bu insanların yerleşik hayata geçip geçmedikleri veya sadece turizm maksadıyla Didim'e gelip gelmediklerinin tespiti bakımından da önemlidir. Ankete göre Didim'deki İngilizlerin %96'sı senenin tamamını Didim'de geçirmişlerdir.⁴⁷⁵

Didim'e yerleşen İngiliz vatandaşlarının ekonomik durumlarının öteki göstergesi de yaşadıkları evin durumu ve bu evi ne fiyatla almış olduklarıdır. İngilizlerin büyük kısmının oturdukları evlere

⁴⁷¹ The Didiymian Gazetesi.

⁴⁷² Ethem Karakaya, Aykut Hamit Turna, "Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 21 / 246 (2006), 127.

⁴⁷³ *İngiltere Ülke Raporu*, 9.

⁴⁷⁴ Karakaya, Turna., "Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri", 129.

⁴⁷⁵ Karakaya, Turna, "Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri", 129-130.

verdikleri ücret 30,000 ile 50,000 Sterlin arasında değişmiştir.⁴⁷⁶ Bu emlak fiyatları Didim için yüksek bir durum gibi değerlendirilebilirken İngiltere'deki gayrimenkul fiyatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük görünmektedir. Buna göre iki sonuç ortaya çıkmaktadır. İlki, Didim ortalamasına göre ödenen yüksek fiyatların bir sonucu olarak bölgede inşaat kalitesinin de yükselmesidir. Didim Belediyesi yetkilileri de bu noktaya özellikle değinerek, bölgede inşaat işlerinde kullanılan malzemenin kalitesinde önemli artış olduğunu söylemişlerdir. İkincisi de bölgeye yabancı ilgisi ve yatırımlarının bundan sonra daha da artarak devam edebileceğidir.

2010'da Türkiye'ye 31.456.076 turist ziyarette bulunmuştur. Söz konusu turistlerin 2.582.054'ü İngiliz vatandaşdır. AB ve OECD ülkeleri vatandaşları Türkiye'ye ziyarette bulunan total turist sayısının yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Ayrıca AB ve OECD ülkeleri içerisinde Türkiye'ye ziyarette bulunan İngilizlerin oranı ise %8,21'dir. 2011'de 2010 yılına göre Türkiye'yi ziyaret eden İngilizlerin oranına bakıldığında %3,42 oranında bir azalış olmuştur.⁴⁷⁷

Mintel isimli araştırma şirketine Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2011 yılında yaptırılan bir araştırmaya göre, İngilizlerin Türkiye'ye yönelik algı ve tutumlarında olumlu yönde gelişmeler olmuştur. Araştırmaya göre;

İngiliz nüfusun neredeyse %30'u Türkiye'ye en az bir kez ziyarette bulunmuştur. Türkiye'ye henüz gelmeyip ancak mutlaka ziyaret edeceğini söyleyenlerin oranı ise %34'dür (2005 yılında bu oran %24 idi). Türkiye'yi ziyaret etmeyeceğini söyleyenlerin oranı ise %13'tür. İngilizlere açısından Türkiye daha çok sıcak iklimi sayesinde bilinen bir memlektir.

Fakat Türk tarih ve kültürünün de ülkenin tanınmasında önemli bir unsur olduğu gözardı edilmemelidir. Tüm bunların yanısıra, bütçeye uygun fiyatlar da çok etkilidir.⁴⁷⁸ 2002'de Türkiye'ye gelen İngilizlerin sayısı 1 milyon 37 bin 507 kişiyken, 2010'da bu sayı 2.673.605 milyon olmuştur.⁴⁷⁹ İngiliz vatandaşlarının son yıllarda Türkiye'de genellikle kıyı bölgelerine turizm amaçlı ziyaretleri dikkate değer bir durum arz etmektedir. Türkiye'ye gelen İngiliz vatandaşlarının Ege Denizi'ne kıyısı olması ve coğrafi olarak elverişli bir durumda bulunması nedeniyle, Aydın İli sınırları dâhilindeki Kuşadası ve Didim'i tercih ettikleri görülmektedir;

2011'de 107.126 İngiliz günübirlik, 3292 turist deniz yolu ile Kuşadası'na gelmişlerdir. Fakat Kuşadası'na İzmir ve Muğla'dan havayolu ile gelen İngiliz vatandaşlarını da hesaba katmak durumundayız. 2011 yılında 79.297 İngiliz turist İzmir'e, 968.690 İngiliz turist ise havayolu ile Muğla'ya gelmiştir. Didim nüfusunun hemen hemen %25'i İngiliz

⁴⁷⁶ Karakaya, Turna, "Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri", 130.

⁴⁷⁷ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html> ve https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021

⁴⁷⁸ https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁷⁹ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>, Erişim 02.09.2021

vatandaşlarından müteşekkildir. ⁴⁸⁰ 2000’li yılların ardından İngilizler Didim’den gayrimenkul satın almaya başlayıp ilçeye yerleşmişlerdir. 12000’e yakın gayrimenkulün sahibi olan ve bir kısmı uzun zamandır ilçede yaşayan İngilizler öncelikle başta ekonomik sebepler olmak üzere değişik nedenler yüzünden ilçeyi terk etmişlerdir.

Türkiye’nin son yıllarda İngiltere ve Avrupa Birliği ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve ticari hedeflerini geliştirmeye çalışması, bu ülke vatandaşlarının turizm için Türkiye’yi tercih etmelerine ivme kazandırmıştır. Özellikle Türkiye’nin batı bölgelerinde gayrimenkul alımları hızla artmıştır. Sadece yazları değil kış aylarında bile Türkiye’nin değişik bölgelerine yabancı ziyaretleri oldukça artmaktadır.

Tablo-10 “2002-2010 Arasında İngiliz Turizm Hareketlilikleri” ⁴⁸¹

	Toplam Turist Sayısı	İngiliz Turist	Toplam İçindeki Payı	Kuşadası’na Gelen İngiliz Turist Sayısı		Didim’e Gelen İngiliz Turist Sayısı	İzmir’e Gelen İngiliz Turist Sayısı (Havayolu)	Muğla’ya Gelen İngiliz Turist Sayısı (Havayolu)
				Deniz Yolu	Günübirlikçi			
2002	13.248 .176	1.037.48 0	%7,83	3.559	40.493	3212	40.955	433.048
2003	13.956 .405	1.090.62 9	%7,81	2.503	42.648	3454	33.996	450.979
2004	17.548 .384	1.398.41 2	%7,97	2.812	45.653	2345	41.001	597.169
2005	21.124 .886	1.757.84 3	%8.32	3.503	33.824	4532	53.386	758.138
2006	19.819 .833	1.678.84 5	%8.47	2.825	48.008	3454	52.347	675.965
2007	23.340 .911	1.916.13 0	%8.21	3.802	73.776	3245	65.167	764.293
2008	26.336 .667	2.169.92 4	%8.24	3.625	87.226	4323	75.167	849.090
2009	27.077 .114	2.426.74 9	%8,96	3.821	102.063	2342	69.797	960.352

⁴⁸⁰ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 02.09.2021.

⁴⁸¹ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf adresinden alınmıştır. Erişim 07.6.2021.

2010	28.632	2.673.60	%9.34	3.248	79.417	3453	87.959	1.092.149
	.204	5						

İngiltere’den ülke dışına tatil maksatlı gidenlerin temel güdüleyicisi sıcak iklim koşullarıdır. Daha çok deniz, güneş ve kum tatil türünü tercih etmektedirler. Bütçeye uygun fiyat faktörü daima önemsenen bir cazibe ögesi olmuştur. Son yıllarda söz konusu pazarın fiyat ile ilgili duyarlılığı daha da önem kazanmıştır.⁴⁸² Yukarıdaki tablo incelendiğinde İngiltere’den yapılan turist hareketliliğinde gezi veya tatil maksatlı olarak yurt dışına çıkanların sayısı 2002-2011 arasında toplam 222.540.656’dır. İngiltere’den Türkiye’ye 2002-2011 arasında 18.731.671 kişi gelmiştir. Türkiye’nin turizm hareketliliğinde bu rakam toplam hareketlilik içinde %7 ile %9 arasında bir yer işgal etmektedir.⁴⁸³ Genel olarak hava yoluyla gelen turistler bu yıllar arasında daha çok Muğla, Aydın (Kuşadası, Didim) ve İzmir bölgelerini tercih etmişlerdir. İngilizler Türkiye’yi tercih eden 3. halk olmuştur. Bu sayıların maddi olarak ülkeye kazandırdığı parasal oranda da İngilizler aynı sıralamayı korumuşlardır. İngiliz vatandaşlarının turizm hareketliliklerinde 2005 ve 2008 sonrasında büyük bir sıçrama yaşanmıştır.

Hem Didim ve hem de Kuşadası’na yerleşen İngiliz vatandaşlarının bölge ve ülke ekonomisine katkısı incelendiğinde bunun son derece önemli olduğu göze çarpmaktadır. Turizmin göç olgusunda bölgeye yerleşip burada ekonomik tasarruf ve gelirlerle yine burada harcama yapılacağından, bu durum bir tür yabancı yatırımı olarak değerlendirilmektedir. Bölgeye yerleşen yabancıların sektörel etkilerine bakıldığında, ilk olarak yerleşilecek bölgede emlak satın alınmasıyla inşaat sektörü ve emlakçılık piyasasının canlanması ve bölge ekonomisi için önemli bir gelir sağlanması söz konusu olmuştur. Bölgeye yerleşenlerin yapacağı mal ve hizmet harcamalarındaki artış, bölge esnafı için önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Oluşan ekonomik canlılık sonucunda, İngilizlerin bu bölgede önemli oranda istihdam sağlayacakları da söylenebilir. İnşaat sektörünün canlanması ve özellikle hizmetler sektörüne yönelik ürünleri talep etmesi nedeniyle istihdamda kat sayı etkisinin güçlü olacağından istihdam yaratma potansiyelinin de yüksek olacağı ifade edilebilir. İstihdam ile ilgili vurgulanması gereken diğer önemli bir konuya bu emekli İngiliz vatandaşların yerleştikleri yerlerde çalışma ve iş bulma gibi bir endişelerinin olamayacağından dolayı bölge insanıyla bir rekabetin söz konusu olmayacağıdır. Türkiye’den Avrupa ülkelerine yönelik, gelecek kaygılarıyla gerçekleşen ‘ekonomik göçten’ ayıran en önemli husus budur. Yabancı göçmenlerin yerel ekonomiye mal ve hizmet alışverişiyle sağlamış olduğu ekonomik katkı dışında, satın almalar neticesinde

⁴⁸² Özaydın; Çemrek, “Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler Ve Türkiye’nin Turizm Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi”, 273.

⁴⁸³ Türkiye İstatistik Kurumu, https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye_ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim 03.09.2021.

ödenen dolaylı vergiler devlet bütçesine gelir olarak yazılmaktadır. Ayrıca, yerel yönetimlerin başta emlak ve arsa için topladığı vergi ve harçlardan elde ettikleri gelirler bu tür göçün diğer olumlu yanları olarak görülebilmektedir.⁴⁸⁴ Olumsuz yanları konusunda görülebilecek ilk etkilerin başında yerleşilen yerlerde emlak fiyatlarının hızlıca artması ve bunun bölgede yaşayan özellikle düşük gelirli insanlar bakımından ciddi sıkıntı yaratması gösterilebilir.

4.2.5. Türk-İngiliz Turizm Sermaye Hareketliliğinin Ekonomik ve Siyasi Boyutları

“Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)” kayıtlarına göre, Türkiye’nin 1980 yılında 1 milyon civarında olan turist sayısı 2008’de 26 milyona; 1980 yılında 326 milyon \$ olan turizm geliri, 2008’de 21 milyar 910 milyon \$ yükselmiştir.⁴⁸⁵ 2000-2005 arasındaysa devamlı surette artışlar meydana gelmiş ancak 2006 yılında terörist saldırıları, kuş gribi, Danimarka’da gerçekleşen karikatür krizinin etkisiyle sayısal olarak ve gelir miktarlarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün sonrasında, 2007’deki yeniden toparlanma ve özellikle 1990’ların sonu ve 2000’li yılların başından itibaren artan talepler doğrultusunda giderek yaygın bir şekilde uygulanan “her şey dâhil” sistemi ve “Kalkınma Planları”nda yer alan politikaların uygulanmasıyla birlikte turist sayısı 2008’de 26,3 milyona yükselmiştir.⁴⁸⁶ 1980-2010 arası dönemde Türkiye’ye gelen turist sayısı ve Türkiye’nin turizm geliri Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği verilerine göre tablo-10’da gösterilmiştir. “Kültür ve Turizm Bakanlığı” verilerine göre 1971-2010 arasında İngiltere’den Türkiye’ye gelen İngiliz vatandaşı sayısı ise 26.545.997’dir.⁴⁸⁷

Tablo-11 1980-2010 Döneminde Türkiye’ye Gelen Turist Sayısı ve Türkiye’nin Turizm Geliri;⁴⁸⁸

Yıllar	Turist Sayısı	Turizm Geliri Milyon Dolar
1980	1.288.060	326.654
1981	1.405.311	381.268
1982	1.391.717	370.320
1983	1.625.099	411.088
1984	2.117.094	840.000
1985	2.614.924	1.482.000

⁴⁸⁴ DPT 9. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim 05.09.2021.

⁴⁸⁵ Çiğdem Özdemir,

⁴⁸⁶ Çiğdem Özdemir, DPT 9. Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu Verileri, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, Erişim 05.09.2021.

⁴⁸⁷ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>, Erişim 06.09.2021.

⁴⁸⁸ <http://www.tursab.org.tr/> Ayrıca bkz. UNWTO’un 2009 Hightslights verileri; <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>; 2009; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, Erişim 06.09.2021. Çiğdem Demir,

1986	2.391.085	1.215.000
1987	3.058.676	1.721.117
1988	4.150.300	2.355.295
1989	4.482.779	2.556.529
1990	3.225.000	3 255.0
1991	5.106.792	2.654.000
1992	6.827.392	3.639.000
1993	5.925.760	3.959.000
1994	6.410.979	4.321.000
1995	7.247.076	4.957.000
1996	7.970.722	5.962.100
1997	9.233.503	8.088.549
1998	8.878.840	7.808.940
1999	7.069.293	5.203.000
2000	9.990.841	7.636.000
2001	13.450.127	10.450.728
2002	15.214.514	12.420.519
2003	16.302.053	13.854.868
2004	20.262.640	17.076.609
2005	24.124.501	20.322.111
2006	23.148.669	18.593.950
2007	27.214.988	20.942.501
2008	30.979.979	25.415.067
2009	32.006.149	25.064.481
2010	33.027.943	24.930.996

Turizmin GSYH içindeki payı planlı dönemin (1960-80) sonunda %0,8 iken, 1990'da %2,1 ve 2000'de %3,8'e yükselmiştir. 2000 yılından itibaren genel bir artış eğiliminin yaşandığı Türkiye turizminde 2010'dan itibaren turist sayısı ve bundan elde edilen gelir bakımından daha ciddi artışlar olmuştur. Türkiye'nin dünyadaki turizm piyasasındaki yerine bakıldığında 2000 yılından itibaren genel eğilim olarak pazardaki payını korumayı başarmıştır. 2000 yılında turist

sayısında dünyada 20. sıradayken 2009'da 7. sıraya kadar yükselmiştir. Gelirler açısından incelendiğinde 2000 yılında dünyada 14. sıradayken 2009'da 9. sıraya yükselmiştir. 2010'da Türkiye'den çıkış yapan toplam ziyaretçi sayısı 33.027.943'tür. 2010'da Türkiye'nin turizmden elde ettiği gelir 33.027.943 \$ olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılına kadar Türkiye'ye gelen turist sayısı ve bundan elde edilen turizm gelirlerinde oransal bir artış olmuştur. Ancak toplam gelirin turist sayısına kıyaslandığında bazı yıllarda azalma ve bazılarında da ani artışlar olmuştur.⁴⁸⁹ Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin yaklaşık 1/6'sinin İngiltere'den gerçekleştiği dikkate alındığında turizmden elde edilen gelirden İngiltere'nin payı büyüktür.

Turizm tesislerine giriş sayısı ve burada ortalama konaklama zamanlarındaki artış büyük önem taşımaktadır. Zira, turizm faaliyetinin oluşması için bu endüstrisinin ürettiği konaklama, yeme-içme, eğlenme vb. gibi mal ve hizmetlerin tüketici tarafından talep görmesi gerekmektedir. Diğer taraftan turizm endüstrisinin ürettiği bu mal ve hizmetlere talepte bulunan kitlenin bilinmesi, gerçekleşecek turizm yatırımlarının yönlendirilmesi ve planlamasında işe yarayacaktır. Türkiye'nin Avrupa'ya olan komşuluğu, turizm hareketliliğinden gelen yabancıların büyük ölçüde Avrupa'dan olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla tesislerde konaklayanların büyük kısmını Avrupalılar oluşturmuştur. Konuyla ilgili verilere göre;

1990-2010 arası dönemde Türkiye'deki turizm tesislerine olan geliş sayısı %83,3 artarak 23.138.428'e ulaşmıştır. 2010'da yabancı turistler tesislerde net olarak 96.400.316 gün geceleme yapmışlardır. 1990-2010 Arası dönemde gecelemedeki artış oranı %86,2 olmuştur. 2010 yılı sonu itibariyle yabancı ziyaretçilerin Türkiye'deki kalış süresi 4.17 olmuştur. 2010 arası dönemde Türkiye'deki turizm tesislerine olan geliş sayısında önemli ölçüde artışlar olmuştur. 2010 yılında işletme belgeli tesislerde toplam tesise geliş sayısı 29,8 milyondur. Bunun %58,5 'ini yabancılar, %41,5 'ini yerliler teşkil etmiştir. Toplam gecelemler ise 98,2 milyon olup, bunun %75,7 'sini yabancı gecelemler, %24,3 'ünü yerli gecelemler oluşturmuştur. 2010 yılında tesiste ortalama kalış süresi yabancılar için yıllık ortalama 4 gece, yerliler için 2 gecedir. Yatak üzerinden yıllık ortalama doluluk oranı ise %49,2'dir. Doluluk oranının en yüksek olduğu ay %55,1 yabancı ile ağustos ayı, %16,7 yerli ile temmuz ayı ve %68,3 toplamda da Temmuz ayıdır. Tesis cins ve sınıflarına göre yabancılar için ortalama kalış süresinin en uzun olduğu tesis türü 8,2 gece ile Turizm Kompleksleridir. Bunu 5,6 gece ile tatil köyleri, 4,6 gece ile pansiyonlar izlemektedir. Yerliler için ortalama kalış süresinin en uzun olduğu tesis türü 5,0 gece ile dağ evleridir. Bunu 4,8 gece ile turizm kompleksleri, 3,7 gece ile apart oteller ve tatil köyleri izlemektedir.⁴⁹⁰

Yabancı doluluk oranının en yüksek olduğu tesis türü yıllık ortalama %51,2 ile golf tesisleridir. Bunu %48,3 ile tatil köyleri, %46,6 ile turizm kompleksleri izlemektedir. Yerli doluluk oranının en yüksek olduğu tesis türü %33,6 ile oberjlerdir. Bunu %26,9 doluluk oranı ile termal oteller,

⁴⁸⁹ Alper Ateş, Halil Sunar, Ceyhan C. Kılınc, Gülsüm Yıldırım, "Tourism Students' Perceptions of Tourism Industry The Case of Selçuk University Faculty of Tourism", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 / 1 (2019), 525-534.

⁴⁹⁰ Ateş vd., "Tourism Students' Perceptions of Tourism Industry The Case of Selçuk University Faculty of Tourism", 530-535.; Ayrıca bkz. Ceylan; Yakut, "Türkiye'de Turistik Konaklama Türlerine ve Dağılımına Coğrafi Bir Bakış", 700-721.

%17,9 ile butik oteller izlemektedir. Turizm işletmesi belgeli konaklama tesislerine giriş yapan toplam 17,4 milyon yabancıların 4,4 milyonunu Almanlar gerçekleştirmiş olup, toplam yabancılar içinde %25,1 ile ilk sırayı almaktadır. Bunu 2,4 milyon (%13,5) ile Rusya Federasyonu, 1,5 milyon (%8,6) ile İngiltere izlemektedir. Toplam 74,3 milyon yabancı geceleminin 23,2 milyonu (%31,2) Almanlar, 11,6 milyonu (%15,5) Rusya Federasyonu, 7,4 milyonu (%9,9) İngiltere tarafından gerçekleştirilmiştir. Belgeli konaklama tesislerinde en uzun süre kalan yabancılar 6,5 gece ile Slovakya olup, bunu 6,2 gece ile Kosova, 5,8 gece ile Lüksemburg takip etmiştir.⁴⁹¹

Tablo-12 “1970-2010 Arasında İngiliz Vatandaşlarının Türkiye’de Konaklama Sayısı, Ortalama Konaklama Süresi ve Geceleme Oranı”⁴⁹²

Yıllar	Konaklayan Kişi Sayısı	Geceleme	Ortalama Kalış Süresi	Sıralama
1976	53.350	135,740	2,5	4
1977	54,464	121,836	2,2	3
1978	51.270	230,031	2,5	3
1979	34,408	99,100	2,9	4
1980	-	-	-	-
1981	84,866	33,008	2,6	6
1982	1,136	414	2,7	5
1983	52,956	158,047	2,9	5
1984	64,720	169,651	2,6	4
1985	86,177	265,663	3,1	5
1986	106,892	353,020	3,30	4
1987	152,010	594,637	3,91	4
1988	231,857	980,484	4,23	4
1989	214,096	841,727	3,93	5
1990	181,942	675,111	3,71	4
1991	102,374	419,471	4,10	5
1992	168,803	870,592	5,16	4
1993	251,748	483,606	5,89	4
1994	299,761	654,680	5,52	5
1995	273,098	428,952	5,23	5
1996	435,139	2,150,790	4,94	5
1997	500,426	2.232,811	4,5	4
1998	391,212	1820,776	4,65	4
1999	334,630	1696,916	5,07	3
2000	342 338	1 901 226	5,03	4
2001	460 732	2 401 984	5,25	3
2002	459 181	2 315 991	4,65	4
2003	406 735	2 240 123	5,5	4
2004	582 981	3 156 994	5,4	3
2005	911 404	4 496 319	4,9	3
2006	799 341	3 960 422	5,0	3
2007	960 625	4 393 510	4,6	4
2008	867 775	4 269 380	4,9	3
2009	1 180 719	5 630 095	4,8	3

⁴⁹¹ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>, Erişim 02.05.2021.

⁴⁹² <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>, Erişim 02.05.2021.

2010	1 494 013	7 363 336	4,9	3
-------------	-----------	-----------	-----	---

Bu ülkelerin vatandaşlarının harcadıkları para o yerdeki konaklama süreleri ile de paralellik gösterememiştir. Burada bu ülkelerin kalkınmışlığı ve insanların GSMH içerisindeki gelirlerinden turizm için ayırdıkları ücretler etkili olmuştur. Yabancı ziyaretçilerin Türkiye’deki kalış süresi 2010’te 4.5 olmuştur. Vatandaşın Türkiye’de kalış ve konaklama süresi bakımından 2000-2015 arasında B. Rusya ilk sıradadır (6.5-5.4,6.0). İkinci ülke Lüksemburg (6.3-5.8.-5.7) olurken İngiltere 12. sıradadır (5.4-5.3-5.0).⁴⁹³

Tablo-13 Türkiye’de Turizm Tesislerine Yapılan Giriş ve Oranları⁴⁹⁴

Ülkeler	Tesislere Geliş	Oran
Almanya	5.450.625	23.09
Rusya Fed.	2.738.146	12.0
İngiltere	1.497.388	6.6
Hollanda	1.040.278	4.6.
İran	757.033	3.3
ABD	579.704	2.5
Çin Halk Cumh.	572.191	2.5
G. Kore	536.811	2.4
Belçika	510.826	2.2
Fransa	480.517	2.1

Asya ve Avrupa kıtaları arasında bulunan Türkiye’ye Avrupa’dan gelen turistlerin ortalama kalış sürelerindeki yükseklik dikkat çekmektedir. İran, Katar, Bahreyn, S. Arabistan, Kuveyt gibi Asya ve Orta Doğu devletlerinden gelen turistlerin kalış ve konaklama süreleri ise Avrupalı ülkelere göre çok düşüktür.⁴⁹⁵

Şekil-1 Yabancı Ziyaretçilerin Türkiye’de Ortalama Kalış Sürelerinin Milliyetlere Göre Gösterilişi.

⁴⁹³ <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>, Erişim 03.05.2021.

⁴⁹⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı 2015’te yayınlanan verileri dikkate alınarak hesaplanmıştır. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, Erişim 03.05.2021.

⁴⁹⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı verileri dikkate alınarak hesaplanmıştır. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, Erişim 03.05.2021.

Türkiye'ye yönelik turizm hareketliliğinde seyahatlerin niteliklerine bakıldığında insanların yaşadıkları yer, iş-meslek durumu, ekonomik durum, ulaşım koşulları vb. olanakların etkili olduğu ifade edilebilir. Turizme bağlı olarak gerçekleşen hareketliliğin ulaşım koşulları ve imkânlarından ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Ulaşılabilir olmak sadece fiziksel mesafeyi değil, zaman ve maliyet faktörlerini de içine almaktadır. Turizmde belirli kolaylıkların sağlanmasıyla bu faktörler de kolaylaşacaktır. Ulaşılabilir durumda olmak uzaklığı değil turizm hareketlerinin örgütsel durumunu da belirleyen önemli unsurlardandır.⁴⁹⁶ Globalleşmeye bağlı olarak insanların bir yerden başka bir yere daha kolay ve daha hızlı bir şekilde gidebilmesi de kolaylaşmıştır. Eskiden çok uzak sayılan yerler artık kolayca gidilebilir yerler haline gelmiştir. Türkiye'de de ulaşım ve haberleşme imkânlarının kolaylaşarak çeşitlenmesi Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm hareketliliğinin de artmasına katkı sağlamıştır. Özellikle havayoluyla taşımacılık turizme büyük katkı sağlamaktadır. 2013 yılında Türkiye'de dış hatlarda iniş-kalkış yapan tarifersiz uçak sayısı toplamda 128.607 olmuştur. Tarifersiz uçuş ile gelen turist sayısıysa 10.968.600 olmuştur. Türkiye'nin sınır komşusu olan, Irak, Suriye, Gürcistan, Ermenistan, Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerden gelen kişiler ise daha çok kara yolunu tercih etmişlerdir. İngiltere'den Türkiye'ye yapılan yolculukların genellikle hava yoluyla yapıldığı görülmektedir.⁴⁹⁷

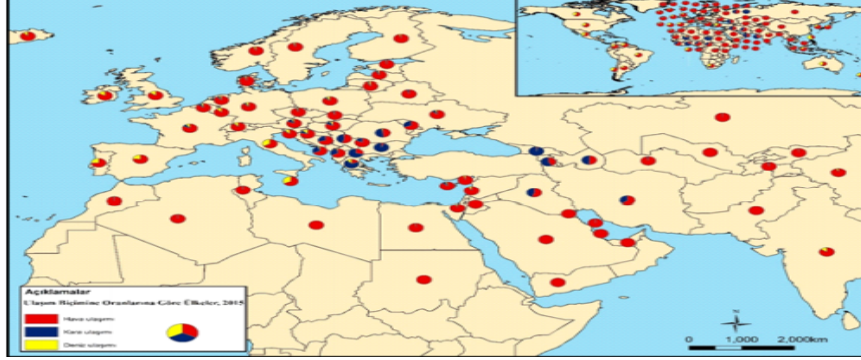
“Dünya Turizm Örgütü (WTO)”ne göre, 2010'da turizmin dünya genelinde ülke ekonomilerine katkısı %5 olmuştur. Turizm, işsizliğin azalmasına ve vatandaşlar için yaşam şartlarının iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır. Buna ilaveten Turizm, birbirinden uzak ülkelerdeki insanların entelektüel iletişim, kültür, gelenek alışverişinde bir araç durumundadır. Turizm, toplumlar arasında anlayış ve hoşgörü konusunda muhteşem bir ortam oluşturma aracıdır. Ayrıca Turizm, toplumların kültürlerini ve uygarlıklarını dünyanın farklı bölgelerine yaymada

⁴⁹⁶ Ayşe Okuyucu, Mehmet Somuncu, “1990-2015 Yılları Arasında Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, 71 (2018), 12.

⁴⁹⁷ Okuyucu, Somuncu, “1990-2015 Yılları Arasında Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim”, 12-13.

ve ulusların bilgi birikimlerini artırmada önemli bir sistemdir. Toplumların aralarındaki münasebetleri geliştirme ve kültürel farkları ortadan kaldırarak barış ortamının kurulmasını sağlamaktadır. Turizm, uluslararası ve bölgesel anlamda rekabetin arttığı bir sektördür.⁴⁹⁸

Şekil-2 Yabancı Ziyaretçilerin Türkiye'ye Ulaşım Yolları

4.2.6. İngiltere'de Turizm Sektörünün Yeni İdari Yapılanması ve Türk Turizm Hareketliliğine Etkileri

2003'te “*British Tourism Authority*” ve “*English Tourism Council*” adlı kuruluşlar birleştirilerek, “*Visit Britain*” adı altında tek bir yapıya dönüştürülmüştür. “*Visit Britain*” İngiltere'nin yurtdışı ve yurtiçinde tanıtılması işinden sorumludur. Temel görevleri, İngiltere'nin turizmden elde ettiği gelirin profesyonel ve etkin pazarlamayla artırılması ve turizm endüstrisinin daha yakın iş birliğiyle faaliyetini yürütebileceği bir iş ortamının tesisinin sağlanmasıdır. “*Visit Britain*”, yurtdışındaki şubeleri vasıtasıyla, İngiltere'de bulunan 120.000 turizm şubesinin hedef kitleye erişimine olanak sağlamaktadır. “*Visit Britain*” parlamentoya karşı sorumlu olup ayrıca İskoçya ve Galler'in yerel parlamentolarına da raporlar vermektedir.⁴⁹⁹ Ulusal turizm ajansı olarak “*Visit Britain*” İngiltere'nin dünyada tanıtılması ve pazarlanması ile İngiltere'de turizme dayalı ekonominin geliştirilmesinden sorumludur. Bu kuruluşun işi dünya üzerinde her yerde destinasyon formu oluşturmak, bu doğrultuda pazarlama kampanyaları yaparak, İngiltere turizminde pay sahibi olan kuruluşlarla iş birliğine gidip turizmi bir kıymet olarak inşa etmektir. “*Visit Britain*”ın turizm sektöründeki değişik aktörler için türlü vizyonları bulunmaktadır. İngiltere'nin ülke dışında bir turizm destinasyonu olarak sunulması ve İngiltere coğrafi bölgesinde iç pazarlamanın koordinasyonun yapılması

⁴⁹⁸ UNWTO tarafından hazırlanan Turizm 2020 Vizyon Raporuna göre, turizmde pazar payının gittikçe genişleyeceği ve turist sayısının 1,6 milyara varacağı ve turizm giderlerinin 2020'lere doğru 2 trilyon dolara ulaşacağı, turizm sektörünün%4 büyüyeceği ön görülmektedir. 2020'ye doğru turist sayısının potansiyel turist sayısının sadece%7'si olacağı ve 2020'lerde Avrupa'nın yine en büyük uluslararası turizm bölgesi haline geleceği tahmin edilmektedir. Bkz., Suzan Kurt, *Turizm Yönetimi ve Pazarlama Stratejileri. Çalışma Raporu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, 113-125.

⁴⁹⁹ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, Londra Tanıtma ve Kültür Müşavirliği Yayınları, Londra, 2018, 5.

maksadıyla DCMS (Department for Culture, Media and Sport) tarafından finanse edilmektedir. *Visit Britain* ayrıca olumlu İngiltere imajının devamı gayesiyle Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda ulusal turizm otoriteleriyle de ortak bir şekilde iş birliği halindedir. *Visit Britain* Çin, Polonya, Rusya, Güney Kore gibi gelişmiş pazarlar dâhil 35 ülkede faaliyetlerine devam etmektedir. *Visit Britain*'ın yurtdışındaki şubeleri İngiltere diplomatik temsilcilikleriyle yakın iş birliği içinde çalışmakta olup, İngiltere'de de *British Council*, British Incoming Tour Operators Association, British Hospitality Association ve İngiltere Göçmen servisi gibi kurumlarla stratejik olarak iş birliğindedir.⁵⁰⁰ “Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Ofisi”nin bilgilerine göre;

2018'de Londra Tanıtma ve Kültür Müşavirliğince hazırlanan “*Turkey Home İngiltere Pazar Raporu*”na göre, İngiliz medya ve kültür şirketi DCMS (Department for Culture, Media and Sport)'nin hesaplamaları dikkate alındığında, 2018 senesi itibarıyla İngiltere'de 2,1 milyon kişi doğrudan turizm alanında çalışmakta olup, bu durum toplam istihdamın %7 sine tekabül etmektedir. İngiltere turizm endüstrisinde %80'inin yıllık cirosu 250.000 Sterlin'in altında olan 127.000 şirketin faaliyette olduğu bazı araştırmalarda belirtilmektedir.⁵⁰¹

İngiltere'de temel gayesi ülkeyi dünya üzerinde bir çekim merkezi haline getirmek olan bölgesel kalkınma ajansları (Regional Development Agencies -RDA) ve Bölgesel Turizm Otoriteleri (Regional Tourism Boards-RTB) bulunmaktadır. RDA'lar bölgelerindeki ekonomik gelişmenin stratejik lokomotifini olma işlevini üstlenmişlerdir. Bunlar hükümetten bağımsız çalışıyor olmaları bakımından dikkate değer kuruluşlardır. RDA'lar ekonomik gelişmenin koordinasyonunda, bölgelerinin rekabet güçlerinin artırılmasını sağlamada ve bölgeler içinde ve bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesinde ciddi faaliyetler içerisinde bulunmaktadır. Günümüzde, devletin turizm stratejisindeki lider rolünün tatbik edilmesinde hem ferdi olarak hem diğer RDA'lar ile birlikte anahtar çalışan konumundadır. Bu kuruluşlar bölgesel turizm kalkınması ve yeniden konumlandırılmasında önem arz etmektedir. RDA'lar bölgesel sürdürülebilir turizm stratejilerini geliştirip uygulamasını da bil fiil yapmaktadırlar. Bazı RDA'lar şunlardır;⁵⁰²

- 1-Mayor of London/Greater London Authority
- 2- Department of Trade and Industry
- 3- Advantage West Midlands
- 4- East Midlands Development Agency

⁵⁰⁰ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 5.

⁵⁰¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.

⁵⁰² *Alternative Progress Indicators To Gross Domestic Product (GDP) As a Means Towards Sustainable Development*,45.; *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 3.

- 5- East of England Development Agency
- 6- London Development Agency
- 7- North West Development Agency
- 8- One North East
- 9- South East England Development Agency
- 10- South West England Development Agency
- 11- Yorkshire Forward

RDA'lara sadece turizm amaçlı kullanılmak üzere ayrılan parasal kaynakların bir bölümü bölgesel turizm çalışmalarına aktarılmaktadır. RDA'lar, bölgesel turizm işletmelerinin bu kaynağı kullanarak gerçekleştirmek istedikleri çalışmaları yerel yönetimler ve turizm sektörüyle birlikte tespit etmektedir.⁵⁰³

Bölgesel Turizm Otoriteleri (Regional Tourism Boards-RTB) ise

- Tourism South East
- VisitLondon
- South West Tourism
- East of England Tourist Board
- Heart of England Tourist Board
- Northumbria Tourist Board
- Yorkshire Tourist Board
- Cumbria Tourist Board
- The Mersey Partnership
- Marketing Manchester
- Cheshire & Warrington Tourism
- Lancashire & Blackpool Tourist Boar

İngiltere'de belediyeler, turizm birlikleri, kalkınma komiteleri, Ukinbound, British Hospitality Association, ABTA, ATOL, Turizm Yönetimi Enstitüsü ve Turizm Birliği (Tourism Alliance) gibi kuruluşlar turizm ve tanıtma hususunda ciddi görevler yapmışlardır. İngiltere'ye gelen

⁵⁰³ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu, 5.*

turistlerin yarısından fazlası başkent Londra'da kaldığından, başkent İngiltere turizm endüstrisi açısından yaşamsal bir hale gelmiştir. Bir turizm destinasyonu ve İngiltere'nin öteki bölgeleri için bir giriş kapısı olarak Londra'nın tanıtımı ve pazar olarak sunumu, Londra turizm stratejisinin uygulanmasında Londra Kalkınma Ajansı ile çalışmakta olan Londra Belediye Başkanı'nın görevlerinden bazısıdır.⁵⁰⁴ Yerel altyapı ve ekonomik kalkınmada geniş sorumlulukları olan yerel yönetimlerin turizm endüstrisinin desteklenmesi işinde de hayati rolleri vardır. Yerel yönetimler RDA'lar ve yerel turizm şirketleri ile ortak çalışma suretiyle yerel düzeyde turizmin tüm alanlarına katılma gücü olan tek kurum durumundadırlar. Turizm Birliği, turizm sektörünün ileri gelen kurum ve kuruluşlarından müteşekkildir. Turizm endüstrisinin sözcüsü durumundadır. Birlik 2001'de DCMS'in desteğiyle kurulmuş olup, 50 civarında sektörel birliği ve tüm turizm işletmelerini temsil etmektedir. Birlik, limited şirket olarak örgütlendirilmiştir.⁵⁰⁵ Birlik, turizm endüstrisinde standart ve kalitenin yükseltilmesi maksadıyla politika ve strateji oluşturmak, bu doğrultuda hükümet ile iş birliği içinde çalışarak lobi faaliyetleri yürütmek üzere çalışmalarını sürdürmektedir. Turizm Yönetimi Enstitüsü pazarlama, planlama ve turizm kalkınması alanlarından 250'den fazla üyeye sahip olan, destinasyon yönetimi konusunda uzmanlaşmış bir enstitüdür. Turizm Birliği turizm sektörünün ileri gelen kurum ve kuruluşlarından oluşmaktadır. Turizm endüstrisinin sözcüsü durumundadır. İngiltere Turizm Kalkınma Komitesi 1995 yılında kurulmuş olup, Visit Britain'ın ana danışma kurulu durumundadır. Komitenin 50'den fazla üyesi bulunmaktadır. Bunlar endüstrinin en önemli örgütleri durumundadır.⁵⁰⁶ Komite aracılığıyla Visit Britain bu örgütlerin üyeleriyle iletişim kurmaktadır. Komite turizm endüstrisinin ana unsuru olup her konuda tavsiye ve tekliflerde bulunmaktadır. Eski adı British Incoming Tour Operators Association (İngiltere'ye Turist Getiren Tur Operatörleri Birliği) olan Ukinbound, 400 üyeden oluşup, temel amacı satın alma işini yapanlar ile tedarikçileri bir araya getiren çalışmalarla İngiltere'ye gelen turistlerin oluşturduğu pazarı büyüterek çeşitli yöntemlerle iş imkânlarını arttırmaktır. British Hospitality Association, ulusal bazda otel, lokanta ve yiyecek tedarikçilerinin ana örgütü olup üyelerinin çıkar ve beklentileriyle ilgili hükümet düzeyinde ve Avrupa çapında lobi faaliyetleri işini yapmaktadır.⁵⁰⁷

ABTA, Britanya'nın en önemli seyahat acentesi birliğidir. Bu kuruluş senelik yaklaşık olarak 37 milyar Sterlinlik bir pazar getirisine sahip olan tur acente ve şirketlerini temsil etmektedir. Bu kuruluşun temel hedefi, yurt içi ve yurt dışında olmak üzere sağlıklı, güvenli, sorumlu ve

⁵⁰⁴ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 6.; Ayrıca bkz. M. Peters, *International Tourism*, London: Hutchinson, 1969.

⁵⁰⁵ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.

⁵⁰⁶ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 8.

⁵⁰⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.

kaliteli turizm hizmeti sunulmasını temin etmek, bu konularda tüketicilere tavsiyelerde bulunmak ve danışmanlık sağlamaktır. Bu kuruluş ve sunduğu sertifikalandırma programı İngiltere kamuoyun nezdinde ciddi bir itibar görmekte ve insanlar tur şirketleri ve acentelerinin ABTA lisanslı olmasına önem vermektedirler. Yönlendirici reklam ve tanıtımların yapılması, ticaret kurallarına adilane riayet edilmesi, rezervasyon değişiklikleri isteklerinin uygun bir şekilde halledilmesi ve müşteri şikâyetlerinin düzenli ve yerinde bir şekilde değerlendirilip gerekli geri dönütlerin yapılması gibi süreçler de ABTA tarafından yakından izlenmektedir. İngiltere vatandaşı bir turist ABTA üyesi bir operatör ya da acenteden tatil seyahati talep ettiğinde herhangi bir yanlışığa karşı finansal olarak ve hizmet kalitesi açısından ABTA'nın koruması/garantisini altına alınmaktadır.⁵⁰⁸ Böylece ABTA hem müşterinin tatilini planlandığı gibi bunun devamını ve bitmesini sağlayacak önlemlerin alınmasını sağlayarak, maddi olarak da bir kaybın oluşması durumunda gerekli tazmin işlemlerini yapmaktadır. ABTA diğer yandan dünyanın İngiltere vatandaşları için tercih edilen her bölge için gerçek zamanlı olarak seyahat uyarılarında bulunmakta, tüketiciye seyahatleriyle ilgili tavsiyeler verip danışmanlık yapmaktadır. ABTA tarafından yapılan bir araştırmaya göre şehir turları en çok tercih edilen tatil türü olarak ön plana çıkmakta ve tatilcilerin yarısından fazlası bu çeşit tatili tercih etmektedirler. Deniz türü tatilin tercih edilme oranı %41 olup, en çok tercih edilen 2. tatil çeşidi durumundadır.⁵⁰⁹ ATOL ise İngiltere Sivil Havacılık Kurumu (Civil Aviation Authority) tarafından işletilmekte olup, sivil havacılık alanının düzenleyici kuruluşudur. Bu özelliği yanında en büyük hava yolu tur şirketi olarak İngiltere'de turizm sektörü açısından da büyük önem taşımaktadır.⁵¹⁰

İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda kendi bağımsız turizm kuruluşlarına sahip durumdadırlar. 'ABTA Tatil Alışkanlıkları Araştırması' sonuçlarına göre son yıllarda İngiltere'de yaşayan insanların ağırlıklı olarak en çok istenilen sezon aralığına uygun olarak, iç ve dış turizmde Mayıs – Eylül dönemini tercih etmektedir (Visit England verileri). Bu dönemin seçilmesini etkileyen önemli unsurlardan biri de ülkedeki iklim koşullarıdır. Özellikle deniz turizminin İngiltere halkı nezdinde en fazla tercih edilen turizm çeşidinden birisi olduğu göz önüne getirildiğinde Mayıs – Eylül döneminin çok hareketli ve verimli geçmesi doğal bir durum arz etmektedir. İngiltere'de birey başına düşen tatil fırsatı sayısı iç turizmde 2.1, dış turizmdeyse 1.7, toplamdaysa 3,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu son 5 yılın en yüksek seviyesidir. Hem iç

⁵⁰⁸ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 8.

⁵⁰⁹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.

⁵¹⁰ *Alternative Progress Indicators To Gross Domestic Product (GDP) As a Means Towards Sustainable Development*, 45-48.; *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 5.

turizmde hem de dış turizmde bu yükselişi gözlemleyebilmek mümkündür. Buna bağlı olarak ortalama geceleme süreleri de artmaktadır.⁵¹¹

İngiltere’de yurt dışında bir yerde tatilini geçirmek isteyenlerin oranı %55’ten %57’ye çıkmıştır. Yurt dışı tatiller en çok 65 yaş üstü İngilizler tarafından tercih edilmektedir. Ortalama yıllık yurt dışı tatil istek sayısı bu grupta %2.0’a ulaşmaktadır. 35-44 yaş arası gruplarsa genellikle ülke içinde bir tura katılmayı tercih etmektedir. Bu yaş grubunda, kişi başına düşen yıllık yurt içi tatil istek sayısı %2.5’i bulmaktadır. İngiltere Ulusal İstatistikler Ofisi’nin paylaştığı araştırma sonucuna göre, kişi başına düşen en yüksek tatil giderinin üst yaş gruplarında olduğu ve yukarıda söz konusu edilen bilgilerden de anlaşıldığına göre nüfusun ekseriyetinin özellikle de 65 yaş ve üzerindeki grupların sene içinde birçok defa tatile gittiği düşünüldüğünde İngiltere’nin tatile giden kitlesinin Türkiye bakımından çok ciddi bir potansiyel oluşturduğu görülmektedir. Sene içerisinde yeniden tatil yapma olasılığı çok yüksek olan bu insanlara özel fırsatlar sunulması (sağlık turizmi, termal turizmi, doğa turizmi vb. alanlarda) ve yalnızca yazları değil senenin diğer dönemlerinde Türkiye’de tatil yapma fırsatının olduğuna ve buna bağlı alt yapının hazır olduğuna dair tanıtım çalışmalarının yapılmasının yararlı olacağı ihtimal dahilindedir. Britanya’nın değişik bölgeleri arasında da birey başına düşen yıllık tatil isteği sayısı bakımından farklılıklar görülmektedir. Ülkenin kuzey batısında yurt içi ve yurt dışı birlikte olmak üzere bu sayı %5.6’ya ulaşmaktadır. Tatilin tekrarlanma olasılığı fazla olan bu bölgelere dair özel tanıtım çalışmaları yapılmasının da ülkemize gelen İngiliz sayısını arttırarak, devamlılığını sağlamak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan birey başına düşen tatil istek sayısı ailelerde diğer gruplardan daha yüksek görülmektedir. İngiltere vatandaşları 2016’da yurt dışında toplam olarak 731 milyon gece konaklamıştır. Konaklamada ortalama süresi ise 10 gecedir.⁵¹²

İngiltere’den Türkiye’ye yönelik tatil maksatlı seyahatlerin büyük oranda ailelerle yapılan deniz turizmine yönelik aktiviteler halinde yapıldığı var sayıldığında aileler dışındaki bireylerden ya da aile dışı küçük gruplardan oluşan ciddi bir kitlenin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu noktada tanıtım kampanyaları bu hedef kitlenin deniz bazlı aile tatilleri haricinde Türkiye’de tüm sene süresince ve farklı bölgelerde yapılabilecek farklı düzeydeki turizm etkinliklerine (kültür, doğa, spor, kış, yayla, yat, dalış, golf vb.) yönlendirilmesinde kullanılabilir. İngiltere’de tatilcilerin %83’ü tatil satın almak üzere çevrimiçi sitelerini kullanmaktadır. Bir önceki senede ise bu oran %76 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında yüz yüze yani tur acentesinde tatil satın alanların oranıysa %17, telefonla satın alma işlemini

⁵¹¹ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 10-12.

⁵¹² https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/32945/2012-jun-ukturkey-relations.pdf. Erişim 22.07.2022

yapanların oranıysa %16'dır. Sosyo-ekonomik seviyesi iyi olan (A grade) gruplar arasında acentede yüz yüze satın alma oranı %29'a çıkmıştır. Yaşı 5'ten küçük çocukları bulunan genç ailelerde de acentede yüz yüze satın alma oranı genele göre daha yüksek bir oran ile %25 olmuştur. 65 yaş üstü grup, daha çok telefon ile tatil satın almaktadır. Bu grup için telefon ile satın alma oranı %27'dir. Bu hususta da bölgeler arasında farklılıklar meydana geldiği görülmektedir. Acentede tur satın alma oranının en yüksek olduğu bölgeler %26 ile East Midlands, %25'le Yorkshire ve %23'le North West'dir.⁵¹³ Kişisel bilgisayarlar hala çevrimiçi tatil rezervasyonu yapılan en popüler bilişim araçları durumundadır. 2017 senesi itibariyle bir önceki yıla göre düşüş olsa da tatilecilerin %85'i tatil satın alma işini kendi bilgisayarlarıyla yapmaktadırlar. Tablet kullananlarının oranı ise %23'tür. Son yıllarda mobil cihazlar ile yapılan satın alımların oranıysa ciddi bir yükseliş yaparak %13 oranından %20'ye çıkmıştır. Mobil satın alımlar bütün yaş gruplarında yükselmiştir. Bunun sebebinin de akıllı telefonlardaki uygulama özelliklerindeki gelişmeyle seyahat şirketlerinin mobil rezervasyon imkânları sunumunu geliştirmek üzere yaptıkları yatırım harcamaları olduğu göze çarpmaktadır.⁵¹⁴

2010 senesine müteakiben İngiliz turistlerin konaklama ve seyahatlerini ne tür yöntemlerle elde ettiklerine dair bilgiler, Türkiye ve tüm dünya ülkelerinde tatil organizasyonlarının planlama ve şekillendirilmesinde önem arz etmektedir. İngilizlerin yurt dışı konaklama ve seyahatlerini hangi vasıtalarla gerçekleştirdikleri hakkındaki istatistiksel bilgiler şöyledir;⁵¹⁵

<u>Yöntem</u>	<u>%</u>
1. Aracısız hizmet sağlayıcıdan (Havayolu şirket, otel, villa vb.)	43
2. Online hizmet sunan rezervasyon siteleri (Opodo, booking.com vb.)	42
3. Seyahat acentaları/şirketleri	45
4. Direkt sahibinden oda ve ev kiralama siteleri (Owners Direct vb.)	9

İngiliz turizm sektöründe ülke dışı paket tatilleri önceki senelerde olduğu gibi en çok rağbet gören ürün durumundadır. ABTA'nın yaptığı 'Tatil Alışkanlıkları Araştırması'na katılan tatilecilerin %51'i bir kez paket tatili satın aldıklarını beyan etmişlerdir. Paket tatili satın alımlarını %55 oran ile daha çok kadınların tercih ettikleri görülmüştür. Genç ailelerin %62'si uzak yerlere seyahatlerde paket tatillerini tercih etmektedirler. Bariz bir şekilde sosyo-ekonomik durumu iyi olan (A Grade) grupların paket tatili satın alma durumu %23 'ten 2 sene

⁵¹³ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 13.

⁵¹⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49796755>. Erişim 29.01.2022.; Ayrıca bkz. Yaşar Sarı; Metin Kozak, "Yabancı Turistlerin İnterneti Kullanma Eğilimleri: Uluslar Bazında Bir Karşılaştırma", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15 / 2 (2004), 169-183.

⁵¹⁵ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 16.

içinde %62 'ye çıkmıştır. Paket tatillerinin sıkça kabul görmesinin ana nedenin ise tüm hizmet sunumlarının bir arada verilmesi olduğu düşünülmektedir. Bunun bir diğer önemli nedeni de insanların ödedikleri ücretin karşılığını fazlasıyla almış olmalarıdır. Her şey dâhil sistemi %41 oran ile en çok tutulan paket turu olma özelliğini sürdürmektedir. Öte yandan da hem ülke içi hem ülke dışı tatillerde uçuş ve konaklama satın alımlarını ayrı şirketlerden yapanların sayısı giderek artmaktadır. Bu yöntemin gelecekte turizm tanıtımı stratejileri belirlenirken dikkate alınması gereken hususlardan biri olduğu söylenebilir.⁵¹⁶

ABTA'nın yaptığı *Tatil Alışkanlıkları Araştırması*'na iştirak edenlerin almış oldukları yurt dışı tatilin kapsamına göre satın alım durumu şu şekilde gerçekleşmiştir;

-Uçuş ve konaklama giderlerinin fiyata yansıdığı paket tatili %51

-Uçuş ve konaklamanın alıcı kişi tarafından bizzat satın alındığı tatiller %49

- Yalnızca hava yolu veya yalnızca konaklamanın satın alındığı tatiller %2

Doğu Akdeniz'e özellikle Türkiye'yi de içine alacak biçimde yapılan seyahatlerde geri dönüş ve buralara yönelik rezervasyonlardaki ciddi yükseliş oranları göze çarpmaktadır. Şehir içi ve şehirlerarası turlar ve deniz tatillerini arasındaki belirgin fark sürmektedir. "*Bilinçli turizm*" uygulaması ile bölgesel, tabii ve ekonomik kaynakların sürdürülebilirliği, turizmin bölge halkına ekonomik olarak katkısının sağlanması, işgücünün adaletli yapılabilmesi ve çalışma koşullarının düzenlenmesi gibi alıcı isteklerinin ürün arzını etkilediği görülmektedir.⁵¹⁷ Kitle turizminin bazı bölgelerde özellikle de bölge insanında meydana getirdiği tepkinin sonucu olarak tüketiciler, yerel yönetimler, turizm şirketleri ve tur acentelerinin yeni yer arayışları içinde buldukları söylenebilir. Ayrıca Batı Akdeniz bölgesinin turizmde alt yapı talebini karşılamada yetersiz kalması ve Sterlin'in Euro karşısındaki değer kaybı gibi sebeplerden dolayı düşük masraflı ancak uzun mesafeli tatillerin tercih edilmesi ve buna bağlı olarak düşük masraflı havayolu şirketlerinin uzun mesafe kapasitelerini artırma isteğinde oldukları söylenebilir.⁵¹⁸

2010'dan sonra İngiliz turistlerin Türkiye'yi tercih etmelerinin ana sebepleri şöyle sıralanabilir; 1. Daha düşük harcama, 2. Kalite, altyapı ve tesis durumu, 3. Elverişli iklim ve güneşli gün sayısının fazlalığı, 4. Direkt uçuş sayısı ve sıklığı, 5. Doğal güzellikler, tarihi ve kültürel

⁵¹⁶ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 16.

⁵¹⁷ Tülay Hacıoğlu; Ayşe Çelik Yetim, "Sorumlu Turizm Algısının Turist Davranışlarına Etkileri: Fethiye Destinasyonuna Yönelik Bir Araştırma", *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8 / 1 (2019), 44,45.

⁵¹⁸ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 17.

varlıkların zenginliği, 6. Türk insanının misafirperverliği, 7. Türkiye'nin aile tatiline uygun bir yer olması.⁵¹⁹

*Tablo-14 “Yaz Rezervasyonlarının Türkiye’deki Tatil Bölgelerine Göre Dağılımı”.*⁵²⁰:

Destinasyon	Turist Sayısı	Bir Önceki Yılın Aynı Dönemi Turist Sayısı	Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim Oranı %
Toplam Türkiye	499,574	277,528	+80
Marmaris	81,787	53,980	+52
Side	53,667	26,025	+106
Lara	46,402	18,206	+155
Ölüdeniz	43,877	25,084	+75
Belek	42,534	19,077	+123
İçmeler	26,471	13,893	+91
Hisarönü	23,024	11,911	+93
Fethiye	17,229	9,150	+88
Didim	12,495	8,199	+52
Gumbet	9,063	4,185	+117
Antalya	8,098	4,903	+65
Bodrum	5,326	1,825	+192
Turgutreis	1,870	1,379	+36
Dalaman	843	5,355	-84

Türkiye’yle İngiltere arasındaki uçuşlar yaz ve kış arasında değişkenlik gösterse de özellikle yazları İngiltere’deki birçok havalimanından Türkiye’deki çeşitli havalimanlarına uçuşların yapılabilmesidir. Ulaşım noktalarına göre İngiltere’den Türkiye’ye direkt uçuş yapılabilen havalimanları şu şekildedir;

Varış Noktası

Kalkış Noktası

Antalya Newcastle, Birmingham, Manchester, Edinburgh, Londra, Glasgow

İzmir Birmingham, Manchester, Londra

Bodrum Londra, Edinburgh

⁵¹⁹ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 17.

⁵²⁰ Gfk Araştırma Şirketi 2018 Yılı Verileri.

<https://tanitma.ktb.gov.tr/Eklenti/59091,londrapazarraporu2018pdf.pdf?0> Erişim 22.07.2022

Dalaman Bristol, Norwich, Londra, Nottingham, Leeds, Birmingham,
Edinburgh, Newcastle, Glasgow, Manchester
İstanbul Londra, Manchester, Birmingham, Edinburgh

İngiltere'den Türkiye'ye yönelik tatil talebinin önemli bir kısmını karşılayan ve bunu önemli oranda etkileyen büyük tur şirketleri mevcuttur. Bunlar içinde dünyada ve İngiltere'de en önemli tur şirketlerinden birisi Birleşik Krallık Sivil Havacılık Kurumu (CAA)'dur. 2016 senesine ait verilere göre yıllık yolcu sayısı açısından şirketler arasında ülkede ilk sırada bulunan TUIUK'dur. Öte yandan ülkenin en büyük ikinci tur şirketi olan *Jet2Holidays* ise Türkiye'ye yönelik turizm hareketliliğinin önemli planlayıcısıdır. Diğer bir tur şirketi olan Thomas Cook da Türkiye'ye en fazla tatilci getiren şirketlerden biri olarak durmaktadır.⁵²¹

⁵²¹ *Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*, 20.

SONUÇ

Resmi olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Türk-İngiliz ilişkileri diğer ülkelerle kıyaslandığında son derece yavaş gelişmiştir. İngiltere Krallarının uzun süre Türkleri, Hıristiyanlığın düşmanı olarak görmeleri, İngiltere Kralı VIII. Henry'nin (1509-1547), Papa ile olan yakınlığını gerekçe göstererek Türklerle irtibat kurmaktan kaçınması ve Türklerin Hıristiyanlar için en önemli düşman olarak görülmesi etkili olmuştur. Ancak siyasi olarak XIV. yüzyıla kadar dayanan Türk-İngiliz ilişkileri, XX. yüzyılda ticari ve turizm alanında ciddi boyutlarda gelişme göstermiştir. Bu süreç içinde Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde önemli dönüm noktalarının olduğu da görülmüştür. Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihi seyri içerisinde önemli sayılabilecek dönüm noktalarından bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Coğrafi keşiflerin de etkisiyle XIV. yüzyıla kadar Büyük Okyanus'a kadar uzanan ve Orta Asya'nın Moğol egemenliğindeki topraklarını hedef alan dev bir ekonomi modeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Venediklilerin etkisini kırmak üzere İngilizlerin XV. yüzyılda özellikle Antwerp merkezli ticaret ve finans dünyasında büyük mücadeleler vererek durumu lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanuslar Avrupa gemiciliğine açılmıştır. İngilizler, XVI. yüzyılda Akdeniz ticaretiyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ticari ve ekonomik çıkarların İngilizleri Türklerle iş yapmaya sevk etmiştir. İngiltere'nin Uzak Doğu ile ticareti bakımından Osmanlı ülkesinden geçen ticaret yolları iki devleti birbirine yaklaştırmış ve XVI. yüzyıl sonunda hem Osmanlı hem de Hindistan ile ticari ihtiyaçlar İngilizleri Türklerin ayağına getirmiştir. İngiltere-İspanya, Fransa ve Hollanda rekabetinde Osmanlılar stratejik önemi olan bir ülkeydi. 1620-1683 yılları arasında iki ülkenin ticari ilişkileri en parlak dönemini yaşamış ve buna bağlı olarak Uluslararası ticaret ile birlikte kredi ve bankacılık sistemi büyümüştür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'nın Rusya karşısındaki askeri yenilgisi, Rusya'nın Akdeniz'e inmesine neden olmuş ve İngilizler de bu yüzden Osmanlıya yakınlaşmıştır. XVIII. yüzyıl sonunda Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi İngiltere ve Osmanlı Devleti ilişkilerini olumlu etkilemiştir. İngiltere'yle 5 Ocak 1799 tarihinde bir ittifak anlaşması yapılmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanını İngiltere memnuniyetle karşılamıştır. İngiltere'nin de desteğiyle Rusya'ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçilerin Osmanlı Devleti'ne sığınması, İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk hayranlığı yaratmış ve 1853 Kırım Savaşı'nda Avrupa devletleri Osmanlılara yardım etmiştir.

XX. yüzyıla gelindiğinde dünya siyasetindeki gelişmeler, devletlerarası bloklaşmalar gibi nedenler Türk-İngiliz ilişkilerini de etkilemiştir. Osmanlıların Almanya'ya yaklaşması İngilizleri yeniden telaşlandırmıştır. Bu durum İngiltere'nin Ortadoğu'da var olmak için

Almanya ile büyük bir çekişmeye girişmesine yol açmıştır. İngiltere'nin Ortadoğu'daki petrol temelli çıkar mücadelesi, Osmanlı ve İngiltere'yi I. Dünya Savaşı'nda da karşı karşıya getirmiştir. İngiltere'nin XX. yüzyılın başlarında hem Rusya hem de Osmanlı ile aynı siyasi ve ekonomik blokta bulunması mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu, Almanya'nın Osmanlı nezdindeki tesiri, Balkanlardaki Rus yayılcılığı ve Akdeniz'deki ticari rekabetlerin bunun nedenleri arasında olduğu görülmektedir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda Türkiye-İngiltere münasebetlerinin hiç de iyi olmadığı, İngiltere'nin Osmanlıların paylaşılmasından yana bir tavır değişikliğine gittiği anlaşılmaktadır. İngiltere ile Türkiye arasındaki siyasi, ticari ve kültürel yakınlaşma Osmanlı Döneminde başlamasına rağmen, XX. yüzyıla damgasını vuran olay Çanakkale Savaşı olmuştur.⁵²² Aslında İngilizlerden çok Anzak askeri birliklerinin yoğunlukta yer alması sebebiyle daha çok Avustralya ve Yeni Zelanda vatandaşlarının sahiplendiği bu tarihsel olay, yine de İngiltere-Türkiye münasebetleri bakımından da sembolik ve önemlidir. Salgın hastalıklara, kanlı çarpışmalara, Atatürk gibi eşsiz bir lider ve önderin doğmasına ve aynı zamanda iki ordu arasında savaş haricinde yaşanan bazı sportmence hadiselerle de sahne olan bu tarihi savaş, her iki ülke insanının hafızasında da rakiplerinin kahramanlıkları ve mertlikleriyle yer etmesini sağlamış çok önemli bir olaydır. İki demokratik ve medeni toplum, bugüne kadar bu konuda çok doğru bir algı yönetimini üstelenmeyi başarmış ve bu savaşı bir düşmanlık değil, dostluk vasıtası olarak kullanmak konusunda büyük başarı göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin dünya genelindeki gücü sarsılmıştır. Ancak savaşla birlikte dış politikada giderek etkisi artan ABD dışında tüm batılı ülkelerde bir güç kaybı yaşanmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türkiye, İngiltere ile aynı safta bulunmak istemişse de İngiltere Lozan'dan sonra dahi Türkiye ile sorunlar yaşamıştır. Örneğin Misak-ı Milli hudutları dâhilinde kabul edilen Musul'un hâlâ İngiltere hâkimiyetinde olması Türkiye'nin en hassas olduğu konulardan birisi olmuştur. Musul Meselesi, 1923-1926 yılları arasında her iki ülke ilişkilerinde en kayda değer etmen olmuştur. 1926-1929 yılları arasında diğer önemli oluşumlardan biri ise İngiltere Büyükelçiliği'nin 1927'de İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmesi olmuştur.

Türk-İngiliz ticari ve turizm münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişmiştir. Ancak 1930'da dünya piyasalarının ekonomik kriz nedeniyle darbe almasıyla Türk-İngiliz ekonomik ilişkileri daha durağan bir sürece girmiştir. 1930'lu yıllarda Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin daha da artmasına rağmen istenilen seviyeye gelememiştir.

⁵²² Ü. Gülsüm Polat, "Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı "Ayaklandırma" Algısı ve Türk Basını (1924-1927)", *MUTAD*, 7 / 2 (2020), 426-429.

İngiltere ile ithalat-ihracat dengesinin kurulamaması, Almanya'yı daha doğru bir ticari müttefik durumuna getirip, Türkiye'nin yönünü Almanya'ya çevirmiştir. Siyasal ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde Almanya, Türkiye'nin ticaret ve ekonomik ilişkilerinde başı çekmiştir. Türk ekonomisindeki İngiltere tesiri zayıflamıştır. İngiltere açısından Türkiye ile ticaret yapmak Almanya ile yapılan kadar kazançlı olmamıştır. Bu bakımdan İngiltere-Türkiye arasındaki ticari münasebetler 1930'lu yılların sonuna kadar istenilen seviyeye gelememiştir. Ancak yine de 1930'larda Türkiye ile İngiltere'nin birçok alanda iş birliğine girdiği görülmektedir. Avrupa'daki siyasi sıkıntılar İngiltere'yi zor duruma düşürünce Akdeniz'de müttefik bir devlet arayışına girmiştir. Böylece bir Akdeniz ittifakına temel teşkil edecek yakınlaşmalar ortaya çıkmıştır.

18 Temmuz 1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ilişkileri yeniden olumlu yönde geliştirmiştir. Dünya barışının korunmasına Türkiye'nin katkısının önemli olacağı anlaşılmıştır. Özellikle İtalya ve Almanya'nın silahlanması ve savaş ortamının yeniden belirmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Bu arada turizm alanında önemli bir gelişme yaşanmış, 27 Mayıs 1934'te kabul edilen *2450 Sayılı Ekonomi Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* ile turizmle ilgili ilk kamu kuruluşu olan *Türkofis* kurulmuştur. 1936 Kliring Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İngiltere, Türkiye piyasalarına öncesine göre daha fazla odaklanmıştır. Gizli yapılan görüşmelerin ardından 12 Mayıs 1939 yılında yayınlanan Türkiye-İngiltere Ortak Bildirgesi'nde her iki ülke Akdeniz ve Balkanların güvenliği bakımından iş birliği kararına vardıklarını ilan etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin yanında olmasını isteyen İngiltere savaşın bitimiyle birlikte yeniden Türkiye'nin yönünü Batı dünyasına çevirmesi için yoğun bir çaba harcamıştır. SSCB tehdidi Türkiye'yi İngiltere ve ABD'ye yaklaştırmıştır.

Turizm, uluslararası ekonomik ve sosyal iletişimsel ve bütünleştirici etkisiyle, döviz getirisi ve istihdamı artıran ve ülke ekonomisine katkıda bulunan, dünya barışının korunmasında büyük yeri bulunan bir sektör haline gelmiştir. Turizm sektörü, ekonomi literatüründe de önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından turizmi cazip hale getiren en temel konulardan biri kısa vadede kar sağlayan bir alan olmasıdır. Turizm yatırımları, diğer sektörlerle göre çok kısa zamanda gelir sağlamaya başlayan yatırımlardan en önemlisi haline gelmiştir. Türkiye'de turizmin öneminin anlaşılması 1950 sonrasına kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından 1960'lara kadar geçen süreç Türkiye'de turizm politikalarının önem kazanmadığı yıllar olmuştur. 1950'lerde Türkiye'nin bazı önemli ihraç malları Türkiye ile Avrupalı devletler arasında rekabete neden olunca Türkiye'nin ticareti gelişmeye başlamıştır. Böylece İngiltere ile olan ticaret daha da önemli duruma gelmiştir. Türkiye sadece hammadde

değil sanayi ürünlerinde de ihracat yapan bir ülke olmaya başlamıştır. Türkiye, stratejik önemi, coğrafi konumu ve üç kıtayı birbirine bağlayan yollar üzerinde olması yanında elverişli iklim özellikleriyle dünya toplumlarının dikkatlerini yönelttiği bir yer olmaya başlamıştır. Ancak 1960 sonrasında dünyaya paralel olarak Türkiye’de de turizmin öneminin anlaşılması ve yasal düzenlemeler sayesinde bir Akdeniz ülkesi durumundaki Türkiye hem İngilizler ve hem de diğer ülkeler açısından cazibe merkezi haline gelmiştir. Dünya turizminde II. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan fırsatlar, turist gönderen ülkelerdeki ekonomik gelişmeye paralel olarak milli gelir içinde harcanabilir gelir düzeyinin artmasına, insanları seyahat etme ve tatile gitme konusunda teşvik etmiştir. Deniz, hava ve kara yolu ulaşımında olumlu iyileşmeler olunca, seyahat ve gezi turları uluslararası bölgeleri kapsar olmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte seyahat işlemleri kolaylaşmış, seyahat süreleri kısalmıştır. Tüm bu gelişmeler özellikle 1960 sonrasında Türkiye’ye karşı bir İngiliz ilgisini doğurmuştur. 1950-60 döneminde turizme ilişkin 1949 yılında kurulan Basın ve Turizm Genel Müdürlüğü, 1957’de 4951 Sayılı Kanun ile *Basın Yayın ve Turizm* Bakanlığına dönüştürülmüştür. 1963’te turizm geliri 7.659.000 dolar, 1997’de 8 milyar doları geçmiştir.

1970 ve 1980’li yıllar uluslararası turizmin gelişmesinde önemli bir dönem olmuştur. Turizm sektöründe bir artış trendine girilmiştir. Turizm gelirleri 1976, 1982, 1986 ve 1991 yıllarında askeri, müdahaleler, sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerde yaşanan olumsuzluklar yüzünden büyük düşüşler yaşamış olmasına karşın, 1963-1998 arasında artmıştır. 1963-1983 döneminde turizmin gelişmesinden sorumlu temel güç, devlet olmuştur. 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri ile başlayan ve 28 Şubat sürecinden 15 Temmuz 2016’ya kadar ki dönemde demokrasiye ve millet egemenliğine yönelik müdahaleler ve anayasal olmayan baskılar Türk ekonomisine zarar vermiştir. Tüm bu müdahaleler ve demokrasinin kesintiye uğratılmaya çalışılması Türk turizmini çok olumsuz etkilemiştir. Bu dönemlerde turizmden elde edilen gelirlerdeki azalışlar bunu ispatlamaktadır. Çünkü seyahat ve turizm amaçlı gezilerde güvenlik en önemli husustur. Tüm milletlerde olduğu gibi İngilizler de bu durumu göz önünde tutmuştur. Türkiye’de turizm sektörü, özellikle 1980’den sonra büyük bir gelişme göstermiş ve ülkenin kalkınmasında lokomotif bir rol olarak görülmeye başlamıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının ardından, Türkiye’de ithal ikameci politika bırakılmış, ihracat odaklı sanayileşme stratejisi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye turizm sektöründe serbest piyasa ekonomisinin temel ilkesi olarak kabul gören ihracata yönelik sanayileşmeye ağırlık verilmiştir.

1985’ten sonra Türkiye’de turizm yatırımlarında hibe türü desteklemeler yapılmış ve birçok turizm şirketi bundan azami derecede faydalanmıştır. 1980’de 1,3 milyon olan yabancı turist sayısı, 1990’da 5,4 milyon kişiye yükselmiştir. 1990 sonrasında Türkiye’ye gelen yabancı

ziyaretçi sayısında dikkate değer artış olmuştur. 1990 yılında Türkiye’de, turizm işletme belgeli 1.260 tesis, 83.953 oda ve 173.227 yatak kapasitesine ulaşılmıştır. 1990-2000 arasında Türkiye’ye gelen ziyaretçilerin %75,1 i Avrupalı olurken, %19,9’u Asyalıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Türk turizmi daha çok Avrupa pazarına hizmet etmiştir. 2001-2005 arasında turizmden elde edilen gelir 18.153.500.000 dolara kadar yükselmiştir. Avrupalı devletler içerisinde İngiliz vatandaşlarının tatil tercihlerinde 2010’a kadar gazete ve dergilerdeki haberlerin yönlendirici etkisi olmuştur. 2010 sonrasında ise tatil yerlerinde her tesisin kendi internet sitesini yapıp bunu kullanıma açmasıyla gazete ve dergilerin yönlendiriciliğinin azalmaya başladığı söylenebilir. İngilizlerin *The Guardian* ve *The Independent* gazetelerini, tatil tercihlerinde yönlendirici olması bakımından kullandıkları görülmüştür. Türkiye’de de birçok gazetede turizm ile ilgili yapılan haberlerin, turizme katkı sağladığı görülmüştür.

Türkiye’de 1970-2010 arasında turizm yatırımları ve bu yatırımların toplam yatırımlar içerisindeki oranında İngiliz sermayesi önemli bir yere sahip olmuştur. Turizm yatırımlarından elde edilen gelirin ekonomiye katkısında bu dönemde inişli-çıkışlı bir eğilim görülmüş olsa da özellikle 2001 ekonomik krizinin atlatılması ve siyasi istikrarın yeniden tesisıyla Türk turizmi İngiliz sermayesi ile ivme kazanmıştır. 1970-2010 yılları arasında İngiltere’den Türkiye’ye 26.545.997 İngiliz vatandaşı gelmiştir. 1990’dan sonra Türkiye’den yaklaşık olarak her ay 150,000 kişi ise parası, ekonomik durumu, kültürel ve kişisel zevklerinden dolayı İngiltere’yi ziyaret etmiştir. İngiltere’nin ve İngiliz vatandaşlarının turizmde Türkiye’yi tercihlerinde tarihi ve kültürel ilişkilerin 2000’den sonra daha da gelişmesi etkili olmuştur. Siyasi ilişkilerden, sosyokültürel münasebetlere, spordan müziğe, eğitimden enerjiye ve daha birçok alandaki gelişmeler iki ülkenin turizm ilişkilerine ivme kazandırmıştır. İngilizlerin Türkiye’de en çok vakit geçirdikleri yerler ve bunların tüm gezilen yerler içindeki oranlarına bakacak olursak Muğla %55, İstanbul %16, Antalya %14, Kapadokya ve diğer şehir ve bölgeler olarak adlandırdığımız İzmir, Çanakkale, Bursa, Edirne, Karadeniz, Doğu ve Güney Doğu Anadolu ise %15 şeklinde olmuştur. Muğla ve Antalya’nın en çok tercih edilen iller olması dikkat çekmektedir. Bunların dışında İngilizlerin Türkiye’de gayrimenkul satın alarak yıl içinde çok daha uzun süre zaman harcadıkları görülmektedir. Turizm Bakanlığı’nın her yıl paylaştığı bilgilerin bir araya getirilmesiyle elde ettiğimiz verilere göre, 1970-2010 arasında İngiltere, Türkiye’ye turist gönderen ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine bakıldığında, Türkiye ile ilgili olarak İngilizlerin algıları olumlu ve pozitif olarak seyretmiştir. İngilizlerin yaklaşık %30’u Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. 2002’de 1 milyon 37 bin İngiliz turist Türkiye’yi ziyaret etmesine rağmen, 2010 yılında bu sayı 2.673.605 milyonu aşmıştır. 2000’den sonra İngilizlerin Ege ve Akdeniz kıyı

şeridinde yer alan turizm yerlerini daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Burada Aydın, İzmir, Muğla ve Antalya gibi yerler daha çok ön plana çıkmıştır.

İngiltere'den Türkiye'ye yönelik tatil amaçlı gezilerin büyük oranda aile grupları ile deniz turizmine yönelik yapıldığı göz önüne alındığında, aileler dışındaki bireylerden ya da aile dışı küçük gruplardan oluşan ciddi bir kitlenin de söz konusu olduğu anlaşılmıştır. İngiltere'de tatilcilerin %83'ü tatillerini yapabilecekleri yerlere ulaşmada çevrimiçi sistemlerini daha çok kullanmışlardır. Doğu Akdeniz bölgesine özellikle Türkiye'yi de kapsayacak şekilde yapılan seyahatlerde, geri dönüş ve bu bölgeye yönelik rezervasyonlardaki ciddi boyuttaki artış oranları dikkat çekmektedir. İngiliz turistlerin Türkiye'yi tercih etmelerinin en temel sebepleri arasında; az masraf, kalite, altyapı ve tesisler, iklim şartlarının elverişliliği ve güneşli gün sayısı, aktarmasız / direkt uçuş sayısı ve sıklığı olmuştur. Türkiye'nin kültürel mirası, doğa, tarih ve kültür varlıklarının göz alıcı zenginliği, Türk halkının misafirperverliği, Türkiye'nin aile grupları tatiline elverişli durumu ve birçok destinasyon merkezlerinin varlığının etkili olduğu söylenebilir.

2000'li yıllarda turizm politikasının rekabetçiliği daha da teşvik etmeye başlayarak, dünya turizm pazarından en büyük paya sahip olmaya odaklandığı anlaşılmıştır. Buna ilaveten organik turizm, kongre turizmi, sağlık turizmi, olağanüstü spor turizmi, spiritüel turizm gibi çeşitlenmeye gidilmesi turizm gelirlerinde büyük artışa sebep olmuştur. Ayrıca bu uygulama, Türkiye'de başka yerlerin de ziyaret edilmesini sağlamış ve daha çok turistlerin ülkeye gelmesi bakımından faydalı olmuştur. Turizm politikası konusunda yapılan çalışmaların devam ettirilmesi açısından 2003 tarihli 4957/2634 Sayılı Kanunlar ile Turizmi Teşvik Kanunu'nun değiştirilmesi ve bu kanunla ilgili yönetmeliklerin çıkarılması turizm gelirlerine ivme kazandırmıştır.

1950-2000 arası dönemde uygulanan Kalkınma planları Türkiye'de ekonomik kalkınmada turizmin önemli bir basamak olmasına yardımcı olmuştur. 1950-1970 arası dönemde Türkiye'nin turizm gelirleri giderlerinden az olmuştur. 1967'den sonra bu oran dengelenmeye başlamış, 1973'den sonra gelirler giderlere çok yaklaşmıştır. 1983 sonrasında turizm gelirleri ciddi oranda artmaya başlamıştır. Burada askeri müdahale sonrasında tekrar demokrasiye dönülmesi ve hükümetlerin uzun süreli olması ve yasal düzenlemeler etkili olmuştur. Turizm gelirleri Türkiye'nin dış ödemeler dengesine ve cari açığın kapatılmasına büyük faydası olmuştur. 1970-1995 arasında dünya ülkelerinin turizmden elde ettikleri payın bütçelerine oranı %1-4 arasında olmuştur. 1985 sonrasında hem dünyada hem de Türkiye'de turizm yatırımları ve bundan elde edilen gelirlerde ciddi artışlar olmuştur. 1995'te Türkiye'nin cari açığı 11,500 milyon dolar olmuş ve bunun %34'ü turizm gelirleriyle telafi edilmiştir. 1990 sonrasında her

on yıllık periyotlarda turizm yatırımları ve turizm getirisinde çok büyük artışlar olmuştur. 1990-2000 arasında aralarında İngiltere, Almanya, Norveç, Japonya gibi ülkelerin turizm gelirlerinde açıklar yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin turizm ve bundan elde edilen gelirin dış ticaret açığını kapatmasındaki potansiyelinin yüksek olduğunu göstermiştir. 2000'den sonra ise Türkiye'de hükümet politikalarında turizm yatırımlarına hiç olmadığı kadar değer verilmiştir. Ancak Türkiye'ye gelen turistlerin harcadıkları döviz miktarları tam olarak hesaplanamamıştır. Burada Merkez Bankası'nın resmi kur fiyatlaması ile serbest piyasadaki fiyatlamalar arasında bazı dönemlerde ciddi farklılıklar etkili olmuştur. Özellikle 1980-1989 arasında turistler dövizlerini sadece resmî kurumlardan Türk lirasına çevirebilmiştir. Bozdurulan dövizlerle turizm gelirlerinin sağlıklı bir şekilde hesaplanması zor olduğu için, uzun bir süre Türkiye'de turizm gelirleri turistlerin ortalama konaklama süreleri ve ortalama harcama miktarlarına göre hesaplanmıştır.

1990 sonrasında her yıl İngiltere'den Türkiye'ye 2,500,000'dan fazla turist gelmiştir. 2002-2011 yılları arasında İngiltere, Türkiye'nin önemli bir dış ticaret ortağı olan bir devlet durumundadır. Türkiye, İngiltere'ye 2002 yılında 3 milyar dolarlık mal ve hizmet ihraç etmek suretiyle kendisini yeterince tanıtmıştır. Bunun en büyük maddi getirisi turizm ile gerçekleşmiştir. 2011 yılında turizm sermayesinden elde edilen toplam gelir, 8,2 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. Türkiye'nin toplam ihracatında İngiltere'nin payı %6,04 olmuştur. Bu gelişmeler Türk-İngiliz turizm hareketliliğini de olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle 2007-2013 ve 2023 turizm strateji ve planları, sürdürülebilir turizmi ve kitle turizminin çeşitlendirilmesini teşvik ederek, Türkiye'nin dünya turizm sermayesinden aldığı payın artmasında faydalı olacaktır.

Turizmin GSYH içindeki payı, planlı dönemin (1960-1980) sonunda %0,8 iken, 1990'da %2,1 ve 2000'de %3,8'e yükselmiştir. 2000 yılından itibaren genel bir artış eğiliminin yaşandığı turizmde, 2010'dan itibaren ülkeye gelen turist sayısı ve bundan elde edilen gelirler de ciddi artışlar olmuştur. Türkiye'nin dünyadaki turizm piyasasındaki yerine bakıldığında, 2000 yılından itibaren genel eğilim olarak pazardaki payını korumayı başarmıştır. 2000 yılında turist sayısında dünyada 20. Sıradayken, 2009'da 7. sıraya kadar yükselmiştir. Gelirler açısından incelendiğinde 2000 yılında dünyada 14. sıradayken 2009'da 9. sıraya yükselmiştir. 2010'da Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı 31.456.076 kişidir. Bu turistlerin 2.582.054'ü İngiliz vatandaşdır. 2010'da Türkiye'nin turizmden elde ettiği gelir 33.027.943 \$ olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de turizm sektöründe 2010 yılı verilerine göre yabancı sermayeli şirketler içerisinde Almanya'nın ilk sırada, İngiltere'nin ise ikinci sırada yer aldığı görülmüştür. British Airways,

HSBC, Tesco, BP, Shell, Vodafone, Marks and Spencers, Harvey Nichols ve Commercial Union, bu şirketlerden bazılarıdır. Türkiye'nin önde gelen şirketlerinden Vestel, Sabancı, Koç, Doğan ve Doğu gibi firmalarının da İngiltere'de önemli yatırımları bulunmaktadır. Ekonomik ilişkilerin gelişmesinde yararlı bazı sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası (BCCT), 1887 yılında İstanbul'da ikamet eden ve ticaret ile uğraşan bir grup İngiliz iş adamı tarafından kurulmuş olup günümüze kadar İngiltere ve Türkiye arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda önemli rol oynamıştır. Gerek Türkiye ve gerekse İngiltere kurum ve kuruluşlarıyla yakın ilişkiler içerisinde olan BCCT, ayrıca İngiltere dışında yaklaşık 70 ülkede faaliyet gösteren İngiliz Ticaret Odaları arasında Avrupa kıtasındaki İngiliz Ticaret Odaları Konfederasyonu'nun (COBCOE) bir üyesi durumundadır. Bu durum üzerinden bakıldığında, Türk turizminde İngiliz sermayesinin giderek daha ciddi boyutlara ulaşacağı görülmüştür.

2010 yılına kadar Türkiye'ye gelen turist sayısı ve bundan elde edilen turizm gelirlerinde oransal bir yükselme olmuştur. Ancak toplam gelirin turist sayısına kıyaslandığında bazı yıllarda azalma ve bazılarında da ani artışlar olmuştur. 1985-1990 ve 2000-2010 arasında turist sayısı ve turizm gelirinde artışlar ciddi boyutlarda olmuştur. Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin yaklaşık 1/6'sünün İngiltere'den gerçekleştiği görülmüştür. Ancak turizmden elde edilen gelirlerde İngiltere'nin hangi sıralamada yer aldığı hesaplanamamıştır. 1990-2010 yıllarında Türkiye'deki turizm tesislerine gelen turist sayısı %83,3 artarak 23.138.428'e ulaşmıştır. 2010'da yabancı konuklar tesislerde toplam 96.400.316 gün geceleme yapmışlardır. Bu dönemde gecelemedeki artış oranı %86,2 olmuştur. Toplam 74,3 milyon yabancı geceleminin 23,2 milyonu (%31,2) Almanlar, 11,6 milyonu (%15,5) Rusya Federasyonu, 7,4 milyonu (%9,9) İngiltere tarafından gerçekleştirilmiştir. 2010 yılı sonu itibariyle yabancı ziyaretçilerin Türkiye'deki kalış süresi 4.17 olmuştur. Avrupa ülkelerinden Türkiye'deki tesislere geliş sıralamasında Almanya 1. sırada yer alırken, Rusya Federasyonu 2, İngiltere 1.497.388 ile 3. sırada yer almıştır. 2000-2010 arası dönemde İngilizlerin Türkiye'de yoğun bir şekilde emlak satın aldıkları da gözlenmiştir. Yabancıların emlak edinimine izin veren Tapu Kanunu, yabancıların Türkiye'ye yerleşme amaçlı göçlerinde etkili olmuştur.

İngiltere'nin Türk turizmine sağladığı olanaklar AB içerisinde ele alındığında ciddi bir yere sahip olmuştur. 1963'ten sonra Türk turizmine yatırım yapmaya başlayan İngiltere'nin bu yatırımları, Türkiye'nin AB'ye uyumu sürecinde katlanarak artmıştır. 1963 yılından 1995'e kadar Türkiye'de turizmle ilgilenen İngiliz firma sayısı 33 iken, 2000 yılından sonra bu rakam daha da artmıştır. Ancak Türkiye'de faaliyette bulunan İngiliz turizm şirket sayılarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Özellikle Dünya Turizm Örgütü, T.C. Turizm Bakanlığı, TÜRSAB

ve diğ er ilgili resmî kurumların arşivlerinde de kesin sayıyı gösteren bir belgeye ulaşılammıştır. İngiliz firmalarının Türk turizm şirketleriyle doğrudan veya dolaylı olarak iş birliğı içinde olmaları ve İngiliz firmalarının Türkiye'deki faaliyetlerini İngiltere'den yürütmeleri, kesin rakamlara ulaşılmasını zorlaştırmıştır. TÜRSAB verilerine göre Türk turizmiyle bağlantılı olarak çalışan ve Dünya turizm sektörü içinde ciddi Pazar payına sahip 30 İngiliz firması bulunmaktadır. Araştırmalar sonucunda elde edilen verilere göre de bu sayı 42'dir. Türkiye, AB veya OECD ülkeleri için sadece deniz turizmi açısından değil, sağlık, din, seyahat, eğitim vb alanlarda da önemsenmektedir. Özellikle harcama ve kalış süresi bakımından Türkiye dünyanın en cazip turizm ülkesi durumuna gelmiştir. Türkiye'de Ege ve Akdeniz kıyı şeridinde birçok turistik tesis bizzat İngilizler tarafından işletilmektedir. İngiliz vatandaşları, bizzat kendi vatandaşlarınca işletilen tesislere daha fazla ilgi duymaktadır. Türkiye'de yabancı sermayeli veya direkt olarak İngilizler tarafından işletilen tesis sayılarına ilişkin bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın belirli aralıklarla yayınladığı turizm bültenlerinde İngilizler önemli bir yer tutmaktadır.

2010 yılında Türkiye'ye toplamda 31.456.076 kişi ziyarette bulunmuştur. Bunlardan 2.582.054'ünü İngilizler oluşturmuştur. Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü Pazar Araştırmaları Raporu'na göre İngiliz turistlerin Türkiye'de tercih ettikleri destinasyonların dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: *"%61,8 Muğla, %16 Antalya, %14 İstanbul, %4,4 İzmir, %3,1 Aydın"*

Türkiye'ye ziyarette bulunan turistlerin neredeyse yarıya yakını AB ve OECD ülkelerinden gelen vatandaşlardır. AB ve OECD ülkeleri arasında Türkiye'ye ziyarette bulunan İngiliz vatandaşlarının oranı ise %8,21'dir. 2011 yılı ile kıyaslandığında 2010 yılında Türkiye'ye ziyarete gelen İngilizlerin sayısında %3,42 lük bir düşüş olmuştur. Burada Orta Doğu ve Akdeniz ülkelerindeki iç karışıklıklar, ekonomik krizler ve terör gibi etmenler etkili olmuştur. 1980 yılında Türkiye'nin 1 milyon dolayında olan turist sayısı 2008'e gelindiğinde 26 milyona çıkmış ve 1980 senesinde 326 milyon dolar olan turizm geliri ise 2008 yılında 21 milyar 910 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliğı'nin verilerine göre 2010'da Türkiye'nin turizm geliri 33.027.943.000 \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu durum İngiliz vatandaşlarının Türkiye'yi ziyaretlerindeki orana kıyaslandığında kayda değer bir yer işgal etmektedir. Türkiye'nin turizm gelirleri ve gelen turist sayılarının birçok kurum ve kuruluşlarca farklı şekilde hesaplanması özellikle İngiliz turizm sermayesinin Türkiye'ye katkısının net bir şekilde ortaya konulmasını güçleştirmiştir. Bu kurum ve kuruluşların tuttuğı kayıtların yıl ve aylara göre farklılık göstermesi ve dönemsel farklılıkların olması da burada etkili olmuştur.

Son yıllarda Türk-İngiliz ilişkilerinde siyasi, sosyo-kültürel, ticari ve turizm alanlarında daha fazla gelişme kaydedilmektedir. Londra’da bir Yunus Emre Kültür Merkezi açılmış ve İngiliz devleti ve halkı tarafından bu kurum oldukça olumlu karşılanmıştır. 1940 yılından beri Türkiye’de faaliyet gösteren British Council da, iki ülke ilişkilerine kültürel açıdan katkı sağlayan önemli bir kurum olarak görülmektedir. İngiltere’deki Türkiye algısı, Fransa ve Almanya’ya oranla hala daha olumludur. Ancak İngiltere’nin AB politikalarını yönlendiren bir ülke olmaması ve AB’den ayrılmış (Brexit) olması, bu konuda Türkiye’ye pazarlık masasında istediği katkıyı getirememektedir. İngiltere’nin son yıllarda eğitim sektörünü ticari bir faaliyet kapsamında değerlendirmeye başlaması sonucunda, Türkiye’den her yıl 30.000 civarında öğrenci lisans, yüksek lisans veya doktora eğitimi için İngiltere’ye gitmektedir. Bu tüm dünya ülkeleri arasında Türk öğrencilerin en fazla İngiltere’yi tercih ettiğini göstermektedir.

Birçok İngiliz araştırmacı ve akademisyenlerin kitapları da Türkiye’de büyük ilgi görmektedir. Ayrıca yine İngiliz akademisyen ve araştırmacılar tarafından yazılan Osmanlı Türkiye Tarihi, I. Dünya Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk konulu eserler Türkiye’de çok sevilmeğe olup, yüksek satış eğilimine ulaşmaktadır. İngiltere’de Türkiye üzerine bilimsel araştırmalar yapan çeşitli kürsü, araştırma kuruluşları ve web siteleri de bulunmaktadır. İngiliz medya kuruluşlarına da Türkiye’de özellikle son dönemlerde İngilizce bilen kişilerin getirilmesine bağlı olarak, daha yoğun bir ilgi gösterilmektedir. Bu konuda, BBC, en önde gelen ve sevilen televizyon kanalı ve internet haber portalı olarak dikkat çekerken, Türkçe yayın yapan BBC Türkçe de Türk halkı ve öğrencileri tarafından ilgiyle takip edilmektedir. İngiltere’deki Türklerin medyası da çok renkli ve çok sesli bir nitelikte olup, yayımlanan gazeteler haftada yaklaşık 200.000 kişi gibi yüksek sayıda kişiye ulaşmaktadır. İngiltere’deki Türklerin sosyal statüleri henüz çok yüksek olmasa da devlete bağlılıkları ve yasalara saygıları nedeniyle kendilerine yönelen ırkçı saldırılardan etkilenmeleri düşük seviyededir. “*Kebabçı Türk*” imajı, Türklerin catering sektöründeki ağırlığı nedeniyle İngiltere’de de yaygın olup, bu durum diğer bazı etnik gruplara yönelik yaygın imajla kıyaslandığında çok da kötü durumda değildir. Türkiye’de yerleşik olarak yaşayan İngilizlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Tüm bu gelişmeler, İngiliz vatandaşlarının turizm ve seyahatlerinde Türkiye’ye olan ilgi ve alakalarını arttırmakta, bu da turizm gelirlerinde İngiltere’yi daha üst basamaklara yükseltmektedir.

2015 yılında düzenlenen Çanakkale Savaşı’nın 100. yıldönümü etkinliklerine, Birleşik Krallık’ı temsilen veliaht Prenses Charles ve Prenses Harry katılmışlar ve Türkiye’de üst düzey ilgiyle karşılanmışlardır.⁵²³ İngiltere’nin son yıllarda kendi Müslüman nüfusu ve iç barışını da

⁵²³ “UK-Turkey Relations and Turkey’s Regional Role” (2012), Government Response to the House of Commons Foreign Affairs Committee Report of Session 2010, 12, Haziran 2012, Erişim 14.02.2022,

düşünerek Müslümanlara hoş gelebilecek bazda bir siyaset izlemesi, Türkiye’de özellikle de uzun yıllardır iktidarda olan çevrelerde büyük sempati toplamaktadır. Kıta Avrupa’sında İslamofobinin son yıllarda hızlı şekilde arttığı da dikkate alındığında, “İngiltere İslam dünyasında en olumlu karşılanan -ABD ile birlikte- Batılı ülkedir” tespiti rahatlıkla yapılabilir. Başbakan Cameron da bu konuda özenli bir politikacı olarak Türkiye’de takdir toplamıştır. Seküler geleneğin oldukça güçlü olduğu İngiltere açısından İslam ve Türkiye karşıtı açıklamalar ise biraz garip bulunmaktadır; ancak pratikte ayrımcı politikalarla desteklenmediği de düşünülünce, daha çok seçim öncesinde ileri sürülen popülist bir söylem olarak algılanmaktadır. Ayrıca İngiliz muhafazakâr siyasetçi ve eski Londra Belediye Başkanı Boris Johnson’ın soyağacının Osmanlı’ya kadar uzanması ve Türk kökenli olması, bunu bilen kişilerde kendisine yönelik bir sempati ortaya çıkarmaktadır. İngiliz muhafazakârlığı, Hıristiyanlık temelleri üzerine kurulu olmasına rağmen, ilginç bir şekilde Türkiye’deki Sünni Müslüman çevrelerde hayranlık uyandırmaktadır. Yine Körfez ülkelerinde ve genel olarak Arap krallıklarında İngiltere’ye ve özellikle bu ülkenin demokratik krallık yapısına duyulan bir hayranlık hemen dikkati çekmektedir.

İngiltere-Türkiye ilişkilerinde son yıllarda kültürel açıdan gözle görülebilir olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Mesela kısa bir süre önce Londra’da bir Yunus Emre Kültür Merkez açılmış ve bu kurum, İngiliz devleti ve halkı tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Türkiye’de 1940 yılından beri faaliyet gösteren British Council da iki ülke ilişkilerine kültürel alanda katkı yapan önemli bir kurum olarak görülmektedir. Ankara ve İstanbul’da bulunan ofisleri aracılığıyla hizmet veren British Council, yalnızca İngilizce dilini öğretmekle sınırlı kalmayıp İngiliz kültürünün de Türkiye’de benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye’de gün geçtikçe popülerleşen İngilizce eğitiminin de tesiriyle genel olarak Batı özel olarak da İngiliz kültürü burada giderek yayılmaktadır. Özellikle genç nesillerde son dönemlerde ortaya çıkan İngiliz seviciliği dikkat çekmektedir. Türkiye’de hükümet bunu bir tehdit değil, Avrupa ile bütünleşmede olumlu bir gelişme olarak görmekte ve tüm muhalefet partileri de buna destek olmaktadır.⁵²⁴ Eğitimde İngiltere, Türk öğrenciler açısından bir cazibe merkezi olmaktadır. Türkiye’de senelerdir üst düzey kadrolarda bulunmuş olan Abdullah Gül, Mevlüt Çavuşoğlu ve Mehmet Şimşek gibi İngiltere eğitilmiş kişilerin bulunması, bu noktada İngiltere’deki eğitim fırsatlarını ve faaliyetlerini daha da popüler hale getirmiştir. İngiltere’nin son yıllarda eğitim sektörünü ticari bir faaliyet kapsamında değerlendirmeye başlaması da bunu güçlendirmektedir.

[https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/](https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/32945/2012-jun-ukturkey-relations.pdf)
relations.pdf. Erişim 14.02.2022,

file/32945/2012-jun-ukturkey-

⁵²⁴ Birce Bora, “İngiltere Hıristiyan bir ülke’ deyince...”, *Hürriyet*,
15.02.2022, <http://www.hurriyet.com.tr/ingiltere-hiristiyani-bir-ulke-deyince-26270512>. Erişim 22.12. 2021.

Bir araştırmaya göre; Türkiye’den her yıl 30.000 civarında ğrenci lisans, yüksek lisans veya doktora eğitimi için İngiltere’ye gitmektedir. Bu, tüm dünya ülkeleri arasında Türk ğrencilerin en fazla İngiltere’yi tercih ettiğini göstermektedir.⁵²⁵

Kültürel yakınlaşma ve münasebetlerin önemli bir boyutunu oluşturan sanat ve spora da değinmek gerekmektedir. Spor alanında, İngiltere 1. futbol ligi olan Premier League’in özel bir durumu vardır. Türkiye’de çok sevilen ve izlenen İngiliz futbolu sayesinde, Manchester United, Arsenal ve Chelsea gibi İngiliz futbol takımlarının Türkiye’de de yüz binlerce taraftarı vardır. Özellikle Türk asıllı Alman milli futbolcu Mesut zil’in İngiltere’de Arsenal takımının forması giymesi, bu futbolcu ve takımını Türk futbolseverler için özel bir konuma yükseltmiştir. Colin Kazım Richards, bir dönem Türkiye A milli futbol takımında oynamış ve İngiliz pasaportu da olan bir futbolcudur. Yine bir dönem Türkiye’de Beşiktaş’ı üç dönem üst üste lig şampiyonu yapan İngiliz teknik direktör Gordon Milne, Türkiye’de -özellikle bu takım taraftarları tarafından önemli bir kişi olarak kabul edilmektedir. İngiliz şampiyon boksör David Haye de KKTC pasaportunun olması nedeniyle, Kıbrıs Türkleri arasında ve Türkiye’de hatırı sayılır bir hayran grubuna sahiptir.⁵²⁶

Birçok İngiliz araştırmacı ve akademisyenlerin kitapları da Türkiye’de büyük ilgi görmektedir. Örneğin, bir dönem Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair’e danışmanlık da yapan İngiliz sosyolog Anthony Giddens’in “Sosyoloji” kitabı, yıllarca Türkiye’deki tüm üniversitelerde bir ders kitabı haline gelmiştir. Ayrıca yine İngiliz akademisyen ve araştırmacılar tarafından yazılan Osmanlı Türkiye tarihi, I. Dünya Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk konulu eserler Türkiye’de çok sevilmekte olup, yüksek satış trendine ulaşmaktadır. Bu gibi popüler kitapları yazan İngiliz akademisyen ve araştırmacılar arasında Lord Kinross, H. C. Armstrong, Andrew Mango ve Norman Stone gibi isimler ilk olarak akla gelenler arasındadır. İngiltere’de Türkiye zerine bilimsel araştırmalar yapan çeşitli krs, araştırma kuruluşları ve web siteleri de bulunmaktadır. Profesör şevket Pamuk’un yönetimindeki London School of Economics’e (LSE) bağlı Contemporary Turkish Studies (ağdaş Türkiye alışmaları) programı, Research Turkey ve CEFTUS (Centre for Turkey Studies) gibi düşünce kuruluşları ve Changing Turkey in a Changing World gibi internet siteleri, bu konuda belirtilmesi gereken en önemli sitelerdir. İngiliz medya kuruluşlarına da Türkiye’de özellikle son dönemlerde İngilizce bilen kişilerin artmasına bağlı olarak, daha yoğun bir ilgi gösterilmektedir. Bu konuda, BBC, en önde gelen ve sevilen televizyon kanalı ve internet haber portalı olarak dikkat çekerken, Türkçe yayın

⁵²⁵ “Türkiye’nin beyin gücü yurtdışında eğitime 1,5 milyar dolar harcıyor” *Milliyet*, 16.03.2015.

⁵²⁶ “Türkiye’nin beyin gücü yurtdışında eğitime 1,5 milyar dolar harcıyor” *Milliyet*, 16.03.2015.

yapan BBC Türkçe de Türk halkı ve öğrencileri tarafından ilgiyle takip edilmektedir. BBC Radyo'nun da eski yoğunlukta olmasa da ciddi bir dinleyici çevresi vardır.⁵²⁷

Bunlara ilaveten İngiltere'de tahmini 350.000 civarında Türk vatandaşının yaşadığı söylenebilir. Bunun içerisinde tahmini olarak 150.000 civarında kişi Kıbrıs Türküdür. İngiltere'deki Türkler genellikle catering sektöründe çalışmaktadır. İngiltere'deki Türklerin medyası da çok renkli ve çok sesli bir nitelikte olup, yayınlanan gazeteler haftada yaklaşık 200.000 kişi gibi yüksek sayıda kişiye ulaşmaktadır. İngiltere'deki Türklerin sosyal statüleri henüz çok yüksek olmasa da devlete bağlılıkları ve yasalara saygıları nedeniyle kendilerine yönelen ırkçı saldırılardan etkilenmeleri düşük seviyededir. “Kebabçı Türk” imajı, Türklerin catering sektöründeki ağırlığı nedeniyle İngiltere'de de yaygın olup, bu durum diğer bazı etnik gruplara yönelik yaygın imajla kıyaslandığında çok da kötü durumda değildir. Türkiye'de yerleşik olarak yaşayan İngilizlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Özellikle Muğla'nın Fethiye ilçesinde, bu bölgeye yerleşen on bine yakın İngiliz bulunmaktadır. Yerel halkla çok iyi uyumu olan bu kimselerin evlerine Atatürk resimleri asmaları, cenazelerine rahiple birlikte imamları çağırmaları ve mezar taşlarına Türk bayrağı resmi yaptırımları gibi davranışları, Türk basınında da zaman zaman övgüye şayan olmakta ve İngiliz sevgisini daha da yükseltmektedir.⁵²⁸

Kültürel münasebetler bakımından Kıbrıs'ın da özel bir konumu vardır. Zira XIX yüzyıl sonlarında İngiltere'ye kiralanan ve I Dünya Savaşı'nda İngiliz kolonisi olan adada, İngilizler ve Türklerin onlarca yıllık birlikte yaşam pratiklerinin tabii bir sonucu olarak, iki etnik grup arasındaki kültürel etkileşim ve paylaşımlar üst seviyelerdedir. Bugün de Kıbrıs'ın kuzeyinde, İngiliz ve Türkler barış ve huzur içerisinde bir arada yaşamaktadırlar. Bu sayede yüzlerce İngiliz-Türk ailesi ve çeşitli iş ortaklıkları kurulabilmiştir.⁵²⁹ Güneydeki Rumların daha ırkçı olmalarına rağmen Kıbrıslı Türkler, İngilizlerle beraber yaşamaktan mutlu görünmektedirler. Hatta kısa bir süre önce, KKTC'de British University of Nicosia adıyla bir İngiliz üniversitesi bile açılmıştır. Fakat Türkiye'de hala bir İngiliz üniversitesinin bulunmaması ise ciddi bir eksikliklerdir.⁵³⁰

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü UNWTO tarafından hazırlanan Turizm 2020 Vizyon Raporuna göre, turizmde pazar payının gittikçe genişleyeceği ve turist sayısının 1,6 milyara varacağı ve turizm giderlerinin 2020'lere doğru 2 trilyon dolara ulaşacağı, turizm sektörünün

⁵²⁷ <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/ContemporaryTurkishStudies/Home.aspx>. Erişim 12. 12. 2022

⁵²⁸ “İngilizlerin ikinci vatani Fethiye” *Sabah*, 28. 03. 2011.

⁵²⁹Tuba Ünlü Bilgiç; Cihat Göktepe, “İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)”, *Bilig*, 68 (2014), 141-144.

⁵³⁰ <http://www.bun.edu.tr/>.

%4 büyüyeceği ön görülmektedir. 2020'ye doğru turist sayısının potansiyel turist sayısının sadece %7'si olacağı ve 2020'lerde Avrupa'nın yine en büyük uluslararası turizm bölgesi haline geleceği tahmin edilmiştir. Ancak Covid-19 pandemisi, küresel bazda tüm planları alt üst etmiştir. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği'nin Aralık 2020'de hazırladığı Covid-19 sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi değerlendirmesi çalışmasında bu durum açıkça ortaya konulmuştur. Salgın öncesinde dünya ekonomisi için 2020'de ortalama %3 büyüme tahmini mevcutken Covid-19 virüsünün pandemiye dönüşmesi, dünya ekonomisinin resesyona girmesine yol açmıştır. OECD bölgesinde senenin ikinci çeyreğinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da (GSYİH) %9,8 oranında bir gerileme yaşanmıştır. Salgın sebebiyle birçok ülke gibi Türkiye de sıkıntılı bir dönemden geçmektedir. IMF tahminlerine göre 2020'de Türkiye'nin GSYİH'nın yüzde 5 gerileyeceği tahmin edilmiştir. Ancak 2019'a göre 2020'de Türkiye'nin GSYİH'sı 16.8 olmuştur. UNWTO'un 2020 yılı raporuna göre Dünya turizm hareketliliğinde %70 oranında azalma meydana gelmiştir. COVID-19 pandemisi yüzünden yaşanan ekonomik sıkıntılar, seyahat kısıtlamaları, havayolu kapasitesinin azaltılması, sosyal mesafe kurallarını da içeren sağlık ve güvenlik önlemleri, sektörün hareket kabiliyetini büyük oranda düşürmüştür. Türkiye'yi ziyaret eden yabancı ziyaretçi sayısı, 2018'e göre yüzde 14,1 oranında artışla 45 milyon 58 bin 286 olmuştur. Bu sayıya yurtdışından gelen Türk vatandaşları da eklendiğinde 2019'da Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçi sayısı ise 51,7 milyon kişi olmuştur. Fakat pandeminin etkisiyle 2020'de bu sayılarda ciddi oranda düşüş olmuştur. Ocak-Ekim 2020 arası dönemde İngiltere'den Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı sadece 787.540 olmuştur. TÜİK verilerine göre 2019'de Türkiye'nin turizm geliri 26.634.764 \$ iken 2020'de bu rakam 8.145.561 \$ olmuştur.

Kültür Bakanlığı, Dünya Turizm Örgütü'nün verileri, DPT, Dış İşleri Bakanlığı verileri ile bazı yerel yönetimlerin web sitelerindeki bilgiler ve bazı il ve ilçelerin emniyet müdürlüklerinden alınan bilgilerin birbiriyle çelişmesi veya yıl ve ay itibari ile birbirini takip etmemesi, Türk-İngiliz turizm ilişkileri ve bu sektördeki İngiliz sermayesinin Türk ekonomisine etki ve yansımalarının bu çalışmada doğru bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. 1996'ya kadar Türkiye'de turizm ile ilgili veriler, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası tarafından kayıt altına alınmış ancak bu verilerin nerelerden toplandığı, nicelik ve niteliğinin ne olduğu tartışmalıdır. Turizm Bakanlığı ile Devlet İstatistik Kurumu'nun devreye girmesi ve turizm gelir-gider kayıtlarının daha net bir şekilde tutulması 1996 sonrasında başlamıştır. Ancak burada da *Yabancı Ziyaretçi Çıkış Anketi*'ne göre hareket edilmesi, verileri doğrulayacak resmi bir kurumun veya çalışmanın olmaması çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. 2000 sonrasında turizm verileri Türkiye'de daha ciddi bir şekilde tutulmaya başlamıştır. Turizm

Yatırım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün yıllık bültenleri sayesinde turizm verilerine daha net bir şekilde ulaşılabilmektedir. Ancak 2010 yılından sonra dünya genelinde ve Türkiye'de turizmin bambaşka boyutlara ulaşması, teknolojik imkânlar ve sosyal medya kullanımıyla turist hareketlerinin daha zor bir şekilde takip edilmesi verilerin birkaç merkezde toplanmasını zorlaştırmış, hatta birçok bilginin mükerrer sayılmasına yol açmıştır.

Bu araştırma sonucunda; Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi, sosyo-ekonomik ilişkilerin olumlu seyrinin iki ülke arasındaki ekonomik ve turizm ilişkilerine pozitif etkisinin olduğu görülmüştür. İki ülke arasındaki ekonomik-ticari ilişkilerin turizm sektörüne yansımalarının aynı yönde gerçekleştiği ekonomik verilerde açıkça görülmektedir. Ayrıca Türk turizminin gelişme seyri içerisinde İngiliz sermayesinin yeri ve öneminin ciddi boyutlara ulaşarak devam ettiği, Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısında İngiliz vatandaşlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda 1970-2010 arası dönemde Türkiye ile İngiltere arasında ekonomiden ticarete birçok alanda görülen etkileşim yakınlaşmayı beraberinde getirmiş, 2010 sonrası dönemde ise dünya turizmi ve Türk-İngiliz turizm hareketliliğinde çok daha değişik bir döneme girilmiştir. Siyasi ve ekonomik ilişkiler, devletlerarası seyahatleri bambaşka boyutlara getirmiştir. Bölgesel savaşlar ve ticari bloklamalar, tekelleşme vb. gibi nedenler, 2010 sonrası turizm ilişkilerinin farklı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşiv ve Kütüphanesi (TİTE)

The National Archives

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türk Tarih Kurumu Arşiv ve Kütüphanesi

Resmi Yayınlar

Cambridge University Library

Düstur,

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

The British Newspaper Archive

Kitaplar

Adıgüzel, Hacı Ömer. *Rönesans-Reform içinde Uygarlık Tarihi*, Editör İsmail Güven, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Ağaoğlu, O. Kemal. *Turizm Yatırımlarında Kaynak Kullanımı ve Verimlilik Sorunları*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 1994.

Akşin, Aptülâhat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK, 1991.

Alpar, Cem. *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*. Ankara: AİTİA Yayınları, 2. Baskı, 1978.

Alternative Progress Indicators To Gross Domestic Product (GDP) As a Means Towards Sustainable Development, European Parliament Policy Department Economic and Scientific Policy, 2007.

Appleby, Joyce. *Amansız Devrim Kapitalizm Tarihi*. Çev. Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2012.

Arnold, David. *Coğrafi Keşifler Tarihi*, İstanbul: Mat Matbaacılık, 1995.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1997.

- Aslan, Nurdan. *Uluslararası Özel Sermaye Akımları: Portföy Yatırımları ve Sıcak Para Hareketleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, 1997.
- Atabey, Figen. *1939 Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 2014.
- Aysan, Mustafa A. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*. İstanbul: Minval Yayınları, 1980.
- Bağış, Ali İhsan. "Tarihsel Gelişim". *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*. Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 21-31.
- Barlas, Mehmet. *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 4. Baskı, 2001.
- Barutçugil, İsmet S. *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1986.
- Bhatia, A. K. *International Tourism Management*. New Delhi, Sterling Publishers Pvt. Ltd. Yayınları, 2006.
- Blaisdell, Donald C. *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi: Düyunu Umumiye*. Çev. İli İhsan Bilgiç, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979.
- Boas, Frederick S. *The Year's Work in English Studies*, Cilt XXXI, 1950.
- British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Near and Middle East 1854-1914*. General Editors Kenneth Bourne; and D. Cameron Watts, Volume 3 University Publication of America, 1984.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Phillip II*, Los Angeles: University of California Press, 1995.
- Brummett, Palmira. *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*. Çev. H. Nazlı Pişkin, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Bukharin, Nikolai. *Imperialism and World Economy*. New York: MR Pres, 1973.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizm (1860-1890)*. İstanbul: İmge Kitabevi, 1990.
- Dereli, Hamit. *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1951.
- Docherty, Gerry; Macgregor, Jim. *The Secret Origins of First World War*, London 2013.
- Doğan, Hasan Zafer. *Turizmin Sosyo-kültürel Değerleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2004.
- Düzgün, Hülya Taflı. *Ortaçağ'da Anadolu'dan İngiltere'ye: Antakya'nın Şarkında Türkler*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019.

- Dwyer, Larry. *Turizm Ekonomisinin Keşfi Turizm Sosyal Bilimleri*, Cilt 16, İstanbul: Zümrüt Grubu Yayıncılık, 2011.
- Ekin, Nusrei. *Endüstri ilişkileri*, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayını, 1979.
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı, 1994.
- Ertürk, Emin. *Döviz Ekonomisi*. İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Faroqhi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar*. Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2009.
- Foster, William. *England Quest of Eastern Trade*, New York: Barns and Noble, 1961.
- Frank, Daniel. *The Jews of Medieval Islam: Community, Society, and Identity*, Brill Publishers 1995.
- Goffen, Rona. *Renaissance Rivals*. London: Yale University Press, 2002.
- Graves, Philip. *İngiltere ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye-İngiltere İlişkileri (1779-1939)*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Hakluyt, Richard. *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation*, Volume V, New York: The Macmillan Company, 1906.
- Hobsbawm, Eric J. *Sanayi ve İmparatorluk*. Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi, 5. Baskı, 2013.
- Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. Çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, VI. Baskı, 2005.
- Hunter, F. Robert Hunter. *Tourism and Empire: The Thomas Cook&Son Enterprise on the Nile 1868-1914*, Taylor&Francis Ltd, 40 /5, 2004.
- İçöz, Orhan. *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.
- İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: TOBB, 1990.
- İnalcık, Halil. *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul: 2010.

- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. Cilt 1. İstanbul: Eren Yayıncılık, 3 Baskı, 2009.
- İngiltere Ülke Raporu*. Konya: Konya Ticaret Odası Dış Ticaret Servisi, 2016.
- Joxe, Alain. *Kaos İmparatorluğu Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Tahakkümü Karşısında Cumhuriyetler*. Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2003.
- Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınevi, 2011.
- Karakuş, Erdoğan. *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere Belgelerinde Türkiye-İngiltere İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Karaküçük, Suat. *Rekreasyon: Serbest Zamanları Değerlendirme*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2008.
- Karluk, Rıdvan. *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 4. Baskı, 1996.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kaya, İsmet. "Türkiye'de Turizm Örgütlenmesi", Editörler: Ş. Çavuş, Z. Ege ve O. Çolakoğlu, *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Kozak, Nazmi; Kozak, Metin; Kozak, Meryem. *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2010.
- Kurat, Akdes Nimet, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü". *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Kurt, Suzan. *Turizm Yönetimi ve Pazarlama Stratejileri, Çalışma Raporu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Kuruç, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I (1929-1932)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- Kuznets, Simon. *Economic Growth of Nations*. Harward: Harward University Press, 1972.

- Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Lwoga, N.B. *Tourism: Meaning, Practices & History*. Mogadishu: Dar es Salaam University Press. 2011.
- “MÜSİAD Ne Dedi Ne Oldu?”. *Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği*. İstanbul: Müsiad Yayını, 2012.
- McNeil, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 11. Baskı, Haziran 2006.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası, Millî Mücadeleden Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971.
- Özçelik, Ayfer. “1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık, 3. Baskı, 2011.
- Özdemir, Hikmet. *Atatürk ve İngiltere*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.
- Özgüç, Nazmiye. *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2007.
- Öztaş, Kadir, Karabulut, K. Tahsin. *Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002.
- Özvar, Erol, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Peters, Michael. *International Tourism*, London: Hudchinson, 1969.
- Shaw, Stanford J. *Ottoman Empire in World War I*. Cilt 1. Ankara: TTK, 2006.
- Skilliter, Susan, “William Harborne: İlk İngiliz Elçisi 1583-1588”. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985.
- Soysal, İsmail. *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri (1789-1802)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Sönmezoğlu, Faruk. *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası, 1914- 1945*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.

- Şevket Pamuk. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, 1994.
- Talbot, Micheal. *British-Ottoman Relations 1661-1807*. Woodbridge: The Boydell Press, 2017.
- Tekeli, Hasan. *Turizm Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2001.
- İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt I*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Toskay, Tunca. *Turizm Olayına Genel Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları, 1983.
- Turizm Raporu*, İstanbul: Turofed, 2014.
- Turkey Home Birleşik Krallık Pazar Raporu*. Londra: Londra Tanıtma ve Kültür Müşavirliği Yayınları, 2018.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973.
- “UK-Turkey Relations and Turkey's Regional Role”, *Government Response to The House of Commons Foreign Affairs Committee Report of Session*. Haziran 2012.
- Uras, Güngör. *Sanayileşecektik Büyüyecektik N'oldu Bize?* İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Uyar, M., E. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt III, 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Ünlüönen, Kurban, Tayfun Ahmet, “Türk Turizminin Türkiye Ekonomisindeki Yeri”. *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Vural, Fuat Savaş. *İktisadın Tarihi: Liberal Düşünce Topluluğu*, İstanbul: Avcıol Matbaacılık, 1997.
- Wood, Alfred C. *Levant Kumpanyası Tarihi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, Ekim 2013.
- Yenigün, M Cüneyt. *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika Belgeler, Yorumlar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Baskı, 2004.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap Bölümleri, Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

- Acar, Dilek. “Turizmin Tarihî Kökenleri – I: Eski Çağlar-Mezopotamya Uygarlıkları”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31/3 (2020): 307-313.
- Acartürk, Ertuğrul, Kılıç, Ramazan. “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 29 /2 (2011): 1-21.
- Ajagunna, İbrahim. “Crime and Harassment in Jamaica: Consequences for Sustainability of The Tourism industry”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 18 (2006): 253-259.
- Ak, Özlem, Zengin, Burhanettin. “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/1 (2020): 85-108.
- Akalın, Eda. “Türkiye’de İngiliz Ticaret Odası (The British Chamber of Commerce of Turkey-Bcct)”.http://www.tobb.org.tr/UlkeRehberi/Documents/Ulkeler/ingiltere/bcc_of_TR.pdf. Erişim 15.01.2022.
- Akoğlu, Tunay. “Walter Hunziker–the founder of academic tourism studies”, *Anatolia*. 26 /3 (2015): 501-505.
- Aktepe, Münir. “Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard’ın II. Abdülhamid’e Verdiği Rapor”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 22 (1969): 13-27.
- Akyüz, Hayriye Esra. “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*. 10/ 2 (2018): 183-192.
- Alaeddinoğlu, Faruk; Aliagaoglu, Alpaslan, “Turizmde Planlama ve Türkiye’de Turizm Planlaması: Turizm Planlarının Etkinliği ve Başarılarına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Erdem*. 15/ 43 (2005): 87-118.
- Alaeddinoğlu, Faruk; Can, Ali Selçuk. “Türk Turizm Sektöründe Tur Operatörleri ve Seyahat Acenteleri”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2007): 51-66.
- Altıntaş, Furkan Fahri. “Akdeniz Ülkelerinin Destinasyon Rekabetçilik Performanslarının Analizi: MAIRCA ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*. 5/3 (2021): 1833-1856.

- Altıntaş, Volkan. “Türkiye’de ve Dünya’da Seyahat Sektörü”. *Seyahat Acenteciliği ve Tur Operatörlüğü*, Editör İ. Ünlü, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayını, 2011. 30-65.
- Arıkan, İrfan. “Havayolu Ulaşımı ile Turizm İlişkisi ve Havaalanları”, *Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi* 9 (1998): 46-54.
- Aslan, Alper. “Does Tourism Cause Growth Evidence from Turkey”. *Current Issues in Tourism*. 19/12 (2016): 1176-1184.
- Ateş, Alper Sunar, Yıldırım, Gülsüm. “Tourism Students’ Perceptions of Tourism Industry The Case of Selçuk University Faculty of Tourism”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 7/1 (2019): 522-534.
- Avcıkurt, Cevdet; Köroğlu, Ahmet; Sarıoğlu, Mehmet. “Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri”, *Türk Turizm Tarihi: Yapısal ve Sektörel Gelişim*. Ed. Çavuş, Ş., Z. Ege ve O. Çolakoğlu, Ankara: Detay Yayıncılık, 2009, 1-14.
- Aysal, Necdet. “Osmanlı Donanma Cemiyetinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Asos Journal*. 50 (2017): 1-23.
- Bağış, Ali İhsan. “III. George Dönemindeki İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815”, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*. Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 43-52.
- Baktır, Hasan. “XVII Yüzyılda İngiliz Tüccarlar ve İpek Yolu: Keşifler Döneminde İngiliz Tüccarların İpek Yoluna Ulaşma Teşebbüsleri”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*. III/ I (2018): 151-159.
- Barlas, Dilek. “Friend or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936”, *International Journal of Middle East*. 36 / 3 (2004): 231-252.
- Baytok, Ahmet; Pelit, Elbeyi; Soybalı, Hasan Hüseyin. “Alternatif Turizm Mi Turizmde Çeşitlilik Mi? Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, 1 /14 (2017), 1-14
- Bilgiç, Tuba Ünlü; Göktepe, Cihat. “İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)”, *Bilig*, 68 (2014), 141-168.
- Bora, Birce. “İngiltere Hıristiyan bir ülke’ deyince...”. *Hürriyet Gazetesi*, 22.12.2021.
- Borsa, Merve Özkan. “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde İngiltere Dış Politikasının Analizi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 54 (2016): 81-102.

- Bostan, İdris. “Karadeniz’in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı”. *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (6-8 Kasım 1998). Trabzon: 1999, 479-488.
- “Britain carries out first Syria airstrikes after MPs approve action against Isis”. *The Guardian*, 14.02.2015, 1. <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/02/syria-airstrikes-mpsapprove-uk-action-against-isis-after-marathon-debate>.
- Bulut, Erol. “Türk Turizminin Dünyadaki Yeri ve Dış Ödemeler Blançosu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3 (2000): 71-86.
- Bulut, Sedef. “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükûmetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41 (Mayıs 2008): 35-61.
- Burian, Orhan. “Türk-İngiliz Münasebetlerinin İlk Yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. IX/1-2 (Mart-Haziran 1951): 1-17.
- Castelltort, Magi, Mader, Gabriela. “Press media coverage effects on destinations – A Monetary Public Value (MPV) analysis”, *Tourism Management*. 31/6 (Tourman 2010): 724-738.
- Cemal Enginsoy. “İngiliz Kaynaklarına Göre Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. VII/19 (1990): 75-92.
- Ceylan, Mehmet Akif; Yakut, Mehmet Emin. “Türkiye’de Turistik Konaklama Türlerine ve Dağılışına Coğrafi Bir Bakış”, *Turkish Academic*, 6 /2 (2021): 696-724.
- Çımat, Ali, Bahar, Ozan, “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 3/6 (2003): 1-18.
- Doğaner, Suna, “Türkiye Kıyı Kullanımında Turizm Olgusu”, *Türk Coğrafya Dergisi*. 33 (1998): 25-52.
- Durmuş, Hasan. “Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi: Örtük Enflasyon ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2018): 181-201.
- “Dünyanın En Eski Seyahat Şirketi Thomas Cook İflas Etti, 150 Bin Tatilci Yurt Dışında Mahsur”, *İndependent*, 11.03.2019. <https://www.independentturkish.com/> yurt Erişim 13.01.2022.
- Emekli, Gözde, “Avrupa Birlii’nde Turizm Politikaları ve Türkiye’de Kültürel Turizm”, *Ege Coğrafya Dergisi*. 14/99 (2005): 99-107.

- Eminoğlu, Dilek. “27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbelerinden Sonra Türkiye’de Oy Verme Davranışı”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10 / 29 (2021): 465-484.
- Erdem, C., Çınar, Hepaktan, Serkan, “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/2 (2008): 135-154.
- Ertan, Temuçin F. “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 6/18 (1990): 615-626.
- Güçlü, Yüksel, “The Nyon Arrangement of 1937 and Turkey”, *Middle Eastern Studies*. 38/1 (2002): 53-70.
- Güleryüz, Umut. “Thomas Cook Şirketi’nin Tarihçesi ve Batışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 /3 (2020): 1433-1445.
- Hacıoğlu, Tülay; Yetim. Ayşe Çelik. “Sorumlu Turizm Algısının Turist Davranışlarına Etkileri: Fethiye Destinasyonuna Yönelik Bir Araştırma”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 8/1 (2019), 42, 69.
- Hardy, Dennis; “Sociocultural Dimensions of Tourism History”, *Annals of Tourism Research*. 17/4:1990: 541-555. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(90\)90026-N](https://doi.org/10.1016/0160-7383(90)90026-N).
- Hale, William, “1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticari İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar”. *Türk İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 93-111.
- Hepaktan, C. Erdem; Çınar, Serkan; “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8/2 (2010): 135-154.
- “İngiltere garantörlükten vazgeçmeye hazır”. *Kıbrıs Gazetesi*. 16.03.2010.
- İrene, Hardill, “Retirement Migration: The Other Story”, *Paper Presented at RSA Conference, University of Angers*. 14 (2004): 899-918.
- Joffe, Alexander H., “The Rise of Secondary States in the Iron Age Levant”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 45/4 (2002): 425-467.
- Karaca, Taha Niyazi. “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*. 1/1 (January 2020): 11-12.
- Karakaya, Etem, Turna, Aykut Hamit, “Türkiye’de Yabancı Emekli Göçü: Didim’in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*. 21/246 (2006): 122-132.

- Karataş, Muhammet, Babür, Serap Babür, “Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 13/2 (2013): 15-24.
- Kılınç, Aslıhan. “XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3 (2021): 1842-1866.
- Korkmaz, Erdal, “Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’nde karaborsa”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 66 (2020): 241-279.
- Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 24 (Kasım 1999-2003): 487-526.
- Kozak, Meryem Akoğlan, Evren, Savaş, Çakır, Onur, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Turizm Araştırmaları Dergisi*. 24/1 (2013): 7-22.
- Köni, Hasan. “Yeni Uluslararası Düzendeki Türk-ABD İlişkileri”, *Yeni Türkiye*, 1/3 (1995): 427-435.
- Kürkçüoğlu, Ömer. “Türk-İngiliz İlişkileri (1920’lerden 1950’lere)”. *Türk-İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 75-92.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi”. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)*, Ankara: Kurtuluş Ofset Basımevi, 1985, 119-143.
- Lim, C.; McAleer, M., “Ecologically Sustainable Tourism Management”, *Environmental Modelling & Software*. 20/11 (2005): 1431-1438.
- Nohutçu, Ahmet. “Development Of Tourism Policies In Turkey Throughout The Republican Period In Socio-Political, Economic And Administrative Perspective: From State-Sponsored Development To Various Forms Of Cooperation”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (2002): 1-25.
- Okuyucu, Ayşe, Somuncu, Mehmet, “1990-2015 Yılları Arasında Türkiye’ye Yönelik Uluslararası Turizm Hareketlerindeki Değişim”, *Türkiye Coğrafya Dergisi*. 71 (2018): 7-13.
- Okyar, Osman, “Development Background of Turkish Economy, 1923-1973”, *International Journal of Middle East Studies*. 10/3 (1979): 325-344.

- Önal, İzzet. “Uluslararası Turizm Hareketlerinin, Uluslararası Ticaretin Bir Parçası Olarak Ülkelerin Ekonomik Gelişimi ve Refahına Etkisi: 2003-2020 Yılları Arasında Türkiye Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/3 (2020): 369-383.
- Örmeci, Ozan, “Son Yıllarda Türkiye Birleşik Krallık (İngiltere) İlişkileri; İlişkilerde ‘Altın Çağ’ Dönemi mi?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İBF Dergisi*. 21/2 (2016): 589-621.
- Özaydın, Özer; Çemrek, Fatih. “Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler ve Türkiye’nin Turizm Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi”, *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*. 3 /2 (2020): 270-283.
- Özdemir, Yavuz; Çiydem, Erol; Aktaş, Elif. “Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 22/1 (2014): 321-338.
- Öztürk, Ş; Nas, F; İçöz, E. (2008). “24 Ocak Kararları, Neo-liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, 15-32.
- Pantelescu, Andreea Marin, “Trends in International Tourism”, *Cactus Tourism Journal*. 3/2 (2012): 31-35.
- Polat, Ü. Gülsüm. “Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır’ı “Ayaklandırma” Algısı ve Türk Basını (1924-1927)”, *MUTAD*, 7/2 (2020): 426-440
- Salehi, Hassan, Farahbakhsh, Morteza; “Tourism Advertisement Management and Effective Tools in Tourism Industry”, *International Journal of Geography and Geology*. 3/10 (2014): 124-134.
- Sarı, Ömer; Uygur, Selma Meydan. “Türkiye Turizm Planlaması ve Politikalarında Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2021): 17-41
- Sarı, Yaşar; Kozak, Metin. “Yabancı Turistlerin interneti Kullanma Eğilimleri: Uluslar Bazında Bir Karşılaştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15 / 2 (2004): 169-183.
- Sükan, B. (2014). “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 195-222.
- Şanlıoğlu, Ömer; Özcan, Enes Ömer. “Türkiye’de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2017): 97-118.

- Şenel, S. Alpagut. "Turizm Sektöründe Yatırım Kararları", *Selçuk Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/9 (2007): 1-12.
- Şimşek, Erdem, Hassan, Azize, "The Independent ve The Guardian Gazeteleri İnternet Sitelerinde Yer Alan Türkiye Turizm Yazılarına Yönelik Bir İçerik Analizi", *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*. 1 (2018): 80-103.
- Şit, Mustafa. "Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7/1 (2016): 107-111.
- Tamtürk, Erkan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm", *Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1/1 (2019): 161-185.
- "Thomas Cook Has Collapsed. What Happensto Everyone Who Had Holidays Booked?", *ABC News*, 2019. <https://www.abc.net.au/news/2019-09-24/thomas-cook-whathappens-to-travellers-with-holidays-booked/11541410>. Erişim 12.12.2021.
- Tok, Celal. "Kültür Turizmi", *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, 44 / 6 (2005): 42-43.
- Toker, Boran, "Türkiye'de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi*. 14/2 (2007): 81-92.
- Towner, John, "The Grand Tour: A Key Phase in The History of Tourism", *Annals of Tourism Research*. 12/3 (1985): 297-333.
- Ünüvar, Şafak, Şimşek, Sedat, "Kültür ve Turizm Bakanlığının Yurtdışı Tanıtım Filmlerinde Kültürel İmge Kullanımı", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 12/24 (2012): 305-330.
- Wiley, Caroline E., Shaw, Susane M., Havitz, Mark E. "Men's and women's involvement in sports: An examination of the gendered aspects of leisure involvement", *Leisure Sciences*. 22/1 (2000): 19-31.
- "World Tourism Organization", *WTO News*, 2003, 3. Erişim. 24.02.2020.
- Yalçınkaya, M. Alaattin. "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 629-659.
- Yavan, Nuri, Kara, Hamdi. "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 1/1(2019): 19-42.
- Yavuz, B. S. (2003). "Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 4, 101-158.

- Yeldan, Erinç, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizinin Neresinde?”, *Çalışma ve Toplum*. 1 (2009): 11-28.
- Yetiz, Filiz. “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2016): 107-117.
- Yıldız, Zafer, “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*. 3/5 (2011): 54-71.
- Yıldız, Zafer, Durgun, Ayşe, “2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Turizm Sektörü Üzerine Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 2/1(2010): 1-15.
- Özkurt, İsmail Cem; Bilgir, Bülent. “Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Yaklaşımı”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18/1 (2022): 277-303.

Sürelî Yayınlar

a-Gazeteler

Didim Özgür Ses Gazetesi

Hürriyet

Milliyet

Posta

The Guardian

The Independent

The Observer

Turizm Günlüğü Gazetesi

b-Dergiler

Aydın Gastronomi Dergisi

Mavi Didim

Tourism World

Turizm Yatırım Dergisi

Türk Turizm Araştırmaları Dergisi

Tezler

- Aras, Ahmet. *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Arık, Uğrul. *XIX Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2015.
- Ateşoğlu, Levent. *Avrupa Birliği Turizm Politikası ve AB ile Türkiye Turizm Sektörlerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Bayram Nazır. *Mülteciler Meselesi 1849-1851*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Bozok, Düriye. *Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Turizm Talebinin Yapısal Analizi ve Gelişme Stratejileri*. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, 1996.
- Boztepe, Veli. *1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sistemine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Can, Deniz. *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1833-1878)*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Zeynep Çetin. *Avrupalı Gezginler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2013.
- Çetinkaya, Murat. *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı, 2004.
- Çimen, Hasan. *Türk Siyasetinde Statükonun Değişim ve Dönüşüm Dönemleri: Söylemsel Siyasetten Eylemsel Siyasete Özal-Erbakan-Erdoğan Dönemi Politikaları*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2018.
- Demir, Çiğdem, *1980-2007 Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Analizi: Zaman Serisi Yaklaşımı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Demirtaş, Ahmet Şakir. *Türkiye'de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasi Muhalefet*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, 1998.

- Girgin, Engin. *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2019.
- Hacıcaferoğlu, Süleyman. *İki Savaş Arası Dönemde Türkiye İngiltere İlişkileri (1923-1939)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.
- Köse, Hacı Ömer. *Uluslararası Etkileri Açısından Yabancı Sermaye*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Kurtoğlu, Aslı. *İngiltere Basınında Türkiye AB Süreci (1999-2006)*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Nazır, Bayram. *Mülteciler Meselesi 1849-1851*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Özdemir, A. Selman. *Motivasyonel ve Demografik Faktörlerin Rekreatif Olanaklara Dayalı Yapılan Destinasyon Tercihleri Üzerine Etkisi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Özdemir, Şevki. *Askeri Darbeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Sarı, Özgür. *Tourism as a Tool for Development: The Case of Mawlana Tourism in Konya*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Şimşek, Derya. *Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2011.
- Tezcan, Berna. *Developing Alternative Modes of Tourism in Turkey*. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Tonbil, Sevil Atça. *Türkiye'de Turizm Politikası ve Planlaması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Anabilim Dalı, 2019
- Yıldırım, Sevdâ Gülşah. *Üniversite Öğrencilerinin Askeri Darbelere Yönelik Bilgi, Algı ve Genel Tutumları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Yürer, Tülin. *Türkiye'de ve Türk Turizminde Yabancı Sermaye Yatırımları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı, 1995.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, 2011.

İnternet Kaynakları

- https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html, Erişim Tarihi: 12.10.2021.
- http://www.alil.co.im/assets/pdf/Research_Reports/NewAge_Retirement_Migration.pdf, Erişim Tarihi: 15.08.2021.
- https://kuto.org.tr/site/assets/files/1585/turkiye-ingiltere_ekonomik_ve_ticari_iliskiler_bilgi_notu.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2021.
- <https://www.mfa.gov.tr/turizm-ve-kalkinma.tr.mfa>, Erişim Tarihi 10.10. 2021.
- <https://elibrary.worldbank.org/action/doSearch?AllField=turizm>
<http://www.osmed.com.tr/turizm-nedir/>, Erişim Tarihi: 03.09.2021.
- <http://www.tpdco.org/>, Erişim Tarihi: 08.07.2021.
- <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim Tarihi: 02.05.2021.
- <Http://www.world-tourism.org>, Erişim Tarihi: 02.05.2021.
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2005/destek05.pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_Turizm.pdf, Erişim Tarihi: 06.11.2021.
- <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 09.12.2021.
- <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>, Erişim Tarihi: 06.07.2021.
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, Erişim Tarihi: 07.08.2021.
- <https://tanitma.ktb.gov.tr/Eklenti/59091,londrapazarraporu2018pdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 11.12.2021.
- www.independent.co.uk, Erişim Tarihi: 12.12.2021.
- www.ktb.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.11.2021.
- www.theguardian.com, Erişim Tarihi: 12.10.2021.
- <https://www.turizmgunlugu.com/tag/almanyadaki-turk-kokenli-seyahat-acenteleri/>:E.T. 16.07.2022
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanyadaki-turk-tur-sirketleri-nelerdir-1487747E.T>. 16.07.2022
- <https://turkisyerleri.com/fransadaki-turk-seyahat-acentalari/> E.T.16.07.2022
- <https://www.europages.com.tr/%C5%9Firketler/seyahat%20acenteleri.html> E.T.16.07.2022

Ekler Listesi

- Ek-1** Türkiye'ye Gelen İngiliz Turist Sayısı, Toplam Turist Sayısı ve Turizm Gelir-Gider Tablosu
- Ek-2** Rahatsızlık Duyulan İngiliz Turist Davranışları Katagorileri ve Oranları (Aydın Örneği-Toplam 500 Kişi İle Yapılan Anket)
- Ek-3** Olumlu İngiliz Turist Davranış Kategorileri
- Ek-4** Türkiye'de 1990-2005 Arasında Turistlerin ve Türk Vatandaşlarının En Çok Harcama Yaptıkları Kalemler ve Sıralaması
- Ek-5** "İngiltere Mali Yardımı Kesti", *Cumhuriyet*, 26.08.1989.
- Ek-6** İngiltere'den Gelen Turistlerle İlgili Bazı Bilgiler
- Ek-7** 1980 Öncesi Türkiye'de Turizm Sektörü
- Ek-8** Türkiye'de Özel Sektörde İngilizlerle Bağlantılı Turizm Örgütleri
- Ek-9** Türkiye ve İngiltere'de Karşılıklı Turizm Bağlantılı Şirketler
- Ek-10** İngiliz "Hellenic Travellers Club" Turizm Şirketinin Durumu Hakkında Resmi Bir Yazı
- Ek-11** 1963'te Türkiye'de Turizm Bağlantılı İngiliz Şirketleri Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı
- Ek-12** Kervansaray Turizm Şirketine 1963 Yılında Verilen Teşvik Sermayesi Hakkında
- Ek-13** "1990 Avrupa Turizm Yılı", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1990
- Ek-14** "İngiltere'nin Türkiye Yatırımlarını Askıya Alması", *Türkiye Gazetesi*, 30 Haziran 1989
- Ek-15** İngiliz Turizm Şirketlerinin Türkiye'deki Yatırım Faaliyetleri, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1988.
- Ek-16** "İngilizler Turistik Yatırım Yapacak", *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz, 1968
- Ek-17** "THY Grevi Turizme Darbe Olur", *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1975
- Ek-18** Türk Dışişleri Bakanlığının Londra'daki Türk Büyük Elçiliğine Gönderdiği Kliring Anlaşması Sonrası İlişkiler Hakkındaki Yazısı
- Ek-19** Merkezi Londra'da Bulunacak Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası Kurulması Hakkında
- Ek-20** Kliring Anlaşması Ek protokol
- Ek-21** Turizm Bakanlığı Kayıtlarına Göre 2008-2010 Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Dağılımı
- Ek-22** Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Turizm Giderlerinin İthalat Giderleri Oranı (1970-2000)
- Ek-23** High-Level Research in Turkey, *İndependent*, 08.03.2008
- Ek- 24** "Francisca Kellett, Ölü Deniz Tatil Beldesinde Stil ve Tasarruf Buluyor", *The Guardian*, 27.05.2005

Ek-25 *İngiltere'den Türkiye'ye Turizm*. Milliyet 08.04.1975

Ek-26 Turizm Yatırımlarında Yabancı Sermaye, Milliyet 08.04.1995, 3.

Ek-27 İngiltere'nin Dış Politikada Türkiye'ye Yönelik Destekleri

Ek-28 İngiltere'de Hava Yolu Seyahatlerinde Alınan Önlemler

Ek-29 Türkiye'de Çalışanların Maaşlarında Yapılan Vergi Kesintilerinin Turizm Sektörüne Etkilerine İngiltere'nin Bakışı

Ek-30 İngiltere-Türkiye Arasında Savunma Alanında İş Birliği Yakınlaşması

Ek-31 Özgeçmiş

EKLER

Ek-1 Türkiye'ye Gelen İngiliz Turist Sayısı, Toplam Turist Sayısı ve Turizm Gelir-Gider Tablosu

YILLAR	TURİZM GELİRLERİ (Milyon-Milyar \$)	TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI	TURİZM GİDERLERİ (TL)	İNGİLİZ TURİST SAYISI
1970	64.01	724784	47.7	-
1971	78.6	935358	42.2	81951
1972	126.7	1034955	59.3	67495
1973	216.0	1341527	93.0	100308
1974	193.7	1110298	151.8	65975
1975	200.9	1540904	155.0	99025
1976	180.5	1675846	207.9	90413
1977	204.9	1661416	268.5	107821
1978	230.4	1644177	102.5	92365
1979	280.7	1523658	95.1	70032
1980	326.7	1.288.060	114.7	62192
1981	381.3	1.405.311	103.3	60294
1982	370.3	1.391.717	108.9	59582
1983	411.1	1.625.099	127.3	84434
1984	840.0	2.117.094	276.8	89709
1985	1 482.0	2.614.924	323.6	125219
1986	1 215.0	2.391.085	313.6	154230
1987	1 721.1	3.058.676	447.7	266900
1988	2 355.3	4.150.300	358.0	465142
1989	2 556.5	4.482.779	565.0	405943
1990	3 225.0	3.225.000	520.0	351458
1991	2 654.0	5.106.792	592.0	188288
1992	3 639.0	6.827.392	776.0	285015
1993	3 959.0	5.925.760	934.0	401296
1994	4 321.0	6.410.979	866.0	568284
1995	4 957.0	7.247.076	912.0	804895
1996	5 962.1	7.970.722	1 265.0	758433
1997	8 088.5	9.233.503	1 716.0	915337
1998	7 808.9	8.878.840	1 753.9	996512
1999	5 203.0	7.069.293	1 471.0	814889
2000	7 636.0	9.990.841	1 711.0	915285
2001	10 450.7	13.450.127	1 738.0	845536
2002	12 420.5	15.214.514	1 880.0	1.037.480
2003	13 854.9	16.302.053	2 424.8	1.090.629
2004	17 076.6	20.262.640	2 954.5	1.398.412
2005	20 322.1	24.124.501	3 394.6	1.757.843
2006	18 594.0	23.148.669	3 270.9	1.678.845
2007	20 942.5	27.214.988	4 043.3	1.916.130
2008	25 415.1	30.979.979	4 266.2	2.169.924
2009	25 064.5	32.006.149	5 090.4	2.426.749
2010	24 931.0	33.027.943	5 874.5	2.673.605

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>

Ek-2 Rahatsızlık Duyulan İngiliz Turist Davranışları Katagorileri ve Oranları (Aydın Örneği- Toplam 500 Kişi İle Yapılan Anket)

Davranış Türleri	Kullanılan İfadeler	Ankete Katılanlar İçindeki Oranı (204-49 Kişi)	Genel Ortalamaya Oranı
YAŞAM TARZI FARKLILIKLARINDAN KAYNAKLANAN RAHATSIZLIKLAR	Aşırı alkol tüketmeleri	37	33,0
	Aşırı gürültü yapmaları	34	30,4
	Açık giyinmeleri	29	22,1
	Alkol tüketimi sonrası rahatsız edici hareketleri	20	17,9
	Aşırı rahat tavırları	19	14,5
	Cinsel yakınlaşmaları	16	12,2
	Üstsüz güneşlenmeleri	15	11,5
	Yaşı büyük kadınların Türk erkekleriyle ilişkileri	13	9,9
	Abartılı eğlence anlayışları	12	10,7
	Aşırı yemek tüketimleri/israf etmeleri	9	8,0
KÜLTÜREL FARKLILIKLARDAN KAYNAKLANAN RAHATSIZLIKLAR	Türk kültürüne aykırı davranışları	18	13,7
	Türk toplum kurallarına uymayan davranışları	14	10,7
	Çocuklarını çok özgür bırakmaları	7	5,3

Ek-3 Olumlu İngiliz Turist Davranış Kategorileri

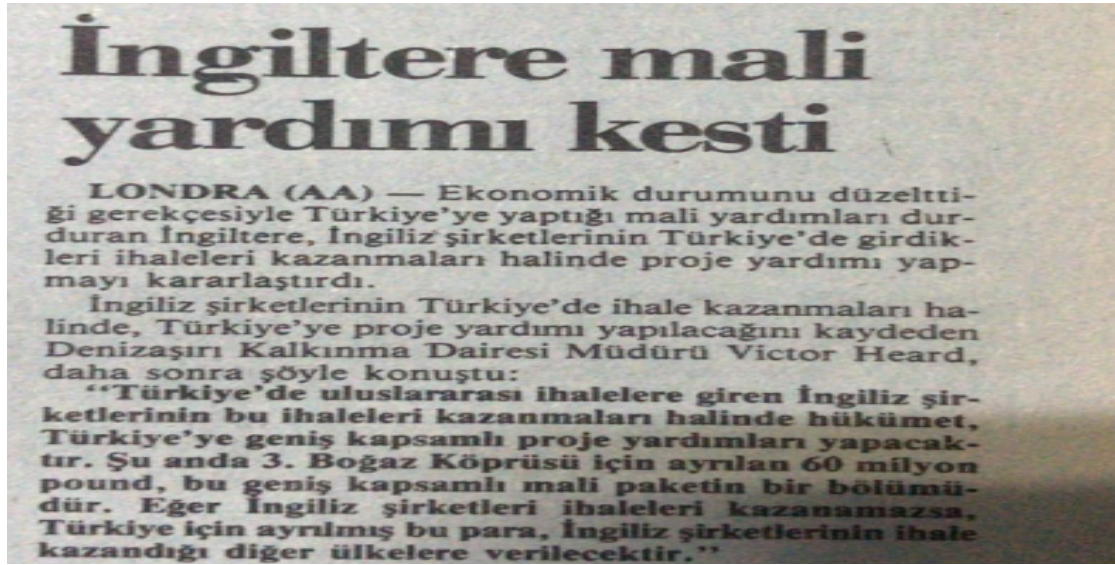
HOŞLANILAN DAVRANIŞLAR	KULLANILAN İFADELER	Ankete Katılanlar İçindeki Oranı	Genel Ortalamaya Oranı
NEZAKET (88 Kişi)	Lütfen/teşekkür ederim/Özür dilerim gibi sözcükleri sıklıkla kullanmaları	34	38,6
	Kibar/Nazik olmaları	31	35,2
	Saygılı olmaları	15	17,0
	Tanımasalar bile selam vermeleri	8	9,1
GÖRGÜ (75 Kişi)	Bakışlarıyla taciz etmemeleri	29	38,7
	Etraflarıyla ilgilenmemeleri	25	33,3
	Rahat olmaları	21	28
KİŞİSEL BAKIM (23 Kişi)	Bakımlı olmaları	13	56,5
	Temiz olmaları	10	43,5

Ek-4 Türkiye’de 1990-2005 Arasında Turistlerin ve Türk Vatandaşlarının En Çok Harcama Yaptıkları Kalemler ve Sıralaması

Harcama Kalemi	Türkiye	Almanya	İngiltere	Fransa	Arap Ülkeleri	Toplam
Alışveriş	213	48	98	50	44	453
Yeme-İçme	267	46	36	23	67	439
Gezi	144	49	128	56	35	414
Ulaşım	183	50	62	38	46	379
Eğlence	173	26	90	41	35	367
Konaklama	152	41	36	26	44	301
Diğer	22	8	21	9	7	67
Toplam	389	93	157	82	92	813

Kültür ve Turizm Bakanlığının Yıllık Bültenlerinde yer Alan Verilerden Faydalanılarak Hazırlanmıştır. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>

Ek-5

“İngiltere Mali Yardımı Kesti”, *Cumhuriyet*, 26.08.1989.

Ek-6 İngiltere'den Gelen Turistlerle İlgili Bazı Bilgiler

Ülke Nüfusu	62,2 milyon
Turizm Otoritesi	Kültür Medya ve Spor Departmanı-Visit Britain
Yurt Dışına Yapılan Seyahat Sayısı	54,9 milyon (2010)
Dış Turizm Gideri	31 milyar sterlin (2010)
Tur Operatörleri ve Seyahat Acentesi Sayısı	5000 (2010)
Çıkış Yapan Turistlerin Tercih Ettikleri Destinasyonlar	İspanya, Fransa, ABD, Portekiz, Türkiye, İtalya, Mısır, Yunanistan, Karayipler, Güney Kıbrıs, Tunus ve Fas
Ortalama Tatil Süresi	11 gün
Hedef Kitle	AB-C1 üst gelir grubu, üçüncü yas turizmi, sağlık, golf ve aktivite turizme yönelik gençler ve profesyoneller
Karar Alma Süresi	Kasım-Mayıs Dönemi
Rezervasyon yaptırma Süresi	Kasım-Mayıs
Tercih Ettikleri Rezervasyon Türü	Tur operatörü %55, online %30 ve diğer %15
Tercih Ettikleri Konaklama Türü	Paket tur ile satılan her şey dâhil oteller
Seyahat Amaçları	Deniz-kum-güneş, kültür, golf, yat, dalış ve sağlık turizmi
Çıkış Yapan Turistin tercih ettiği dönem	Şubat-Eylül
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tatillerini Geçirdikleri Destinasyonlara Göre Dağılımı	Muğla (%55), İstanbul (%16), Antalya (%14), Kapadokya ve diğer destinasyonlar %15 (İzmir, Çanakkale, Bursa, Edirne, Karadeniz, Doğu ve Güney Doğu Anadolu)
En Etkin Reklam Türü ve Dönemi	TV ve yazılı basın; en etkin reklam dönemi (Kasım – Mayıs)

Türkiye-İngiltere Ekonomik ve Ticari İlişkileri, Kuşadası: Kuşadası Ticaret Odası Araştırma Yayınları, 2011.

Ek-7 1980 Öncesi Türkiye'de Turizm Sektörü

Yıllar	Uluslararası Turizm Katılanlardan Türkiye'nin Aldığı Pay (%)	Dış Aktif Turizm Gelirleri (1000\$)	Uluslararası Turizm Gelirlerinden Türkiye'nin Aldığı Pay (%)
1965	0,3	13.758	0,1
1970	0,4	51.597	0,2
1975	0,7	200.861	0,4
1980	0,4	326.654	0,4

1980 Öncesi Türkiye'de Turizm Sektörü, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>

Ek-8 Türkiye'de Özel Sektörde İngilizlerle Bağlantılı Turizm Örgütleri

Özel Sektör Adı	Özel Sektör Adı Kısaltması
Türkiye Otelciler Federasyonu	TÜROFED
Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği	TYD
Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği	TUROB
Türkiye Otel, Lokanta, Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	OLEYİS
Türkiye Otel Lokanta Dinlenme Yerleri İşçileri Sendikası	TOLEYİS
Türkiye Turling ve Otomobil Kurumu	-
Profesyonel Otel Yöneticileri Derneği	POYD

Ek-9 Türkiye ve İngiltere’de Karşılıklı Turizm Bağlantılı Şirketler

İngiltere’nin Türkiye’de Turizm Sektörüyle Bağlantısı Olan Şirketleri	Türkiye’nin İngiltere’de Turizm Bağlantılı Şirketleri
A la carte, Amerikan Holidays, Austravel,	Vestel
BP, BP Trading Limited, Britanniadirect, British Airways, Britanya Türk Seyahat Acentaları Birliği (BTTAA)	Sabancı Holding
Callers Pegasus, Commercial Union, Club Freestyle, Crystal Lakes,	Koç Holding
Harvey Nichols, Headwater Holidays, Hellenic Travellers Club, HSBC,	Doğan Holding
Jetsave, Just,	Doğuş Holding
Kenilworth Oil Co. Limited	Türk Hava Yolları
Lunn Poly,	Yılında Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası
Magic Travel Group, Maritime Refineries Limited, Marks and Spencers,	İlyada Tur
Nelrose Oil Trading Limited	
OSL Villas	
Portland Direct	
Shell, Sibbald Travel, Simply Travel, Skydeals, Something Special Holidays, Spanish Harbour Holidays,	
Team Lincoln, The Travel House, Thomson, Thomson Gold, Thomson lakes, Thomson Platinum, Thomson Ski, Thomas Cook, Thomson Young at Heart, Tropical Places ve Weddings in Paradise. Tesco,	
Vodafone	

The British Chamber of Commerce of Turkey – BCCT ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1-2-173.53.5

Rapt numarası		<i>İngiltere Gönderiler</i>					
<i>R</i>	Kaydettim <i>L.A</i>						
Hariciye Vekâleti D.1-Ş.2 Müdürlüğü							
Evrakın umumi numarası	Müstent olduğu evrakın numarası	Şubenin kayıt numarası	Mübeyyin	Müsevvit	Muavin	Müdür	Umum Müdür
<i>42216</i>							
Evrakın hususî numarası	<i>C.H.P.</i>						<i>120</i>
<i>164</i>	<i>Hesabın Kalın,</i>						<i>29/12/39</i>
Evrakın tarihi	<i>447</i>	<i>246</i>	<i>376</i>	<i>30</i>	<i>27.6.939</i>		
<i>3 Temmuz 1939</i>	<i>132</i>						
Hulâsa		Londra B.Elçiliğine					
<i>Travellers Club</i> <i>h.</i>		Merkezi Londra'da bulunan "Hellenic Travellers Club" adındaki turizm müessesinin ciddiyet, ehemmiyet ve faaliyeti hazırası hakkında surat hakkında mülumat elde edilerek bildirilmesine müsedelerini saygılarımla dilerim.					

İngiliz "Hellenic Travellers Club" Turizm Şirketinin Durumu Hakkında Hariciye Vekâletince Londra Büyükelçiliğine Gönderilen 3 Temmuz 1939 Tarihli Yazı, *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 534-37358-150137-4

Ek-11 1963'te Türkiye'de Turizm Bağlantılı İngiliz Şirketleri Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK

KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Karar Sayısı : 6/ 2286

Ek1

İngiltere'de The British Petroleum Co.,BP Trading Limited, Kenilworth Oil Co. Limited, Melrose Oil Trading Limited ve Maritime Refineries Limited tarafından (Turizm Endustrisini Teşvik Kanunu hükümleri dairesinde memleketimizdeki yabancı turistlere mahsus hali hazır kamp şebekesini inkişaf ettirmek, yeni moteller, kamplar ve sair turistik mahiyette tesisler ve nakil vasıtaları işletmek, kiralamak, satınalmak, işletmesini sağlamak, bunlara yarayan eşya, malzeme ve vasıtaları ithâl veya mübayaa etmek ve bunlarla ilgili sair turistik hizmetlerde bulunmak üzere) kurulacak "Kervansaray Anonim Şirketi" için aynı sermaye olarak konulacak 1.000.000 (birmilyon) Türk lirası muadili Sterlin ile, nakit olarak getirilecek 680.000 (altıyüzseksenbin) Türk lirası muadili Sterlin ve 3.360.000 (üçmilyon üçyüzaltmışbin) Türk liralık bloke para hakkında 6224 sayılı Kanun hükümlerinin uygulanması; Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nin 12/9/1963 tarihli kararı ve Ticaret Bakanlığının 20/9/1963 tarihli ve 5022/IV-787-16309 sayılı yazısı üzerine, sözü edilen Kanunun 1 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 15/10 /1963 tarihinde karar laştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

15
15
15
20

Başbakan
Devlet Bakanı ve Baş Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Baş Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Baş Yardımcısı
Devlet Bakanı
Adalet Bakanı
Mülkiyet ve Şerh Bakanı

Ek-14

“İngiltere’nin Türkiye Yatırımlarını Askıya Alması”, *Türkiye Gazetesi*, 30 Haziran 1989, s. 1-

4

Ek-15

“İngiliz Turizm Şirketlerinin Türkiye’deki Yatırım Faaliyetleri”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1988.

Ek-16

“İngilizler Turistik Yatırım Yapacak”, *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz, 1968.

Ek-17

“THY Grevi Turizme Darbe Olur”, *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1975, s. 6.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
LONDRA BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Londra, 9 Kâmunusani 1939.

No. 39-21

Lef.1.

Hariciye Vekâletine

TİCARİ İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ

Kay. No. 86

Tarih: 14-I-1939

Ticaret ve İktisad Dairesine

İngiltere Hariciye Nezaretinden alınan bir mektupda 27 Mayıs 1938 tarihinde Londrada imzalanan Türkiye - İngiltere Müzayyel Ticaret ve Kliring Anlaşmasının, 15 Temmuz 1938 tarihli ve 10280 numaralı "Resmî Gazete"mizde intişar eden türkçe metni ile imzalı metin arasında bazı imlâ farklarına ve tab' hatalarına tesadüf edildiği bildirilmekte, ve bunların mezkûr anlaşma hükümlerine bir tesiri olmadığı açıkâr bulunmakla beraber, keyfiyetden bizi haberdar etmekte faide gördükleri ilâve olunmaktadır.

Filhakika, tarih ve numarası yukarıda yazılı olan "Resmî Gazete" de işaret edilen imlâ farklarına ve tab' hataları mevcuttur. Keyfiyetin tetkiki ile bu hususta ittihaz buyurulacak kararın Büyük Elçiliğe bildirilmesine yüksek müsaadelerini dilerim.

Bu vesile ile derin hürmetlerimi takdim
eylerim.

Büyük Elçi
Fethi Özya

Mevale edildiği yer ve tarih					17/1/1939
D.	İ.	B.	İ.	E.	P. M. I.
		X			21

19.10.2021 tarih ve 33363798 sayılı Karar ile özelliği kaldırılmıştır.

Türk Dışişleri Bakanlığının Londra'daki Türk Büyük Elçiliğine Gönderdiği Kliring Anlaşması Sonrası İlişkiler Hakkındaki Yazısı, *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA), Türk Diplomatik Arşivi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66*

Merkezi İstanbul'da olmak üzere 2.000.000.000.- (Sıkı Milyar) TL. sermayeli Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası Anonim Şirketi unvanlı bir bankanın kurulmasına izin verilmesi; 3182 sayılı Bankalar Kanunu'nun 4 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nun 29/12 /1987 tarihinde kararlaştırılmasıdır.

T. ÖZAL
BAŞBAKAN

KENAN EVREN
CUMHURBAŞKANI

 I. K. ZİRCİ Devlet Bak. Başbakan Yrd.	 K. İBRAHİM Devlet Bakanı	 A. TENKEÇİ Devlet Bakanı	 M. YAZAR Devlet Bakanı
 A. BÜZER Devlet Bakanı	 Y. S. ÖZAL Devlet Bakanı	 A. KAHRİ Devlet Bakanı	 M. YAZAR Devlet Bakanı
 C. CİÇEK Devlet Bakanı	 N. KUTU Devlet Bakanı	 M. S. SİNGÜRLÜ Adalet Bakanı	 M. S. SİNGÜRLÜ Milli Savunma Bakanı
 M. KALEMLİ İçişleri Bakanı	 A. M. YILMAZ Dışişleri Bakanı	 A. K. ALPTEMOÇİN Maliye ve Gümrük Bakanı	 H. C. ÜZEL Eğitim, Kültür ve Turizm Bakanı
 T. S. GURBAY Bilgi ve İletişim Bakanı	 B. AKARCA Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanı	 E. İZMİR Çevre, Kültür ve Turizm Bakanı	 H. H. DOĞAN Tarım, Orman ve Köylere Hizmetler Bakanlığı

Merkezi Londra'da Bulunacak Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası Kurulması Hakkında Cumhurbaşkanı İmzalı 29.12.1987 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, BOA, Türk Diplomatik Arşivi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve 534.37710.151748.66.

Rapt numarası		İngiltere					
Kaydettim		B3 A4					
Hariciye Vekâleti		Ticaret ve İktisad		Müdürlüğü			
		Ş.II.					
Evrakın umumî numarası	Müstenit olduğu evrakın numarası	Şubenin kayıt numarası	Mübeyyiz	Müsevit	Muavin	Müdür	Umum Müdür
12998							
Evrakın hususî numarası		Resim					
324		1932					
Evrakın tarihi							
14-6-1928							13. 11 48
Hulâsa		Sevler					
İngiltere ile imza edilen anlaşmalar h .		Yüksek Başvekâlete					
Melfuata :		2 Eylül 1936 tarihli Türkiye-İngiltere					
4 - İngiltere-İngiliz Teslihat		clearing anlaşmasına zeyil olarak Londrada 27					
Kredi anlaşması		mayıs 1938 de İngiltere Hükümetile imza edilen					
7 - Kredi anlaşması		clearing anlaşması ve teslihat kredi anlaş-					
12 - Kredi anlaşmalarının		ması ile Experts credits Guarantee Departement ile					
İngilizce metni		imza edilen kredi anlaşması metin ve tercümeleri,					
8 - Evbaki mücebe lâhazası		esbabı mucibe mazbatesi ve kanun layihâsından					
8 - Kanun Layihâsi		yedîşer nüsha ilâşik olarak Yüksek Makamlarına					
		tekdîm kılınmıştır.					
		Bu anlaşmaların tesdîki hususunda muk-					
		tezi konunî merasimin ifesini Yüksek müsedeleri-					
		ni dilerim .					

BOA, Türk Diplomatik Arşivi: 534.37710.151749.44 ve 534.37710.151748.47 ve
534.37710.151748.66

Ek-21 Turizm Bakanlığı Kayıtlarına Göre 2008-2010 Arasında Türkiye'ye Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Dağılımı- Avrupa, Asya, Afrika ve OECD Ülkelerinin Genel Dağılım Oranı

2008-2010 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'YE GELEN YABANCILARIN MİLLİYETLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI								
MİLLİYET	Yıllar			Milliyet Payı %			Değişim Oranı %	
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2009-2008	2010-2009
ALMANYA	4 415 525	4 488 350	4 385 263	16,77	16,58	15,32	1,65	-2,30
AVUSTURYA	520 334	548 117	500 321	1,98	2,02	1,75	5,34	-8,72
BELÇİKA	596 442	592 078	543 003	2,26	2,19	1,90	-0,73	-8,29
DANİMARKA	276 805	296 085	314 446	1,05	1,09	1,10	6,97	6,20
FİNLANDİYA	102 883	136 489	143 204	0,39	0,50	0,50	32,66	4,92
FRANSA	885 006	932 809	928 376	3,36	3,45	3,24	5,40	-0,48
HOLLANDA	1 141 580	1 127 150	1 073 064	4,33	4,16	3,75	-1,26	-4,80
İNGİLTERE	2 169 924	2 426 749	2 673 605	8,24	8,96	9,34	11,84	10,17
İRLANDA	115 388	117 360	111 065	0,44	0,43	0,39	1,71	-5,36
İSPANYA	342 104	376 215	321 325	1,30	1,39	1,12	9,97	-14,59
İSVEÇ	404 092	401 740	447 270	1,53	1,48	1,56	-0,58	11,33
İSVİÇRE	252 925	283 060	271 139	0,96	1,05	0,95	11,91	-4,21
İTALYA	600 261	634 886	671 060	2,28	2,34	2,34	5,77	5,70
İZLANDA	9 374	7 838	6 476	0,04	0,03	0,02	-16,39	-17,38
LÜKSEMBURG	10 852	9 687	11 262	0,04	0,04	0,04	-10,74	16,26
PORTEKİZ	36 977	46 900	53 373	0,14	0,17	0,19	26,84	13,80
YUNANİSTAN	572 212	616 489	670 297	2,17	2,28	2,34	7,74	8,73
ÇEK CUM.	158 858	164 733	174 426	0,60	0,61	0,61	3,70	5,88
POLONYA	397 682	419 475	428 275	1,51	1,55	1,50	5,48	2,10
MACARİSTAN	95 414	82 684	90 944	0,36	0,31	0,32	-13,34	9,99
NORVEÇ	250 458	262 314	299 405	0,95	0,97	1,05	4,73	14,14
SLOVAKYA	69 168	80 687	91 765	0,26	0,30	0,32	16,65	13,73
AVRUPA OECD	13 424 264	14 051 895	14 209 364	50,97	51,90	49,63	4,68	1,12
A.B.D.	679 445	667 159	642 768	2,58	2,46	2,24	-1,81	-3,66
AVUSTRALYA	124 400	129 642	131 685	0,47	0,48	0,46	4,21	1,58
JAPONYA	149 731	147 641	195 404	0,57	0,55	0,68	-1,40	32,35
KANADA	147 631	155 270	152 556	0,56	0,57	0,53	5,17	-1,75
YENİ ZELANDA	23 466	23 898	24 636	0,09	0,09	0,09	1,84	3,09
MEKSİKA	26 997	21 912	22 908	0,10	0,08	0,08	-18,84	4,55
G. KORE	119 500	89 148	123 315	0,45	0,33	0,43	-25,40	38,33
TOPLAM OECD	14 695 434	15 286 565	15 502 636	55,80	56,46	54,14	4,02	1,41
TOPLAM AVRUPA	15 798 964	16 430 449	16 622 216	59,99	60,68	58,05	4,00	1,17
BDT	5 713 180	5 480 640	6 075 484	21,69	20,24	21,22	-4,07	10,85
TOPLAM AFRİKA	312 096	426 119	377 300	1,19	1,57	1,32	36,53	-11,46
TOP. BATI ASYA	1 664 789	1 609 965	1 887 040	6,32	5,95	6,59	-3,29	17,21

TOP. GÜN. ASYA	1 426 320	1 711 745	2 215 410	5,42	6,32	7,74	20,01	29,42
TOPLAM ASYA	3 091 109	3 321 710	4 102 450	11,74	12,27	14,33	7,46	23,50
DİĞ. KUZEY AMERİKA ÜLK.	27 183	42 152	12 403	0,10	0,16	0,04	55,07	-70,58
DİĞ. ORTA AMERİKA ÜLK.	5 055	6 399	4 289	0,02	0,02	0,01	26,59	-32,97
TOP. GÜN. AMERİKA	94 532	108 524	118 706	0,36	0,40	0,41	14,80	9,38
TOPLAM AMERİKA	126 770	157 075	135 398	0,48	0,58	0,47	23,91	-13,80
YABANCI TOPLAM	26 336 677	27 077 114	28 632 204	100,00	100,00	100,00	2,81	5,74

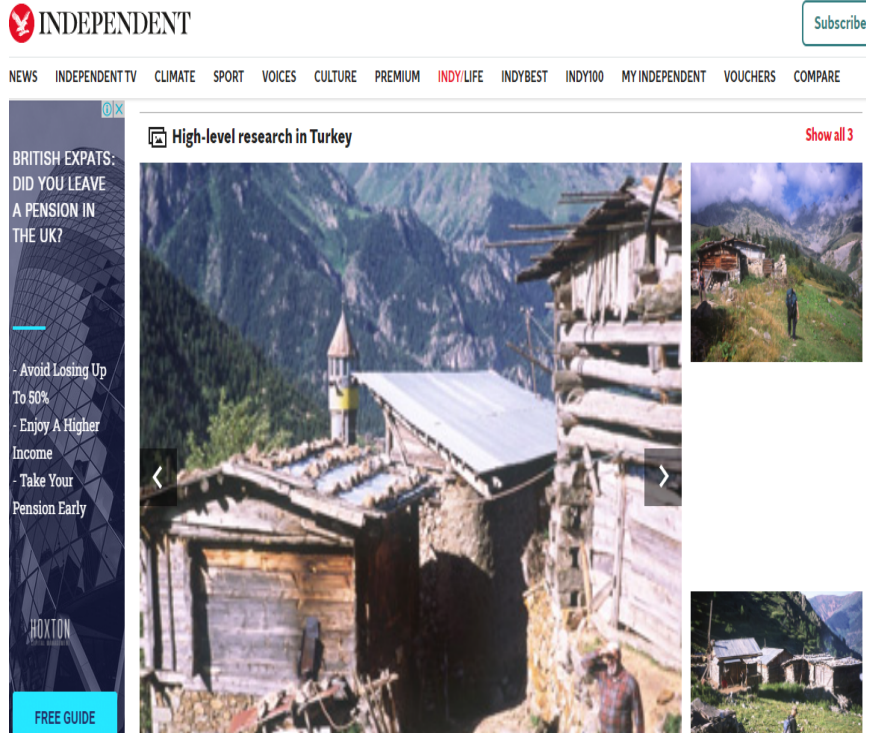
<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>

Ek-22 Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri ve Turizm Giderlerinin İthalat Giderleri Oranı (1970-2000)

Yıllar	İhracat	Turizm Gelirleri	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı	İthalat	Turizm Giderleri	Turizm Giderlerinin İthalat Giderlerine Oranı
1970	588,0	51,6	8,8	948,0	47,7	5,0
1971	677,0	62,9	9,3	1 171,0	42,2	3,6
1972	835,0	103,7	12,4	1 563,0	59,3	3,8
1973	1 317,1	171,5	13,0	2 086,0	93,0	4,5
1974	1 532,2	193,7	12,6	3 777,6	151,8	4,0
1975	1 401,1	200,9	14,3	4 738,7	155,0	3,3
1976	1 960,0	180,5	9,2	5 128,0	207,9	4,1
1977	1 753,0	204,9	11,7	5 796,3	268,5	4,6
1978	2 288,0	230,4	10,1	4 599,0	102,5	2,2
1979	2 261,2	280,7	12,4	5 069,4	95,1	1,9
1980	2 910,1	326,7	11,2	7 909,4	114,7	1,5
1981	4 702,9	381,3	8,1	8 933,4	103,3	1,2
1982	5 746,0	370,3	6,4	8 842,7	108,9	1,2
1983	5 727,8	411,1	7,2	9 235,0	127,3	1,4
1984	7 133,6	840,0	11,8	10 756,9	276,8	2,6
1985	7 958,0	1 482,0	18,6	11 343,4	323,6	2,9
1986	7 456,7	1 215,0	16,3	11 104,8	313,6	2,8
1987	10 190,0	1 721,1	16,9	14 158,0	447,7	3,2
1988	11 662,1	2 355,3	20,2	14 335,0	358,0	2,5
1989	11 625,0	2 556,5	22,0	15 792,0	565,0	3,6
1990	12 960,0	3 225,0	24,9	22 302,0	520,0	2,3
1991	13 593,0	2 654,0	19,5	21 047,0	592,0	2,8
1992	14 715,0	3 639,0	24,7	22 871,0	776,0	3,4
1993	15 345,0	3 959,0	25,8	29 428,0	934,0	3,2
1994	18 106,0	4 321,0	23,9	23 270,0	866,0	3,7
1995	21 636,0	4 957,0	22,9	35 709,0	912,0	2,6
1996	23 225,0	5 962,1	25,7	43 627,0	1 265,0	2,9
1997	26 261,0	8 088,5	30,8	48 559,0	1 716,0	3,5
1998	26 974,0	7 808,9	28,9	45 921,4	1 753,9	3,8
1999	26 587,2	5 203,0	19,6	40 686,7	1 471,0	3,6
2000	27 324,4	7 636,0	27,9	54 502,8	1 711,0	3,1

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Verileri, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>.

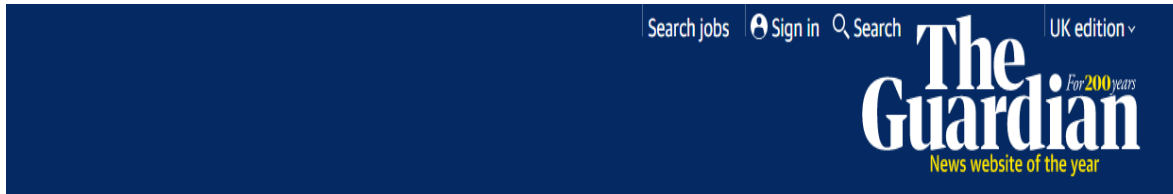
Ek-23

High-Level Research in Turkey, Independent, 08.03.2008

Ek- 24

“Francisca Kellett, Ölü Deniz Tatil Beldesinde Stil ve Tasarruf Buluyor”, *The Guardian*, 27.05.2005

Francisca Kellett, Ölüdeniz tatil beldesinde stil ve tasarruf buluyor

<https://www.theguardian.com/travel/2005/may/21/turkey.shortbreaks.guardiansaturday>

her hafta bir sohbet

bu haftaki konumuz: İNGİLTERE'DEN TÜRKİYE'YE TURİZM

konuğumuz: ERKAN KILIÇ

Yazın: ANA PLAN

1960 sonrası İngiltere'den Türkiye'ye turist girişleri...
 1974 yılında bu katkılarla katılmaya başladı ve her yıl...
 İngiltere'den Türkiye'ye turizm...
 İngiltere'den Türkiye'ye turizm...

“İngiltere’den Türkiye’ye Turizm”, Milliyet 08.04.1975, s. 9

TURİZM YATIRIMLARI VE YABANCI SERMAYENİN YERİ

YAZAN: Dr. Ücal USTA
(Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi)

TURİZM yatırımları ile ilgili tartışma ve eleştiriler, yurdumun her Türk turizmde önemli bir yer almaya başlamıştır. Önce, özellikle turizm sektörüne yatırım yapılması için bir hükümet kararı alınmalıdır. Önce, özellikle turizm sektörüne yatırım yapılması için bir hükümet kararı alınmalıdır.

YATIRIM İÇİN...

1 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

2 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

3 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

4 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

5 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

6 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

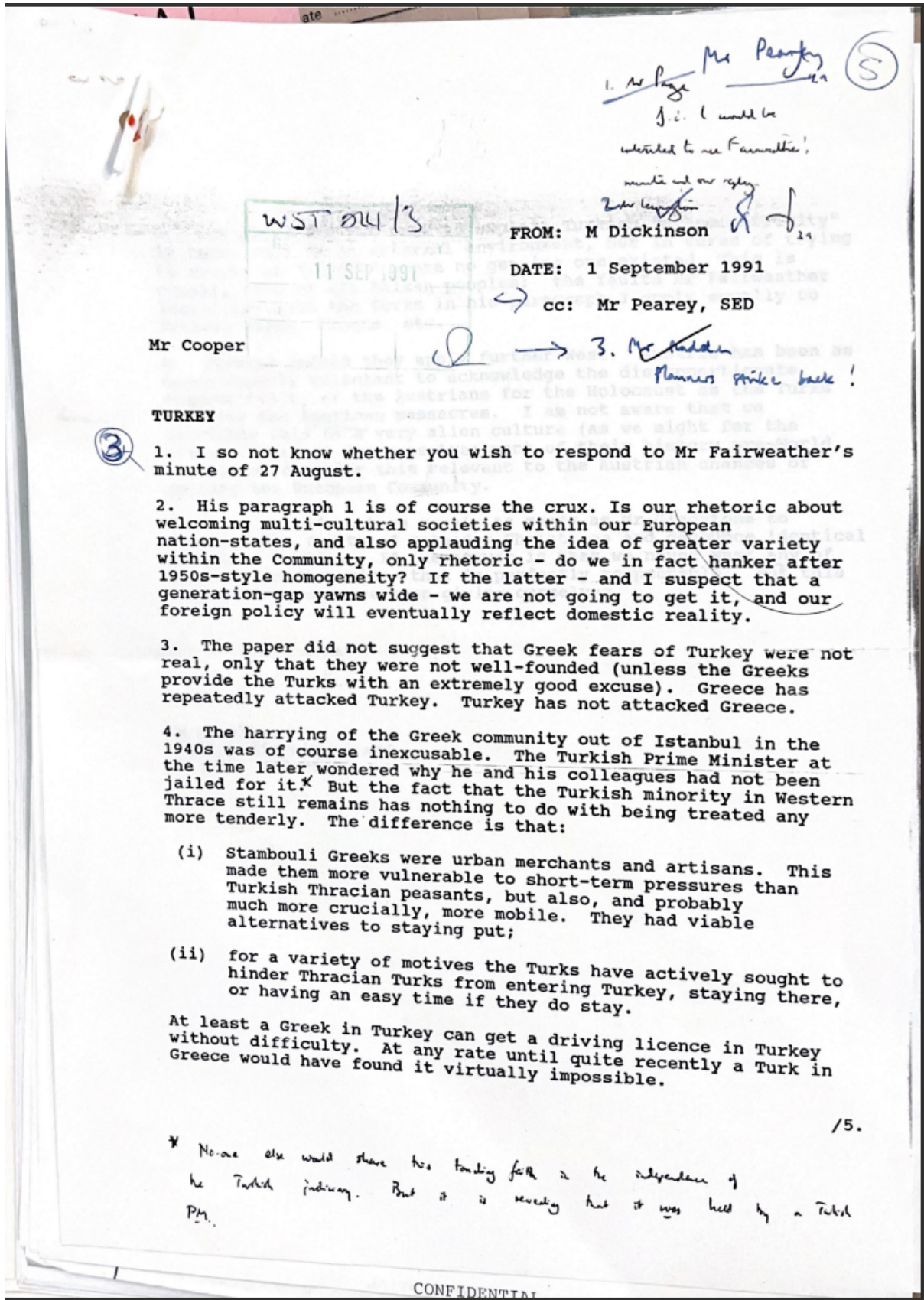
7 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

8 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

9 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

10 - Turizm sektöründe yatırım yapılması için hükümetin bir karar alması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir. Bu kararın alınması için hükümetin turizm sektörüne yatırım yapması gerekir.

“Turizm Yatırımlarında Yabancı Sermaye”, Milliyet, 08.04.1995, 3.

RESTRICTED

FM UKMIS GENEVA
TO TELELETER FCO
TELELETER NFR
OF 211548Z NOVEMBER 1989

RESTRICTED

PLEASE NOTE

MAED COPY TO SAJ

023031
HOTIAN 7305

COPIES HAVE BEEN PASSED TO

FROM : MISS E C ROBSON, UKMIS GENEVA
TO : MISS PENDALL, MAED, FCO
COPIED TO: B.E. THORNE ESQ, ISTANBUL
C.T.W. HUMFREY, ANKARA
G.S. COWLING ESQ, SAD, FCO

ANTI-MALARIAL SPRAYING OF AIRCRAFT

1. DR MUIR (WHO MALARIA ACTION PROGRAMME, DIVISION OF VECTOR BIOLOGY AND CONTROL) HAS CONFIRMED EARLIER ADVICE (REPORTED IN MY LETTER TO MAED OF 6 MARCH) THAT PASSENGERS MUST BE ON BOARD BEFORE DISINSECTING TAKES PLACE AND THAT THIS SHOULD BE DONE BEFORE TAKE OFF.

2. EUROPEAN REGIONAL OFFICE (EURO) OF WHO HAS NO TECHNICAL UNIT TO DEAL WITH THIS SUBJECT. ORIGINAL REQUEST TO EURO FOR INFORMATION FROM TURKISH AUTHORITIES WAS REFERRED TO WHO HQ GENEVA WHO PROVIDED EURO WITH THE LATEST WHO RECOMMENDATIONS DEALING WITH AEROSOL USE IN AIRCRAFT DISINSECTION AS GIVEN IN WHO WEEKLY EPIDEMIOLOGICAL RECORD (WER) 7, 1985, PP 45-47 (ENCLOSED IN YOUR LETTER OF 1 NOVEMBER TO HUMFREY, ANKARA). THIS WAS TRANSMITTED TO TURKISH AUTHORITIES BY DR LA FERLA OF EURO. THE POSITION SHOULD THEREFORE BE QUITE CLEAR TO THE TURKISH MINISTRY OF HEALTH.

3. WHO RECOGNISES THAT IT IS THE COVERING LETTER FROM DR LA FERLA WHICH HAS GIVEN RISE TO CURRENT CONFUSION. DR MUIR HAS AGREED TO ASK DR LA FERLA TO ISSUE A CORRECTION. MEANWHILE, SHOULD TURKISH AUTHORITIES REQUIRE ANY FURTHER CLARIFICATION, WHO DIVISION OF VECTOR BIOLOGY AND CONTROL IN GENEVA WOULD BE HAPPY TO PROVIDE THE REQUIRED INFORMATION DIRECTLY THROUGH ITS RELEVANT UNITS.

4. DR MUIR HAS AGAIN DRAWN OUR ATTENTION TO THE USE OF A RESIDUAL INSECTICIDE APPLICATION AS AN ALTERNATIVE TO AEROSOL CANISTERS: THIS OBVIATES THE NEED FOR TREATMENT WITH PASSENGERS ON BOARD (SEE WER 7, 1985 PP 45-47. WER 12, 1985 P 90., WER 45, 1985, PP 345-346 ALSO REFER).

SIGNED.....MISS E C ROBSON

PAGE 1
RESTRICTED

WST 181/1.
RECEIVED IN REGISTRY
23 NOV 1989

LB

NA, WST- 181 / 1, (23.11.1989).

Ek-29 Türkiye’de Çalışanların Maaşlarında Yapılan Vergi Kesintilerinin Turizm Sektörüne Etkilerine İngiltere’nin Bakışı

RESTRICTED

WST 090/1 (124)
RECEIVED IN DEPARTMENT
12 JAN 1981
DESK OFFICER
INDEX PA
H. Demir - last personal

BRITISH EMBASSY
COMMERCIAL DEPARTMENT
Şehit Ersan Caddesi 46A, ÇANKAYA, ANKARA
Telephone: 27 43 10-15

31 December 1980

Ref. 90/1

A Caie Esq.,
SED
FCO

Enter + per -
12/1.

Mr Martin - to glance, particularly at last page - sidelined prices.
cc. Mr Ralls, Economic Service.
12/1.

Dear Andrew

TURKISH ECONOMY: TAX REFORM

1. On 24th December the NSC ratified a further package of tax reforms (see my letter of 5th December) including the all important income tax and corporation tax reforms. The broad content of the reforms is given below.

Income Tax

2. The government has been at pains to ease the burden of taxation on the lower paid, which in the absence of tax reform over ten years has become particularly heavy, while ensuring that the relief provided does not give a further immediate push to demand inflation. Thus the new rates of taxation, before the deduction of allowances, will be 40 o/o for annual incomes up to TL 1 m; 45 percent for incomes of TL 1-3 m; 50 percent for incomes of TL3-5 m; 60 percent for incomes of TL5-10 m; 70 o/o for incomes of TL10-15 m; 75 percent for incomes of TL15-25 m; above TL 25 m. the marginal rate of tax falls to 66 o/o. For the sake of comparison I quote below the old rates (again before the deduction of allowances):

TL	Tax rate
Up to 2,500	10 percent
2,500- 5,000	15 percent
5,000 - 10,000	20 percent
10,000 - 25,000	25 percent
25,000 - 55,000	35 percent
55,000 -115,000	45 percent
115,000 -265,000	55 percent
265,000 -490,000	60 percent
490,000 -715,000	65 percent
710,000 - 1,000,000	68 percent
Above 1,000,000	60 percent

Thus the new rates perpetuate the strange feature of a slightly reduced rate of taxation at the very highest income levels, though the level at which this lower rate starts to apply has been raised to incomes of TL25 m. and above. However, perhaps the most important factor to remember about the new rates is that the majority of Turks earn less than TL500,000. Wage and salary earners in this bracket will in future pay tax at the basic rate of 40 percent (and less after allowances have been deducted) where before they were paying an average of about 60 o/o.

Thus/

RESTRICTED

LAST PAPER

NA, WST- 090 / 1, (12.01.1981).

CONFIDENTIAL

MR. CARTERIDGE
Turkey

MINISTRY OF DEFENCE
MAIN BUILDING WHITEHALL LONDON SW1
Telephone 01-2573333X 213 2111/3

CONFIDENTIAL

MO 6/12

23rd November 1978

Dear Kieran,

N/SAM
B/M
24M

DEFENCE RELATIONS WITH TURKEY

Thank you for your letter of 15th November 1978, reporting the Foreign and Commonwealth Secretary's conversation with the Turkish Foreign Minister, Professor Okcu, on 8th November.

On the suggestion that we should step up the rate of exchange visits at "General Staff level" it so happens that both the Chief of Defence Staff and the Chief of Naval Staff will visit Turkey next February and the Chief of the Air Staff might pay a visit later in the year. The Chief of the General Staff made a visit in July this year.

The suggestion that we should co-operate over the production of military equipment presents the difficulties which have faced us since the subject was raised at the meeting on 15th May between the Prime Minister and Mr Ecevit, which led to the Defence Secretary sounding out the German Defence Minister, Herr Apel, on the possibility of some form of Anglo-German joint venture in Turkey. The most formidable problem is to find an accommodation with the Turks which would not require us to lift the moratorium which has been placed on additional credit. The problem is aggravated by the lack of definition of Turkish intentions. If they have in mind a form of local manufacture of British equipments in which they have previously displayed interest - notably the Jaguar and Hawk aircraft - such a programme would necessitate major investment in local manufacturing facilities as well as substantial credit for the bought-out parts. If, on the other hand, they really mean joint production of equipment required by the defence forces of both countries, a different set of financial conditions would apply which might be no less difficult to entertain (depending, of course, on the type of equipment that they have in mind). We do not believe that

CONFIDENTIAL

/ they ...

Kieran Prendergast Esq
Foreign and Commonwealth Office

CONFIDENTIAL

NA, Confidential, 6/12, (23.10.1978)

Özgeçmiş

Ağrı İli Eleşkirt İlçesi Toprakkale Köyü doğumluyum. İlk ve ortaokulu Söke-Sarıkemer Kasabası'nda okudum. Lise öğrenimimi Söke Endüstri Meslek Lisesi'nde tamamladım. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldum. Yüksek Lisansımı Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İnsan Kaynakları ve Kariyer Danışmanlığı Bölümü'nde tamamladım. 1991 yılında Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu'nda İngilizce Okutmanı olarak göreve başladım. 2017 yılında Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu'ndaki görevimden ayrıldım ve 2018 yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Didim Meslek Yüksekokulu'nda İngilizce Öğretim Görevlisi olarak göreve başladım. Halen aynı okulda görev yapmaktayım. 2022'de ayrıca Kapadokya Üniversitesi Turist Rehberliği Tezsiz Yüksek Lisans Programını bitirdim. Evli ve bir çocuk babasıyım.